

Доц. ПгДр. Василь ЯБУР, к. н.
ПгДр. Анна ПЛІШКОВА, ПгД.

РУСИНСЬКИЙ ЯЗЫК

**про 1. – 4. класу середніх шкіл
із навчальним русинським языком
і з навчанєм русинського языка**

Русин і Народны новинкы
Пряшів 2007

© Авторы: Доц. ПгДр. Василь ЯБУР, к. н., ПгДр. Анна ПЛІШКОВА, ПгД.

Русиньскый язык про 1. – 4. класу середніх школ із навчальным русиньскым языком і з навчанём русиньского языка

Рецензенты: **Проф. ПгДр. Осиф Сіпко, ПгД.**, Інштiтут русістики, україністики і словістики Філозофічної факулты Пряшівской універзiты,
ПгДр. Кветослава Копорова, Інштiтут регіональных і народностных штудій Пряшівской універзiты.

Одповідний і технічний редактор, графічна управа: **Мгр. Александер Зозуляк**.
Языкова редакція: **ПгДр. Анна Плішкова, ПгД.**

Выдав **Русин і Народны новинки** як свою **22. публікацію** (або 79. публікація приправлена редакцієв під таков істов назвов).

Фінансоване Міністерством школства СР. Тоту публікацію ани нияку ей часть не мож репродуковати без поволіня властника авторьских прав.

Выдания перше

Schválilo Ministerstvo školstva Slovenskej republiky dňa 10. 7. 2007 pod číslom CD-2007-13332/27062-1:094 ako učebnicu pre 1. – 4. ročník stredných škôl s vyučovacím jazykom rusínskym a s vyučovaním rusínskeho jazyka s platnosťou od 1. septembra 2007.

© Autori: Doc. PhDr. Vasil' Jabur, CSc., PhDr. Anna Plišková, PhD.

Rusínsky jazyk pre 1. – 4. ročník stredných škôl s vyučovacím jazykom rusínskym a s vyučovaním rusínskeho jazyka

Recenzenti: **Prof. PhDr. Jozef Sipko, PhD.**, Ústav rusistiky, ukrajinistiky a slávisitiky Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity,
PhDr. Kvetoslava Koporová, Ústav regionálnych a národnostných štúdií Prešovskej univerzity.

Zodpovedný a technický redaktor, grafická úprava: **Mgr. Alexander Zozulák**.
Jazyková redakcia: **PhDr. Anna Plišková, PhD.**

Vydal **Rusín a Ľudové noviny** ako svoju **22. publikáciu** (alebo 79. publikácia pripravená redakciou pod takým istým názvom).

Financované Ministerstvom školstva SR. Túto publikáciu ani žiadnu jej časť nie je možné reprodukovat' bez povolenia vlastníka autorských práv.

Выдание пръв

ISBN 978 – 80 – 88769 – 77 – 4

Вступ

В януарі 1995 року був на Словеньску кодифікований русиньскый списовный язык, сформований на основі єдного з русиньских діалектів. Тот языковий штандарт ся зачав вытваряти на основі згоды з думков тых лінгвістів, яки твердять, же карпатьскы русиньскы діалекты ся односять к выходославянським діалектам з типічными знаками языкового погранича і особитых історічных умовій розвитку. Зато на основі многих діштінктивных знаків поважають за достаточнo обосноване їх виділіня до самостатной ґрупы в рамках выходославянських діалектів.

Выходячі з того, были вытворены штандартны нормы русиньского языка про Русинів на Словеньску, котры ся по кодифікації стали офіціалным (штандартізованим, кодифікованим) языком Русинів на Словеньску. Были выданы Правила русиньского правопису (1944), найголовнішов задачов котрых є: на основі писма (ґрафікы) і правопису (орфоґрафії) предложыти сістемный опис ґрафічных средств, котрыма ся фіксує прімарна реч, то є звукова подоба языка, чім ся творить єго писмовый прояв. Але, жаль, той основной літературы є уж великий недостаток, зато є потребне выдати подобну доповнену публікацію.

Штандартный опис языка мусить включати і опис іншых языковых ровин: звуковой, морфолоґічной, сінтаксічной, словотворной, лексікальной і штілістічной. Толкованя выбранных языковых явів єднотливых языковых ровин русиньского языка ся по кодифікації зачало обявляти в научных статях, в учебниках, в зборниках із конференцій і т. д. Але не было іщі згорнуте до єдной публікації, чім бы вытворило уєдноченый погляд на языкову норму русиньского языка єтнотливых языковых ровин. Предкладана публікація є таков скромнов понуков.

Русиньскый язык як предмет в основній і середній школї ся учить уж пару років. Учітелі, котры тот предмет в школах учать, не суть вшиткы кваліфікованы русиністы. Жебы нашым колеґам холем кус помочи в їх нелегкій роботї, попробовали сьме споїти доведна в єдній публікації куртый опис звуковой ровины языка, ґрафікы і орфоґрафії, морфолоґії і сінтаксіса (то є ґраматікы), лексікології, словотворіня і штілістики русиньского языка.

З того виходить, же тота публікація є адресована главно штудентам середніх школ і учітелям русиньского языка основных і середніх школ як поміч при здоконалєваню ся в норматівнім русиньскім языку. Она бы мала служыти як основна языково-методічна література і про літні курзы русиньского языка.

Жычіме вам много дякы до терпезливой работы.

**Доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н.
ПгДр. Анна Плішкова, ПгД.**

Основны інформації о языку

Сучасный чоловік ся зачав формовати десь перед 40 тисяч роками. Люде жыли ведно, групами. Жебы легше здобыти їдло і охранити ся, были нучены ся міджі собов дорозумівати. Людська звукова реч ся витваряла до зрозумілої подобы барз довго. Їй помічниками все были і суть ай гестікуляція, міміка і т. д.

Язык ся став основным і найдоконалішым средством дорозуміваня (комунікації) міджі людми. Поступно ся збогачовав о новы слова і новы способы і форми выражіння.

Русинський язык ся розвинув із сполочного фундамента вшиткых славянських языків – праславянського языка. Першу писомну і кодифіковану подобу здобыли славянськы языки в формі старославянського і церковнославянського языка заслугов віроучителів, языкознателів і філософів Кіріла і Мефодія в часі Великоморавской державы. Они склали азбуку-кірілицю, переложили до старославянського языка богослужобны книжки, написали в нїм літературны і філософскы творы, чім vytворили основны языковы нормы комунікації міджі Славянами.

Карпатськы Русины жыють в самім сердцю Европы вздовж южных і северных склонів Карпат. Їх домовинов є Карпатська Русь, яка ся розпростерать на меджах України (Підкарпатська Русь), Словенська (Пряшівська Русь) і Польська (Лемковина). Окрем тых країн жыє менша часть Русинів у Мадярську, в Румуньску, в Сербську, в Хорватьську, а многы як переселенці в Америці і в Канаді. В нашій републіці (ани в інших державах) не мають Русины адміністративно виділену територію.

Русины на Словенську мають од 1995 року кодифікований літературный русинський язык. Є то наш народный язык.

Русинський язык є богатый што до лексіки і граматічных форм. Ним мож высловити вшитко, о чім люде думают, што роблять, што чуют. Але не каждый член русинського народа говорить в каждой ситуації еднако. Подля речі можемо розпознати, ці чоловік походить із западной части русинського регіону або выходной, главно тогды, кідь бісідує своїм діалектом. Народный язык обсягує в собі як літературный язык (кодифікованы нормы), так ай діалекты, котры суть основным жрідлом поповнєваня літературного языка.

Найдоконалішов формов народного языка є літературный язык. Їго основу творять говоры із граніці міджі западоземплінськыма і выходоземплінськыма діалектами по лінії сел: Осадне, Гостовіці, Паризівці, Чукалівці, Пчолине, Пыхні, Нехваль Полянка, Зубне, Нижня і Вышня Яблінка, Светліці, Збійне і дакотры далшы. Тот говор був выбраний зато, же найвыразніше репрезентує спомянуты діалекты. То значить села міджі ріками Цірохов і Удавов з пересеягом по ріку Выравку.

Літературный русинський язык є в сучасности офіціальным комунікативным средством русинської народности. Ним ся пишуть і выдають книжки, новинкы, часопис, в нїм ся высылають русинськы народностны релації в радію і в телевізії. Од школьського року 1997/98 ся учить у дакотрых основных

школах а од школьського року 2002/03 і в гімназії. Найскорше (уж од р. 1985) ся зачав хосновати в Театрі А. Духновича в Пряшові, што было основным імпульзом к єго опису і знормованю. Русинський язык ся поужывать і в конфесній сфері в православній і грецькокатолицькій церквы в дакотрых парохіях. Мав бы ся ужывати і на урядах в 93 селах, то значить там, де при списованю людей ся приголосило к русинській народности мінімално 20% людей.

Розділы науки о языку

Люде при своїй бісіді (комунікації) поужывають слова як основной материал. Без слов не є языка, але слова самы о собі тыж іщі не суть языком. **Свої думкы люде высловлюють у звязных устных або писомных языковых проявах-текстах. Основнов єдиніцїв языковых проявів є речіння або выповіджіня зложене із слов споєных подля правил, фунгуючих в данім языку.**

Почас довгого розвою ся в каждый язык vytворила система правил, якыма ся регулує хоснованя слов, їх обміна і злучованя до словозлук (сінтагм) і до речін а тоты – до устных або писомных языковых проявів-текстів.

Говориме, же язык є система выразовых средств (інструментів). Наука, котра ся заоберать штудіом языка, ся называє **лінгвістика** (языкознательство). Она ся складать з таких розділів о языку:

Розділы науки о языку, котры ся учать в школі	Што є їх обектом (што ся учить в них)
Фонетіка	Звуки речі
Орфоепія	Правила высловности звуків і слов
Графіка	Знакы письма (азбука)
Орфографія	Правила написаня слов
Лексікологія	Слова, їх значіння, походжіня і хоснованя
Словотворіння	Способы творіння слов
Граматіка:	
Морфологія	Части речі, морфологічны категорії і формы слов
Сінтаксис	Словозлуки (сінтагмы) і речіння
Штілістика	Языковы штілы
Пунктуація	Правила розміщіння розділовых знаків

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте текст. Роздільте текст на слова і з кожного слова виділяйте гласні і согласні звуки.

Міць слова

(Уривок)

Гырмить, гырмить,
голова ня не болить.
бодай ня тогда боліла,
як Сниньський камінь згорить.

Прилож же камінь ку челу
і тя перестане голова боліти.
Словным медом зацяпкали скомину,
што ся усадила на душі і в тілі.

Як чоловікови тяжко роджати ся,
ай словови так трудні.
Слово – міцний матеріал,
не згниє у труні.

(Сух.)

2. Прочітайте текст і выпиште з уведженого тексту десять називників і висвітлітьте способ їх утворіння.

Осінь

Дня 22-го сентября сонце вийде у шість годин рано і зайде у шість годин вечур. Ніч буде рівна дню (осіння рівноденность). Потім дні стануть фурт куртшы а ночі довшы. Сонце піде пониже, буде давати менше світла і тепла, природи ся зачне ладити на одпочінок. Чім дале, тым холодніший вітор задує, небо ся затягне хмарами і їмать ся падати неперестанный додж. А тепер іщі доста часто світить сонце, рады го вітаме і цілу осінню природу. Воздух чистый і свіжий, лісы і горы якбы ся приближовали ід нам. Приходить осінь, богата осінь.

В садах ся засиніли сливки, зачервеніли і зажовтіли ся ябка і грушки, вылупили ся оріхи. Газдове зберають дозріту овочину меркуючи, жебы ся не потовкла. Газдынї із загород выберають зеленину, заварюють на зиму, выберають і кладуть до черепків квіткы.

(Подля І. Керчі)

3. Висвітлітьте значіння слов з тексту: *фурт, ладити ся, їмать ся, свіжий, газда, газдыня, мерьковати, потовчі*. Витворьте з нима сполучіння з інакшыма словами як суть в текстї.

ФОНЕТИКА

Предмет фонетики

Звуковов, шырше матеріалнов сторонов языкового дорозуміваня ся і єй сістемово упорядкованым одражінєм (абстракціям) в общественній (людській) свідомості і свідомості бісідуючого ся заоберають **фонетика і фонологія**. І кідь іде о дві самостатны дісціпліны, они ся взаємно доповнюють і взаємно выужывають свої знаности і методы. Они суть лем релативно самостатныма дісціплінами зато, бо їх зъєднуче функцыйный погляд і предмет штудія (выскуму).

Фонетика ся звичайно вызначує як розділ науки о языку, котрый ся заоберає артикуляцыйным, акустичным і перцепцыйным сторонов елементів звуковой речі.

Фонетика в шырокім змыслі свого значіння є научна дісціпліна, котра ся заоберає звуковов сторонов із вшыткых аспектів, т. зн. фізіологічных діяльностей речового апарату, акустичных основов звуків, котры творять звукову (т. зн. говорену) реч, заоберає ся ідентифікаціям речовых елементів, але не страчає з погляду ані функцый оцінюваня вшыткых тых явів у говореній речі.

В звуковім языку, котрый є основным інструментом комунікації міджі людми, вшыткы языковы значіння ся выражають за помочі звуків, т. зн. же звуки суть матеріальным средством реалізації в языку найрозлічнішых семантичных (вызнамовых) і граматичных значіннь слов. Зато фонетіку зачленюєме до лінгвістики (языкознательства), бо передущыткым там ся реалізують єй выслідкы. З той причіны є тыж фонетика тісно споєна з іншыма лінгвістичныма дісціплінами (розділами языка), главно з лексикологіям (науков о словах ці лексемах) і граматікам, то значіть з морфологіям (науков о формах слов) і синтаксісам (науков о сполучіннях слов, речіннях і ёго членах).

Фонетика як наука о звуковій сторонї языка ся заоберає становлєванєм высловностных норм літературного языка і їх кодифікаціям у рамках дісціпліны званої **орфоєпія**.

Реалізує ся і є барз хосенна сполупраца фонетики з діалектологіям, бо діалекты суть жрідлом, з котрого язык черпає ушыток лінгвістичный матеріал.

Тісне сполучіння фонетики можеме позоровати і з спеціальныма дісціплінами як: спеціальна педагогіка, главно логопедія (выхова к справному высловлєваню і одстраніню речовых вад), фоніатрія (медицинська наука о хыбах речі і їх лічіню) і т. д.

Але найтісніше сполучіння фонетики є з анатоміям, фізіологіям і акустікам. З анатомії і фізіології бере фонетика знаности о фунгованю речовых і слуховых органів а тыж о функції сігналных сістем і їх значіню про речову комунікацію. Од акустики дістає фонетика інформації о зложіню звуків людской речі. З того выходить, же звуки ся можуть досліджовати з розлічных поглядів:

а) з погляду фізіки ся штудує сила звука, вышка звука, тембр (зафарблєння) звука, т. зн., же тоты властности звуків належать до **акустичной фонетики**;

б) з фізіологічного погляду позоруєме звук як яв анатомії, т. зн. якыма речовыма органами і якым способом ся звуки творять, што патрять до **фізіологічной фонетики**;

в) із соціального погляду, де позоруєме фунґованя звуків як части людської речі, як ся выужывають з цілём комунікації міджі людми, што належить до області соціальної фонетіки, котру называєме **фонологію**, де є заміряна главна орьєнтація на змыслорозлишаючу (вызнамову) функцію звука – фонему.

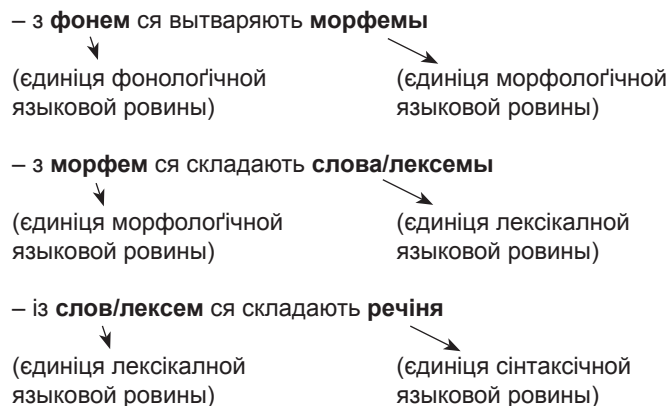
ЗАДАЧИ

1. Чім ся заоберать фонетіка як научна дісціпліна?
2. На што служать звуки в языку?
3. З яких поглядів ся можуть досліджувати звуки?

Поняття о фонемі

Наука о звуках ся заоберать не лем фізичныма або анатомічно-фізіологічныма властностями звуків речі, але ся интересує, главно їх функціями в системі языка. Тов проблематиков ся заоберать **фонологія** як розділ языкознанства, штудуючий звуки речі з погляду того, ці суть або не суть способны розпознавати значіння єднотливых морфем і слов.

Языкова система ся складать з дакількох підсистем, перевязаных міджі собов єрархічным способом. Все єдиніці нижшой підсистемы служать матеріалом на утворіння єдиніць наступной вышшой підсистемы. З того можеме зробити такий вывод:

Єдиніцёв фонологічної системи языка є **фонема**. То є найменша звукова **діштінктивна** єдиніця звуковой системи языка, помочов котрой ся розпознають вызнамовы єдиніці языка (морфемы і слова), і котра ся дасть легко выділити з речового току.

Слова ся можуть розпознавати:

- а) вшытыма фонемами (книжка – розум);
- б) лем єднов фонемов (коч – корч, колы – коли);
- в) порядком розміщіння єднакых фонем (дім – мід, козуб – зубок).

З того можеме зробити вывод, же:

1. фонемы творять матеріал, з котрого ся складають морфемы і слова – тотя їх функція ся называєть **конштитутивнов**;

2. фонемы мають розпознаваючу (розлишаючу) функцію, котра ся называєть **діштінктивнов** (бук – бік, выр – сыр, коза – коса, наша – ваша, косити – носити – росити і т. д.).

В языку фонемы не выступають ізоловано, а в споїну з іншыма фонемами і тым впливають єдна на другу. Залежно од сусідства з іншыма фонемами, т. зн. **од позиції**, де ся фонема находит в слові, можуть ся фонемы реалізовати в подобі своїх **варіантів**, напр.: *вѣзы* – *на вѣзі*, *терен* – *тѣрня* і т. д.

Важнов задачов звуковой ровины каждого языка є становлїня інвентаря фонем або звуковой системи языка. В інтересі упрощіння мы будеме далє ужывати лем термін звук як в єго прямім значіню, так і в значіню фонемы.

ЗАДАЧИ

1. Што треба розуміти під терміном фонема?
2. Як бы сѣте дефіновали тоту єдиніцю языковой системи?
3. Якы основны функції повнить в языку фонема?

Звукова система русиньского языка

Хоць засоба (інвентарь) звуків речі і прінципы їх споєваня не суть в ушыткых языках єднакы, але є платне таке цілкове правило: ядром (центром) складу є гласный звук (вокал). То суть тоты звуки, што ся складають з чістого тону, бо при їх творіню є проход воздушного току голосовым трактом вольный. Вшыткы остатні звуки суть при своїм творіню позначены перемаганём даякой перегороды (барьеры) в голосовім тракті, вытвореной зужінём або замкнутём речовых органів. Тоты звуки ся в складі припоюють к гласным звукам а кличеме їх согласныма звуками (консонантами). Они ся складають будь з чістого шуму, або із споїня шуму з тоном.

ЗАДАЧА

Прочітайте текст. Роздільте слова на склады і высвітлійте, якы зву-
кы вытворають склады.

Рапотачка

(Байка)

Сорока ани не встигла ку Ластівці порядно присісти, уж пустила язык на шпацірку. З Когута ся высмівать, бо завчас рана з цілої силы кукурікать, надавать на Ягоду, бо при дозріваню червеніс, рапоче о Пчолах, же суть ненажерты... Меле, меле. Кідь вшыткых поогваряла, ростягла крыла і одлетіла. – Фуй! Яка жалостна є Ластівка, – частує єй здалека. – Кількораз уж і за морём была, але я єй перетромфла. При мі ани дзѣбак не доказала отворити.

(Кс.)

Діліня звуків на гласны і согласны належить к найстаршым крітеріям діліня звуків. Тоты дві категорії звуків ся діференціюють єдны од другых, главно з двох поглядів: а) артикулачного (подля наставліня речовых органів і їх погыбу) і б) акустичного (подля звукового зложіня). Выходячі з тых крітеріїв можеме твердити, же в русиньскім языку фунгує така сістема звуків:

1. **гласны звуки:** а, о, у, е, і, и, ы;
 2. **согласны звуки:** б, в, г, ґ, д, д', ж, з, з', й', к, л, л', м, н, н', п, р, р', с, с', т, т', ф, х, ц, ц', ч', ш, дз, дз', дж'.
- Доведна є то 39 звуків.
Кідь порівнаме тоту сістему звуків із сістемов звуків в словеньскім языку, так найдеме такы розділы:

1. в русиньскім языку не є двойгласных звуків;
2. в русиньскім языку суть такы два гласны звуки (**и, ы**), котры хыбують в словеньскім;
3. в русиньскім языку є девять парных согласных подля твердости/мягкости, а в словеньскім лем штирі і т. д.

ЗАДАЧА

Прочітайте текст. Роздільте текст на слова а з каждого слова видільте гласны звуки.

Азбукарня

(Урывок)

*Прелюбенькы мої діти,
хочете ся азбучіти?
– Ту азбука, там азбука,
та не од бука до бука.
Пустьте вы ей к собі днука,
дасть богатства вам азбука.*

*Ідуть дві Ы на вандры,
в тяжкій зайді пироги.
Друге бы ей підняло,
кібы перше ся зогло.*

(Сух.)

ЗАДАЧА

Прочітайте текст. Найдийте в окремых словах согласны звуки.

Під русиньскым небом

(Урывок)

Шестый шток шпытальского моноблоку в Пряшові... Женьске одділіня травматології... Сердце мі бухать, кідь ся ближу ід цімрі, де бы мала лежати Марія Піптова, яка є прототіпом моєї книжки. Вже звечера єм спаня не мала по тім, як задзеленчав телефон. Янко... Кликав, же так і так, стало ся нещастя,

же мати зломила клуб, же мати лежать в Снині в шпыталю, а дахто з родини за нёв прийде, жебы ей перевіз до Пряшова. (Маль.)

Гласны звуки і їх класіфікація

Гласны звуки ся творять як дослідок періодічного трясіння ся голосівок од выдыхованого воздуха а суть чістима тонама ці чістым голосом. Якостный (квалітатівный) розділ міджі нима залежить:

- а) од обєму і форми ротовой порожнины;
- б) од пологы языка;
- в) од участи ці неучасти ворґ (гамб) на їх творіню.

На основі того гласны звуки ся ділять на:

1. **лабіалізованы** (лат. labium – ворґа) або ворґовы – **о, у, нелабіалізованы** (неворґовы) – **і, и, ы, е, а** подля участи/неучасти ворґ на їх творіню;
2. **гласны переднёго ряду** (або передні) – **і, и, е, середнёго ряду** (або середні) – **ы, а, заднёго ряру** (задні) – **у, о** подля міста їх творіння, котре є залежне од посуваня кінця языка при їх творіню;
3. **гласны високого піднятя** (або высокы) – **і, и, ы, у, гласны середнёго піднятя** (або середні) – **е, о, гласны низкого піднятя** (або низкы) – **а**, што є залежне од піднятя к піднебю і од отваряня ся (погыбу) нижнёй челюсти.

Класіфікацію гласных можеме наглядніше відіти на схемі:

Ступінь піднятя	Ряд		
	передній	середній	задній
высокий	і и	ы	у
сереній	е		о
низкий		а	
	нелабіалізованы		лабіалізованы

ЗАДАЧІ

1. Укажте, якы звуки міняють значіня пары слов.

Сак – сок, сало – соло; пас – пес; гнати – гнити; садь – сидь; помастити – помістити; часто – чісто; гад – гыд; рак – рык; фара – фура; мотати – метати; село – соло; поре – пере; крок – крик; волы – вилы; боліти – біліти; моло – мило; войти – выйти; роки – руки; клен – клин; бык – бік; мекати – мыкати; дер – дур; теркы – туркы; вити – выти; писк – пыск; пили – пилы; вили – вилы; жыли – жылы; гнити – гнути; бык – бук, дых – дух, пышный – пушный.

2. Укажте, якы гласны звуки сігналізують зміну роду, чісла, паду або особы.

Робила – робило, червена – червено, глуха – глухе, хлопа – хлопи, косила – косили, рыба – рыбі, каша – кашы, трава – траву, косило – косили, тето – теты, бабо – бабы,

хлопе – хлопи, плече – плечі, зелене – зелени, воле – волы, несе – несу, ковалі – ковалю, наші – нашу, кашы – кашу.

Согласны звуки і їх класіфікація

Артикулацый і акустычны апис согласных звуков не ё такы прасты як у гласных звуков. Согласны звуки сьць творены тэртём выдыхаванаго ваздуха о блокаціі (перегородкы) в галосавім тракті. Зато іх асновным акустычным знакам ё шум, лем в дакотрых з них шум з галосам (тонам).

Согласны звуки класіфікуемя подля **спасобу творіня** (як ся творять) і подля **міста творіня** (де ся творять).

Подля **спасобу творіня** ся согласны звуки дільця на:

1. **Замкнуты** (оклузівы) або **выбуховы** (експлозівы): **б, п, г, к, д, т, д', т'**, котры взыкаюць тісным зомкнутём і наспідным прорывам речовых арганів.
2. **Щербинны** або **тэрты** (фрыкатывы): **в, ф, г, х, з, с, з', с', ж, ш, й**, котры ся творять тэртём ваздуха, праходзячаго чэрэз узку щербіну міджі речовымі арганамі.
3. **Полозапэрты** або **полозамкнуты** (семіоклузівы, афрыкаты) – **дз, ц, дз', ц', дж', ч'**, вытваряны не цалком замкнутымі арганамі речі.
4. **Замкнуто-праходны**, котры ся дільця ішці на: а) **носовы**: **м, н, н'**; б) **боковы**: **л, л'**. Творять ся так, же зомкнуты речовы арганы абходіць ток ваздуха чэрэз носову парожніну або кола языка.
5. **Трысучі** (вібранты): **р, р'**, які ся творять трысінём (вібраціав) кінчіка языка.

Подля **міста творіня** ся согласны звуки дільця на:

1. **Ворговы** (лабіалы), котры ся роздільюць ішці на а) **обоворговы** (білабіалы): **б, п, м**; б) **воргово-зубны** (лабіадэнталы): **в, ф**.
2. **Піднебны** або **язычны** ся далё дільця ішці на: а) **переднєпіднебны** (палаталны) або **переднєязычны** ці **зубны** (дэнталны): **д, д', т, т', з, з', с, с', дз, дз', ц, ц', н, н', л, л', р, р', ж, ш, дж', ч'**; б) **середнєязычны**: **й'**; в) **заднєязычны** ці **заднєпіднебны** (вэларты): **г, к, г, х**.

Звонкы і глухы согласны звуки

Асімілація согласных по звонкости і глухости

При творіню согласных звуков речовы арганы в галосавім тракті вытваряюць різны перагородкы (блокаціі) выдыхавому току ваздуха. Тэртём того ваздушнаго току о перагородку наставать шум, котры поважуемя за асновны акустычны знак согласных звуков (консантантв).

При творіню дакотрых согласных звуков сьць галосівкы од себе аддалены, не трысучь ся і прапускаюць ток ваздуха без того, жебы вытварялі галос (тон). Іншы согласны звуки сьць за цілы чась свёй афікулаціі дуправаджаны галосам (тонам), бо галосівкы ся при іх творіню трысучь. Согласны звуки пер-

шого тіпу (чісты шум, без тону) клічэмя **глухы** а согласны звуки другога тіпу (з шумом і галосам) клічэмя **звонкы**.

Векшыну согласных звуков подля глухости/звонкости можемя спойті до пар, котры клічэмя **парнымі согласнымі звукамі**. Парны подля глухости і звонкости сьць: **п – б, т – д, т' – д', к – г, ф – в, с – з, с' – з', ш – ж, х – г, ц – дз, ц' – дз', ч' – дж'**. Астатні согласны звуки не выступаюць в парах, сьць то **звучны** (сонорны) **непарны**: **м, н, н', л, л', р, р', й'**, у котрых пераважаць галос (тон) над шумом.

ЗАДАЧА

Прочітайте тэст, в окремых словах найдзіте согласны звуки і укажте котры з них сьць глухы, котры звонкы а котры звучны. К парным звукам найдзіте іх пару.

Пять прутів

(Урывок з прыповідкы)

Раз 18-річному кралёві Матяшові ся якось захотіло попозерати по валалах, як там жыюць людэ. Повбэрав ся як треба, за валалчана, і выбрав ся до єднога нашого русиньскаго села. Прышов до крайнєй хыжы. Але хлоп не бэв дома. Дома бэла лем жэна, бо газда од потэмку до потэмку бэв в работі. Лемжэ кралэ Матяша і так вэзлі на ніч. Зато на другый дэнь кралэ пішов місто газды на панщіну. Але прышов пізно, зато дістав пять прутів на дэрешу. Хто знаэ, ці не зато в селі Рэпееві ся доднеська полэ клічэ Під пятэма прутамі? (Кер.)

В тоці речі при высловности звонкых і глухых согласных звуков даколи настаюць фонэтычны пазычны змёны. Оні абнімаюць ушыткы слова языка і такы спойня слов, котры высловлюемя доведна. При высловности звонкых і глухых согласных треба в русиньскім языку дотрымавати такы фонэтычны заканы:

1. **Оглушіня звонкых согласных звуков на кінці слова**. Тот закон треба розуміті так, же звонкый парны согласны в пазыціі на кінці слова ся высловіть як ёго глуха пара, напр.: *порога – поріг(х), павуза – павуз(с), мужа – муж(ш), стадо – стад(т), грибы – гриб(п), клягати – кляг(к), доджу – додж(ч)* і т. д. Не піддаэ ся тому закону звук **В**, котры в такій пазыціі дістаэ подобу нескладового (білабіалнаго, обоворгового) **ў**, напр.: *жэноў, книжкоў, пясцёў, цэркёў, кроў* і т. п.
2. **Асімілація по глухости**. В пазыціі перад глухим согласным може выступати лем глухый согласны. Кідь перад глухим согласным ся дістане парны звонкый согласны, так ся высловлюэ як ёго глуха пара, напр.: *мягонькый – мяхко, легонькый – лехко, близонькый – блиско, тяжоба – ташко, дідо – дітко, баба – бапка, іджія – ічте* і т. д. Тому закону ся знова не піддаэ согласны **В**, напр.: *лаўка, траўка, слиўка*, і т. д.
3. **Асімілація по звонкости**. В пазыціі перад звонким согласным може ся высловіть лем звонкый согласны. Кідь ся в такій пазыціі зьявіть глухый согласны, так ся высловіть як ёго звонка пара, напр.: *ростати – розбіти* (і в правопісі!), *хочь-кому – ходзьде, снопы – сніб жыта, ніч – нідж доўга, як – яг бы* і т. д.

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте текст. Найдийте і висвітлюйте приклади оглушіння согласных звуків.

Махну на тя як бог на Карпаты... Де ся одты поділи Білы Хорваты? Же наша голузка легка на віру? Одышли, зотліли і вхабили в історії діру (Сух.). Дуб і явор. Добры люде сполунажывають, планы – ноги підкладають (Кс.). Сім раз мірай, а раз ріж. Там горазд, де не є нас, а де мы, там всягды дость біды. Будь язычку тихо, будеш їсти кашу. Не служыв дідко бабці, ани я не буду жабці. Заказаний хліб найвеце кортить. Кум не кум, але з черешні долов! Мы за вовка, а вовк за дверями. Пес ся не стече з біды, лем з розкошу. Хто ся боїть втраты – не має заробку. Велё товкачів мало кашы натовче. Недостаткы роблять звадки. Ворожки – порожні ложки. Мала грудка – самый сыр. (Посл.)

2. Який звук треба висловити на кінці слова і чом?

Біг, біб, берег, брід, слиз, віз, дрозд, зуб, кров, гараж, мозог, мороз, пиріг, сніг, голод, павуз.

3. Висвітлюйте, як справно висловити уведжені слова. Од тых слов утворьте такы, котры доказують справність їх написаня.

Будка, зубкы, колодка, рідко, книжка, березка, просьба, солодкий, розжовтіло ся, легкий, з кіна, од пороху, одскочіти.

Тверды і мягкы согласны звуки

Змягчованя согласных звуків

В русиньскім языку є доведна 32 твердых і мягкых согласных звуків. Векшину з них можемо споїти до пар подля твердости і мягкости. Регіструеме девять (9) пар твердых і мягкых согласных звуків: **т – т', д – д', н – н', л – л', с – с', з – з', р – р', ц – ц', дз – дз'**. Остатні согласны звуки суть або непарны тверды – **п, б, в, ф, м, к, г, х, ш, ж**, або непарны все мягкы согласны звуки – **ч', дж', й'**.

ЗАДАЧА

Прочітайте текст. Найдийте в нїм тверды і мягкы согласны. Означте, котры з них суть парны а котры непарны, к парным найдийте їх пару.

Кінь і Бажант

(Байка)

Заставив ся Бажант при Конёви і ся го опросив: – Видиш тамты Выдры? Уж три години лежать під верьбов і о чімсь неперестанно дебатують. Не хыруєш, о чім? Кінь ани не попозерав на парадёша і такой вирішив: – О вівсі! О чім бы іншім могли? (Кс.)

Парны тверды і мягкы согласны ся означають на писмі тов самов буквов, зато сигналізація твердости і мягкости ся на писмі реалізує доповнюючим способом:

1. Кідь мягкий согласный звук стоїть перед согласным звуком або на кінці слова, ёго мягкость ся сигналізує мягкым знаком, напр.: *встань, встаньте, запаль, запальте, былъ, былъка, пять, пятьдесят* і т. д.
2. Перед гласныма звуками ся мягкость согласных сигналізує йотованыма буквами **я, ю, є, ё, ї**, напр.: *нянё, нюхати, синё, од нёго, коні, Німець* і т. д. Проблемы з высловностёв ся упростили приданём змягчующой функції йотованому **ї**, бо ним ся сигналізує і мянкость звука **і з Ъ** (ятя) а перед буквов **і** высловлюеме все твердый согласный, напр.: *дідо, діти, лівый, ліс, літо, німый, гнів, гніздо, снііг, сіно, тіло, тінь, стіна* і т. д., але, наприклад: *рік/рока – рік/речі, ніс/носа – ніс/нести, ріс, дім, ніг (ноги), ніч (ночі), ті (тобі)* і т. д.

Таблічка согласных фонем

Місто творіння													
Способы творіння			Ворговы/лабіалы			Задопіднебны/веляры		Переднєпіднебны/переднєязычны/зубны/денталы					
				Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.
			Зв.	Б	-	Г	-	Д	Д'				
	Експлозівы		Гл.	П	-	К	-	Т	Т'				
			Зв.	В	-	Г	-	З	З'	Ж	-	-	
	Фрікатывы		Гл.	Ф	-	Х	-	С	С'	Ш	-	-	Й'
			Зв.					ДЗ	ДЗ'			ДЖ'	
	Афрікаты		Гл.					Ц	Ц'			Ч'	
	Замкнуто-проходны	Боковы	Сонорны	М				Н	Н'				
								Л	Л'				
Вібранты			Сонорны					Р	Р'				

ЗАДАЧІ

1. Висловте справно тверды або мягкы согласны в словах:

мудерець, верьба, верьх, жердь, мерьва, церьков, тыждень, граблі, роблю, сплю, кровлєв, земля, мусї (муха), блысї (блыха), міряті, стіна, землі, ділити, терня, ряндя, зять, лязь (лячі), сядь, бляха, колю, куля, кулю, лю-

бити, плювати, ділять, п'ятём, зятёви, амнестія, апетіт, колізія, універзіта, інфінітів, гратіс, індивідуальний, нянько.

2. Прочітайте текст о буквах ю, я, ъ. Укажете, де мають змягчуючу функцію.

Азбукарня

(Уривок)

У юнію і в маю
квітки дітей забавляють.
Потім втечуть до ліса, –
краса косы боїть ся.
Найдеме про них любу хвільку. –
Шуп до ліса на прогулку.

Ягода, ягода –
літня вигода!
Зберала бы тя я
од мая до мая.

Мід і мідь, світ і світь...
Язык собі не засміть!
Мало змін, тай уж не так, –
На прічіні мягкий знак.

(Сух.)

Словный притиск (акцент) і ёго функції

За основу русинського літературного языка був взятий такий діалект, де є притиск **вольный** або **різномістный** і **погыбливый** або **движный**.

Вольность або різномістность притиску є в тім, же не є закріплений за да-яким подля порядку складом, напр.: *ма́ма, ба́ба, ка́ша, не́сти, де́сять, ва́ша; душа́, роса́, оса́, оте́ць, купе́ць, поло́ти, моло́ти, проси́ти, ма́ла* (жень. род адъек. *малый*), *колі́, тогды́, борона́, добротá, мотови́ло, папорти́на, борони́ти, угори́ти, переска́ковати; колосно́вати, порозно́сити, народени́ны; попере́ходити* і т. д. Свою позицію сі акцент захоує у векшині слов на тій самій части слова при словозміні (формотворію).

Лемже в русинськiм языкy є дость і таких прикладів, кідь акцент переходить на іншу морфему в розлічньх формах того самого слова, што указує на погыбливость або движность акцента, напр.: *но́га, но́гы, но́зі – з но́гов, нога́ми, нога́м; збе́рам, збе́раш, збе́рають – збе́раме, збе́ра́те, збе́раю́ть; двана́дцять – двана́дцять, двана́дцять* і т. д.

В дослідку різномістности і погыбливости акцента, він може мати **змысло-розлишуючу** і **форморозлишуючу** функцію. То значить, же може диференцовати значіня двох (або веще) слов і двох форм того самого слова, напр.: *мука́* (із зерна) – *му́ка* (тяжба, трапліня, смуток), *за́мок* (в дверях) – *замо́к* (є мокрый од доджу, воды), *ма́ла* (дашто їй патрило) – *мала́* (придачник ж. р. од

малой), *же́ну* (1. особа єд. ч. од *гнати*) – *жену́* (акузатів єд. ч. од *жена*), *на бе́резі* (локал єд. ч. од *берег*) – *на березі́* (локал єд. ч. од *береза*); *же́ны* (ном. мн. ч.) – *жены́* (ген. єд. ч.), *се́ла* (ном. мн. ч.) – *селá* (ген. єд. ч.) і т. д.

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте текст, на każde слово поставте притиск (акцент), справ-ность сконтролюйте подля Орфографічного словника русинського языка.

Штоковый кінь

(Уривок з приповідки)

Кідь ся Пейко народив, было з не́го дуже слабеньке, крегоньке гача. Ледва ся на ноги поставило. Ёго мати, кобыла Ліза, кідь го мала (тогда уж не была мала), не хотіла ся о не́го дале старати. Як Пейко пришов на сві́т, не гріла го своїм дьхом, не облизовала языком, лем фу́рт ногами фіцкала (ноги мала довгы) і одганяла свою дітину од себе. Была то така недобра мати. (Маль.)

2. Прочітайте із справным акцентом слова, споїня слов і форми слов, потім справность сконтролюйте подля Орфографічного словника русинського языка.

Вертав єм ся до́мів, роді́чі, Святы́й вечу́р, ходив єм до́мів, смак пиро́гів і голу́бків, пиро́гы і голу́бкы, в голо́ві, біга́ти, густы́й сні́г прикрывав путь, бо́лих ня пя́та, на пу́ти стояв ме́двідь, на голо́ві мав кала́п припада́ный сні́гом, найти́ сі же́ну, моя же́на, нашла́ біду, нашо́в све́кру, моло́да з молоды́м, кама́рат мі посочі́в, дурка́ти, джму́рькати, стоя́ти на поро́зі, ма́ла дівочка́ ма́ла брати́ка, вірова́ти, ви́дите то́ту траву́?, сива боро́да, стоя́в на є́дній но́зі.

Алтернація звуків у русинськiм языкy

Алтернація гласных звуків

1. Алтернація **Е** з **О**: *нести – носити, везти – возити, вести – водити, позерати – зоря* і т. п.

2. Алтернація **О** з **А**: *гонити (худобу) – поганяти, зломити – ламати, стояти – стати, хопити – хапати, поклонити ся – кланяти ся, ско́чїти – скакати* і т. п.

3. Алтернація **О** з **Ю** звука: *сон – сна, кілок – кілка, грунок – грунка, жовток (жовчок) – жовтка (жовчка)* і т. д.

4. Алтернація **Е** з **Ю** звука: *день – дня, беру – брав, Александер – Александра, пень – пня* і т. п.

5. Алтернація **О** з **Ы** з **У** з **Ю** звука: *сохне – засыхать – сухой – высохне* і т. д.

6. Алтернація **Ы** з **Ю** звука: *называть – назвати* і т. д.

7. Алтернація **О** з **І** ай **Е** з **І**, што є найчастіша алтернація, зато ся при ній приставиме кус подроби́ше:

а) алтернація **О** > **І** (в дакотрых діалектах **о** > **у** або **о** > **ю**) є найхарактерістичнішою алтернаціо́в русинського языка. Основа той алтернації спочива́ть в тім, жте „о“ в отворені́м складі́ ся алтернує з „і“ в заперті́м складі́. Реалізує ся як в розлічньх

формах єдного слова, напр.: *рока – рік, коня – кінь, волы – віл, носа – ніс, ночі – ніч, воза – віз, попа – піп, нога – ніг, росла – ріс* і т. д., так ай в розлічних словах єдного сполочного коріння або сполочной основы тіпу: *робота – робітник* і т. п. Не рекомендує ся подля прийатой норми алтернація в таких словах, як: *род, вольный, гора – гор, слово – слов, школа – школ* і ін. Алтернація настає і в словах, де „о“ є заперте фонемов **Й**, напр.: *мого – мій, стою – стій, бою ся – бій ся*, (копа) *гною – гній* і т. п. Заміна **о > і** настає і в падових формах присвойных придавників мужского роду тіпу: *братового – братів, няньків, попів, Петрів, Василів* і т. д.

б) Алтернація **е > і** підлігать тым самым правилам і реалізує ся на тій самій основі, а то, же „е“ в отворенім складі ся алтернує з „і“ в запертім складі, напр.: *нести – ніс, везти – віз, вести – вів, плести – плів, камінь, ремінь, осінь, ровінь, шість, сім* і т. д.

Лемже в русиньскім языку є дость много припадів, де „о“, „е“ ся не алтернують з „і“ в запертых складах (о чім подробніше позерай в Русиньскім языку в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русиньского языка. Пряшів 2005, с. 13 – 14).

Алтернація согласных звуків

Як дослідок історічних змін можеме позоровати в русиньских діалектах, а тым і в сучаснім русиньскім языку, такы найчастішы алтернації согласных:

1. У задопіднебных согласных:

– **Г – Ж – З**, напр.: *нога – ножка – на нозі; Прага – в Празі; теліга – теліжки – на телізі* і т. п.;

– **К – Ч – Ц**, напр.: *рік – річний – в році; рука – ручный – на руці; сливка – сливчанка – на сливі* і т. п.

– **Х – Ш – С**, напр.: *ухо – ушко – в усі; муха – мушка – на мусі; бріх – брішний – в брісі* і т. п.

2. У денталных согласных:

– **Д – ДЖ**, напр.: *відіти – віджу, сидіти – сиджу, водити – воджу; ходити – ходжу, садити – саджу* і т. п.;

– **С – Ш**, напр.: *дусити – душу, просити – прошу, носити – ношу, покосити – покошу* і т. п.;

– **Т – Ч**, напр.: *молотити – молочу, колотити – колочу, выкрутити – выкручу, вывертити – выверчу* і т. п.;

– **СТ – Ш**, напр.: *помастити – помащу, погостити – погощу, назлостити – назлощу, хрестити – хрещу* і т. д.

3. У лабіалных согласных:

– **Б – БЛ**, напр.: *охабити – охабляти – охаблять, затрубіти – затрублю – затрублять, заробити – зарабатывать – зароблю* і т. п.;

– **В – ВЛ**, напр.: *отровити – отравляти – отравлю, высловити – высловлю – высловлять, справити – справлю* і т. п.;

– **П – ПЛ**, напр.: *спати – сплять – сплю, копати – коплю, выступити – выступліня – выступлять – выступлю* і т. п.;

– **М – МЛ**, напр.: *тримати – тримлю, ламати – ламлю, їмити – їмлю,*

кормити – кормлю – кормлять – кормліня і т. п.;

– **Ф – ФЛ**, напр.: *трафити – трафлю – трафлять – трафляти – трафляня – трафляючий* і т. д.

Під алтернацій ся розумить повторююча ся і закономірна зміна звуків, котры забирають єднаке місто в морфемі в розлічних припадах поужытя морфемы, напр. при словозміні, при словотворіні і т. п. Роспознаєме два главны тіпы алтернації:

а) **історічну** або **традічну**, котра є перевзята із змін в історії языка, не є подмінена фонетічних позицій звука;

б) **позічну** алтернацію, котра є завісла і в сучаснім языку од фонетічної позиції звука. О другім тіпі алтернації буде реч в далшій темі, зато нас теперь буде інтересовати лем першый тіп алтернації, хочь спомянеме лем найросшыренішы з них.

Основны прінціпы русиньской высловности

Про каждый літературный язык велике значіня має єднака высловность ушыткых звуків і споїня звуків в устній речі ужывателями языка. Розділность высловности тых самых звуків робить процес дорозуміння тяжшым.

Справнов высловностей звуків у залежности од їх позиції в слові або в споїню слов ся занимають орфоєпія (з грецького *orthos* – справный, *eros* – реч). Хочь правила высловности фунгують лем в устній речі, їх дотримованя є повинне про шыткых ужывателів літературного языка. Главныма причінами порушованя высловностных норм суть діалекты і побуквова высловность писаного тексту.

З главных правил высловности спомяньме холем тоты, де ся найчастіше роблять хыбы:

1. Высловность дакотрых гласных:

а) При высловности гласного „і“, який є выслідком алтернації з **е, о**, треба памятати, же не змягшує перед ним стоячий согласный, напр.: *ніс (носа), дім, рік (рока), сіль* і т. д. (подробніша інформація дана скоріше).

б) Гласный „и“ высловлюєме як **и*** або **е***, напр.: *долина, битка, гостина, дикий, зима, липа, косити, сила, тихо, ярина, видно* і т. д.

в) Звук „о“ ся ясно высловить під акцентом на кінці слова, міджі твердыма согласныма і на зачатку слова. Але в позиції: 1. перед гласныма высокого піднятя – **і, у**, 2. перед мягкыма согласныма, 3. в складі запертім білабіалным „в“ (**ў**), 4. перед жуженыма **ѐ, ѓ** – ся высловлює як узке (заперте) **ѓ**, напр.: *болото – в бѓлѓт'і, тѓпѓля, кѓн'і, дѓля, кѓнѓпл'і* (але – конопелка), *молоко – в мѓлѓц'і, гора – гѓру, скоро – скѓру, мѓркѓў, крѓў, цѓрькѓў, тѓўк, вѓўк* і т. д.

г) Тот самый закон платить і про высловность звука „е“. То значить, же у вышше споминаных позиціях ся высловлює як жужене (заперте) **ѐ**, напр.: *вѐрьба, купѐць, мѐрьва, тѐпѐрь, чѐтвѐрь, на бѐрѐз'і, в зѐрн'і, тѐрня* і т. д.

2. При высловности согласных звуків треба главно дотримовати:

а) Оглушіня согласных на кінці слова, напр.: *дуб(п), голод(т), мороз(с), кляг(к), гараж(ш), додж(ч)* і т. д.

- б) Асіміляцію по глухости, напр.: *мягко (мякко), близко (блиско), загородка (загоротка), бабка (бапка)* і т. д.
 в) Асіміляцію по звонкости, напр.: *просьба (прозьба), хоцьде (ходзьде), як бы (яг бы)* і т. д.

3. Треба все памятати (і в устній речі дотримувати), же русинський притиск (акцент) є різномістний і погыбливий.

ЗАДАЧИ

1. Прочітайте текст наголос, дотримуючі правила справной висловності.

Вшы́тко мо́жне робі́в на́род під Карпа́тами про то́то, а́бы лем пережы́ти, а́бы сі захра́нити сво́є „я“. Не бы́ло чу́ти, же́бы Русы́ны ся з да́ким не зна́шали а́бо на да́кого напа́довали з ці́лем забра́ти по́ля, ма́етки. Скори́ше все кле́пали на две́рі чужі́х з да́ким „про́си́ком“. Кі́дь ся поби́ли, та лем са́мы міджі́ собо́в. Як ся пова́дили, так ся і помі́рили. Як то уж звы́кне бы́ти у спра́вній родині́. Лёмже неща́стя не ходи́ть по го́рах, а́ле по лю́дях. Зосы́пало ся на них, як грі́м з ясно́го не́ба, як нече́кана не́шесть, як мор, як найве́кша погро́ма і холе́ра. Што то́ты людко́ве ма́ли робі́ти? Дагде́ втечі́? Але де? До гор? До лі́сів? Міджі́ скаля́-верте́ля? Де ся заратова́ти од во́йны, котру́ вы́думали вла́стиму́щі, а́бы наби́ли сво́ї кеше́ні, а́бы роздобы́ли за ці́ну кровлі́ бога́тство? Та́кого мі́ста на ті́й зе́млі не бы́ло. (Маль.)

2. Прочітайте наголос стишок, дотримуйте правила висловності.

Руси́ньска бі́сі́да

*Ма́хну на тя як бог на Карпа́ты...
 Де ся о́дты поді́ли Бі́лы Хорва́ты?
 Же на́ша голу́зка легка́ на ві́ру?
 Одышли́, зотлі́ли і оха́били в істо́рії ді́ру.*

*У Берлі́ні на Ші́ллерштра́се
 несподі́вано по плече́
 Па́вел Палаща́к ня кле́пнув:
 – Та як, Русна́ку, што ту роби́ш?
 – А ты ся, чолові́че, о́дки ту узя́в?*

*(Бо́же мі́лий,
 я́кий ма́ленький тот сві́т бі́лий
 а сво́й язы́к, як дівны́й хлі́б душы́,
 кі́дь ся в дале́кім кра́ю є́ ко́му спові́сти.)*

*Мо́я пахня́чко-еди́начко,
 хто тебе́ ва́жить згвалтова́ти
 і ма́хнути на те́бе,
 як бог на Карпа́ты?
 В култу́рнім Берлі́ні учу́в є́м,
 як ся чуджі́х ге́ніїв со́хы росто́пліли,*

*тогда́ на Ші́ллерштра́се
 я́кбы до нас
 зеле́ной Карпа́т кровлі́ понапу́щали.*

*Ве́ще – ні́ч. А́мінь.
 Упа́в мі́ з се́рдця ка́мінь.*

(Сух.)

Членіня речового току

Тоту проблематику односимо к тзв. супрасеґменталным явлінням речі, што можеме позоровати лем на вишшых єдиніцях речі як є звук, то значіть на складах, словах, словных споїнях і на речінях. К ним належать словный притиск (акцент), логічний і фразовый притиск (акцент), мелодія, павза, темпо і рітм устной речі. Тоты явління споєны ведно многы лінґвісты называють терміном **інтонація**.

Звязна реч не є звычайно єднолліята, она є часто членена на части, называны выповідныма (речінёвыма) тактами (усічінями), напр.: *В колысці́ лежы́ть ма́ленький хлопчі́к/ а ма́ти сиди́ть коло не́го/ і спи́вають му колы́санку. Вечу́р,/ кі́дь хлопці́ полі́гали спати,/ дівча́та ся за́крали к їх две́рям/ і вы́слухали їх розго́вор і т. д.* Кажда така часть выповіджіня ся легко ділить дале на слова (к чому допомагать главно словный притиск), а слова на склады на основі складотворной функції гласных звуків, напр.: *в колысці́/ лежы́ть/ ма́ленький/ хлопчі́к; хлопчі́к* і т. д. Кажде таке речіня дашто конштатує або ся на дашто просить і т. п., од чого буде завісла ёго мелодія і інтонація.

З языкового погляду членіня речі на части не є самоцільне. Оно модіфікує, доповнює, ліпше высвітлює і т. п., семантичну інформацію помочов тзв. прозодічных властностей речі, ку котрым належать: **словный притиск (акцент), логічний (змысловый) притиск (акцент), мелодія, павза, темпо і рітм устной речі**.

Акцент (притиск)

В русиньскім языку розпознаєме: **словный притиск, логічний (змысловый) притиск і фразовый (выповідный) притиск**.

Словный притиск выдвигує акцентований склад слова, напр.: *ко-лы́с-ка, хлоп-чі́к, ле-жы́ть, ма-ле́нь-кий* і т. д. **Логічний і фразовый притиск** выдвигує в речіню слово або споїня слов, напр.: *Павел по́летить до Канады́*. Логічне акцентованя (звыразніня) єдного із слов дає фразі інше змысловє значіня.

ЗАДАЧА

Высвітліть змысловє значіня речінь подля логічного притиску.

*Ю́ркó до́ма? Ю́ркó до́ма? Ю́ркó пішо́в гра́ти фо́тбал. Ю́ркó ся верну́в до́мів?
 Ю́ркó ся верну́в! Ю́ркó ся верну́в!*

Як уж знаме, словный акцент не є все на тім самім складі (є різномістный). Треба іщі знати, же курты окремы слова зістають без акценту, а зато ся споюють до векшых рітмічных груп і витваряють тзв фонетічны слова, напр.: *кі́дь є́м ся, ай ві́н, на́ то ся* і т. д., або ся припоють к акцентованым словам як енклітики (приклопки – стоячі по слові)

і проклітики (стоячі перед словом), напр.: *писа́в бы, навча́в ся, в шко́лі* і т. д.

Фразовий акцент є речинёва форма притиску (выповіді), котрым ся сігналізує ядро (рема) відповіджіння. Їго носителём є главно акцентований склад ядерного слова (даколи і ціле слово або словоспоїня). Фразовий притиск підкреслює того, што є важне з боку визнамового будованя відповіджіння, то значить того, што є у відповіджіню нове.

ЗАДАЧА

Прочітайте текст. Укажте на нїм функцію фразового (выповідного) акценту.

Бы́ло, ко́ли бы́ло, бы́в раз та́кий час, ко́ли ходи́ли Ру́сины за ро́ботов до Аме́ри́кы. Наслу́хав ся Анд́рій А́нцин, як там до́бри жы́ють, та і ё́го за́корті́ло там пі́ти. Да́рмо го одгва́ряли, же він лі́нійвий, нева́лұшный, ні́якой ро́боты неспосóбный, він лем на сво́ім а на сво́ім сто́яв. По́жычів сі од кама́рата дая́кій гра́йца́рик, зала́в ся, же му ве́рне довг по ро́ці, поці́ловáв А́нцю, та́й ся пу́стів до Аме́ри́кы.

То́гды аме́ри́цкы фарма́рі ма́ли та́кий звы́к: кі́дь вы́бера́ли до ро́боты дая́ких ро́бїтників, та ся їм да́ли фа́йно на́їсти. Сам фарма́рь сі все сі́в збо́ку а позе́ра́в, же котро́й на́йвекшы́й їда́к. Так со́бі то́го оха́бля́в до ро́боты. Бо Аме́рича́не, так як ай Ру́сины, припові́дають: хто як ї́сть, так і ро́бить.

Логічний (змысловий) акцент є виразне мелодічно-дінамічне видвинутя факторної частини відповіджіння. Тым акцентом ся вылучить можливість іншої інтерпретації значіння відповідженого, як того, што платить (што має бути) подля заміру бісідника. Акцентоване слово (ці часть відповіджіння) ся выдвигує різким мелодічно-дінамічним здвигнутём і великим інтервалом зміны на акцентованім слові (або споїню слов).

ЗАДАЧА

Прочітайте текст, выяснійте значіння змыслового (логічного) акценту.

– Га́ло! Там **по́ліклі́ніка**? – Ні́т по́шта. – Та **чо́м** дві́гате слу́хатко?

– Ма́ма пі́шла **до ро́боты**? Ні́т, **до скле́пу**.

– Ма́ма пі́шла до ро́боты? Уж **да́вно**, і́щі ся те́мно бы́ло.

Я ся **за́втра** ве́рну. **Я** ся **за́втра** ве́рну. **Я** ся **за́втра** **ве́рну**.

Мелодія відповіджіння (інтонація)

Мелодічним протіканём росповіджіння (речіння) ся в русиньскім языку розлишують розділны модалны тіпы речінь, то значить, наприклад, росповідання, во́прос (дво́який – кі́дь треба да́што зі́стити або да́што до́повнити), розка́з, про́сьба, за́кінченость і неза́кінченость відповіджіння. Основным і неутралным тіпом мелодічного протіканя речіння є **падаю́ча мелодія**, як є в росповідных речіннях, напр.: *Васи́ль пі́шов до шко́лы. Я́нко па́се худо́бу. Су́сід ве́зе сі́но на во́зі* і т. д. Носителём мелодії суть тоновы звуки, але мелодія речіння ся інтегрує на ціле тырвання речіння. (Подрібніше о інтонації єднотливых модалных тіпів речінь позерай в частині Сінтаксис.)

ЗАДАЧА

Укажте на розділну мелодію в речіннях.

Зу́зка і Тере́зка помага́ють ма́мі в ку́хні. Ге́лена до́ма? Хто прині́с то́ты сли́вки? Вста́ньте! Бу́дь до́брый, прине́сь мі во́ды!

Павза

Павза є перерваня речового току на куртшый або довшый час. **Внутроречинёва павза** є звичайно куртша, як павза міжжі самостатнымы речіннями а одступова павза є найдовша.

Павза на нечekanім місті є тзв. **драматічна павза**. Таков павзов вытваряме напнутя в тексті. В устній, бісідній речі ся без павз може артикуловати цілый ряд слов, бо міжжі говореныма словами не суть все павзы так, як в писанім тексті. Функцію, котру в писанім тексті вытваряють одступы міжжі словами, в устнім (говоренім) прояві повнить словный акцент і спроваджаючі го явы.

ЗАДАЧА

Прочітайте текст, дотримуючі мелодію (інтонацію) речінь (выповіджінь) і павзы (як в середині відповіджіння, так і на кінці речіння).

Курка

(Ба́йка)

– *Се́стры, помо́жт-е! Кры́ла і но́гы мі звяза́ли і ве́зуть ня на я́рмарок! – надрыва́ть ся го́лос несча́стной Ку́ркы.*

– *Ні́ч хосе́нне е́сь дотепе́рь... – вы́читать ё́й ровесни́чка.*

– *Цига́ниш! Збы́тку́еш ся на́до мно́в. Ці́ не я де́нно од са́мого ра́на до нескóрого ве́чора на́йкра́шше коткода́кала? – бра́нить ся за́взято звяза́на.*

– *То́ святá пра́вда. Ты на́йголо́сніше вы́кри́ковала, а́ле до́днесь а́ни є́дно-є́дине я́йчко е́сь не зне́сла.*

– *А мо́є коткода́каня – то ма́ло?*

– *Ма́ло, бо на́йголо́вніше ті хы́бить.*

х х х

При́знам ся, Ку́рко, отворе́но: Ра́д вы́слу́хам тво́й го́лосок, но ці́ню барз вы́со́ко Я́йчко. (Кс.)

Темпо (дінаміка) і рі́тм устной речі

Темпо (дінаміка) речі є кількось складів (або слов) відповіджених за часову єдиницю. Темпо речі є залежне од многих факторів, наприклад, од обсягу і форми прояву (бісіды, речі), од ёго внутрішнёго строїня (напр. драматічны частини ся артикулюють скорішым темпом, підкреслёваны частини – помалше і т. п.). Екзистує тыж **індивідуальне речове темпо**, а говорить ся і о **народнім темпі речі**.

Рі́тм речі є творений замінов (алтернацій) розділных речовых єдиниць. Основу речового рі́тму вытваряють выміна (алтернація) акцентованих і неакцентованих складів, а тыж алтернація (заміна) часово і сінтаксично розділных тактів (усі́чнь).

ЗАДАЧІ

1. Порівняйте силу і довжку акцентованих і неакцентованих складів.

Тот замо́к вче́ра замо́к, бо бы́ла бу́рька і па́дав додж. Доро́га мо́же бы́ти доро́га і туня́, зале́жить од ко́ня. Се́стры пішли на го́стину до се́стры, наза́д ся верну́ли лем дві се́стры і оста́тні се́стры зіста́ли на ніч. За́втра же́ну худо́бу на па́шу а же́ну беру́ з собо́в на по́мич. Му́ка то не мука́, бо з му́ки є хлі́б а з му́ки – сме́рть. Весе́лий мо́лодий і мо́лода́ ся ве́зли го́рі ва́ла́лом. На го́рі сто́яли зведа́вы же́ны і огва́ряли мо́лоду же́ну, бо од мо́лодой же́ны ся че́кало, же бу́де сме́тна.

2. Чітайте текст, дотримуйте динаміку і ритм.

Пирогы́

*Мені́ я́сно,
Ты пре́красна,
А́ле што з тако́й краси́,
Кі́дь ся з ме́не все лем сме́еш,
Же я лю́блю – пиро́гы.*

(Хар.)

3. Чітайте текст, дотримуйте мелодію, павзы, динаміку і ритм.

В автоб́усі:

- Присі́ли с́те мі ру́ку, па́не!
- Переба́чте, па́ні, ві́діло ся мі, же то но́га.

До́ма:

- Ня́ночку, ко́лі ї́дять з ви́лков і но́жом?
- Но ко́лі-ко́лі... Кі́дь с́уть обі́дві ру́ки зама́щэны.

х х х

- Сы́нку, чо́м е́сь укра́в те́ті я́блочко? Треба́ло кра́сно попроси́ти!
- Я ся ганьби́в, ня́ньку.

х х х

- Ня́ньку, чо́м то пси́ такі́ розу́мны?
- Бо жи́ють ко́ло му́дрых люде́й?
- А наш Бо́бі чо́м та́кий глупы́й?

В шко́лі:

- Ді́точкы, хто з вас по́вість, чо́м не вшы́ткы по́тята одлі́тають до теплы́х кра́їв?
- Бо не ка́ждый там ма́є родину́!

х х х

Ста́ра учи́телька пе́ред опе́раціо́в спо́зна́ла в хи́ру́ргови сво́го бы́вшего уче́ника, котро́й ся ду́же підло учи́в.

- Я́нку, та з те́бе ся став до́ктор? Памя́таш, я тя учи́ла чи́тати-писа́ти...
- Учи́ли, учи́ли, а́ле не нау́чили...

ГРАФІКА І ОРФОГРАФІЯ

Звук, фонема, буква, графема

Каждый кодифікований літературний язык мусить діспонувати двома комунікаційними нормами – говоренов (устнов, бісіднов) і графічних (писанов ці писмовов).

Устна (говорена) реч ся членить на **выповіджіня (речіня)** і **слова**. Слова може дале ділити на іщі меншы части – **склады**. Але і склад іщі не є найменшов частёв слова, бо каждый склад має в собі елемент, котрый є ёго **ядром**. Може мати (а векшинов і має) і **факултативны елементы**, котры ся ку ядру припоюють. Тоты найменшы інтегралны елементы слова і складу устной речі ся называють **звуками**.

В кождім слові хоцькотрого языка распознаєме дві основны стороны: **сторону визнамову і сторону звукову**. Визнамова сторона ся вяже на звукову. Про розлишэня визнаму слов або їх форм с́уть в кождім языке важны лем дакотры характерісты (властности) звуків речі, лем їх змыслорозлишуючі знакы. Сукупность знаків звука, схопных розлишовати значіня слов, называеме **фонемами**. То значіть, же фонема репрезентує звук (або веце звуків) в ровині ёго реалізації як змыслорозлишуючий елемент. Зато треба фонему розуміти як носителя значіня слова, кідь на звуку позераме з боку їх функцій в процесі комунікації а не з боку акустики і фізіології. Фонема є найпростіша, найменша, внуторно дале неділима єдиніця языка споєна із значінём, котре ся дасть легко виділити з речового току, напр.: *дім – мід, козуб – зубок, кава – пава, коч – корч, села – сила, колы – коли* і т. д.

Комунікація ся може реалізовати і в **писмовій формі**. Графічны сістемы, хоснованы про потребу писмовой языковой комунікації, с́уть двоякы: **звуковы і идеографічны**. Звукова графічна сістема є заложена на прінципі корешпонденції міджі графічныма знаками (буквами, літерами) і фонемами, основныма єдиніцями звуковой сістемы языка, які ся в речі реалізують як звуку. Фонемы, реалізуючі ся в звуках устной речі, ся в писмовій речі (писмовім прояві) означують шпеціалныма знаками, які называеме **графемами** або **буквами (літерами)**. З того виходить, же графема або буква є найменша єдиніця писмовой речі (писмового прояву).

ЗАДАЧА

Роздільте слова на буквы, потім слова прочітайте і роздільте їх на фонемы.

Русалка. Кварталник про русиньскы діти і молодеж. Приправы на Світовий форум русиньской молодежи ся зачали. Подарило ся нам надвизати контакты з молодыма Русинами в Польщі, Україні і в Мадыарську.

Писмо в русиньскім языку

Русиньске писмо є звукове. В нїм ся фонемы в писмовім прояві означують буквами. То значіть, же основным графічним (писмовым) средством русиньского писма с́уть буквы. Сукупность букв, розложених в становленім порядку, хоснованих

на записованя звукової речі, називають ся **алфавітом** або **азбуков**.¹

На означіня **гласных фонем** в русиньскім алфавіті хоснуєме:

а) сім (7) нейотованых букв: **а, е, і, и, о, у;**

б) пять (5) йотованых букв: **я, ю, є, ё, ї.**

На означіня **согласных фонем** в русиньскім алфавіті хоснуєме буквы: **б, в, г, д, ж, з, й, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ.**

Змягчованя і розділєваня (йотованя) согласных фонем означуєме буквов – **ь** (мягкий знак), котрый не означать ниякий звук. Лем на розділєваня (йотованя) по-ужываєме букву **ъ** (твердый знак), котра не означує ниякий звук.

Каждая буква є представлена в двох варіантах: **друкованім і писанім** (рукописнім). В кождім варіанті суть двоякы буквы: **великы** (заглавны) і **малы** (рядковы).

Русиньске письмо є заложене на **фонемно-звуковім** принципі. Фонемно-звукове письмо є таке, в котрім тота сама буква означать фонему во вшиткых ей звучанях в розлічных фонетічных позиціях. Як приклад може послужити буква „о“ на означіня звука „о“, наприклад в словах типу – *колода, борода*. Але уж в словах типу – *кѡнї, на вѡзї, крѡѹ, в сѡлѡмі* і т. п. висловлюєме тот звук інакше, але і так пишеме „о“. З того можеме зробити заключіня, же буква „о“ передавать фонему **О**, хоць ей звукова подоба не є всягды єднака.

Фонемно-звуковий принцип русиньского языка є в меншій мірі доповнєваний **принципом сілабічним** (складовым), кідь єдна буква передавать цілий склад, напр.: *я, мы/ю, є/ден* і т. п. і **принципом позічним**, кідь значіня звука залежить од фонетічної позиції в слові, напр.: *рана – ряба – малярь; сыр – гуся – принєсь* і т. п. (сигналізація **р, с**, або **р', с'** є залежна од того, што стоїть за тов буквов).

ЗАДАЧА

Роздільте текст на слова а слова на буквы і уведьте їх назву. Висвітлійте, якы фонемы суть окремыма буквами выражены.

Інвестиція

(Уривок)

Лем ты не думай барз часто, што робити із грошами, бо пінязі, хлопче, їсти не просять. Добрї їм там, де суть. Няй лем они красно лежать на дні у боччати із кваснов капустов. А далше няй сніють свій нерушений сон у заголовку на мягонькім пірю. А тоты у пещу, приложены выпорпленов цеглов... тоты суть моя тайна надїя і душевна радость.

Основы русиньского правопису

Правопис є комплекс знаків і правил на записованя языковых (речовых) wypowiedей (проявів) малыма і великыма буквами і пунктуачныма (розділюючіма) знаками. Тота система правил ся складать з таких основных частей, як: передача буквами фонемного (звукового) зложіня слов; писаня слов окреме, доведна і через дефіс; хоснованя великих і малых букв; способы переносу слов з єдного рядка до другого; писаня чужоязычных слов; хоснованя пунктуачных знаків і др.

Русиньский правопис є будованый на **фонемно-звуковім** принципі. Три основны правила русиньского правопису: **правопис гласных, правопис глухых і звонкых**

согласных, правопис твердых і мягких согласных ся дасть зьєднотити до **єдного**: кідь не знаєме, яков буквов означіти звук, так **треба найти таку фонетічну позицію, де ся звуки добрї розлишуют** (в складі той самой морфемы). Тото є основне, дуже просте правило, фунгуюче як главне правило нашого писма. Тото правило свідчить о тім, же наш правопис є **фонемно-морфемный**, напр.: пишеме *гриб*, хоць висловиме *грип*, бо – *гриба*; пишеме *просьба*, хоць висловиме *прозьба*, бо – *просити* і т. д. З того можеме зробити заключіня: каждая морфема, зато же ся складать з єднaкых фонем, пише ся все єднако во вшиткых ей формах, няй бы звучала хоць як. З того виплыває основне правило правопису гласных і согласных фонем: **писати їх так, як звучать в сильных позиціях той самой морфемы**, напр.: пишеме *зуб, зубкы* (хоць висловлюєме *зуп, зупкы*), бо в сильній позиції чуєме – *зубы, зубный* і т. д.

Мала часть русиньского правопису є збудована на **фонетічнім** принципі (пиш як чуєш), зато **правопис дакотрых морфем** (напр. префіксы на „з“) є **двоякий**, подля їх звучаня, напр.: *розбити – распустити, розділити – рoстятити* і т. д.

ЗАДАЧИ

1. Позорно прочітайте текст. Попробуйте высвітлити, чом підкреслены слова суть написаны так, а не як ся висловлюють.

Сокры

(Байка)

Зышли ся дві сокры.

– Ой, плано є зо мнов, – признавать ся перша. – Гарджа ня грызе а не дарить ся мі нияк ей позбыти. А моє сердце тужить стати ся блискачов, параднов, як єсь ты.

– Не трап ся, голубко, – успокоює ей друга, – поміч є барз легка.

– Порадь! Буду ті цілий живот вдячна.

– Пораджу! Чом бы ні! Подь зо мнов до ліса, там будеме стромы стинати, клатикы колоти і такой зблищіш. (Кс.)

2. Прочітайте текст. Найдийте слова, котры ся висловлять інакше, як суть написаны. Висвітлійте чом.

Під русиньским небом

(Уривок)

Радуйме ся з навернутя живота „із тамтого світа“. Бо там іщі ся набудеме. Весельме ся, же чуєме голос найближшой особы, яка нам даровала живот, выгодовала нас і провадила до світа таких, як треба. Дала нам міцны крыла, на яких можеме аж попід небеса літати. Кідь тоты крыльця ся нам попалять, зась лем подус по них наша добра, стара мати, наша родителька, і прорече своїм ніжным голосом: „Рыбко моя, вшытко переболить. Ід Богу ся обертай. Так, так, бо без Бога ани до порога...“ Ёй ніжный голос нас наповнить великов силов хоць лем на єден день. Будеме ей до смери вдячны за ей погладжіня, за ласкавы слова, якы у памяти добрых дітей зістануть вічно... (Маль.)

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Система засоби слов русиньского языка

Наука о слові і о словнім складі (засобі слов) ся называють **лексикологія** (з грець. *lexikos* – словный і *logos* – учіня, наука). Опис засоби слов (словного складу) помагати выявити значіння слов з боку їх фунгованя в языку і речі (бісіді).

В научных роботах ся часто хоснує намісто терміну слово термін **лексема** (з гр. *lexis* слово). Розумить ся під ним слово як структурный елемент мімо речового контексту, як єдиніца системи єдної з языковых ровин – **лексікы** (порівнай: фонема – єдиніца звуковой ровины; графема – єдиніца писмовой ровины; морфема – єдиніца морфологічної ровины; лексема – єдиніца лексикальної ровины). То значить, же засоба слов (словный або словниковый склад) творить таку саму систему, як і остатні основны єдиніці розлічных языковых ровин (позерай вышше.) Лексіка не є лем проста сума окремых розметаных слов, то є барз складна система внуторно організованих і закономірно поперепоєваних міджі собов словных єдиніць, неустанно взаємно контактуючих.

Під понятєм лексіка ся розумить словне богатство языка, котре творить тзв. словный (або словниковый) склад ці засобу слов. В словниковім складі ся виділює найстабільніша часть, найвеце хоснована часть, ядро засоби слов, котру называють **основным словным фондом**.

ЗАДАЧА

Роздільте текст на окремы слова. Попробуйте указати на пару прикладах, як і чом суть взаємно споєны окремы слова.

Днеська з Іванка уж виріс Іван. Зістала му залюба ходити до ліса. Часто ся лем так ландать. Горі-долів. Слухати, як потята співають, як гучить гора. Часто зайде і на місто дідовий приповідкы о Карпатьскім медвідєві. Од часу свого дїтинства медвідя там уж нігда не відів. Барліг при гати цалком зникнув. Уж ай дїдко вмер. Не є му хто вказати, де то ся мав перебрати старий медвідь із своїма дїтми. Іван знати єдно: Петро і Бурмило не померали, бо люде споминали, же віділи двох красных медвідів по лісі ходити.

Штілістичне розміщення словникового складу

Штілістично признаковы слова

З погляду штілістичного споїня лексікы ділиме словный фонд на **активний** і **пасивний**, то значить слова часто хоснованы (з великов фреквенцій) і слова мало хоснованы (з малов фреквенцій).

Штілістична диференціяція лексікы є споєна главно з двома основными функціями языка: з єго фунгованєм в **книжно-писмовій речі** і в **говоровій** (бісідній) речі.

Під **штілом книжно-писмовой речі** треба розуміти такий штіл языка, котрый ся

хоснує в умельцкых і научных публікаціях а часточно і в журналістичі. Ту патрять і тексты офіціальных писем, публічных выступів, рефератів, лекцій (преднашок) і т. д.

Говоровый штіл, говорова (бісідна) реч або говорена (бісідна) подоба языка, то є така літературна (списовна) реч, котру хоснуєме в школі, в роботі, в особных писмах і т. п. Звычайно ся реалізує в устній формі і єй главным знаком є ненученость.

Лексіка, сфера ужываня якої не є ограничена нияким штілом, ся называють **неутралнов** (або общеужыванов). То суть найужыванішы слова тіпу: *ліс, хыжа, стіл, окно, єден, добрый, робити* і т. д.

На фоні акурат такой лексікы ся виділюють слова **штілістично зафарбены** (штілістично признаковы). Виділіваня штілістично признаковых слов іде в двох смерованях: „знижованєм“ і „звышованєм“ штілістичного значіння слов у порівнаню з неутралным штілом. К штілістично нижшій лексіці односиме тзв. **просторечны слова**, напр.: *підмастити чортови образкы, ужыти сі* і т. д.; але главно тзв. **грубы слова** – вулгаризмы і лайкы, напр.: *фрас, гута, перун, сомар, повча, дебіл* і т. п.

К штілістично вышшій лексіці односиме чісто **книжну лексіку** главно чуджоязычного походжіня, напр.: *аспект, варіант, модіфікація, імпульс* і т. д., дале **поетичну лексіку**, напр.: *мамонька, миленький, чорны очі, біле лічко, голенький дуб, свічочки-ножки* і т. д.

Є много прикладів, кідь „звышеним“ або „зниженим“ значінєм мінить ся не ціле слово, але лем єдно з єго значінь, напр.: *очістити* (неутр. знач.) – *очістити* (при картах) = *обрати о грошы* (зниж. штіл), *очістити* (выкрасти, зниж. штіл) і т. д.

З пасивного словного фонду мож увести холем:

а) **архаїзмы** (стары слова), напр.: *перст, чадо, глас* і т. п.

б) **історизмы тіпу**: *бирова, левенты, овода, желарь* і т. д.

в) **неологізмы** (новы слова) тіпу: *кемпінг, козмодром, вікенд* і т. д.

г) **діалектізмы** (слова, котры ся хоснують лем на малій території в окремых діалектах).

ЗАДАЧА

К якому штілу бы сьте заділили окремы тіпы текстів?

а) Фонемно-морфемный принцип встановлює і написаня вшиткых морфем слова: префіксів, корінів, суфіксів, флексій.

б) Русиньска література є на світі скоро одтогды, одколи екзістують і самы Русины, одколи себе усвідомлюють як іншый людський корінь, котрый є розділный од сусідів. Тоту розділность собі усвідомляли спочатку через віру, на яку переступили іщі в часах приходу солуньских братів Кіріла і Мефодія на Велику Мораву.

в) Некомпромісне остре вістря брытовли распоролу швы на заголовку і сілонова штримфля указала своє внутро – копку спочених пятьтісячовых Штефаників. Позерать Андрій на рухову тварь першого, а тот ся посмівує, позерать на другого – тамтот тыж, так і вшиткы далшы зарядом. (Сух.)

г) Перша самостатна акція русиньской молодежи. Недавно возникнувший Сполук русиньской молодежи Словеньска уж стигнув зорганізовати пару акцій, яких ініціатором было обчаньске здружіня ДІВА. Но теперь хочеме зорганізовати

першу самостатну акцію, котру сьме назвали Русиньска народна співанка в животі молодого чоловіка.

г) **Співачці А. С.**

Тіло її –
сохарьске діло,
Душа –
глядило,
А спів...
Спів ангелів,
Можу повісти сміло. (Хар.)

Русиньска лексика з погляду єї походжіня

Зато, же русиньський язык є языком славянським, основу єго лексіки творить праславянське наслідство. Векшина русиньських слов має **цілославянський** і **праславянський** характер. К таким лексемам патрять скоро ціла найуживаніша неутрална лексика в многих тематичных группах тіпу: поменования членів родини (*мати, брат, сестра* і ін.); поменования частей тіла (*рука, нога, палець, локоть, челонок, коліно* і др.); назвы стравы, їдла, напоїв (*хліб, масло, сыр, вода, вино* і др.); географічны (природны) властности світа (*берег, долина, гора, поле, вапно, потік* і др.); поменования часовых одрізків і назв хвілі (*день, ніч, обід, літо* і др.); поменования вшеляких настроїв і предметів газдівства (*пила, коса, граблі, вили* і др.); поменования флоры і фавны (*дуб, бук, липа, береза, жыто, корова, кінь, теля* і др.) і т. д.

В русиньскім языку ся хоснують і слова пожычени ці перевзяты, котры ту цалком здомашніли. Суть то наприклад:

- а) Слова з часів **волоськой колонізації** (12. – 14. ст.) тіпу: *ватра, кошара, кляг, гелетка, колиба, бача, жентіця* і т. д.
- б) Слова **німецького походжіня** з часів росшырёваня ремесел: *бігляйз, вінкель, гоблик, гак, корба, майстер, шафель, шруба, шустер, шнайдер, цверна, цоль* і т. д.
- в) Воєньска **німецька лексика** тіпу: *гвер, касарні, патроля, регрут, райтки, фрайтер, капраль* і т. д.
- г) Слова **мадярьского походжіня** в дослідку тісячрічного сполочного прожываня в єднім штаті, напр.: *бирова, бановати, бетяр, боканчі, біреш, ваковка, валов, гамішний, гуляш, капюра, каріка, кочіш, пулька, сара, талпа, хосен, шаркань* і т. д.
- г) Найвеце перевзятых слов є в нашім языку **словеньского походжіня**, де даколи уж і тяжко доказовати ці то слово чисто русиньске, або сполочне із выходословеньскыма діалектамы, бо взаємный вплив є барз великий.

В русиньскім языку ся хоснують і такы чужі слова, котры ту іщі цалком не здомашніли. Суть то **слова з розлічных языків** (славянських і неславянських), в посліднім часі, главно **слова англійцкы** тіпу: *вікенд, сендвіч, скутер, музикал, джез, мітінг, фотбал, шампіон, лідер* і т. д.

Як в каждім модернім языку, так і в нашім языку ся хоснує і много тзв.

інтернаціоналізмів, котры ся росшырили до многих языків світа, напр.: *адвокат, ангел, демокрація, олій, палац (палата), трактор, гейзір, слалом, автострада, бандіта, банка, каденція, квартето, елдорадо, ранч, барок(о), чай, йогурт, вазал, бакшіш, діван* і др.

З того можеме зробити такый вывод: Перебраня або жычаня слов з іншых языків патрять оддавна к звычайным способам збогачованя і росшырёваня засобы слов. Перевзятє слово сі язык приспособить ку своїм законам і оно поступно страчатє характер чужозязычности.

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте байку, найдийте в тексті чужі слова і задільте їх к єдній із груп.

Дуб і Явор

Добры люде сполунажывають, планы – ногы підкладають.

х х х

– Дубе старый, – озвав ся высокый Явор, – моє быстрее і учене око і доцентський мозог і мій ніжный нюх обявили, же ты, Дубе – не Дуб.

– Хто же я, доценте, подля Тебе?

– Ты – моя мутація!

– Ты, Яворе, можеш мати кільки лем хочеш пермутацій, мутацій і хімерных варіацій, но я єм – Дуб, і буду Дубом.

– Ні, затріщав Явор. – Я критічно і аналітично...

– Пане з титулами, стою я на своїй родній землі, я мам ту глубоко впущене коріня. Я ся могу похвалити своїм древнім родом, і історію, і прапрадідами...

– Чіт! І перестань ся уж гадати, бо як ся назлощу, та тя дам урядно заказати!

х х х

Так, любезны, так ся мі то явить, так ся мі вказує, же ученому мужови в голові мутує. (Ксе.)

2. Прочітайте тексты, підкреслийте перевзяты слова, характерізуйте їх.

Реклама і інзераты:

а) Дорогы пасажіры: Нашы еропланы падають лем на екологічно чісты міста! Купуйте вчасно летенкы!

б) Лем за єдну сеансу ся збудете алкогольной або хоцьякой іншой завіслости. Анонімность шпеціалістів гарантуєме.

в) Ваш квартал дїстане нове озвучіня, кідь в старім дівані выміните фейдры.

г) Новинка! ГАНЯ – то нелем першокласный шампон, то є і дезодорант, інсектіцид і тонік в єдній фляшці доведна!

г) Храньте зубы перед зубным казом! Жувайте Орбіт без цукрю, пекарських выробків, мнясовых і молочных продуктів.

д) Продаме кочік про двійнята чужоземной выробы.

е) Куплю вышшу освіту.

є) Продам право на роботу і выплату.

ж) Віщу природны катастрофы. Час і ступінь спустошіня – подля обіднавкы.

з) Фірма глядять фотомодел про фоторобота.

і) Адоптую самостатного пензісту ведно з кварталём в особнім властництві.

й) Стратив ся пес Бобі. Їго характерістичны знакы: при позеранню телевізных реклам вые, як вовк. (Кер.)

Лексічне значіння слова

Лексіка ся розвивать нелем переберанём чужжих слов або творінём новых слов деріваціов (одводжінём) ці словозложінём. Она ся найвеце розвивать і збогачує росшырѣванём значіння уж екзістуючих слов, кідь ся еден звуковий комплекс выужувать на выражіння веце значінь. Зато każde слово може мати едно або дакілько значінь. Тоты першы ся кличуть **еднозначны** (то суть звичайно терміны і властны мена) а тоты другы – **многозначны**.

Многозначность (або полісемія) vznikать через **метафору** (ухо – у чоловіка, у горняти, у іглы), або через **метонімію** (папірь – предмет на писання, документ). Каждє таке слово дістає своє конкретне значіння в споїну з іншыма словами, напр.: *тяжкий куфер, тяжкий предмет в школі, тяжка хворота, тяжкий танець, тяжкий фраір* і т. д. Многозначне слово все має **основне** (або пряме) значіння і **переносне** (або непряме) значіння, напр.: *деревяный стіл – деревяный хлоп, острый ножик – острый язык, крыла потяти – крыла ероплану, грати на клавірі – грати на нервы* і т. д.

ЗАДАЧІ

1. Докладно прочітайте текст. Міджі словами окремых речінь найдийте многозначны слова, найдийте к ним вгодні споїня.

Дідко ся глубоко задумав і двигнув свій погляд до неба. Обернув ся на внука, який з гордым выразом на твари позерав на свого дідка, міцно му стискав руку, як кліщ. – Головонько моя мудра! – погладив дідко внука по головці. Медвідята ся бесстаростно катуляли по мягкій траві. Іванко ани не збачів, же в правім оці старого медвідя ся блискала слыза.

2. Выходячі з конкретного значіння слова „малый“, замініте го в словных споїнях іншым придавником: малый хлоп, малый додж, мала хыжа, малый мороз, мала гора, мала родина, малый стовп, мале значіння, мале стілча.

3. Зложте речіння, де бы слова тупый, студений, гіркий, стояти, сидіти, очі выступали в основнім і в переносных значіннях.

Сінонімы, омонімы, антонімы

Сінонімы (од гр. *synonymos* – еднoмeннoй) суть слова розділны подля звучання, але близкы або аж еднакы подля значіння, напр.: *бісідовати – говорити, повідати, приповідати, наказовати, сплітати* і т. д.; *ходити – іти, крачати, понагляти ся, кивати ся, мотати ся, блукати ся, шпотати ся, пхати ся* і т. д.

Сінонімы можеме розділити на дві группы:

а) **сінонімы ідеографічны** (понятёвы), напр.: *учитель – педагог, шандарь – поліцайт, чорт – дьябол, писатель – прозаік, публіковати – друковати, учитель –*

асістент, екзістовати – жыти і т. д.;

б) **сінонімы штілістичны**, напр.: *умерти – скончати, выдыхнути, спочінути, скапати, піти, здохнути, одыйти зо живота, лячі до гробу, выстерти ноги (лабы), выпустити душу, заспати навікы* і т. д.

ЗАДАЧІ

1. Вытворьте речіння, в котрых поужыте сінонімы к слову „говорити“: молоти, перти, лябдати, выповісти, росповідати, лепетати, шептати. Ку ним придумайте далшы три сінонімы і уведьте їх у прикладах.

2. Куведженым словам найдийте сінонімы: приятель, скоро, студений, утікати, варити, гра, екзістовати, гарантовати, спати, заказати, тварь, рот, мудрый, паскудный, вічно, нараз.

3. Найдийте в тексті холем 3 слова, ку котрым можете найти сінонім.

Сомар слабый розум має, але далеко дойде. За чужжім телятём корова не рычіть. У каламутній воді найліпше рыбы їмати. Кто годе, тот не голоде. Пес ся знає приласкати, а потім укусить. У розумного чоловіка не є підлого слова.

Омонімы (од гр. *homos* еднакый і *опута* мeнo) суть слова еднакого звучання, але роздільного значіння, напр.: *пара (з воды) – пара (конів) – пара (молодой і молода)* і т. д.

В рамках омонімії треба розпознавати:

а) **лексічны омонімы**, котры патрять к тій самій часті речі і суть згодні во вшыткых своїх формах, напр.: *ключ (од замку) – ключ (гусльёвый) – ключ (способ рішіня)* і т. д.;

б) **морфологічны омонімы (або омоформы)**, што є омонімія окремых граматічных форм незалежно од часті речі, напр.: *жены* (ном. мн. ч.) – *жены* (ген. ед. ч.), *руки – руы, плач* (назывник) – *плач* (імпер. од *плакати*), *мати* (назыв.) – *мати* (часослово), *плачу* (од *плакати*) – *плачу* (од *платити*) і т. д. Омоформы можеме іщі розділити на **омофоны і омографы**. **Омофоны** еднако звучать (хоць ся розділно пишуть), напр.: *род – рот, везти – вести, дуб – дуп* (ген. мн. ч. од *ду́па*) і т. д. **Омографы** ся еднако пишуть, але розділно ся высловлюють, напр. *му́ка – мука́, за́мок – замо́к, доро́га – дорога́* і т. д.

Суть іщі і тзв. **міджіязыковы омонімы** – слова, што в розлічных языках звучать еднако (або подобно), але мають розділне значіння, напр.: *черствый – čerstvý, запах – zápach* і т. п.

ЗАДАЧІ

1. В слідуючих речіннях найдийте омонімы, высвітлийте їх значіння.

Мала сестра мала велику попку. Та ці то мати, што не хоче діти мати? Дорога была дорога до Америки і назад. Місяць днес в ночі світив ясно, так може не буде ани о місяць. В замку зашрамотів ключ і я збачіла як ся погла ключка на дверях. Адвокат нашов ключ, як ся дасть обыйти ключка параграфу.

2. Найдийте омонімы к вызначеным словам.

Добра псови муха, кідь не є осуха. Кто до тебе камінём, ты до нёго хлібом. Не вшытко злато, што ся блискасть. Який дяк, така книжка. Добрі пхати руки до готовой муки.

Антоніми (од гр. *anti* проти і *опута* мено) суть слова з протикладним значінням, означаючи єднородні предмети або яви. Они належать к єдній часті речі. Напр.: **антоніми подля признаку**: *світлий – темний, добрый – злий, голосный – тихий, веселый – смутный, смілий – боязливый, білий – чорный, высокий – низкий, куртый – довгий* і т. д.; **антоніми із значінням простору, часу, множества, способу**: *горі – долов, впереді – взаду, вліво – вправо, высоко – низко, там – ту, рано – вечур, зима – літо, день – ніч, много – мало, мудро – глупо* і т. д. Єдно слово може мати і вєце антонімів, напр.: *студеный – теплый, горячий, кипячий, распеченый, розогрітый* і т. д.

ЗАДАЧІ

1. К слідуєчим словам найдийте антоніми. Вытворьте з нима речіня.

Чистый, добрый, сухо, великий, низко, одпочінок, хворота, старіти, вянути, вчера.

2. Прочітайте текст. К підкреслєным словам найдийте антоніми. Вытворьте з нима речіня.

Жыв раз худобный Василько, што никого свого не мав. Вернув ся Василь на тоты валалы, де му жыване радили. Днесь вночі ідеме даякый фігель зробити, жебы люде мали забаву. Были двоими братове. Єден великий богач, а другый – худобный. Уж давно-давно, люде были міцно бідненькы. Як уж жена была здорова, та ся зачала о діти вєце старати. У нашім валалі не хыбовало нігда ніч.

Лексічны словны споїня і фразеологізмы

Дві (зрідка вєце) повнозначны слова, споюючі ся міджі собов в згоді з правилами граматікы, вытворюють **словны споїня**: *літній вечур, студене рано, барз хворый, читати книжку* і ін. Таке споїня слов конкретніше і справніше описує предмет, яв, діяня, став і т. п.

Словны споїня суть **вольны** і **усталєны**. При **вольных споїнях** кжде слово сі заховать своє значіня.

Усталєны споїня подля свого значіня ся розумлять як єдно слово, напр.: *гнути плєчі* (корити ся), *намастити кешєню* (обдерти дакого), *выссати з пальця* (выдумати) і т. п.

Усталєны споїня можеме розділити на **термінологічны** і **фразеологічны**.

Термінологічны усталєны споїня – то суть назвы дакотрых понять з науки, технікы і умелєцького заміряня, географічны назвы, напр.: *часть речі, член речіня, нуклеарна фізіка, дескріптивна геометрія, Высокы Татры, Чорне море* і т. д.

Фразеологічны усталєны споїня (фразеологізмы) суть немінны споїня слов з даякым значінням. Не можеме їх дословно перєложити до іншого языка, бо они суть неповторныма народныма особитостями кждого языка. Суть то споїня тіпу: *водити за ніс, ударити до очей, дати руку до огня* і т. д. Звыкнуць то быти і біблізмы тіпу: *во вікы віків, не хлібом единым, злате теля, днём і ночов, як око в голові* (як зрініцю ока) і т. п., або перевзяты з інших языків і приспособєны, напр.: *на щіті або із щітом, вине ся як червена нитка, сізіфовска робота, Ахілова пята, блудный круг* і т. д. Многы з фразеологізмів суть чісто народны вытворы, зато

ся хоснують, главно в говорівім штілі, напр.: *пхати ніс, стратити розум, выссати з пальця* і т. п. Жрідлами таких фразеологізмів суть главно пословиці, поговоркы і т. п.

ЗАДАЧІ

1. Уведжены фразы замініте сінонімічныма словами.

За ніс водити. Як рыба в воді. (Сидіти,) як курка на яйцях. Як на зачатку, так на остатку. Як курка до пива. Як сліпа кобыла. (Пасує ті,) як свині вінець. (Так лежить,) як пес на паздрію. Рука руку мыє. Жобракова торба. (Позераш,) як ворона до кости. Стояти на єдній нозі. (Іти спати) нараз з курками. Выйти на псоту. (Пыха) пеклом дыхать. (Серєнча) – як лєнча. Який огонь – такой дым. Яке дерево – такой клин. Хлоп – як бук. Жена – як ружа. Растє, як з воды. (Газдыня) – як з пустого млина. Як око в голові. Як кіл у плоті. Як тыждєнь до выплаты. (Так тя знаю,) як свої боканчі. Вкусити до языка. Не мати в голові. Як чорного за нохтєм.

2. Попробуйте высвітлити значіня даных фразеологічных выразів.

Такой богатый, як церьковна мыш. Так ходит до школы, як місяць поза хмары. Ніч таке не є, абы ся не минуло. Мудрый ся не чудує, а глупый не розумить. Німому дїтвакови ани властна мати не розумить. Махне руков як бог на Карпаты. Де дають – берь, а де бють – утікай. Коваль зато кліщі тримать, абы го не пекло. Ростопєне желізо не мож ковати. Так на ня позерать, як теля на малєвану капуру. Так єм ту сама, як былє у полю. Кжда хыжка – інакша варішка. Так ті ся хоче робити, як голодному псови воду хлєптати. Глупого познаш по кждім слові. Сытый голодному не вірить. Не хваль ся завтрашнім днём. По смерти покаяня не є. Родины – як вербины, лєм никого свого. Вшытко добре бите, лєм горнець ніт. Добромудїтвакови не треба двараз розказовати.

СЛОВОТВОРІНЯ

Словотворіння є частів лінгвістики – науки о языку – яка ся займаєть аналізом поступів творіння нових слов. Словотворіння є одним з основных способів збогачованя словной засобы языка. Новы слова ся в русиньскім языку творять розлічныма способами, але все на основі уж екзистуючих в нім слов, або ся перебирають з інших языків, главно словенського, і приспособлюють ся фонематичній або морфологічній будові русиньского языка. Жебы сьме знали посудити, ці є нове слово з аспекту языковой сістемы русиньского языка справне і вгодне, мусиме знати главны прінципы творіння слов. Уж з основной школы знаме, же к ним належать:

1. **одводжованя** (рыба – рыбка, рыбарь)
2. **складаня** (літопис, кулёмет)
3. **скорочованя** (мінерална вода – мінералка)

ЗАДАЧІ

1. Порівняйте, як суть заступены в тексті вшиткы три тіпы словотворіння.

КОМЕКО в Старій Любовні представує властне кнов-гав в розвою, виробі і реалізації коминових екологічних сістемів словенського продуцента уж про третє тисячроча. Свою výroбу орьентує на підпору екологічно чістого животного простору про днешню і будучу генерацію. Уж понад десять років нагороджують стары мурованы комины за комины легкы з високо якостной оцілі.

(Народны новинкы)

2. Становте, котрый способ творіння слов є в тексті найфреквентованіший.

Морфемы

Найменшы части слова, котры мають значіння, называєм **морфемами**. К словотворным морфемам належать: **корінь, префікс, суфікс**.

Корінь слова – є найменша часть слова, котра ся не дасть поділити на меншы части і котра є сполучна про вшиткы слова даного словного гнізда, напр. в словах *рыба, рыбарь, рыбацький; коса, косарь, косити* коріннями суть **рыб-, кос-**.

Морфему, котра ся находить перед корінєм, называєм **префіксом**, напр.: *написати, прочітати, роздавати, одняти*. В уведжених прикладах префіксами суть **на-, про-, роз-, од-**.

Морфему, котра наслідуює по коріню, называєм **суфіксом**, напр.: *дірастый, квіткований, хлописко, кілок*. Суфіксами в уведжених словах суть: **-аст-, -ован-, -иск-, -ок**.

Закінчіння (флексія) не є словотворнов, але є формотворнов морфемов, бо не творить нове слово, лем творить форму слова, напр.: *учитель, учителя, учителёви, учителём*. Дакотры морфемы, котры творять форми слов, тыж называєм суфіксами, напр. формотворный суфікс **-ти** в інфінітивах.

Часть слова, котра зістає по однятю формотворных морфем (закінчіння і формотворного суфікса), называєм **основов** (напр.: *голов-а, голов-ы, голов-ат-ый*). З основов є звязане лексікальне значіння слова. Кідь слово не має словотворных префіксів ці суфіксів, тогды основов є сам корінь (напр.: *звук, плач*).

ЗАДАЧІ

1. Поділіть слідуєчі слова на словотворны морфемы: *передній, сивенький, чістота, прочітати, переписати, чорнявий, школьскый, намыдлити, перерізати, лісний*.

2. Уведьте приклады слов, утворених без словотворного суфікса.

Основны і одводжены слова

В языку є много слов, котрых vznik є мотивований іншыма словами. Слово мотивоване має сполучну часть (морфему або групу морфем) зо словом мотивуючим, через котру тоты слова суть звязаны значінєм, напр.:

слово *лавочка* є мотивоване словом *лавка*;

слово *гусярь* є мотивоване словом *гуслі*;

слово *чорнявий* є мотивоване словом *чорный*;

слово *присісти* є мотивоване словом *сісти*.

Слова, котры суть мотивованы іншыма словами, называєм **одводженима**, напр.: слова *лісник, лісний, лісик* суть одводженима словами од слова *ліс*, котре є про них **основным словом**. О словах, котры мають повторючу ся сполучну часть, суть звязаны мотиваційов, говориме, же творять **родину слов**, а слова, котры належать до той самой родини, называєм **родацькыма словами**.

ЗАДАЧІ

1. Од котрого мотивуючого слова суть одводжены слова: *желізный, папірєвый, дубовый, мыдлити, основати, школярь, вічарь, вовчиско, бородач, Крайнячка?*

2. Утворьте одводжены слова од: *берег, звук, голос, рік, рык, рак, стіл, кіл, вовк, гость*.

3. На основі Орфографічного словника русиньского языка выгладьте 5 родин слов (родацькы слова).

Словотворна будова слова

Одводжены слова суть звязаны з основными значінєм і формов, напр.: *рыба – рыбка, білий – білявий, читати – вычитати, колядка – колядовати*.

Одводежны слова *рыбка, білявий, вычитати, колядовати* мають по дві части: перша – **словотворна основа**, т. є. **основа мотивуючого слова**: *рыб-, біл-, -чита(ти), коляд-*, а друга – **словотворный афікс**, называний тыж **формантом**: *-к-, -яв-, вы-, -ова-*.

Одводжены слова можуть быти утворены од основных і без помочі афіксів:

плач од плакати, спів од співати, гра од грати, рык од рычати. Такий спосіб словотворіння називаємо **безафіксальним**.

При творінню одводжених слів можемо слідувати, же словотворна основа одводженого слова є кус інша, як основа мотивуючого слова, напр.: *віз* – *возик* (*i/o*), *робота* – *робітник* (*o/i*), *метр* – *метровый* (*e/Ø*), *птаха* – *птаство* (*x/s*). Таку зміну гласних і согласных називаємо **чередованьом** або **алтернаціям**.

ЗАДАЧІ

1. 3 помічов котрых словотворных формантів vznikли уведжены в попередній задачі 1. мотивованы слова?
2. Які фонетичні явища мож слідувати при творінню дакотрых з тых слів?

Способы словотворіння в русиньскім языку

Слова в русиньскім языку, подобно як в словенськім, руськім і українськім ся творять двома способами: **морфологічним** і **неморфологічним**.

Подля участі словотворчих афіксів у процесах творіння слів, способы словотвору ся ділять на **афіксальні** і **безафіксальні**. Русиньскій язык не має посфіксальний спосіб словотворіння, што впливає із заховання в ній нефіксованої позиції частки **СЯ** в речінню, котра ся вживає постпозитивно і препозитивно, значить нефіксовано на часослово, з яким ся находить в якихсь формально-семантичних одношінях. (Напр.: *Тішилисьме ся на вакації. Думали, же ся будуть часто стрічати. Бояли ся нас.*)

ЗАДАЧІ

1. Напиште по три речіння з частков **СЯ** і слідуєть їй позицію в них.
2. Порівняйте функціонування частки **СЯ** в русиньскім і словенськім языку з постфіксальним способом словотворіння в українськім і руськім языку.

Типы морфологічного способу творіння слів

Слово, од котрого ся творить нове слово, ся називаєть **творним словом**. Наприклад, слово **пристрой** є утворене од творного слово **строй** з помічов словотворного префікса **при-**.

Слова ся можуть творити і од основи слова з помічов **словотворных суфіксів** або **префіксів**, напр., слово **письмовый** є утворене од творної основи **письм-** з помічов словотворного суфікса **-ов-**.

I. Основным способом словотворіння в русиньскім языку є **афіксація**, т. є. творіння нових слів помічов суфіксів і префіксів. Виділяємо три способи афіксального творіння слів:

а) творіння слів лем суфіксами – **суфіксальний спосіб** – придавання суфікса к творній основі: *млин* – *млинарь*, *робота* – *робітник*, *фотбал* – *фотбаліста*.

б) творіння слів лем префіксами – **префіксальний спосіб** – придавання префікса к творному слову: *робити* – *переробити*, *автор* – *сполуавтор*, *мудрый* – *премудрый*.

в) творіння слів сучасно префіксами і суфіксами **префіксально-суфіксальний спосіб** – додавання ку творній основі префіксів і суфіксів нараз: *обдерати*, *підписати*, *сородинець*.

ЗАДАЧІ

1. Яким способом словотворіння суть утворены слідуєть слова?

Заушнічка, робітник, полёвый, пречудесный, гітаріста, перескочіти, заспівати, ОСН, пригранічний, одліт, підпис.

2. Слова із задачі 1. вжійте в речіннях.

3. Назвіть єдним словом чоловіка або людей, які роблять якусь роботу. Становте, яким способом словотворіння vznikли новы слова.

Чоловік, який співать. Дівчата, які жыють в Сніні. Робітник, який шоферує трактор. Чоловік, який ловить звірі. Жена, яка носить пошту. Музикант, який грає на клавірі.

II. При **безафіксальних** словотворных процесах ся вживають такы словотворны компоненти, як **основы слів**, **слова в цілім** і **споїня слів**. Подля способу їх словотворного вужування безафіксальне словотворіння евідует такы способы:

а) **усічення кінцевої частки слова** або **основы слова** (найпродуктивніше функціонує при словотворінню називників од часослів, напр.: *бігати* – *біг*, *кричати* – *крик*, *плакати* – *плач*);

б) **складання основ слів** з помічов з'єдинуючого самогласного **о** або без нього, напр.: *літопис*, *кулёмет*, *горізнач*;

в) **аббревіація** – **аббревіатуры частковы** (в русиньскім языку тот спосіб словотворіння є непродуктивний, перебирають ся до нього переважно аббревіатуры з інших языків, главно словенського, але під впливом традиції і подля потреби спорадично і з українського ці руського, напр.: *Пліноспол*, *Газпром*, *стінгазета*);

– **аббревіатуры ініціальны** – творять ся злучованьом зачаточных букв або звуків слів, напр.: *СР*, *США*, *ештебе*.

В писмовім прояві ся вживають скорочіння типу: *і т. д.*, *Інж.*, *Доц.*, *ул.*, за котрыма ся пише точка. Окрему групу преставляють значкы, напр.: *м*, *км*, *цм*, за якими точку не ставимо.

ЗАДАЧІ

1. Найдійте в Орфографічнім словнику русиньського языка 10 слів, утворених безафіксальним способом словотворіння. Вжійте їх в речіннях.
2. З двох слів утворьте єдно зложене.

Краса, писати; здравя, хранити; камінь, ламати; вода, падати; дерево, рубати; муха, лапати; дома, сидіти; бук, валяти.

3. Повіджте і напиште, што значать ініціальны аббревіатуры?

ЧР, СКР, САРО, МСУ, ЦВЧ, ВУЦ, США, ОСН, ЗІРС, СРПС, СРМС, ТАД.

4. Уведьте, котры аббревіатуры хоснуєть у своїх робочих зошытах.

5. В котрых предметах вживаєть найвеце аббревіатур?

Неморфологічні способи творіння слів

В русиньскім языку новы слова ся можуть творити і неморфологічними способами:

1. Лексико-синтаксичним способом – зростанём словных споїнь до єдного слова, яке ся найчастіше односить к присловникам, числовникам ці придавникам, напр.: *засвітла, потемрі, напіврота, нижепідписаний, пятьсто, оддавна*. В рамках даного способу словотворіння часто стрічає слова, які vznikли внаслідку скорочіння двословных або вецесловных назв. Такий поступ ся зве **універбізація**, напр.: *мінерална вода – мінералка, асфалтова путь – асфалтка, школярь пятой класы – пятак*. Уведжены слова суть штілістично признаковы, найчастіше ся находят в говорівім штілі. Опаком універбізації є **мултівербізація**, коли єднословна назва ся замінять вецесловных, причім набывають інше, шпеціфічне значіння. Мултівербізація є часта, главно в одборнім языку. Порівняйте: *Газда орав глибоко. Тракторіста провів (зробив) глибоку орбу*.

2. Морфологічно-синтаксичним способом – переходжінём слів з єдної часті речі до другої. Частыма суть **субстантівація** – переход іншых частей речі к назывникам, напр.: *молодий, хворый, ученый*, і **адвербіалізація** – переход іншых частей речі к присловникам, напр.: *кроком, скоком, бігом*.

3. Лексико-семантичним способом – вивжыванём уж екзистуючїх в языку слів на названя іншых предметів, напр.: *сіль* – мінерал, який ся вжыває до стравы, і *сіль* – главна ідея (*В чім є сіль твого живота?*), *правда* – філософічна категория, і *Правда* – назва новинок, *Волга* – назва ріки, і *волга* – назва особного авта.

ЗАДАЧІ

1. Найдийте в тексті слова утворены способом переходу єдної часті речі к другій.

Молоды перекрочіли поріг родічовского дому. Русины в своїй історії і сучасности мали і мають визначных учених. Богатый тяжко увірить бідному. Залюбены відать перед собою довгу сполочну путь. Поранених тяжко мусили выносити із шахты. Зо школы домів все йшов бігом.

2. Спробуйте із становлєнїма словами із задачі 1. побудувати речіння так, жебы зась набыли характер первістної часті речі.

3. Встановте способы словотворіння у словах із задачі 1: перекрочіли, родічовского, визначных, залюбены, выносити. Вжыйте їх у інших речіннях.

4. Уведьте приклады на універбізацію і мултівербізацію. Слова вжыйте у речіннях.

ТВОРІНЯ НАЗЫВНИКІВ

Творіння назывників суфіксами

Суфіксальный способ в русиньскім языку, окрема назывників, є основным способом творіння слів і при трьх далшых повнозначных частях речі: придавниках, часословах і присловниках. Даний способ словотворіння ся визначає великов пестростєм словотворных суфіксів, з яких многы суть сполочны як про русиньскый, так про український язык, і таких, з яких многы суть згодні про русиньскый і словенський язык, што є дане шпеціфічним поставлїнєм русиньского языка в переходній зоні міджі виходославянських і западославянських языковов групп. В якійсь мірі русиньске словотворіння є представлєне в окремых лексико-семантичных группах і суфіксами властными (напр. *качка – кача, облак – облача, хустка – хустя*). Подобну характерістіку має і словотворіння в рамках іншых частей речі.

Назывники творять словотворно найрозвинутішу часть словной засоби. Система словотворных суфіксів є стабілізована, але поступно і в русиньскім языку здомашнюють дакотры суфіксы „європского“ характеру, напр.: **-ант** (*практікант*), **-ент** (*дірігент*). Словотворны суфіксы ся споюють до групп подля семантичных крітеріїв, зато і вшыткы одводжены назывники ся ділять подля семантичных крітеріїв на: **назвы особ, назвы предметів і настроїв, назвы міста, назвы властностей і назвы дії**. К тым группам належать і **назвы жєньскых особ, назвы з новым одтінком у значіню – здрібнілы (демініутівы) і збішєны (аугментатівы) назвы, громадны назвы**.

Назывники ся творять од **часословных, придавниковых і назывниковых основ** посередництвом суфіксів:

А. Суфіксы, з помочов яких ся творять назвы діючої особи або назвы особ подля їх властностей: **-арь** (**-ярь**): *писарь, малярь*; **-ач** (**-яч**): *копач, сіяч*; **-ак** (**-як**): *жобрак, вояк*; **-ець**: *шпортовець, стрілець*; **-ц-я**: *владця, заступця*; **-іц-я**: *служніця, царіця*; **-ник** (**-овник, -євник**): *дражник, плуковник, дружєствєник*; **-к-а**: *учітелька, докторка*; **-ічк-а**: *хірургічка, філологічка* і ін.

Б. Суфіксы, з помочов яких ся творять назвы предметів і настроїв: **-ак**: *держак, маяк*; **-анк-а** (**-янк-а**): *гаданка, ховзанка, склянка*; **-арн-я**: *друкарня, пекарня*; **-ачк-а**: *скушачка, вертачка*; **-єнк-а**: *часєнка, подобєнка*; **-ив-о** (**-ів-о**): *паливо, печіво*; **-ин-а**: *свинина, качанина*; **-інь**: *перстїнь, грєбїнь*; **-к-а**: *січка, утерка*; **-ок**: *покладок, молоток*; **-л-о** (**-дл-о**): *шыло, мыдло, сідло*; **-нічк-а**: *лед-нічка, морознічка* і ін.

В. Суфіксы, з помочов котрых ся творять зобшуючі і абстрактны назвы: **-б-а**: *стрільба, сїйба*; **-ств-о**: *братство, дітїнство*; **-їзм**: *патріотїзм, русинїзм*; **-ін-а** (**-ин-а**): *давнина, величіна*; **-об-а**: *староба, довжоба*; **-ость**: *радость, старость*; **-к-а**: *шырька, довжка*; **-н-я** (**-ін-я**): *спаня, саджїня*; **-т-я**: *битя, питя*; **-в-а**: *жєнитва, молитва* і ін.

Г. Суфіксы, з помочов яких ся творять назвы міста: **-анк-а** (**-янк-а**): *кєндєрі-чанка, жытнянка*; **-н-я** (**-арн-я**): *пекарня, клеярня*; **-іц-я** (**-ніц-я**): *книжніця, пивніця*; **-ник**: *березник, дубник*; **-иск-о** (**-іск-о, -єніск-о, -аниск-о**): *смітиско, боїско, бандурчаниско, конопляниско*; **-я**: *роспутя, розопря, Підкарпатя* і ін.

Г. Суфіксы, з помочов яких ся творять назвы властностей: **-об-а**: *староба*,

гнилоба; -от-а: доброта, густота; -ств-о: шаленство, ліниство; -тв-о: добрство, силацтво; -а (-я): позвана, поволіня; -ость: слабость, малость; -инь: широчинь, височинь і ін.

Е. Суфікси, з помочов яких ся творять назви з новим одтінком у значіню. Суть то суфікси субективного оцінювання 1. (напр. *дзвін-ок*) і 2. (*дзвін-очок*) ступня, причім основны значіння дериватів з нима означують:

а) зменшеность: -ик (-ік): братик, хлопчик; **-ок (-очок):** листок, дзвіночок; **-к-а (-очк-а, -оньк-а):** хыжка, лампочка, головонька; **-енк-а:** студенка, зоренка; **-а (-я):** куря, кача; **-атк-о:** мачатко, мисятко і ін.

б) збівшеность: -аль: носаль, горбаль; **-ач:** бородач, головац; **-иск-о:** бабиско, псиско; **-ищ-е:** домище, бородище; **-ош:** плакош, чаптош; **-уг-а (-юг-а):** пиячуга, циганюга і ін.

Є. Суфікси, з помочов яких ся творять громадны назви: **-ник:** березник, дубник; **-нич-а:** ягодничка, малиничка; **-ін-я:** бандурчіння, фасоління; **-івл-я:** конарівля, копачівля; **-ин-а (-овин-а):** звірина, садовина; **-ств-о:** лодьство, школство; **-я:** прутя, скаля; **-янк-а:** былянка, капустянка і ін.

ЗАДАЧІ

1. Найдийте в Орфографічнім словнику русиньского языка 10 називників утворених помочов суфіксів, якими ся творять назви діючої особи. Вжыйте їх у речіннях.

2. Од яких основ суть утворены найджены слова?

3. Од часословных основ утворьте по 5 слов посередництвом суфіксів, яки служать на творіння назв предметів і настроїв. Вжыйте їх у речіннях.

4. Утворьте посередництвом суфіксів общі і абстрактны назвы од творных основ слов: *великий, старый, радостный, брыдкий, довжный, грубый, садити, лати, служыти, правотити (ся), женити (ся)*.

5. Посередництвом суфіксів *-н-я (-овн-я), -ник, -л-о, -іц-я, -анк-а (-янк-а)* утворьте назвы міст. Встановте, од яких творных основ сьте їх творили і порівняйте зо словотворінєм в словенськیم языку.

6. Творьте демінутівы суфіксами 1. і 2. ступня од творных основ слов: *стіл, верьх, сіть, сестра, студник, рыба, курка*.

7. Посередництвом суфіксів на выражіння негатівной оцінки утворьте слова од творных основ:

а) називників: дідо, стром, голова,

б) придавників: бородатый, ухатый, окатый,

в) часослов: лежати, ёйкати, валяти (ся).

8. Яки знате називники, утворены посередництвом чуждїх суфіксів?

Творіння називників префіксами

Називники в русиньскім языку ся творять з помочов префіксів домашніх і пожычених.

З домашніх префіксів фреквентованых суть: **над-, під-, при-, пре-, пред-, без-, до-, за-, по-, вы-, не-, пів-**, напр.: *надвыроба, підрозділ, призвук, пречудо, предпис, безнадій, доісторія, загранича, покрик, выкрик, незгода, півправда* і ін.

В русиньскім языку функціонують слова утворены і з префіксами чуждого походжіння: **ана-, анти-, архі-, де-, віце-, діс-, екто-, екс-, екстра-, ім-/ін-, інтер-, ко-/ком-, кон-, контра-, про-, прото-, ре-, суб-, супер-, ультра-**, напр.: *анабаза, антівірус, архієпіскоп, денаціоналізація, віцепрезидент, дісгармонія, ектогенеза, експрезидент, екстрамода, імміграція, інваріант, інтерлінгвістика, кооптація, компатріот, контекст, контрабанд, протектор, протоігумен, реоптація, субконтинент, супергенератор, ультрамікроскоп* і ін.

ЗАДАЧІ

1. Выглядайте в Орфографічнім словнику русиньского языка називники утворены домашніма префіксами: *над-, під-, при-, пред-, без-, до-, за-, по-, вы-, не-, пів-*. Вжыйте їх в речіннях.

2. Выглядайте в Орфографічнім словнику русиньского языка називники утворены префіксами чуждого походжіння. Значіння слов высвітлійте і вжыйте їх в речіннях.

Творіння називників сучасно префіксами і суфіксами

Чісто префіксално-суфіксалне словотворіння називників у русиньскім языку є малопродуктивне. Є ним утворена часть одназвивниковых і одчасословных утворінь, оформлених префіксално-суфіксалнымы парами: **пере-, об- ... -к-:** *перегрызка, обрізки*; **со- ... -н-:** *сокласник*; **о- ... -е- (-е-):** *орішець, окраєць*; **роз- ... -к-:** *розвалка, розбушка*; **рос- ... -я:** *роspутя, ростятя* і ін.

В основі бівшой части префіксално-суфіксалных називників лежать приназвивниково-назвивниковы злуки, припоены к називниковым або часословным основам, яки ся оформляють слідуючіма парами: **за- ... -ічк-, -я:** *заушнічка, Закарпатя*; **під- ... -н-, -ин-, -я:** *підбородник, підхвостина, Підкарпатя*; **при- ... -я:** *присловя, Прикарпатя*; **за-, при- ... -ок:** *запятак, припецок*; **при- ... -ник:** *приназвивник, присловник*; **під- ... -ок:** *підпалок*; **по- ... -ок:** *покладок*; **по- ... -ц-:** *порадця* і ін.

ЗАДАЧІ

1. Выглядайте в Орфографічнім словнику русиньского языка називники утворены префіксално-суфіксалным способом. Вжыйте їх у речіннях.

2. Становте, од яких творных основ выписаны слова суть утворены.

ТВОРІНЯ ПРИДАВНИКІВ

Творіня придавників суфіксами

Суфіксальним способом ся творять **якостны, односны і присвойны придавники**.

Якостны придавники ся творять помочов суфіксів: **-ав-**

(**-яв-**): жылавый, качурявый; **-аст-** (**-яст-**): вугластый, попілястый; **-ат-**: головастый, бородастый; **-ив-**: лінивый, плаксивый; **-ист-**: конаристый, доджанистый; **-н-**: радостный, розумный; **-ован-**: квіткований, діркований; **-оват-**: жыловастый, волёвастый; **-овит-**: ідовитый, працовитый; **-езн-**: величезный, грубезный; **-іцк-**: добріцкый, маціцкый; **-еньк-**: сивенький, чорненький; **-оньк-**: крегонький, тононький; **-ен-**: ділений, робенький; **-лив-**: бісідливый, ганьбливый; **-уч-** (**-юч-**): пишучій, літаючий і ін.

Односны придавники ся творять помочов суфіксів: **-н-**: народный, літній; **-ак-** (**-як-**): четверакый, двоякый; **-ан-** (**-ян-**): бандурчаний, вовняный; **-ов-** (**-ёв-**): липовый, полёвый; **-ьск-** (**-ск-**): морський, прясівський; **-ушн-**: зимушній, літушній; **-шн-**: вчорашній, вонкашній; **-ч-**: складачий, освітлювачий; **-алн-**: театральний, формальний; **-арн-**: дисциплінарний, легендарний; **-івн-**: інштинківний, масівний; **-ічн-**: географічний, педагогічний і ін.

Присвойны придавники ся творять помочов суфіксів: **-ів-**: братів, нянків, дідів; **-ин-**: мамин, бабин, сестрин; **-ій** (**-ачій**, **-ячій**): вовчий, качачій, рябчачій і ін.

ЗАДАЧІ

1. Суфіксальним способом творьте якостны придавники од творных основ:

- назывниковых,
- придавниковых,
- часословных.

2. З придавниками із задачі 1. утворьте речіня.

3. Од яких творных основ і з помочов котрых суфіксів суть утворены слідуючі односны придавники?

Міський, водный, цибулёвый, овощный, правдивый, троякий, пятеракый, грушковый, жартовный, лососовый, днешній.

4. Утворьте присвойны придавники од назывників: *сусід – сусіда, газда – газдыня, царь – царёвна, принц – принцезна, учитель – учителька, поштарь – поштарька, Янко – Янка, медвідь – медведіця, вовк – вовчіця, сват – сваха.*

Творіня придавників префіксами

Подобно як назывники, і придавники ся творять помочов домашніх і позиченых префіксів, з яких бівша часть є приназывникового походжіня: **пра-**, **су-**, **пре-**, **пред-**, **без-/бес-**, **небез-/небес-**, **до-**, **за-**, **з-**, **над-**, **не-**, **перед-**, **під-**, **по-**, **при-**, **поза-**, **общо-**, **поло-**, напр.: *праруський, сумірний, предобрый, предвічний, безногий, бесспорный, небездухий, небесхыбный, довойновый, заграничный, задовгий, зъявный, надокенный, неконечный, передволебный, подводный, подорожный, прикладный, позавчерашній, общоосвітний, пологрубый* і ін.

Позичены придавниковы префіксы ся збігають з назывниковыма: **а-**, **анти-**, **архі-**, **діс-**, **квазі-**, **про-**, **сін-**, **супер-**, **ультра-**, напр.: *аморальный, антибактеріальный, архієпископский, диспропорчный, квазінаучный, прорусиньский, сінгенетичный, суперсучасный, ультравысокий* і ін.

ЗАДАЧІ

1. Выглядайте в Орфографічнім словнику русиньского языка придавники утворены префіксами домашнього походжіня. З придавниками утворьте речіня.

2. Выглядайте в Орфографічнім словнику русиньского языка придавники утворены префіксами чужого походжіня. Вывітлійте значіня таких придавників.

Творіня придавників сучасно префіксами і суфіксами

Чісто префіксально-суфіксальним способом придавники в русиньскім языку ся скоро не творять. В языку екзістує мало таких придавників, обычайно історічно утвореных од часословных і назывниковых основ з помочов префіксально-суфіксальных пар: **о-**, **об-**, **су-** ... **-н-**, напр.: *обачный, обшырный, сучасный* і ін.

В сучаснім русиньскім языку префіксально-суфіксальны придавники ся творять од приназывниково-назывниковых злук, злук часослова з частков **НЕ**, а тыж од дакотрых назывниковых і часословных творных основ. Споміджі придавниковых суфіксів найфреквентованішыма суть: **-н-**, **-ов-**, **-ан-** (**-ян-**), **-ьск-/ск-**, **-зьк-**, **-ічн-**, **-лив-**, **-лн-**, **-овн-**, **-аньск-** (**-яньск-**) і цілый ряд префіксів приназывникового походжіня, з яких про дакотры є характерістична словотворна сінонімность: а) **повна**, б) **часточна**, напр.: а) префіксы **до-** і **перед-**, напр.: *доісторичный* і *передісторичный*; **над-** і **понад-**, напр.: *надоблачный* і *понадоблачный* і ін. Найчастіше ся вживають префіксы-приназывники слідуючі: **без-/бес-**: *безафіксальный, бессмертный*; **од-**: *одчасословный, одвікий*; **до-**: *добуржоазный, дохрістіанський*; **за-**: *заграничный, закарпатський*; **міджі-**: *міджіштатный, міджівойновий*; **на-**: *назорный, набоженьський*; **над-**: *надгробный, наддунайський*; **перед-**: *передьярній, передмаёвый*; **під-**: *підземный, подводный*; **по-**: *пообідній, пореволучный*; **поза-**: *позавчерашній, позазавтрашній*; **при-**: *приміський, прибережный*; **проти-**: *протиштатный, протитанковый*; **мімо-**: *мімошкольський, міморепубліковий* і ін.

Частка-префікс **НЕ** ся споює переважно з префіксалными часословными основами завершеного виду, а рідше – з беспрефіксалными часословными основами незавершеного виду, напр.: *незламный, незабытый, нерозумный* і ін.

ЗАДАЧІ

1. Префіксално-суфіксалним способом словотворіння творьте од творных основ називників придавники.

Земля, вода, границя, школа, Дунай, облак, берег, революція, історія, Карпати, Лаборець, місто, завтра, суфікс, регіон.

2. В Орфографічнім словнику русинського языка найдийте 5 придавників чужого походжіня утворених префіксално-суфіксалним способом словотворіння і вжуйте їх в речінях.

ТВОРІНЯ ЧАСОСЛОВ

Творіння часослов суфіксами

Часослова в русиньскім языку ся творять помочов суфіксів: **-і-** *дівчіти, парібчіти*; **-ї-** *клеїти, кроїти*; **-и-** *квасити, веселити*; **-ова-** (**-ёва-**): *майстровати, кралёвати*; **-а-** (**-я-**): *слухати, вечеряти*; **-ну-** *глухнути, сліпнути*; **-ка-** *выкати, кукати* і ін.

Творіння часослов префіксами

В русиньскім языку творіння **часослов з помочов префіксів** є живе. Вывжывають ся вшыткы префіксы, а то і такы, котры не функціонують як паралелны приназивники (**вы-**, **роз-/рос-**).

Префіксы дають часословам значіння **току (смеру) дії (вийти, обыйти, дойти), зачатку або кінця дії (донести, принести), потворёваности дії (побіговати, постуковати)** і ін. З єдным часословним корінём ся можуть споєвати два або і три префіксы: *поодкрывати, понаповідати, понаприносити* і ін.

К основным русиньскым префіксам в часословнім словотворі русинського языка належать: **в-** (**во-**)/**у-** (**уво-**), **вы-**, **од-** (**одо-**), **до-** (**ді-**), **за-**, **з-** (**зо-**, **зі-**, **із-**)/**с-** (**іс-**, **со-**), **на-**, **над-** (**надо-**), **о-**, **об-** (**обо-**), **пере-**, **перед-**, **під-** (**підо-**), **по-/пі-**, **попо-**, **при-**, **про-**, **роз-** (**розо-**) /**рос-**, напр.: *вдарити/ударити, войти/увойти, выбігнути, однести, одобрити, добити, дістати, заробити, зробити, зостричі, зістати, ізмыти, сфарбити, ісфалшовати, соединити, набрати, надвигнути, надогнати, обыйти, оббити, обограти, перенести, передплатити, підпалити, підобрати, покрити, піти, попозерати, прибігнути, проповідати, розрізати, розорвати, розкроїти* і ін.

Пожычених часословных префіксів ся вжывать порівнано менше, як називниковых, суть то напр.: **де-** (**дез-**), **діс-**, **ре-**, напр.: *денаціоналізувати, дезорьєнтовати, діскваліфікувати, реорганізувати* і нима ся творять главно чужді слова.

Творіння часослов сучасно префіксами і суфіксами

Префіксално-суфіксалным способом часослова ся творять од **менных** (називниковых, придавниковых, містоменниковых і числовниковых) і **часословных основ**.

Часослова утворены од мен

Найпродуктивніше є творіння часослов префіксално-суфіксалным способом од називниковых і придавниковых творных основ. В русиньскім языку найшыршы можности творити словотворны пары з префіксами мають часословны суфіксы **-і-** (**-и-**, **-ы-**). К найпродуктивнішым префіксам належать: **з-/с-**: *збогатити, спорожнити*; **у-**: *удобрити, уродити (ся)*; **вы-**: *выпорожнити, выкорінити*; **од-**: *оддовжыти, одважыти*; **за-**: *залюднити, заводнити*; **на-**: *надымити, насытити*; **о-/об-**: *обалити, оббити*; **по-**: *полегшыти, потурчіти* і ін.

Часослова утворены од часослов

Префіксално-суфіксалным способом од часословных основ є утворена порівнано невелика група часослов. Найпродуктивнішыми словотворными тіпами суть префіксално-суфіксалны пары: **по-**, **вы-**, **під-**, **при-**, **пере-** ... **-ова-**: *поспівовати, вывівдовати ся, підкреслёвати, притаковати, перескаковати* і ін.

ЗАДАЧІ

1. 3 помочов суфіксів утворьте од уведжених слов по 5 часослов. Вжуйте їх в речінях.

Обід, синій, стрільба, слух, ты, ёйк, копати, веселый, царь, молодой.

2. Выглядайте в Орфографічнім словнику русинського языка 10 часослов, утворених помочов суфіксів: **-ова-** (**-ёва-**) і **-а-** (**-я-**).

3. Од уведжених часослов утворьте помочов префіксів по 6 новых часослов.

їмати, любити, спати, грати, мыти, писати, читати, бити, світити, падати.

4. Котры з уведжених часослов ся можуть вжывати з префіксом **по-**? Якого значіння набывають każde часослово з таким префіксом?

Вымітати, мыти ся, робити, зыйти, стати, ламати, вязати, виплатити, написати, розоспівати ся.

5. 3 помочов префіксів чужого походжіня **де-** (**дез-**), **діс-** **ре-** творьте часослова. Становте їх значіння і вжуйте у речінях.

6. Уворьте по 5 часослов з помочов префіксално-суфіксалных пар: **з-**, **вы-**, **од-**, **за-**, **на-**, **об-**, **по-** ... **-і-** (**-и-**, **-ы-**).

ТВОРІНЯ ПРИСЛОВНИКІВ

Творіня присловників суфіксами

Суфіксальним способом ся творять присловники од:
а) **основ якостных придавників** з помочов **-о** (-ё): *красно, порожнё; -і-* (-ї-): *добрі, важні; -оньк-, -еньк-, -оніньк-, -іцк-* (здрібніло-пестливы форми): *тихонько, дрібненько, тихонінько, добріцко;*
б) **називників суфіксом -ом**: *кроком, часом.*

Творіня присловників префіксами

Присловники ся творять од:
а) **придавників у непрямых падах** в споїну з приназивниками-префіксами **з-** (**с-**), **за-**, **до-**, **од-**, **на-**, **не-**, **пре-**, напр.: *здавна, справа, завидна, догола, оддавана, набіло, немило, пребогато;*
б) **називників з приназивником-префіксом в/в-, на/на-, по/по-, з/з-, од/од-**, напр.: *в зимі – взимі, на споді – насподі, по добрім – подобрім, з рана – зрана, од рана – одрана;*
в) **присловників з префіксами од-, до-, по-, пре-, поза-, перед-, на-, за-**: *од-днесь, дотеперь, позавтра, премного, позавчера, передвчером, наспак, завелё;*
г) **містоназивників у споїну з приназивниками або частками**: *(з)выдтам, потім, даколи, даяк і ін.*

Творіня присловників сучасно префіксами і суфіксами

Найпродуктивнішов словотворнов паров при творіню присловників у русиньскім языку є споїня **приназивників-префіксів на-, в-/у-, по-** найчастіше із **придавником, часопридавником, присловником із суфіксом -к-**: *навыкручанкы, в(у)потемку, украдомкы, постоячкы і ін.*
Присловники ся творять і од **містоназивників** з помочов приназивника **по**: *по нашім, по твоім*, і од **придавників**: *по приятельскы, по русиньскы; числовників*: *по перше, по двоє і ін.*

ЗАДАЧІ

1. Суфіксальним способом творьте присловники од називників. Вжыйте їх у речінях.
Дім, тихо, час, радость, біг, сонце, додж, плач, вітор, мороз.
2. Утворьте присловники од містоназивників: *мій, твій, наш, ваш, ёго, їх.*
3. Префіксально-суфіксальним способом утворьте присловники од слов: *темный, стояти, плакати, приятель, еден, русиньский, красти, сліпый, выти, скакати.*

МОРФОЛОГІЯ

Морфологія є наука, обектом або предметом котрой є: **класіфікація слов на части речі, граматічны (морфологічны) категорії слов і творіня форм слов (формотворіня)**. Морфологія є составнов частёв граматічної будовы (граматічної сістемы) языка. Граматічну будову вытваряють **морфологія і синтаксіс**.

Части речі

В русиньскім языку ся слова ділять на групи, котры суть называны **частями речі**. Слова ся класіфікують подля того, **што называють (повнозначны слова)**, або **якы одношіня** міджі словами **выражають (помічны слова)**. На основі того можеме виділити десять частей речі, з того шість **повнозначных** (автосемантічных), три **помічны** (сінсемантічны), остатня часть речі выражать лем почутя і інтенції.

Припомяньме сі части речі в скороченім схематічнім образі :

Повнозначны слова означають:

- особы, звірята, предмети і абстрактны понятия
- ознаку (властность) і приналежностны одношіня
- числовы (чиселны) одношіня
- одказованя або указованя (заступліня)
- діяння як процес (чінность або став)
- обставины або признакы діяння і властности

Помічны слова выражають:

- обставины і одношіня несамогатно
- одношіня прирядности і підрядности
- однесіня к wypowiedжіню або к ёго части
- слова выражаючі волю, почутя і восприятя (главно звуків)

1. **називники – субстантывы**
(*сын, пес, хыжа, штат*)
2. **придавники – адъєктивы**
(*добрый чоловік, сестрина хыжа*)
3. **числовники – нумералії**
(*еден, другой, трёми*)
4. **містоназивники**
(*я, тот, што, там, вшиткы*)
5. **часослово – вербум**
(*мама біглює, гырмить, дідо сивіє*)
6. **присловники – адвербії**
(*красно співать, завтра прийде, є тепло, барз прісний*)
7. **приназивники – препозиції** (*на дворі, з няньком, коло тебе*)
8. **злучники – конъюнкції** (*брат і сестра; обіцяв, же напише*)
9. **часткы – партікулы** (*лем два роки; не пише*)
10. **чутєслова – інтеръєкції**
(*Ой! Ах! Ха-ха-ха! Гав-гав!*)

При заділёваню слов к єднотливым частям речі є основным крітерієм класіфікації **лексічне значіня слова** (семантика), потім **форма слова і ёго функція в речіню**.

Даколи єднакы слова в конкретнім тексті можуть мати розділне значіня і

функцію, на основі чого їх заділюємо к розділним частям речі, напр.: *Каждый день ходит **коло** нас. Стало ся то **коло** пів пятай. Є теплий **вечур**. Вернув ся **вечур*** і т. д.

ЗАДАЧІ

1. Высвітлите, к яким частям речі ся в уведжених прикладах односят слова *коло* і *вечур*. Чом сьте пришли к такому выводу?

2. Найдите і уведьте далшы приклады на розділне заділіня к частям речі еднакых слов.

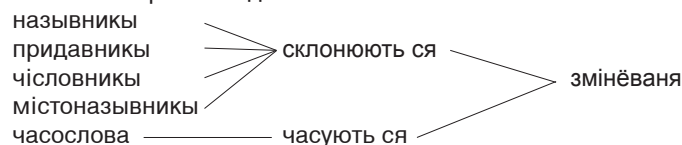
3. Вызначте в речінях тексту з Народных новинок части речі.

Укажете, як ся одражать обективна реалность в назывных средствах языка (значіня еднотливых слов як частей речі).

Найглавнішу причіну одсталости у Русинів у культурній сфері відів Александер Духновіч в недостатку учебників. Русины не мали ани єдного свого букваря. Жебы зліпшыти сітуацію, А. Духновіч выдав про Русинів у Будині в 1847 році першый букварь, який ся зачінає словами: Мамко, мамко, куп мі книжку/ Тинту, папірь і таблічку/ Бо я іду до школы, учіти ся по воли.

Слова выражають взаємны одношіня в речіню своїма **формами**. На основі того, ці слово може або не може мати розлічны (розділны) формы, ділиме части речі на **змінны** і **незмінны**.

К **змінным** частям речі ся односят:

Остатні части речі суть **незмінны**.

Позначка: Треба знати, же і міджі змінными частями речі суть еднотливы слова, што ся не склонюють, напр.: *купе, аташе, кліше, гобі і т. п.*

Граматічне (морфологічне) значіня слова выражає вонкашніма **формальными средствами** (формами слов або словесными формами). Найчастішым формальным виразителём є **закінчіня** (флексія, флектівна або релачна морфема), напр.: *жен-а, жен-ы; пиш-у, пиш-еш*. При формотворіню ся в меншій мірі выужывають і іншы средства: **предпонка** (префікс) *будовати – вы-будовати; чередованя звуків* (алтернація) *вояк – вояци, ухо – в усі, палець – палця (e/ø), водиш – воджу; притиск* (акцент) (*жéны – жєны, сєстры – сэстры*); **суплетівный способ** (*добрий – ліпший, злый – гірший*) і дакотры іншы.

Каждая граматічна форма ся складать з **лексікално значімої части** і з **граматічної части**.

Граматічны формы слов ся творять тыж **споїнём веще слов (аналітічно)**. То суть зложены (аналітічны) **формы**, напр.: *писав ся, буду спати, закрыла бы-м ся* і др.

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте текст. Найдите в нім три речіня, котры ся вам найвеще люблять. В тых речінях вызначте змінны і незмінны части речі.

Покустове горнятко

(Урывок)

Колись на місті старой корчмы стояла деревяна хыжка, прикрита жупов і пулзовав у ній нормальный людський живот. Жыв там Тимко Коропчак із женов Палагов і вже файнов дівочков Марьков. Тимко був неграмотный, зато майстер на вшыткы руки. Майстер-самоук. Знав своїма куртыма руками змайстровати вшытко: зладити вирізований бутор, колесо, віз, але і деревяну ложку ці ложник. Знав коні ковати, лічіти хвору худобину. А нелем худобину, але і людей. Каждому помагав. Лем една была ёго біда, же вшытко робив запівдарьма, зато був дуже худобный. Час од часу ся му люде одвдячовали якымась натураліями, але то было мало, жебы проговорити жену і свою дівочку. Зато ся выбрав за море, до Америки. На редії од наслідку проданой коровы ся дістав аж до Огая. Лемже і там го постигла біда. Роботу не нашов. Лем сам Бог знає, як ся вертав назад домів – то пішо, то ся ховав аж на самім дні шыфы. (Маль.)

2. Найдите в уведженім тексті:

а) десять прикладів, де є формальным виразителём граматічного значіня закінчіня (флексія);

б) пять прикладів, де суть поужыты іншы формальны средства.

Морфологічны категорії

Каждая повнозначна часть речі має свої тіпічны **граматічны значіня**, выражены дакотрым із выше уведжених способів, які звычайно называєме **морфологічними категоріями**.

Позоруйте, якыма средствами ся выражають в нижеуведжених частях речі морфологічны категорії.

братови – називник, флексія **-ови** є знаком: еднотного чісла,

муж. роду (жыв.), датіву

з ліса – називник, закінчіня **-а** є знаком: еднот. чісла, муж. роду,

генітів + приназивник

пишєме – часослово, флексія **-є** є знаком: 1-ой особы множ.

чісла, теперіш. часу, ознамового способу, активного роду.

Тісне споїня граматічного значіня і способу ёго выражіня вытварять **морфологічну форму слова**. А сумарізація (обобщіня) морфологічных форм

(як носителів граматичних значень) творить основу морфологічної категорії. То значить, же під морфологічних категорій треба розуміти сполучає однорідного морфологічного значіння, вираженого формальними засобами (способами).

- Морфологічні категорії ся ділять на:
- а) **менні** – род, число, пад, міра (ступінь) якості;
 - б) **часословні** – час, способ, особа, число, вид, часословний род.

Значіння єдинотливих морфологічних категорій ся неєднаков міров операть о мимоязыкову (обектівну) реальность (напр. в роді, в числі, в часі і т. п.).

ЗАДАЧІ
1. Прочітайте стихок. Найдийте в нїм називники і часослова, означте їх граматичне значіння і формальні способи їх виражіння.

Я не встиг прийти

*Тверду груди, як скала,
Розмочать доджі,
Сумліня грызти буде
Мене і вночі.
Не позерай так ганебно,
Віджу, гнівать ся і небо,
Я не встиг прийти завчасу,
На руках однести красу.
Знаю, чуєш в сердцю зраду,
Вна як буря над преградов.*

(Хар.)

2. Найдийте в тексті далшы змінні часті речі і означте їх форму.

Називники

ЗАДАЧІ
1. Прочітайте текст. Найдийте називники і визначте у них їх лексико-граматичне задіління.

Юрко провадить Марціна, одбочують доліва горі прогоном і на поліву путь, яка через ліс веде до валалів тісно під польсков границев. Недалеко за валалом ся по хлопскы пообімали і розышли на два боки. Поміджі поля і дебрї веде узка дражка. Вшитко ярній сніжок притрясать. З високого неба є велебный погляд на поля і лісы а поміджі них на пути рушать ся мала чорна цяпка. То є Марцін Сабач, котрый з Божов помочов дістав назад дар речі і в ухах му дзеленчать слова, што ся ехом розпростерають по студенім краю: „Ожень ся з Анцев!“ (Сух.)

2. Выберите сі з визначеных називників пять слов, у котрых означте їх род, число і пад.

Припомяньме сі, што уж знаме о називниках з ОШ:

Што означають?	На які вопросы відповідають?	Лексико-граматичны ґрупи називників	ґраматичны категорії називників	Синтаксична функція називників
Предмет (субстанцію) в шырокім розумію, т. є. неавислы самостатны назвы, неавислы од їх носителя або творця	хто? што?	1. конкретны (хлоп, лев, липа, двір) – абстрактны (доброта, хыба, гнів, думаня) 2. зраховательны можуть означати єднотность і многость (стіл – столы, нога, ногы, окно – окна) – громадны і матеріаловы не можуть мати значіння єднотности і многости (молоджава, вербина, цукерь) 3. невластны (мати, дідо, хліб) – властны (Андрій, Торіса, Пряшів) 4. живы (особы, звірята) – неживы (предметы, абстрактны назвы)	1. род 2. число 3. пад	подмет, присудок, іншы члены речіння

Субстантивны категорії

Род називників

Род є основным знаком каждого називника. Природный род є лем мужскый і женський, але подля граматичного роду ся називники заділюють до трьох родів: мужского (брат, вітор, гриб), женского (сестра, доля, совість) і середнього (куря, окно, поле).

При заділєваню називників к єднотливым родам помагать флексія називників у формі номінатива єд. числа і закінченость основы, зато можеме говорити о родово сильных і родово слабых флексіях:

Род	Родово сильна флексія	Родово слаба флексія	Закінченость основы
мужскый	- Ø (вітор, дым, ліс, рукав)	—	на твердый согласный
	- Ø (кінь, апріль, вінець, нохоть)	—	на мягкий согласный
	—	-а/-я (газда, ста-роста, судця) -о (дідо, стрыко, домиско)	— —

пиловина/пиловиня, двері, дубина, ріджа, бандурчина.
2. Подумайте, што означають слідуючі слова в формі множ. числа: *води, бензины, піскы, цукрі, меды, фасолі, масла, масти, радости, страхи.*
3. Прочітайте текст, знайдіть в речіннях називники, означте їх число, вытворьте од них (кідь мож) форму протикладного числа:

Одважна Кыртіця
(Байка)

Вечеріє. Сонце помаленькы за горізонт заходить. А праві тогды ся пощастило Кыртіця вылізти спід землі.
– О-о! Роки чекам на тот момент. Уж довго спрядам помсту, – почала затятов пястєв грозити Сонцю. – Ты ня дотеперь немилосердно осліплєвало, під чорну землю гнало, але днесь настав мій час: Я тебе, мізерне, навікы за горы-долы зажену!

х х х

*Не звідуйте ся на моралку.
Тадь ніхто їй не несе
Медайлу.*

(Кс.)

Пад назывників

Пад є морфологічнов категоріов, котров ся означує одношіня даного назывника к другим членам речіня.
Припомяньме сі, же:
Категорія паду ся реалізує в русиньскім языку в шестєх рядах форм (а з вокатівом – в семох), котры творять сістему падовых форм:

- 1. номінатів** – хто? што?
- 2. генітів** – кого? чого?
- 3. датів** – кому? чому?
- 4. акузатів** – кого? што?
- 5. локал** – (о) кім? (о) чім?
- 6. інструментал** – (з) кым? (з) чім?
- 7. вокатів** (клична форма) – ословлїня

В тій сістемі форми номінатів є основнов словниковов формов і называть ся **прямим падом**, а остатні ся называють **непрямыма падами**. Номінатів ся нігда не ужывать з приназывником а локал не ужываєме без приназывника. Остатні падовы формы можеме хосновати як з приназывником, так без приназывника.
Вокатів ся хоснує як ословлїня у живых (або у персоніфікованых неживых) назывників, напр.: *сынку, мамо, брате, краю, водічко* і т. д.

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте стишок, знайдіть називники і означте їх падову форму:

Зимушній ліс
(Урывок)

<i>В буковім готічнім храмі береза замерзла. Сама, як і ты сам, з душов істраченов в смутній білій хмарі.</i>	<i>Хор буків дуплавых Тримле молебєн За Андрієм зеленым, Што з літом одплавав.</i>
---	--

(Сух.)

2. Вшыткы назывники дайте до формы номінатива, означте їх число і род.

Склонєваня назывників

Під **склонєванєм** треба розуміти зміну форм того самого назывника в шістьчленній сістемі падів у єднотнім і множинім числі.
Назывники заділюєме к єднотливим тіпам склонєваня на основі граматічного роду, закінчіня номінатива (зрідка і генітива) єднотного числа і закінчености основы. Тоты крітерії ся можуть споїти доведна і вытваряти шыршы тіпы склонєваня (деклінації). В русиньскім языку (так як в остатніх выходославянських языках), то суть **штирі** (4) **тіпы склонєваня (деклінації)**:

ПЕРШЕ СКЛОНЄВАНЯ (І. деклінація)

До **першого склонєваня** належать назывники **жєньского, мужского і подвойного роду** із закінчінєм **-а (-я)**: *жена, стїна, хыжа, школа; дыня, земля, папуча; староста, калїка, судця*. Залежно од кінцєвого согласного основы, назывники першого склонєваня ся діять на дві группы: **тверду і мягку**.

Таблічка флектівных морфем назывників 1-го склонєваня:

Єднотне число						
Пады	Тверда	Мягка	Тверда	Мягка	Тверда	Мягка
	жена школа	дыня земля	староста	судця	сирота	партія
Н.	-а	-я	-а	-я	-а	-я
Ґ.	-ы	-ї	-ы	-ї	-ы	-ї
Д.	-ї	-ї	-ови	-єви	-ї	-ї
А.	-у	-ю	-у	-ю	-у	-ю
Л.	-ї	-и	-ови	-єви	-ї	-ї
І.	-ов	-єв	-ов/-ом	-єм	-ов	-єв
В.	-о	-є	-о	-є	-о	-є

Множне число						
Пады	Тверда	Мнягка	Тверда	Мнягка	Тверда	Мнягка
	жены школы	дыні землі	старостове старосты	судцёве судці	сироты	партіі
Н.	-ы	-і	-ове/-ы	-ёве/-і	-ы	-і
Г.	Ø	Ø	-ів/Ø	-ів	Ø	Ø
Д.	-ам	-ям	-ам/-ім	-ям/-ім	-ам	-ям
А.	-ы	-і	-ів	-ів	-ы	-і
Л.	-ах	-ях	-ах/-ох	-ях	-ах	-ях
І.	-ами	-ями	-ами	-ями	-ами	-ями
В.	-ы	-і	-ове/-ы	-ёве/-і	-ы	-і

Коментарь к дакотрым падовым формам:

I. деклінація, єднотне число:

а) в ґенітыві твердой ґруппы є флексія **-ы**, в мнягкй **-і (-ї)**: лавкы, стїны, хыжы, школы, кашы; дыні, землі, папучі;
б) в датыві є закінчїя **-і (-ї)**: жені, недїлі, лавці, кобылі, душі, доброті;
в) в інштрumentалї ся хоснує флексія **-ов/(-ёв)**: женов, лавков, хыжов, землєв, дынєв;
г) интересный яв находиме в локалі, де ся в твердй ґруппі хоснує флексія **-і** з наслїдным змнягчїнем послїднєго согласного основы: лада – ладі (лад’і), колода – колоді (колод’і), стїна – ст’ін’і (с’т’ін’і), скоро – скорі (скор’і), роса – росі (рос’і), коза – козі (коз’і) і т. п., але в мнягкй ґруппі флексія **-и** з наслїднов дїспалаталїзацієв послїднєй согласной основы: земля (земл’а – земли, дыня (дын’а) – дыни (дыни), кухня (кухн’а) – кухни (кухни).
У вокативній формі ся найчастїше стрїчає з флексієв **-о**: жено, козо, дівко, землє (земл’о) і т. д. При назвах особ і властных менах попри флексії **-о** ся зъявлять і нулова флексія (тзв. стягнута форма): Марє – Марь, Анцє (Ан’ц’о) – Анць (Ан’ц’), бабо – баб, мамо – мам і т. д.

I. деклінація, множне число:

а) в номінативі ся хоснують закінчїя **-ы, -і**: жены, дівкы, куркы, козы, лопты; недїлі (нед’іл’і), дыні, землі;
б) в інштрumentалї ся поужывать флексія **-ами**, де ся заховало старе **-и** (з выслownостєв **и*** або **е***): коровами, курками, бабами; землями (земл’ами), недїлями, дынями.
Многы субст. на **-а** муж. роду і тзв. сполочного роду (муж. і жен.) тїпу: староста, ґазда, тракторіста, сирота, каліка, потвора і т. п., мають в єднотливых падах флексії I. або II. деклінації:

а) в ґен. єд. ч. мають флексію **-ы**: старосты, ґазды сироты;
б) в датыві єд. ч. і в лок. єд. ч. мають векшинов закінчїя **-ови**: старостови, ґаздови, слугови, але у назывників сполочного роду находиме флексію **-і**: сироті, каліці, потворі і т. п.;
в) в акузатыві єд. ч. мають флексію **-у**: ґазду, старосту, слугу, сироту, каліку, пняюгу і т. п.;
г) в інштр. єд. ч. мають паралелны флексії **-ов, -ом**: старостом – старостов, слугом – слугов, каліком – каліков, сиротом – сиротов, пняюгом – пняюгов;
ґ) у вокатыві мають флексію **-о**: старосто, ґаздо, каліко;
д) в номінатыві множ. ч. суть можны роздїлны флексії: **-ове/-ы, ёве/-і**: старостове/старосты, слугове/слугы, судцёве/судці. Лем **-ы** рекомендуєме у: тракторісты, фотбалісты, журналісты, інваліды, пензісты;
е) в дат. мн. ч. паралелно з флексієв **-ам** може ся хосновати і **-ім**: старостам/ -ім, ґаздам/ -ім, судцям/ -ім;
є) паралелны флексії **-ах/-ох** фунґують і в локалі: старостах/-ох, ґаздах/-ох, слугах/-ох;
ж) вокативна форма є така як в номінатыві: старостове/-ы, ґаздове/-ы; журналісты, калікы і ін.

Склонєваня назывників муж. р. закінченых в ном. єд. ч. на **-а** указує, же в русиньскім языку назыв. муж. р. на **-а** (староста, ґазда, слуга, судця) ся прихылили к мужскій деклінації тїпу сын (бывшой **и** (**у**) – основы).

ДРУГЕ СКЛОНЄВАНЯ (II. деклінація)

К другому склонєванню односиме назывники мужского роду з нуловым закінчїєм в ном. єд. ч. з основов на твердый і мнягкый согласный тїпу: брат, малярь, край, кінь і др., мужского роду із закінчїєм **-о, -е** тїпу: дїдо, домиско, лісище, а тыж назывники середнєго роду на **-о, -е, -я, -є**: село, поле, смітя, листя, условіє. Залежно од кінцєвого согласного основы ся назывники 2-го склонєваня дїлять на тверду і мнягку ґруппу.

Падовы закінчїя назывників 2-го склонєваня:

Єднотне число						
Пады	Тверда	Мнягка	Тверда		Мнягка	
	сын стіл	учітель пень	дїдо домиско	село	поле листя	условіє
Н.	Ø	Ø	-о	-о	-е, -я	-є
Г.	-а	-я	-а	-а	-я	-я
Д.	-ови, -у	-ёви, -ю	-ови, -у	-у	-ю	-ю
А.	-а, Ø	-я, Ø	-а, -о	-о	-е, -я	-є
Л.	-ови, і	-ёви, -ю	-ови	-і	-ю/-і	-ю/-і
І.	-ом	-ём	-ом	-ом	-ём	-ём
В.	-у, (-е)	-ю, (-ю)	-у (-о)	(-о)	(-е), (-я)	(-є)

Множне число						
Пады	Тверда	Мнягка	Тверда		Мнягка	
	сынове столы	учітелі пні	дідове домиска	села	поля	условія
Н.	-ове, -ы	-ї	-ове, -а	-а	-я	-я
Г.	-ів	-їв	-ів, Ø	Ø	Ø/-ей	-ій
Д.	-ам/-ім	-ям/-ім	-ам	-ам	-ям	-ям
А.	-ів, -ы	-їв, -ї	-ів, -а	-а	-я	-я
Л.	-ах/-ох	-ях/-ёх	-ах/-ох	-ах	-ях	-ях
І.	-ами	-ями	-ами	-ами	-ями	-ями
В.	-ове, (-ы)	-ї, (-ї)	-ове, (-а)	(-а)	(-я)	(-я)

Коментарь к дакотрым падовым формам:

II. деклінація, єднотне число:

а) в ґенітыві субстантывы муж. р. маюць флексію **-а (-я)**, **-у (-ю)** з дость тяжко выдільеным значінём про єдну з флексій, але шырше бы ся дало повісти, же закінчіння **-а** маюць назывныкы з конкретным значінём: *стола, воза, носа, ножа, міста, пня, нянька, стрыка*; флексію **-у** находиме у матэрыяловых і у веще абстрактных: *цукрю, чаю, маку* (але – *сыра*); *крыку, гніву, жалю, болю, розуму* і т. п.;

б) в датыві жывых назывныкў муж. роду твердой і мняжкой ґрупы є закінчіння **-ови**: *сынови, робітнікови, псови, конёви, поштарёви, Василёви* і т. п. Таке закончіння маюць і жывы назывныкы на **-о**: *уйкови, дідови, нанашкови* і т. д. Нежывы назывныкы і назывныкы середнёго роду маюць векшинов флексію **-у**, хоць і у них часто видно переход к **-ови**: *облаку (-ови), колу (-ови), ножику, букварю, палцу, краю, дубиску, небу, дереву* і т. п.;

в) в інструменталі ся хоснує флексія **-ом** про тверду і мняжку ґрупу: *стрыком, дідом, пером, стромом, кошом, ножом, конём (кон'ом), Василём*;

г) в локалі ся у назв жывых створінь і звірат уживаць флексія **-ови**: *хлопови, попови, псови, сынови, волови, конёви (кон'ови/але – на кони)*; нежывы назывныкы муж. р. і назывныкы серед. роду ту маюць зак. **-і (-ї)** або **-у(-ю)**: *образі, краю, столі, на пішнику, в парку, в раю, на таніру, дереві, на возі* і т. д. Ту мож позоровати і таку аномалію як: *по тыждні – по тыждню – по тыжднёви*, норма прэферує – *по тыждню*.

II. деклінація, множне число:

а) в номінатыві є дакілько варіантў флексій:

– субстантывы з основов на твердый согласный маюць закінчіння **-ы**: *быкы, псы, домы, дубы, возы, пецы, столы, когуты, овады, діректоры, доценты*;

– субстантывы з основов на мняжкой согласный маюць закінчіння **-і (-ї)**: *вороблі, коні, зайці, самці, гандлярі, учітелі, горці, клинці, танці, ключі, обручі, злодії (злоді'ї), обычаї* і т. п.;

– субстантывы із суф. **-ак-, -к-** з насліднов алтернаціёв на **-ц-** маюць закінчіння **-и**: *вояцы, вовцы, жобрацы, златници, Словацы*; а тыж два назывныкы з твердов основов: *попы, хлопцы*;

– назывныкы з основов на **-ан** маюць закінчіння **-е**: *Белгічане, Американе, Пряшівчане, Радванчане, Рокытівчане, Сабіновчане, Цуґане* і т. п.;

– назывныкы означаючі людський (чоловічий) світ, главно із значінём родинных одношінь, переважно єдноскладовы, але тыж назывныкы на **-о** маюць закінчіння **-ове**: *братове, сынове, дідове, зятёве, кумове, шовґрове, сватове, панове, членове, (в)уїкове, стрыкове* і т. п. (Флексія **-ове** походить з бывшой староруськой **и (у)-основы**, заховала ся лем в русиньскім языку);

б) в ґенітыві вшыткы выше спомнянуты ґрупы субстантывів маюць флексію **-ів (-їв)**, лем тіп *коні, гості* маюць тыж паралелне закінчіння **-ей**: *дубів, Белгічанів, братів, углярів, панів, попів, конів (і коней), гостів (і гостей)*;

в) в датыві фунґує паралелна флексія **-ім (-їм)/-ам**: *хлопам/-ім, братам/-ім, зайцям/-ім* і т. п., лемже в языку молодшого покоління главно у нежывых і звірячих назывныкў закінчіння вытїсняти зак. **-ам (-ям)** флексія **-ом (-ём)**: *дням/днём, псам/псом, букварям/букварём, батогам/батогом, знакам/знаком* і т. д., што тыж треба поважати за норматывне;

г) в акузатыві закінчіння **-ів** (як в ґен.) маюць субстантывы, означаючі жывы створіння: *хлопів, братів, волів, псів, когутів, панів, робітників* і т. д., лемже назывныкы означаючі назвы звірат можуть мати в акуз. мн. ч. тыж флексію номінатыва, напр.: *виджу твої волы/пригнав повно волів; виджу вовкы/забили пять вовків; виджу два коні/пасло ся повно конів/-ей* і т. п. Обидві формы суть норматывны. Нежывы назывныкы маюць в акуз. звываіно флексію **-ы/-і (-ї)** (як ном.): *батогы, жолобы, ножикы, пецы, столы; кліщі, плаці, ключі, букварі, дні, краї*.

ґ) в інструменталі ся звываіно хоснує закінчіння **-ами (-ями)**, лем в єдноскладных словах ся обявлять і паралелне **-ми**: *конямы/кіньми*, хоць і не у вшыткых, напр.: *псами, домами, днями*;

д) про локал є характерістична паралелна флексія **-ох/-ах**: *на столох/-ах, в жолобох/-ах, ключох/-ах, вовкох/-ах, конёх, псах, коцурах, днёх/днях* і т. д.

ТРЕТЄ СКЛОНЁВАНЯ (III. деклінація)

До третёго склонёваня належать назывныкы **женьского роду з нуловым закінчінём** в ном. єд. числа з основов на мняжкой согласный і на **-ов**: *тінь, мідь, путь, сіль, ніч, морков, церьков, кров*, а тыж назывныкы *мыш* і *мати*.

Падовы закінчіння назывників 3-го склонёвання:

Пады	Ёднотне чісло					Множнае чісло				
	тiнь	нiч	морков	мыш	мати	тiни	ночi	моркви	мышы	матери
Н.	Ø	Ø	Ø	Ø	-и	-и	-i	-и	-ы	-и
Г.	-и	-i	-и	-ы	-ер, -и	-ей	-ей	-ей	-ей	-ей
Д.	-и	-i	-и	-i	-ер, -и	-ям	-ам	-ам	-ам	-ям
А.	Ø	Ø	Ø	Ø	-iрь	-и	-i	-и	-ы	-и
Л.	-и	-i	-и	-i	-ер, -и	-ях	-ях	-ах	-ах	-ях
І.	-ёв	-ов	-ов/-овлёв	-ов	-iр, -ёв	-ями	-ами	-ами	-ами	-ями
В.	Ø	Ø	Ø	Ø	-и	(-и)	(-i)	(-и)	(-ы)	(-и)

Коментарь к дакотрым падовым формам:

III. деклінація, ёднотне чісло (тiнь, масть, постiль, сiль і т. д.):

а) в г'енітiвi, датiвi, i лoкалi ё закінчiня **-и**: *тiни, соли, постели, масти, пясти, боли, пути, смерти, радости*; але – *нiч/ночi, мыш/мышы*;

б) в iнструменталi ё флексiя **-ов(-ёв)**: *пiстёв, постiлёв, солёв, мастёв, ночов, мышов*.

К тiй г'рупi адносiме i назывнiкы тiпу: *кров – кырви, морков – моркви, церьков – церкви*, у котрых ся в формi iнструментала з'являють епентетiчне (всувне) **-л-**: *кровлёв, морковлёв, церьковлёв*.

Ту ся зачленює i склонёваня назывнiка мати/матiрь, котрый ся склонює так: *мати/матiрь, матери, матери, матiрь, о матери, з матiрёв*.

III. деклінація, множнае чісло:

а) номiнатiв має флексiю **-и**: *тiни, пясти, соли, кости, пути, долони, церкви, матери*; але – *ночi, мыши*;

б) в г'енітiвi ё флексiя **-ей**, хоць чуєме **-и**, бо при выслownости **-j-** ту выпадать, впливнуши перед тым на жужiня **е** (*костей/костёй/кости*, зато, же выслownость **ê = и**).

Як ё видно, до той деклiнацiї патрять назывнiкы женьского роду бывшой **i-основы**, котры сi в русиньскiм языку в г'ен. ёд. ч. заховали бывшу флексiю **-и** (*постели, кости, долони*), перед котров ся согласны депалаталiзують (стають ся твердыма). Зато ся в русиньскiм языку (на роздiл од українського) одлишують од себе флексiї г'енітiву, дативу i лoкалу з бывших **i-основ** од таких самых падовых форм бывших **ja-основ**, напр.: *вышня – сiль, вышнi – соли, вышнi – соли, вышню – сiль, вышнi – соли, вышнёв – солёв*.

ЧЕТВЕРТЕ СКЛОНЁВАНЯ (IV. деклінація)

До четвертого склонёваня належать назывнiкы **середнёго роду** iз закінчiнём на **-а (-я)**, якы ся при склонёваню росшырюють о суфiкс **-ат- (-ят)** або **-т-**: *ягня, гуся, теля, паця, гача, горня, стiлча, куря, тiмня, вымня* і т. д.

Падовы закінчіння назывників 4-го склонёвання:

Пады	Ёднотне чісло			Множнае чісло		
	ягня горня	гача стiлча	тiмня вымня	ягнята горнята	гачата стiлчата	тiмята вымята
Н.	-я	-а	-я	-ат, -а	ат, -а	-ат, -а
Г.	-ят, -и	-ат, -и	-ят, -и	-ат, -Ø	-ат, -Ø	-ат, -Ø
Д.	-ят, -и	-ат, -и	-ят, -и	-ят, -ам	-ат, -ам	-ят, -ам
А.	-я	-а	-я	-ят, -а	-ат, -а	-ят, -а
Л.	-ят, -и	-ат, -и	-ят, -и	-ят, -ах	-ат, -ах	-ят, -ах
І.	-ят, -ём	-ят, -ём	-ят, -ём	-ят, -ами	-ат, -ами	-ят, -ами
В.	-я	-а	(-я)	-ят, -а	-ат, -а	(-ят, -а)

Коментарь к дакотрым падовым формам:

IV. деклінація, ёднотне чісло (ягня, гуся, теля, паця, горня, вымня):

а) в г'ен. ёд. ч. як i в дашлых непрямых падах ёд. ч. ся основа росшырює о суф. **-ат, -т-**, за котрым слiдує флексiя **-и**: *ягняти, гусяти, теляти, пацяти, горняти, вымняти, гачати, стiлчати* і т. п.

б) в датiвi (на роздiл од українського) ся хоснує флексiя **-и**: *ягняти, пацяти, гусяти, куряти*, котра може мати i паралелну форму iз закінчiнём **-у (-ю)**: *вымняти/вымнятю, гачати/гачатю, теляти/телятю*;

в) в iнструм. ё зафiксована флексiя **-ом (-ём)**: *ягнятём, пацятём, гачатём, горнятём, стiлчатём*, але iз захованём старога суф. **-т-** (на роздiл од українського языка);

г) лoкал має флексiю **-и**: *горняти, гачати, гусяти, стiлчати, вымняти* (даколи з паралелным **-у, г'раф. -ю**).

IV. деклінація, множнае чісло:

В множнiм чiслi можеме за особитость поважовати лем форму iнструменталу, котра попри повнiй **-ами** має i стягнуту подобу **-ми**: *горнятами/горнятми, гачатами/гачатми, качатами/качатми, курятами/курятми* і т. д.

Як було видно з прикладів (вымня, тїмня), дакотры субстантывы середнёго роду бывшой **еп-основы** ся склонюють подля взорів IV. деклінації, але многы з них ся склонюють подля бывшых **о-основ**: *мено – мена, племено – племена, семено – семена* (але тыж *сімня – сімняти*).

Склонёваня назывників singularia tantum (маючих лем єднотне чїсло)

Пады	Єднотне чїсло Singularia tantum		
Н.	щастя	здравя/здоровя	думаня
Ѓ.	-я	-я	-я
Д.	-ю	-ю	-ю
А.	-я	-я	-я
Л.	-ю/-ї	-ю/-ї	-ю/-ї
І.	-ём	-ём	-ём
В.	-я	-я	-я

Куртый коментарь к такому тїпу склонёваня:

Многы назывники маюць лем формы єднотного чїсла. Суть то найчастїше субстантывы, означаючі материал, масу не піддаючу ся чїселному зрахуваню, індивідуалны властны назвы, абстрактны понятя выражаючі емоції, чувства і т. п. Склонюють ся звичайно на основі свого задїліня к ґраматічному роду подля взорів єдного з тїпів склонёваня. Про ліпшу наглядность уводжаме дану таблічку падовых закінчїнь трёх прикладів. Так ся склонюють звичайно мотівованы і довербативны субстантывы на -я тїпу: *цілованя, обїцяня, обхаджаня, доїня; была, галузя, зіля, обыстя, запястя, жаборїня, насїня* і т. д.

Склонёваня назывників pluralia tantum (маючих лем множне чїсло)

До той ґрупи належать назывники тїпу: *ворота, гуслі, граблі, ґачі, двері, сіни, дріджі, кліщі, крижы, ногавки, ножычкы, санкы, холошні, ціпы, помыї, отрубы, вилы, ногавіці, плавкы, треніркы, вечуркы, комашні, хрестины, народенины, святкы, макароны, алїменты, грошы, пїнязі, джмурькы, Карпаты, Кордільеры, Алпы, Татры* і т. д. Тїпы склонёваня:

Пад	Множне чїсло Pluralia tantum				
Н.	двері	ножычкы	гуслі	санкы	Татры
Ѓ.	-ей	ножычок	гусель	санок	Татер
Д.	-ям/-їм	ножычкам	гуслям	санкам	-ам
А.	двері	як Н.	як Н.	як Н.	як Н.
Л.	-ях/-ёх	-ах	-ях	-ах	-ах
І.	-ями/-ми	-ами	-ями	-ами	-ами
В.	(-ї)	(-ы)	(-ї)	(-ы)	(-ы)

Коментарь к дакотрым падовым формам:

- а) кідь в ґрупі согласных выступуе **л** або **н**, та в ґенітиві ся зьявлять всувный гласный **е**: *гуслі/гусель, холошні/холошень* і т. д.;
- б) кідь в сусїдстві согласных перед кінцёвков выступуе согласный **к**, та в ґенітиві перед тым согласным ся зьявлять всувный гласный **о**: *санкы/санок, ножычкы/ножычок, ногавки/ногавок, треніркы/тренірок* і т. д.;
- в) назывник двері в інштр. має двояку форму: *дверями/дверми*;
- г) векшина з тых назывників маюць в лок. двояку форму **-ах (-ях)/-ох (-ёх)**: *дрїджах/-ох, кліщах/-ох, макаронах/-ох* і т. д.;
- ґ) вокативна форма тых назывників ся рівнає формі номінативу.

ЗАДАЧІ

1. Прочїтайте текст, найдийте в нїм назывники, дайте їм до форми номін. єдн. чїсла і задїльте їм к єднотливим тїпам склонёваня (деклінації). Попробуйте высвітлити, чом сьте їм задїлили к 1-ому, 2-ому, 3-єму або 4-ому склонёваню (і к єднотливим ґрупам).

Штоковый кїнь

(Приповідка, урывок)

Не є кїнь як кїнь. То каждый знає. Єден – на роботу, другий – на перебіганя, третій – в ціркусі стварять вшелиякы чуда...

Быв і такый, же нелем говорив людьскым голосом і хотїв порозуміти людём, але знав ходити і по панелаку. Вышов аж на пятый шток. Кїбы ем о тїм не чула на властны уха, нїгда бы ем тому не увірила...

Кідь ся Пейко народив, было з нёго дуже слабеньке гача. Ледва ся на ноги поставило. Ёго мати, кобыла Ліза, кідь го мала, не хотїла ся о нёго дале старати. Не ґріла го своїм дыхом, не облизовала го языком, лем фурт ногами фіцкала а одганяла свого дїтвака од себе. Пейко ся на зачатку не міг ани на ноги поставити. Кідь наконець штирём копытами досяг помостину в стайни, ноги ся му барз рострясли. В тій слабости ся заколысав, затряс, вдарив совов о яслі і уж бы був упав, кїбы не стїна. Попозерав ся на матір, але тот лем спокійно жувала сіно... Што му зіставало, лем так перебыти в жалю і покорї до білого рана. (Маль.)

2. Вызначте падовы формы каждого з найджєных в текстї назывників.

3. Выберите штирі з них, каждый інакшого роду і склонюйте їм в єднотнім і множнім чїслі.

Придавники

Придавники (адьєтывы) суть повнозначны змінны слова, што передають ознаку (властность) предметів у формі ґраматічної завіслости (залежности) од назывника в категорїях роду, чїсла і паду.

Придавники ся ділять на:

- а) **якостны** – указують на таку ознаку предмета, што може выражати різнородый ступїнь якости (квалітативности) предмета (*теплый – теплішый* –

найтепліший, тонкий – тонший – найтонший);

б) **односны** – означають властність не прямо, але через одношіня к другому предмету (*сливковий* леквар, *черешнёва* кістка, *гадвабне* хустя, *деревяний* стіл, *желізна* капуре);

в) **присвойны** – мають значіння приналежности особі або звіряту (*няньків* калап, *мамина* блузка, *братів*, *сестрин*, *Наталчина*, *камаратів*, *дідовы* окулярї).

ЗАДАЧА

1. Прочітайте приклади, знайдіть в них придавники і означте їх тіп.

В чистій воді під вербинов плавав дугуватый пструг. Кінь мав великы і смутны очі. Гуска знесла велике яйце. В кумовій хыжі ся крутило вшытко коло старого Юрка. Сестрины куркы были заперты в деревянім курнику. Він був з газдівського роду, зато глядав богату дівку. Служать Словакам, бо сі думають, же словеньський хліб їдять. Добрі він школить молоды русиньскы головы. Малы хлопчік сів єдному з молодых хлопів на коліна. На стіл ся носить куряче мясо із білов ріскашов і слинковым компотом.

Придавники ся змінюють:

а) подля **родів** (*білый, біла, біле*) – мають форми мужского, женського і середнього роду;

б) подля **чисел** (*мудрый – мудры*) – мають форми єднотного і множного числа;

в) подля **падів** (*добрый, доброго, доброму..., добры, добрых...*) – мають систему форм шестех падів єднотного і множного числа.

Род, число і пад придавників суть цалком залежны од роду, числа і паду назывників, зато суть з нима в тых формах згодні. Напр.: *Веселый нянько* (ном. єд. ч. муж. р.) *вошов до теплой хыжы* (ген. єд. ч. ж. р.), *попозерав на свою молоду жену* (акуз. єд. ч. ж. р.), *погладив по голові свої мудры діти* (акуз. множ. ч.).

Склонёваня придавників

Адъєктивы (придавники) в русиньскім языку можеме заділити до **двох ґруп** в залежности од закінчіння основы на тверды і мягкы согласны (**-ый, -а, -е; -ій, -я, -є**).

Зато придавники мають **два тіпы склонёваня: твердый і мягкий**.

Позначкы к системі форм придавників:

а) Так ся склонюють (подля табличкы) нелем якостны і односны придавники, але ай присвойны: тіп *няньків, мамин* – подля твердого тіпу а тіп *песій, песя, песе* – подля мягкого тіпу.

б) Множне число має еднакы форми про вшыткы три роды.

Твердый тіп: новый, мамин

Мягкий тіп: синій, песій

	Єднотне число		Множ. ч.	Єднотне число		Множ. ч.
Пад	Муж. і серед. род	Женьскый род	Про вшыткы роды	Муж. і серед. род	Женьскый род	Про вшыткы роды
Н.	новый нове	нова	новы	синій сине	синя	синї
Ґ.	нового	новой	новых	синёго	синёй	синіх
Д.	новому	новій	новым	синёму	синій	синім
А.	як Н. або А.	нову	як Н. або А.	як Н. або А.	синю	як Н. або А.
Л.	новім	новій	новых	синім	синій	синіх
І.	новым	новов	новыма/ -ыми	синім	синёв	синіма/ -їми

Коментарь к дакотрым падовым формам:

В системі форм придавників єднотного числа можеме позоровати такы особитости:

а) в ном. і акуз. єд. ч. заховали сі адъєктивы твердого тіпу склонёваня в мужскім роді старый фонетичный варіант флексії **-ый:** *добрый, твердый, веселый, червеный, повный, зеленый* і т. п. Мягкы тіпы адъєктивів ту мають зак. **-ій (-ій):** *вчерашній, теперішній, нижній, чуждїй, горячий*;

б) в ґенітиві адъєктивы женського роду мають стягнуту форму: *высокой, доброй, синёй (син'ој), горячей, чуждой*;

в) в інштрум. сі придавники муж. і серед. роду заховали стару флексію **-ым:** *добрым, твердым, веселым, червеным, мягким*. При мягкій основі ту є закінчіння **-ім (-ім):** *вчерашнім, синім, вовчим, чуждїм*;

г) в локалі ся хоснує лем єдна флексія **-ім:** *на высокім, червенім, женатім*.

В множнім числі:

а) в формі номінативу ся про вшыткы три роды твердой основы хоснує зак. **-ы**, а в мягкій **-і (-ї)**;

б) в інштрум. мають адъєктивы твердой основы частіше флексію **-ыма** а зрідка тыж **-ыми**; придавники мягкой основы **-іма (-іма)/-іми (-іми):** *червеньыма, чорныма, высокыма, жовтыма; вчерашніми, синіми, когутячіми, баранячіми*;

в) в локалі є флексія **-ых** при твердій основі а **-іх (-іх)** при адъєктивах мягкого тіпу: *добрых, твердых, білых, жовтых; синіх, вівчіх, вчерашніх, когутячіх*.

Присвойны адъєктивы ся творять суфіксами **-ин (-а, -е)** або **-ів (-ів), -ова, -ове:** *сестрин – сестрина – сестрине; Іванів – Іванова – Іванове; ковалів – ковалёва – ковалёве*.

Ступнёваня придавників

Якостны придавники ся ступнюють і зато можуть творити форми другого і третёго ступня, т. зн. два ступні порівняня: **высший ступінь (компаратів)** і **найвысший ступень (суперлатів)**.

Форма высшого ступня (компаратіву) ся творить од основы позітиву (основного ступня) з помочов суфіксів **-ш-, -іш- (-іш-)**.

Суф. **-ш-** ся найчастіше ужывать при неодводжених придавниках, котрых основа ся кінчить на єден согласный або на ґрупу согласных, напр. **-гк-, -вг-, -рд-, -рт-**, кідь закінчіня основ **к-, ок-, ек-, г-** выпадають: *легкий – легший, глубокий – глубший, довший – довший*, або проходить алтернація: *дорогой – дорожший;*, *высокий – вышший, богатый, молодой, новый, слабый, старший, твердый* і т. д.

Суф. **-іш-/іш-** ся ужывать в остатніх позиціях: *чорніший, головніший, мудріший, синіший, культурніший, простіший, світліший*.

Форма компаратіву ся творить од дакотрых придавників од інших основ (суплетивным способом): *добрый – ліпший, великий – векший/бівший, злый – гірший, малый – менший*.

Компаратів може мати і аналітичну форму споїнём слова *еще, меньше, барже, барзі* з формов позітиву: *еще теплый, еще мокрый, барже сухой, барзі толерантний* і т. д.

Форма найвысшого ступня (суперлатіва) ся творить приданём префікса **най-** к формі высшого ступня: *наистарший, наймудріша, найрозумніше, наймолодшы*.

Частка **як-** додана к формі суперлатіва означать максімалный прояв якости, яка може быти досягнута: *якнайліпший, якнайвысший, якнайменший* і т. д.

Префікс **пре-** доданий к формі найвысшого ступня означує максімалный прояв ознаки: *пренаймудріша, пренайсвятіша* і т. д.

Префікс **пре-** приданий к формі основного ступня (позітива) творить штілістично зафарблену форму найвысшого ступня од ограниченой ґрупы придавників: *превеликий, предобрый* і т. п.

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте назвы книжок і стишків Ш. Сухого і найдийте в них придавники. Задільте їх к єднотливим тіпам склонёваня і склонюйте їх. Од якостных придавників утворьте і ступні порівняня.

Русинський співник. Валяшківскы вівці. Русинська бісіда. Априлєве рано. Мурована вода. Співанка о старій дівці Анці. Краснобрідський монастирь в зимі. Тристорічний дуб в Дуброві. Медова баба. Чом Американе сивы. Стара мати в місті. Валальський філософ. Цімборське наводжованя. Кус фігльєвне блус о заслуженых учітельках. Сходы до Гершковой корчмы в Зубнім. Непереможна ідея. Ночна буря. Кірешів оріх. Лісний мотив. Зимувний ліс. Добра наука. На Сниньскім каміню. Літня неділя на валаї. Ночный столик. В стружницьких садах. Мотальський мотив.

2. Прочітайте байку М. Ксеняка, найдийте в ній придавники і укажте на їх згоду в роді, числі і паді з назывниками.

Родіч і дітя

Дурный пес і на газду бреше.

– *З глубокого сердца ненавиджу свій Корінь, – пышыть злоба з розквітнутого Туліпана.*

– *Лем мі можеш дяковати, же єсь так прекрасно...*

– *Чіт, старый! – тріснув громом розквітнутый. Твій розум темный і архаічний. Ты ся іщі і днесь боїш світла і перед ним ся під землю скриваш.*

х х х

Родічі, суть горды ваши дітки,

Же суть ваши квітки?

Містоназывники

Містоназывником ся называть самостатна змінна часть речі, котра указує на предметы, на ознаки і на кількість, але не называть їх, не означує їх. Тоты слова заступують назывники, придавники і числовники. Зато містоназывники як часть речі односимо к **указуючим словам**.

Подля **вызнамово-морфологічных значінь** ділиме містоназывники на:

1. **особны** (ай особно-указуючі): *я, ты, він, вона/она, оно/оно; мы, вы, вони/они;*
2. **рефлексивны**: *себе, ся;*
3. **указуючі**: *тот, та, то, тоты; тамтот, тамта, тамтот, тамты; такой, сесь, тільки;*
4. **присвойны**: *мій, твій, свій, наш, ваш;*
5. **вызначены**: *сам, самый, всякий, каждый, жадный, інакший, вшыток;*
6. **вопросно-односны**: *кто, што, який, котрый, чій, кілько;*
7. **одпоруочі** (негуючі): *никто, ніч, ниякий, нічий.*
8. **невызначены**: *хтось, штось, дахто, дашто, хоцьхто, хоцьшто, хоцький, хоцькотрый.*

ЗАДАЧА

1. Прочітайте текст, найдийте містоназывники і задільте їх к єднотливим ґрупам.

– *Вы не чули, што ся теперь в Репеївцях стало? Ідьте гет! Мій єден познатый наробив із своєв женов пакости великой.*

– *То тот, што ку нёму ходять куповати...*

– *Ходили...*

– *Што продавав на ярь курята?*

– *Быв і я за ним, ці бы мі самця не дав припустити ку молодій заяціці.*

– *Того таркастого самця він сановав барз і нерад го припушав.*

– *А што же ся з ним стало?*

– *Ёго заперли, а жена му в шпыталю. Одорвав ей з кліщами пів носа у сні.*

– Но та то не фіглі, то є трагедія, чоловіче Божий.
– А што є то трагедія?

(Сух.)

Склонёваня містоназывників

Особны містоназывники

Пад	Перша особа		Друга особа		Третя особа – Єднотне чісло			Множ. ч.
	Єдн. ч.	Мн. ч.	Єдн. ч.	Мн. ч.	Муж. р.	Жень. р.	Серед. р.	Про вшыткы роды
Н.	я	мы	ты	вы	він	вна/она	вно/оно	вни/они
Г.	мене ня	нас	тебе тя	вас	нёго ёго го	нёй ей	нёго ёго го	їх/них
Д.	мені мі	нам	тобі ті	вам	нёму ёму му	ній їй	нёму ёму му	їм/ним
А.	мене ня	нас	тебе тя	вас	нёго ёго го	ї/ей ню	нёго ёго го	їх/них
Л.	мені мі	нас	тобі	вас	нім	ній	нім	них
І.	мнов	нами	тобов	вами	ним	нёв	ним	нима

Позначка:

Шпеціфічным знаком русиньскых особных і рефлексівного містоназывників суть скорочены формы ґенітиву, датіву і акузатіву єд. чісла: *ня, тя, ся, го; мі, ті, сі, му*, котры суть омного фреквентованішы як їх повны пенданты. В звязній речі (тексті) они звычайно фунґують в безакцентній позиції, напр.: *не відів_ня, обышов_тя, принісь_мі, дай_му* і т. п.

Указуючі, присвойны і вызначены містоназывники

Пад	Єднотне чісло						Множне чісло		
Н.	тот тото	тота	мій	моя	сам саме	сама	тоты	мої	самы
Г.	тото	той	мого моёго	моёй	самого	самой	тых	моїх	самых
Д.	тому	тій	мому моёму	моїй	самоmu	самій	тым	моїм	самым
А.	як Н. або Г.	тоту	як Н. або Г.	мого	як Н. або Г.	саму	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.
Л.	тім	тій	моїм	моїй	самім	самій	тых	моїх	самых
І.	тым	тов	моїм	моёв	самым	самов	тыма/-ми	моїма/-ми	самыма/ -ми

Вопросно-односны містоназывники

Пад	Єднотне чісло							
Н.	хто	што	який, яке	котрый, котре	чий чіє	яка	котра	чія
Г.	кого	чого	якого	котрого	чіёго	якой	котрой	чіёй
Д.	кому	чому	якому	котроmu	чіёму	якій	котрій	чій
А.	кого	што	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	яку	котру	чію
Л.	кім	чім	якім	котрім	чіїм	якій	котрій	чій
І.	кым	чім	якым	котрым	чіїм	яков	котров	чіёв

Пад	Множне чісло		
Н.	якы	котры	чії
Г.	якых	котрых	чіїх
Д.	якым	котрым	чіїм
А.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.
Л.	якых	якых	чіїх
І.	якыма/-ми	корыма/-ми	чіїма/-ми

Негуючі (одпоруочі) і невызначены містоназывники

Пад								
Н.	нихто	ніч	хтось	штось	дакто	дашто	хоцьхто	хоцьшто
Г.	никого	нічого	когось	чогось	дакого	дачого	хоцького	хоцьчого
Д.	никому	нічому	комусь	чомусь	дакому	дачому	хоцькому	хоцьчому
А.	никого	ніч	когось	штось	дакого	дашто	хоцького	хоцьшто
Л.	никім	нічім	кімсь	чімсь	дакім	дачім	хоцькім	хоцьчім
І.	никым	нічім	кымсь	чімсь	дакым	дачім	хоцькым	хоцьчім

Коментарь к дакотрым падовым формам:

В области прономинальной морфологии має русиньскый язык дакілько шпеціфічных знаків. К таким знакам можеме однести:

1. **Скорочены формы особных і рефлексівного містоназывників у формах ґен., дат. і акуз. єд. ч.:** *ня, тя, ся, го; мі, ті, сі, му*, котры суть омного фреквентованішы, як їх повны пенданты: *мене, тебе, себе; мені, тобі, собі*. Скорочены формы в тексті функціонують звычайно в безакцентній позиції, напр.: *не відів_ня, обышов_тя, принісь_мі, дай_му* і т. п.

В інштр. єд. ч. є закінчіння **-ов- (ôÿ)**: *мнов, тобов, собов, нёв*.

2. В ном. мн. ч. особных містоназівників ся заховали **стары формы**: *мы, вы*. Третя особа ту має форму: *вни/они*, а в інштр. мн. ч. тот містоназ. має форму: *нима*.

3. Присвойны містоназівники муж. і серед. роду мають в ґен., дат. і акуз. єд. ч. **паралелны стягнуты і нестягнуты формы**: *мого – моёго, твоему – твоёму, своего – своёго*. В локалі і інштр. єд. ч. є форма – *моім*; в інштр. мн. ч. – *моіма*.

4. Русинський язык має **лем зложены подобы указующіх містоназівників**: *тот, тота, тото, тоты; тамтот, тамта, тамто, тамты*.

5. Містоназівник сесь, сеся, сесе, сесі є староруського походжіня а при формотворіню го можемо поважовати за **мнягкый варіант містоназ. тот** (*тот – того – тому; сесь – сёго – сёму*).

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте речіння, знайдіть в них містоназівники. Заділіть їх ку конкретній групі, встановте їх чісло (кідь мають), род (кідь мають) і пад.

Уж був скоро вечур, кідь єм ся вертав автом од своїх родічів. В голові ся мі роїли думки коло матери і нянька, котрым не можу дати того, што бы потребовали. Сніг падав густый і прикрывав дорогу, ліс і моє авто. Погляд на білу панораму ліса ня заспокоєвав і чім далє єм ся оддалєвав од свого валалу, тым мі од сердця одходила тяжоба. Не надарьмо ся гварить, же што очі не відять, тото сердце не болит. Я зачав позерати лем на путь, на котрій єм увідів чоловіка. Мій супутник сам зачав розвивати клубя правды о своїм животі. В ёго очах єм відів штось недоповідженого. Помалым кроком ся од мене оддалєвав тот незнамый чоловік, котрый ся цілый стратив в темноті.

(Подля М. Мальцовской)

2. Знайдіть в слідуєчім тексті містоназівники, дайте їх до форми номінатива єднотного чісла і склонюйте їх.

Поклад

(Байка)

Выпинать груди Клинецъ перед звирятами.

– Нихто не має такый поклад, як я!

– Ты маш поклад? Тадь єсь голый, – доберать Чміль єдноногого.

– Смоть, ту є, медоносный, – указує Клинецъ гордо на свою голову. – Чом вывалюєте очі? Хто похыбує, тот най докаже, же ёго голова вытримле тільки ударів молотком, як моя. Чом сьте стягли хвосты? Раз дарьмо, лем я, лем моя...

По голові быти битым,

А ся щі тым хвалити,

Днесь докаже уж лем Клинецъ.

(Кс.)

Чісловники

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте текст, знайдіть в ній чісловники.

Храньме природу

Цілый живот чоловіка проходить в окружіню природи. Дотеперь сьме ся к ній справовали так, як бы лісы, луки, воздух, земля, вода і іншы засобы были безгранічны. Тот час минув, треба зачати думати і поступовати іншак.

На зачатку нашої еры на Землі было 300 міліонів людей, а тепер 6 міліард, 20-раз тільки! Вплив єдного чоловіка на природу ся много раз увеличів, і вже ся указують наслідки того. Треба хранити ліс, бо два буки дають тільки оксіда, кільки треба про дыхання шестёх людей. Треба хранити воду, бо 10 літрів олія або нафты може загубити много (то значить тисячі) рыб і забруднити 10 міліонів літрів воды. Природа сама ся не охраниць перед людми, мусиме їй помагати і захранити єй про наших потомків. (Подля І. Керчі)

2. Чім ся од себе одлишуют слова: *три, третій, тройка?*

Чісловником ся называють повнозначна змінна часть речі, котра означать абстрактны чісловы понята (*єден, пять, сто*), кількість єднотливых предметів в формі цілых чісел або дробных величін (*дві сестры, пять літрів, півдруга рока, єдна шестина поля*) і чіселне розміщіння або порядок предметів в ряді єднаких предметів (*перший день, десята хыжа*).

Класіфікація чісловників

Подля значіння, ґраматічної характерістики і способу ужывання ділиме чісловники на:

1. **Кількостны** – означають абстрактны чісла або кількість (множество) предметів (*сім, дванадцять; пять студентів, місяч років*).

2. **Громадны** – означають кількість особ або предметів спосных доведна, котры творять єдно ціле (*двоє, троє, четверо, семеро*).

3. **Дробны** – означають кількість як часть цілого (*пять восьмин, сім стотин, єдна третина, три четвертины*).

4. **Невызначено-кількостны** – то є невелика ґрупа слов із значінєм невызначеной кількості (великой або малой), напр.: *много, велё, мало, немало, немного, кільки, тільки, дакільки*.

5. **Порядковы** – то суть слова, означаючі наслідность предметів при їх рахованю: *перший ряд, третя хыжа, десятый кілометр*. З формального боку суть подобны на придавники, подля яких ся склонюють.

Подля зложіння і способу творіння ділиме чісловники на:

а) **просты**, т. зн. неодводжены з єднов морфемов (*1 – 10, 100, 1000*) і такы, што ся складають з єдної коріневої морфемы **-надцять** і **-цять** (*11 – 19, 20, 30, 40*);

б) **зложены** – складають ся з двох коріневых морфем до єдного слова

(50 – 90, 200 – 900);

в) **складны** – складають ся з двох і веце слов (21, 98, 102, 937). К ним односимо і дробны чісловники.

Склонёваня кількостных чісловників

Чісловник *єден, -а, -о, -ы*

Чісловники *два, дві, три, штирі, пять, пятьдесят*

Пад	Єднотне чісло			Мн. ч.			Про вшыткы роды			
	М.р.	С.р.	Ж.р.	Про в.р.	М.р.	Ж.р.				
Н.	єден, єдно	єдна	єдны	єдны	два	дві	три	штирі	пять	пятьдесят
Г.	єдного	єдної	єдних	єдних	двох		трёх	штырёх	пятёх	пятьдесятёх
Д.	єдному	єдній	єдным	єдным	двом		трём	штырём	пятём	пятьдесятём
А.	як Н. або Г.	єдну	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	дві	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.
Л.	єднім	єдній	єдних	єдних	двох		трёх	штырёх	пятёх	пятьдесятёх
І.	єдным	єднов	єдыма/ -ми	єдыма/ -ми	двома		трёма	штырёма/ -ьма	пятёма/ -ьма	пятьдесятёма/ -ьма

Подля тіпу **пять** ся склонюють кількостны чісловники *5 – 20, 30, 50 – 90*. Чісловники *сто, два́сто, три́сто – девятьсто* і *ті́сяч* ся не склонюють (*сто ко́рунам, о сто ко́рунах...*).

Склонёваня громадных чісловників

Чісловники *обидва/обидві, двоє/двої, троє/трої, четверо*

Н.	обидва, обидві	двоє, двої	троє, трої	четверо
Г.	обидвох	двоїх	троїх	четверых
Д.	обидвом	двоїм	троїм	четверым
А.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.
Л.	обидвох	двоїх	троїх	четверых
І.	обидвома	двоїма	троїма	четверыма

Як тіп *четверо* ся склонюють і остатні громадны чісловники такой формы.

Склонёваня дробных чісловників

Н.	єдна третина	три четвертины	сім пятин	єдна ціла і пять сотин
Г.	єдної третини	трёх четвертин	семих пятин	єдної цілої і пятёх сотин
Д.	єдній третині	трём четвертинам	семих пятинам	єдній цілій і пятём сотинам
А.	єдну третину	три четвертины	сім пятин	єдну цілу і пять сотин
Л.	єдній третині	трёх четвертинах	семих пятинах	єдній цілій і пятёх сотинах
І.	єднов третинов	трёма четвертинами	семих пятинами	єднов цілов і пятёма сотинами

Склонёваня порядковых чісловників

Порядковы чісловники *першый, другый, третій, четвертый, пятый, десятый... пятьдесятый, стоцятый* ся склонюють як придавники.

При складных порядковых чісловниках тіпу *двадцять пятый, три́сто сі́мдесят девятый* і т. п. ся змінює лем послідня часть: *двадцять пятого, двадцять пятому* і т. д.

Коментарь к морфології нумералій

В русиньскім языку ся як в єдинім із виходославянських языків в чісловнику **єден** заховав первісний елемент **je-** (*jediny*) на зачатку слова (*єден, єдна, єдно, єдны*; подобно і в зложених чісловниках: *єденадцять, єденадцятый, єденадцятєро, єденадцятєме*).

Чісловник **два** (на означіня муж. р.) має і форму *дві* (на означіня женського і середнього роду): *дві скрині, дві дівки, дві руки, дві колеса, дві пера, дві пива*.

Выразным знаком русиньской нумеральной морфології суть подобы росчленюючих чісловників *двоми, трёми, чотырёмі / штырьме, пятьми / пятьме, шестьми / шестьме, сеюми, восьмюми, девятьми / девятьме, десятёми / десятьме* (дале 11 – 20 і 30), котры ся вяжуть лем з особныма назывниками муж. роду: *двоми хлопи, трёми газдове, пятьме панове* і т. п. Чісловники од 5 высше хоснують ся тыж в основній формі в споїно з формов ґенітива множ. чісла рахованих субстантивів: *пять студентів, шість шандарів, сім стромів, девять снопів* і т. д.

Коментарь к склонёваню чісловників:

а) чісловник **єден, -а, -о** ся склонює як містоназ. *тот, -а, -о*, кідь формы ґенітиву і інструменталу єд. чісла женського роду суть контрагованы: *єдної, єднов (jednôj)*;

б) кількостны чісловники **2 – 20** і вшыткы остатні высшы кількостны чісловники, яки ся кінчать на **-цять** а **-десять**, ся склонюють єднако із чісловником **два**

(двох, двом, два/двох, двох, двома);

в) кількостны числовники закінчені на **-єден** (двадцять єден, тридцять єден...) ся в русиньскім языку (подобні як в словенчині) не склонюють;

г) числовники **22 – 29, 32 – 369** і т. д. ся повекшині не склонюють, напр.: *То ся стало перед тридцять три роками*; або ся склонює лем їх друга часть: *То ся стало перед тридцять трёма роками*;

ЗАДАЧІ

1. Высклонюйте числовники: *тринадцять, тридцять, шістьсто де-сять*.

2. Приберьте ід кождей падовій формі числовника відповідны формы назывників.

3. Прочітайте текст, найдийте в нїм числовники в споїню із назыв-никами. Высклонюйте тоты споїня.

Краль Матяш тайно зашов до єдної корчмы в Кошыцях і обіднав сі штирі варены яйця. Кідь доїв, на цедулку написав, же охаблять 10 грайцярів, а абы му вірили, так дописав, котрых 7 панів там відів. Коли тото панове прочітали, доїднали ся, же го їмлять і забють. Але Матяш був мудрый. Як вышов з корчмы, купив сі од єдного фурмана дві колеса і єден калап, од торговкыні 3 грушкы, 15 сливок і 50 орхів. Так непознатый перешов черезу містьску варту. (Подля І. Керчі)

Часослова

Припомяньте собі на прикладах з тексту, што сьте сі запамятали о часослові з ОШ.

Переміны

(Байка)

Муха щіпла Пса. Тот ся назлостив, выскочів.

– Потворо, я тя **знищу!** – і прудко ся за нёв **розбіг, скаче**, зубами **черькать**. – *Не будеш веце **ссати** мою кров!*

*Пронаслідована **была** з того выстрашена і высылена. **Не знала**, де ся **подіти**. І **сіла** на перше, на што **натрафила**. А **быв** то Лев. І **стало** ся, чому не мож увірити: **Пес затягнув** свої шлайфы. **Застав. Затаїв дых**. І... **взяв** ноги на плечі.*

*А Муха зглубока ся **надыхла** і ніжно **поціловала** Лева на ушко.*

х х х

Переміна. То наша сила ці слабина?

(Кс.)

Доповнийте свої знання далшыма інформаціями о часослові, часословных категориях і часословных формах:

Часослово – повнозначна змінна часть речі, означаюча **діяння** як **процес**, а тым выражаюча процесуальность в категориях **виду, часословного роду** (актів, пасів), **способу, часу, особи, числа** і **менного роду**.

Подля **семантичного значіння** ділиме часослова на:

а) **повнозначны** (*робити, грабати, боліти, мерзнути, співати, стояти*),

б) **неповнозначны**, а то: **помічны** (*быти*), **звязочны** (*спрповné*) (*быти*), **поло-звязочны** (*стати ся, відіти ся, раховати ся*), **фазовы** (*зачати, кінчити, перестати*), **модальны** (*хотіти, мочі, мати, мусити і др.*).

Подля **граматичного значіння** ділиме часословны формы на **вызначены** (фінітны) і **невызначены** (інфінітны).

Вызначены часословны формы суть тоты, што ся выражають граматичныма категориями **способу і часу**. Ділиме їх на **особны** (*школярь пише*) і **неособны** (*барз загырміло*).

К **невызначеным часословным формам** належать: **інфінітів** (*писати, малёвати, сидіти, печі, волочі*), **часоприсловник** (*пишучі, малюючі, співаючі*) і **часопридачник** (*пишучій, лежачій, забитый*).

Вшиткы часословны формы мають категорию **виду** і категорию **часословного роду**, зато ся называють **цілочасословныма**.

Вшиткы часословны формы ся творять од двох основ:

– **основы інфінітиву** (*писа-ти, роби-ти, носи-ти, стоя-ти*);

– **основы теперішнёго часу** (*пиш-уть, робл'-ать, нос'-ать, стої-ать*)!

Часословны категории

Значіння процесуальности, выражене часословом, є модифіковане єднотливый-ма граматичныма категориями таким способом:

Категория особы

Означує одношіня діяння к субектови: *пишу, пишеш, пише; пишеме, пишете, пишуть*. З прикладів видно, же розознаєме **три особы в єднотнім числі** (*я, ты, він – она/вна – оно/вно*) і **три особы в множнім числі** (*мы, вы, они/вни*) – доведна 6 форм категории особы.

Значіння єднотливых форм категории особы можеме курто описати так:

– перша особа єд. числа (*я*) указує на особу бісідуючого (бісідника);

– друга особа єд. числа (*ты*) указує на адресата, на особу, ід котрій ся обертає бісідник (або на чоловіка як такого, з обобщеным (*zovšeobecneným*) значінём);

– третя особа єд. числа (*він, она/вна, оно/вно*) указує на особу, о котрій ся говорить;

– перша особа множного числа (*мы*) має значіння „я + іщі хтось“, але даколи ся хоснує і в значінню „я“: *Мы о тім уж колись писали*, ці в значінню 2-ой особы: *Як сьме ся днесь **выспали?***;

– друга особа множ. числа (*вы*) має значіння „ты + іщі хтось“, але окрем того ся ужывать і в значінню обернутя ся к єдній особі („выканя“);

– третя особа множ. числа (*они/вни*) указує на особы, о котрых ся говорить.

ЗАДАЧІ

1. Найдийте в речінях часослова, встановте їх особу, пояснийте,

што тота форма выражать.

Юрко сидить за столом і пише письмо. Через валал тече ріка а коло ріки ростуть верьбы. Пишеш, Андрію? Пишу, пишу, лем ня охабте, бо мі перервете думку. Як засієш, так будеш жати. Стрыку, допоможете мі з математиків? – Без операції ся не обыйдеме, – сухо конштатує доктор. – Я тя підопру, оприй ся. – Дякую, не хочу впасти. Не заобыйдеме ся без речинь: порадиш бортакови – біду натворить.

2. Утворьте з пятёх выгляданых часослов форму 2-ой особы єднотного і множного чісла.

Категорія способу

Указує на одношіня процесу к реалности (дійсности): *писав, пишу, буду писати; писав бы; пиш.* З прикладів видно, же єдны формы выражають діянн **реалне**, а другы – **нереалне** (условне, подмінене або розказане), на основі чого виділюєме три формы часословного способу: **ознамовый** (індікатів), **розказовый** (імператів) і **условный** (кондіціонал).

Ознамовый способ выражать процесуалность **реалізованём діянн** перед моментом речі (*я писав, писав єм, писали сьме*), в моменті речі (*малюю, смієте ся, чіташ*) і по моменті речі (*буду писати, научу ся, будеме танцёвати*), то значить, формами минулого, теперішнёго і будучого часу, напр.: **Пишу** Наді писмо. Надя писмо **прочітала**. **Буде писати** одповідь.

Условный способ выражать значіння можности реалізації діянн (*я бы робила, робила бы єм, робила бы-м; мы бы были написали*). В русиньскім языку розлишуєме дві формы кондіціоналу: **кондіціонал теперішнёго часу** і **кондіціонал минулого часу**, котры ся творять так:

1. кондіціонал теперішнёго часу твориме двояко –

а) із простой формы минулого часу і часткы „**бы**“:

*я бы написав, -ла, -ло; мы бы написали
ты бы написав, -ла, -ло; вы бы написали
він, она, оно бы написав, -ла, -ло; они бы написали*

б) із зложеной формы мин. часу і часткы „**бы**“:

*написав, -ла, -ло бы єм/бы-м; написали бы сьме
написав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь; написали бы сьте
написав, -ла, -ло бы; написали бы*

2. Кондіціонал минулого часу твориме з обидвох форм кондіціоналу теперішнёго часу і родовых форм помічного часослова „**быти**“ (*быв, была, было, были*):

а) *я бы быв (-ла, -ло) написав (-ла, -ло)...; мы бы были написали...*

б) *быв (-ла, -ло) бы єм написав (-ла, -ло); были бы сьме написали...
быв (-ла, -ло), бы-м написав (-ли, -ло)... і т. д.*

Розказовый способ (імператів) выражать значіння **выжадованнн реалізації діянн** (*пиш! роб! встань! найдий!*).

В русиньскім языку ся основны формы імператіва (2. ос. єд. ч.) творять од основы теперішнёго часу шпеціфічними імператівними морфемами **-Ø** і **-и** так:

– часослова з основ на **-j-** – **нуловов морфемов** (*чітай, співай, танцюй, знай*);

– часослова з основ на парный по твердості і мягкости согласный – **нуловов морфемов** з наслідным змягчінём кінцевої согласной (*говорь, ударь, встань*);

– часослова з основ на непарный по твердості і мягкости согласный – **нуловов морфемов** (*ріж, пиш, куп, роб, задав, зліп, скоч*);

– часослова з основ на збіг (группу) согласных – морфемов **-ий** (*верний, бухний, выпний, копний*).

Часослова без тематічної гласной творять імператів так: *дай, їдж, повідж, будь*.

Формы 1-ой особы мн. ч. ся творять приданём к основній формі морфемы **-ме** (*пишме, чітайме*) а 2-ой особы мн. ч. – приданём морфемы **-те** (*пиште, принесьте, выпнийте*). Третья особа єднот. і множ. чісла є зложена (*няй пише – няй пишут*).

ЗАДАЧІ

1. **Вывтворьте формы розказового способу і условного способу обидвох тіпів од часослов:** *вернути ся, прикрыти, выпити, стерти, поколоты, нарубати, наносити, порізати, полляти, покопати, навозити, запалити, копнути, встати, вставати.*

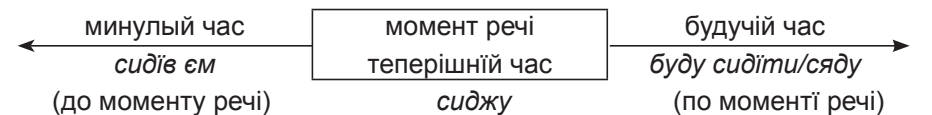
2. **Од тых самых часослов вытворьте формы імператіва 1-ой і 2-ой особы множного чісла.**

3. **Встановте, за котрый часословный способ є поужытый тот у речіннх.**

А завтра підеш і принесеш назад пилку! Іщі днесь вечур ся вернете назад! Вы бы легли, діду, одпочінули собі. Він ня їмив за плече і гварить: „Ідеме“. А ты сі з того не роб ніч, возьмий і пообіцяй. Не встали бы сьте? Было бы добрі, кібы сьте одышли.

Категорія часу

Є єднов з найхарактерістічнішых часословных категорій, в котрій **є выражене одношіня діянн к моменту речі**. Реалізує ся в трёх формах:

Теперішній час (презентс) выражать реалный і актуальный час, што є основне значіннн теперішнёго часу: *Ходжу до гімназії в Міджілабірцях. Встаю о шестій*

рано. Чітам детективку.

Теперішній час має окремі головні і друготні значіння:

а) поуживають ся на актуалізацію минулого діяння (історичний презенс), напр.: *В двадцятих роках минулого стороча Руси́ни громадно одходять до Америки.*

б) кідь ся поужує виражіння одношіння к істому часу (гномічний презенс), напр.: *Хто другому яму копле, сам до ній падає. Хто ся боїть вовків, ний не ходить до ліса. Писатель в романі описує...*

Теперішній час твориме припоїнєм к основі презенса часослов незавершеного виду слідуочною системою флексій:

I.		I.a		II.	
1. -у(ю),	-еме(-єме),	-м,	-ме,	-у(-ю),	-име(-іме)
2. -еш(-єш),	-ете(єте),	-ш,	-те,	-иш(-іш),	-ите(-іте)
3. -е(-є),	-уть(-ють),	-ть,	-уть(-ють),	-ить(-іть),	-ать(-ять)
↓	↓	↓	↓	↓	↓
веду	ведеме	співам	співаме	сиджу	сидиме

Форми теперішнього часу **I. групи** твориме од часослов **першого** (або **-е-**) **часованя** типу: *вести, красти, нести, печі, волочі, жати, дерти, дути, ви́ти, зеленіти, писати, різати, плакати, брати, ковати, лляти, сміяти ся, купувати, віровати*. Форми **I. а** групи ся творять од часослов з первістнов припонков **-а- (-я-)** (котра при часованю не выпадає) типу: *чітати, вітати, гадати, рубати, співати, звідати ся*. Форми теперішнього часу **II. групи** твориме од часослов **другого** (або **-и/-і/-і-**) **часованя** типу: *терпіти, вертіти, відіти, горіти, кypіти, сидіти, гyрміти, косити, возити, ділити, любити, просити, доіти, гноіти, броіти, поіти, кричати, спати, стояти, бояти ся*.

Минулий час (претерітум) виражає діяння перед моментом речі напр.: *В зимі пішов до Канади. Штудовав на університі в Торонті.*

Минулий час ся творить од основі інфінітиву двоюко:

а) **Простий минулий час** не має особны закінчіння, лем родовы указателі в споїню з особными містоназівниками:

я, ты, він, она, оно чітав, -ла, -ло // мы, вы, они чітали

б) **Зложений минулий час** ся складає з форм простого минулого часу і з форм 1-ой і 2-ой особи теперішнього часу помічного часослова **быти**, які можуть мати в женьскім і середнім роді стягнуту подобу:

1. *чітав ем, читала ем/читала-м, читало ем/читало-м; читали сьме*

2. *чітав есь, читала есь/читала-сь, читало есь/читало-сь; читали сьте*

3. *чітав, читала, читало; читали.*

Вынятки творіння простого минулого часу настають тогды, кідь ся основа інфінітиву кінчить на **з, с, р, г, к, б, п, в**. Тогды ся в мужскім роді не придавать **-в**: *віз, ніс, міг, пік, скуб, тер*. Вынятки позоруєме і в часословах типу *вести, плести, красти*, де ся скорочує основа (вихаблять ся „с“): *крав – крала – крало, пропав, вів, плів*.

Будучий час (футурум) виражає діяння по моменті речі, напр.: *Буду штудувати на високій школі*. Друготно ся ним можуть виражати вшеліяки

модальны одтінкы, напр.: *Уж спить? Уж буде спати* (в знач.: *може уж спить*). *Так будеш уж слухати?* (в знач.: *слухай!*) і т. д.

Будучий час ся творить двоюко:

а) **Простий будучий час** ся творить еднаков системою флексій з теперішнім часом од часослов завершеного виду, напр.: *напишу, напишеш, напише; напишете, напишете, напишуть*.

б) **Зложений будучий час** ся творить споїнем форм інфінітиву повнозначных часослов незавершеного виду з формами будучого часу помічного часослова **быти**:

1. (я) буду писати	(мы) будем писати
2. (ты) будеш писати	(вы) будете писати
3. (він, она/вна, оно/вно) буде писати	(они/вни) будут писати

Хоснованя особных містоназівників як указателів особи як в теперішнім часі, так і в будучім часі, – є можливе, але не є повинне. В говореній подобі языка ся звичайно вихаблять.

ЗАДАЧІ

1. Часуйте в теперішнім і в простім будучім часі часослова:

нести/принести, красти/украсти, печі/напечі, дерти/подерти, дути/задути, зеленіти ся/зазеленіти ся, різати/одрізати, плакати/выплакати, брати/выбрати, сміяти ся/засміяти ся, купувати/ купити, співати/заспівати, терпіти/вытерпіти, любити/облюбити, поіти/напоіти.

2. Вытворьте форми простого і зложеного минулого часу од часослов: *різати, ви́ти, ковати, терпіти, доіти, рубати, просити ся, везти, нести, терти, красти, вылляти.*

3. Прочітайте текст, найдийте в ній часослова і означте їх часовы форми.

Русиньска бісіда

(Урывок)

*Махну на тя як бог на Карпаты...
Де ся одты поділи Білы Хорваты?
Же наша голузка легка на віру?
Одышли, зотліли і охабили в історії діру.*

*В Берліні на Шіллерштрассе
несподівано по плечу Павел Палащак ня клепнув:
– Та як, Руснаку, што ту робиш?
– А ты ся, чоловіче, одкы ту узав?*

*Боже мілий,
який маленький тот світ білий
а свій язык, як дивный хліб души,
кідь ся в далекім краю є кому сповісти.*

(Сух.)

Категорія виду

Найхарактеристичнішим знаком славянських, а тим і русинських часослов є категорія виду. Категорію виду ся виражать, же часословне діяння ся усвідомлює (приймає, розумить):

а) як протікаюче, неогранічене тогды, кідь іде о часослова **незавершеного виду**: писати, переписувати, бісидувати, копати, думати, заганяти, співати, скакати;

б) як **огранічене, цілостне**, тогды, кідь іде о часослова **завершеного виду**: дописати, выдумати, копнути, закопати, переробити, загнати, вискочити, лячі.

Способы творіння часословного виду:

1. Переважна векшина беспредпонковых часослов є **незавершеного виду**.

2. Часослова **завершеного виду** ся творять од часослов **незавершеного виду**:

а) **префіксами** (предпонками) писати – **написати, підписати, переписати, приписати**;

б) **суфіксом** (припонков) **-ну-**: копати – **копнути, бухнути, тыцьнути, хавкнути, кыхнути**;

в) **змінов тематичной гласной основи**: стріляти – **стрілити, кінчати – кінчити, являти ся – явити ся, пущати – пустити**;

г) **выхаблінём** (выпушчінём) гласных **и, ы, а** з основи: **посылати – послати, урывати – урвати, призывати – призвати, называти – назвати, загрызати – загрызти, збирати – зобрати**.

3. Часослова **незавершеного виду** ся творять од **завершеного виду**:

а) суфіксами **-ова/-ёва-, -ва-**: **підписати – підписувати, переписувати, признати – признавати, забыти – забывати, дати – давати**;

б) **росшырінём основи**: **начати – начинати, стяти – стинати**;

в) часослова на **-ерти** росшырінём суфікса на **-ерати**: **умерти – умерати, здерти – здерати, стерти – стерати**.

4. Види часослов ся даколи творять од розлічних основ (суплетівно): **брати – взяти, говорити – повісти, класти – положитьи**.

5. Многы часослова суть лем єдновидовы, а дакотры єднов формов означують обидва види.

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте текст, найдийте в нїм часослова і визначте їх вид.

Цінный обяв

Осмiлив ся Осел і зашов до музею. Докладно сі го попозерав, а кідь вышов на улицю, гірко заплакав.

– Хто ті кривдить? – надв'язує Дрозд контакт з нещастным.

– Уразили моїх предків! – погоршує ся ухатый.

– Хто?

– Лем собі представ, – утерать слезы Осел, – кiлько стародавнього пришло до наших днiв: сошки жен, камяны сокыры, мiдяны серпы...

– А тебе то не тішить?

– Але од моїх предків – ніч! Цалком ніч.

Дрозд – птах хитрый. Стачіло му натякнути. Усміхнув ся.

– Ты ся, приятелю, мылиш. Пришло од них того найцінніше.

– А што таке? – нап'яв уха четвероногий.

– Ты, Осле. Ты – їх квітка, їх надія.

Їмив ся довгоухый за голову: – Ії-а-а!!! Ты мі, маленький, отворив очі! Я собі ани не думав, же я – унікат! (Кс.)

2. Од визначених часослов творьте протикладны видовы форми.

Категорія часословного роду

Категорія часословного роду характеризує діяння в одношіню к ёго субекту. Кідь творця діяння є граматичным подметом речіння, тогды він сам реалізує (выконує) діяння – потім є то **активний род** (актив): *Ева пише; біжу; дівчата співають*. Кідь творця діяння не є подметом речіння, тогды є подмет діянём (процесом) засягований – потім є то **пасивний род** (пасив), котрый має дві подобы: **а) вертаны** (рефлексівны) форми: *хліб ся пече, листкы ся продають, окно ся мыє, лука ся косить*; **б) описны** (партиціпіалны) форми: *штудент є приятый, школяр є записаний, хыжа была докінчена, буде похвалений*. Позоруйте розділ: *Зузка пише семінарьну роботу. Семінарьна работа є написана Зузков*.

Категорія чісла

Категорію чісла означує одношіня діяння к єдному або к дакільком субектам: *пишу – пишемо, учу ся – учіме ся*. Зато говориме о формах **єднотного чісла і множного чісла**.

ЗАДАЧІ

1. **Формы описного пасивного роду замініте вертанов (рефлексівнов) формов.**

Велика сала є наповнена людми. Шофер був поранений при гаварії. Пес буде запертый в будці. Писмо буде прочітане перед цілов класов. Стрітнута буде договорене пізніше. Огень буде запалений нескоро вечур.

2. **Творьте речіння з рефлексівныма (вертаныма) часословами: пасти ся, зеленіти ся, біціглёвати ся, погнівати ся, выгваряти ся.**

Категорії часословного роду і виду суть цілочасословны, бо суть властны вшыткым часословным формам – як визначеным, так і невизначеным.

Категорії особы, способу і часу суть властны лем змінным (особным) часословным формам. **Особны** форми суть тоты, што ся можуть часовати (што можуть творити форми особы, способу і часу).

(Парадігмы часослов подля клас і ґруп позерай в Русинськiм языку в зеркалі новых правил, Пряшiв 2005, с. 68 – 88.)

Присловники

Присловником називаємо автосемантичну частину речі, котра означає **признак діяння, признак ставу, признак якості, признак признака а даколи і признак предмета**. Она не має словозмінні форми, лем часту присловників творить форми ступнів порівняння. В речині функціонують адвербії як обставники (príslovnkové určenie) або незгоди придатки (атрібути).

Своє значіння сігналізує адвербії так: в споліну з часословом признак діяння, ставу, процесу: *добрі ся учів, спав неспокійно, позерав згоры*; в споліну з ад'єктивом – признак якості: *дуже смутный, барз великий*; в споліну з другим присловником – признак признака: *цалком добрі, барз смішно*; в споліну з субстантивом – признак предмета: *дорога домів, читання наголос, заязд автобусом*.

З того виходить, же **адвербії** ся вяжуть найчастіше з часословом, далше – з ад'єктивами, з другима адвербіями і з субстантивами.

Морфологічны признакы присловників. Основным морфологічним признаком присловників є факт, же они не мають категорії паду і числа, то значить, же не мають іншых словозмінні форми, окрем ступнів порівняння. Але тоты форми не творять вшиткы присловники, лем адвербії на **-о, -ї**, утворены од якостных ад'єктивів: *солодкий - солодко, высокый - высоко, смішний - смішно/-ї, вдячный - вдячно/-ї* і т. д.

Лексично і словотворно ся присловники вяжуть (споліують) з іншима частями речі. По формі, по значіню і по походжіню суть звязаны: **а)** з розлічними формами субстантивів: *дома, вечера, бігом, кроком, сподом, часом*; **б)** з ад'єктивами: *твердо, сміло, зле, направо, по дїтськы* і т. д.; **в)** з часословами: *мовчки, коцябкы, співаючі, по/на сидячі (-кы), по/на лежачі (-кы)* і т. д.

Первісна (прімарна) роль присловників у речині є означати розлічны обставники. Зато ся найчастіше присловники вяжуть з часословом – предікатом, хочь ся можуть односити і к придатку (атрібуту), або к далшому обставнику.

Типы присловників. Подля значіння присловники ся ділять на **означаючі і обставниковы**.

К **означаючім** належать тоты, што характеризують діяння або признак з боку ёго якості, кількості і способу виконання, напр.: *тепло привітати, весело співати, начудо спокійный, много прочитати, довго ходити, мало успішний, добрі одпочинути, скоро одійти* і т. д.

Обставниковы присловники означають розлічны обставины, за яких проходить діяння. На основі того ся виділяють адвербії: **міста**, напр.: *спереду, долов, горі, вонка, ту, там, здолы, справа, одзаду, здалека* і т. д.; **часу**, напр.: *вчера, завтра, днесь, рано, вечур, скоро, вночі, нігда, все пізніше, давно, до тыждня* і т. д.; **прічіны**, напр.: *зато, од злости, із страху, з ненавісти* і т. д.; **ціля**, напр.: *нароком, назлость, жартом* і т. д.

Ступнёваня присловників

Якостны присловники на **-о, -ї**, зрідка **-е**, утворены од придавників, можуть творити форми вишшого і найвишшого ступнів порівняння. Формы ступнёваня присловників суть тотожны з формами придавників середнього роду. Тоты формы,

залежно од їх функціонування, мають значіння придавників або присловників, порів. наприклад: *Найліпше сердце мала моя мама. Она ся учіла найліпше. Вчера ем стрітив найшумніше дівча в своїм животі. Яна співала найшумніше.*

Творіння ступнів порівняння присловників:

Основный ступінь (позітив): *высоко, глубоко, твердо, добрі, мало, велё, зле, много*.

Вышший ступінь (компаратів): *вышше, глубше, твердше, ліпше, меньше, веце, гірше*.

Найвышший ступінь (суперлатів): *найвышше, найглубше, найтвердше, найліпше, найвеце, найгірше*.

Предікатівны присловники (предікатівы)

Многы лінгвісты виділяють споміджі присловників (адвербії) окрему групу слов, котру називають розлічно: **предікатівы, категорія ставу, предікатівны присловники, предікатівны адвербії**.

Суть то повнозначны слова з назывнов функціов, котры мають аналітичну форму часу і означають став у шырокім розуміню, а в речині виступають в функції звязочно-менного предіката єдноскладного речіння, або суть модіфікаторами предіката двоскладного речіння.

Тота група слов ся од остатніх адвербії одлишує тым, же не означать признак діяння, але **ставовость особ, предметів і оточуючої среды**.

Подля **формы** виділюєме такы типы **предікатівів**:

1. **Предікатівы ставу і чутёвого пріятя**, які мають єднакы формы з присловниками або ад'єктивами середнього роду, напр.: *тепло, вовгко, горячо, студено, зимно, мокро, пусто, світло, смутно, спарно, сухо, темно, тяжко, хмарно, шумно* (о часі) і т. д. Они означають вонкашній став, т. є квалітатівны ставы природи, незавіслы од людського фактора, дале означають псіхічны і фізічны ставы (*смутно, весело, зимно* і т. д.).

Тоты слова ся можуть споєвати із звязков (**є, было, буде**), а тым творити граматично аналітичну форму часу. В такій формі можуть повнити функцію главного члена єдноскладного речіння (предікатівной основы - РО), напр.: *В школі му было смутно. Днесь є хмарно*.

2. Другый тип творять **модальны предікатівы**. Они не суть подобны ани адвербіям, ани ад'єктивам. Суть то слова типу: *треба, нетреба, мож, немож*. Они функціонують як модіфікаторы часословного або звязочно-менного главного члена єдноскладного речіння, напр.: *Треба му (Ї)є, было, буде, было бы) помочи. Нemoж было го ігноровати*.

3. Третій тип предікатівных адвербії є сходный по формі із субстантивами, напр.: *бідá, гáньба, жаль, мýка, (не)охота, страх, сміх, час, шкода, начасі* і т. д. Напр.: *Шкода было там ходити. Є начасі іти домів*.

4. Четвертый тип припоминає ад'єктивны формы, напр.: *годен, рад, готовый, повинный/повинен, потребный, schopный* і т. д. Напр.: *Хто годен прийти вечур до клубу? Ты повинен был прийти там!*

Од ад'єктивів ся одлишують тым, же стратили формы падів.

Од адвербії ся одлишують тым, же мають аналітичны формы часу і способу,

напр.: *Василёви є (было, буде, было бы) весело, смутно, добрі* і т. д. Окрем того, предікативы не мають значіня признака (бо признак предмета выражать адъсктів, а признак діяння – адвербій).

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте текст, найдийте в нїм присловники і задільте їх к єднотливим тіпам.

2. Од якостных присловників утворьте ступні порівняня.

Так і Ілька, добрі знала, што ей ту чекать, бо ту выросала, ай кідь лем до своїх „надцять“ літ. Тото миле, шумне, што было в дїтстві, ей зістало в памяти. Думала собі, же кідь ся ту верне, найде стары незароснуты пішнички, котрыма ходила до ліса, студники повны ледовой воды, недотулену природу. Была пересвідчена о тім, же природа ей выздоровить од грїху, же ей поможе нести свою зайду жывотом дале. І так простоволоса выбігла на ярь до ліса уж з великим бріхом, назбрала наруч білых конопелок і щастлива ся вертала назад домів. Серенчливо-несеренчлива Ілька!

Дїтя приходжало на світ тяжко, в окреснім шпытало. Ілька не могла породити нормалным способом. По днєвых болестях ей взяли на операчну салу, де сын пришов на світ такзваным цісарьскым різом.

Ільці ся доднесь не подарило прийти на то, чом го кличуть цісарьскым. Жебы то было в змыслі – кралёвскый, легкый? – Тото бы Ілька нігда не повіла. Жены, котры родили нормалным способом, по годині такой скоро бігали по своїх, а она в болестях ся крутила пару днів, а потім іщі тыжднів. Болїла ей мадра і бріх. Тадь обидвое были розрізаны. А хлопчік? Быв то досправды хлопчік, як сама собі предповідала, бо копкав на правім боці. Бояла ся на нєго попозерати, такий був дрібный. Спочатку ей го ани не вказали. Ілька ся дуже трапила, ці є впорядку, і барз просила сестрічку, жебы ей го принесли. Тота не дуже хотїла. (Маль.)

3. Прочітайте стишок, найдийте в нїм присловники і задільте їх к єднотливим тіпам. Найдийте в тексті і предікатив і укажете на ёго тіп і функцію в речіню.

Вручання русіньському дїтвакові

*Оддыхіють по спарнім дню
земель зораны смужкы
а над тым звїзды мелькотять
якбы світлячі мушкы*

*Корінчіку ты жывый
з серденьком гі грудка,
чуєш? В тобі сонічко
златым кыйком дуркать.*

*Подовкола кыпїть світ
і уставати треба.
Посмóть дгорі, де птахи
літають серед неба.*

*І ты зроб так, бы-сь крыла вчув,
бо буде ті їх треба,
бы-сь в щастю літав по землі,
як тот птах серед неба.*

(Сух.)

Приназывники

Приназывниками ся называють **неповнозначны незмінны слова**, служачі на **выражіня різнородных одношінь назывників, містоназывників і числовників у непрямых падах к іншым словам**. Приназывники стоять все перед тым меном, з котрым ся вяжуть: *выйти з хыжы, пришов міджі людей, дівча із валалу, положив на стіл, стоїть за стїнов, лежав під оріхом* і т. д./

З прикладів видно, же приназывники придають або доповнюють різнорodne значіня непрямых падів (просторове, часове, прічинне, цілєве, порівнюоче, способове і др.).

Подля **свого походжіня** ся приназывники ділять на **неодводжены** (прімарны) і **одводжены** (секундарны). Подля своєї штруктуры ся приназывники ділять на **просты** і **зложены**.

К **неодводженым** односиме тоты приназывники, што суть стародавны і стратили свое спойня із словами свого походжіня, напр.: *о, од, без, в, над, до, за, к, ід, з, із, по* і дакотры іншы.

К **одводженым** односиме приназывники, што vznikли од форм повнозначных слов по страті свого первістного значіня, напр.: *коло, подля, перед* і т. д., а тыж такы, што ся ужывають в двоякім значіню, напр.: *близко, навколо, спереду, зднука* і др.

Приклады **вязаня** (споевання) приназывників з непрямыма падами:

– з генітивом: *без, близко, до, з (зо), за, коло, од, подля, проти (протів), серед, спід, споза, у*, окрем, *вздоеж, мімо, пля/попля, сперед, простіє, з/із-за;*

– з дативом: *к (ку), ід;*

– з акузативом: *за, на, над, міджі, поміджі, по, поза, попід, про, через, в/во, о, під, през, понад, кріз, попід, зміжі, споміджі;*

– з локалом: *в, на, о, по, попри, при;*

– з інштрументалом: *з, за, із, над, міджі, перед, під/підо, долов/долі, горі.*

Позначка:

1. Дакотры приназывники ся поужывають з двома і з трєма падовыма формами.

2. В ролі приназывників ся можуть выужывати і іншы части речі, наприклад:
а) **присловники**: *спереду/впереді (стада), позад (нас), взаду (будовы), серед (валала), близко (міста), коло (школы), збоку (улиці), внутрі (будовы), долов/долу (берегом), накриж (драгы), зверьха (стріхы), доокола (стада), окрем (мене), мімо (ліса), опроті (склепу), перше (камарата), навстрічу (зимі), согласно/і (догоді), зарядом (з тобов); зарівно (з тобов) і т. д.;*

б) **назывники**: *в дослідку (неуроды), в результаті (лічіня), в протягу (рока), в дослідку (зміны), по мірі (можности), помочов (електрики), в ділі (вихованя), способом (перевыхованя), в звязку (з екскурзіов), в згоді (з рішінєм) і т. д.;*

в) **часоприсловники**: *дякуючі (вашым службам), непозераючі на (такы условія), будучі (вашым довжником) і т. д.*

ЗАДАЧА

Прочітайте текст, визначте в ній приназивники і пад вязаня.

Старый дїдо сидить на стїлчати під оріхом в холодку, а ноги выставив на сонце. Хырбетом ся впер о старый пень, бо стара пішла на грибы до ліса а він зістав коло хыжы, хоць вартовати не є барз што. Лемже приходжають з міста вшеляякы панчуку, списують єдны на дань, другы до вшеляякых стран, третї приповідку хотять чути, і Бог знає з якими глупостями лем не приходять. Зато треба, жебы в хыжі був розумный хлоп. Зато дїдо зістав, і спокійно пущать белавый дым з деревяной пипкы. (Подля А. Маркуша)

Злучники

Злучником ся называють неповнозначна (сінсемантична) незмінна часть речі, котра ся ужыває на споєвання слоб або речинь.

Кідь ся злучниками споюють части речі (слова), што в речині выступають в функції членів речіння, такы злучники клічемо **членьскыма**. Злучники, споюючи предікативны части в штруктурі зложеного речіння, ся называють **злучниками речіння**.

Класіфікація злучників подля морфологічного зложіння

Подля морфологічної штруктуры ся злучники ділять на **просты** (єднословны) і **зложены** (вещесловны).

До ґрупы **простых злучників** входять слова тіпу: *а, або, абы, же, жебы, і, кідь, кідьбы, кїбы/кобы, коли, накілько, няй, помы, домы, тыж, ці, хоць, што, штобы, як, якбы* і др. К ним ся односять і злучниковы слова тіпу: *вірніше, выходить, далше, зато, значить, праві, інакше, єднак, потім, притім, властні, тогды, лем, справніше, точніше, ліпше* і т. д.

До ґрупы **зложених** (вещесловных) злучників входять такы, што ся складають з двох або веще компонентів (частей), котры в языку фунґують і як окремы самостатны слова.

Векшина зложених злучників ся творить споїнем простых злучників з іншыма елементами: *зато же, так же, тільки же, лем же, тым веще же, з того же; потім як, перед тым як, од тогды як, так як, подобно як, міджі тым як, як лем, лемже як, як кобы, як наприклад; кідь не, як кідь, як кобы, в припадї кідь; зато жебы, без того жебы, місто того жебы, з заміром жебы, так жебы; як то, на то жебы, подля того як, міджі тым як, перед тым як; а то, ай то, і то, а то і, а то ай, не то, не то же, то є, окрем того же, дякуючі тому же, ведно з тым, одтогды як; тым веще, дарьмо же, кідь одразу, як нараз, як бы, як кобы, лем бы, лем жебы, хоць бы, жебы, кобы нїт, як кідь уж, хоць уж* і многы далшы.

Класіфікація злучників подля сінтаксічної функції

Злучники подля значіння і сінтаксічної функції ся звичайно ділять на **прирядны** (паратактічны) і **підрядны** (гіпотактічны). **Прирядны злучники** споюють міджі собов як єднотливы слова (члены речіння), так і цілы речіння, взаємно не підряджены єдно другому. **Підрядны злучники** споюють лем речіння, припоюючи

другорядне (зависле) речіння к главному речіню, напр.: *Приятелїв і близких людей познаєме лем в часі, кідь грозить біда.*

Класіфікація прирядных (паратактічных) злучників

Подля свого значіння **прирядны злучники** ся звичайно ділять на:

1. **Споюючи** (копулативны): **і, а** (в функції **і**), **ай, та, ани, ни, тыж, тактыж**; здвоєны: **і-і, ай-ай, та-та, тай-тай, ани-ани, та і-та і, то-то, раз-раз**. Єднотливы части здвоєных злучників ся односять к розділным споєваным частям напр.: *Тота баба ани ганьбы, ани фалатка розуму не має.*

2. **Протїставны** (адверзативны): **а, але, зато, но, єднак, лемже, но зато, а то**. Тоты злучники споюють такы члены речіння або части зложеноприрядного речіння, котры треба поставити протїв себе, напр.: *Богачови і когут ся несе, а худобному і курка не хоче. Всягды добрі, але дома найліпше.*

3. **Розділюючи** (дісьюнктивны): **або, ці, то, хоць; або-або, ці-ці, то-то, хоць-хоць, ці-або, ці то-ці то, будь-будь**, напр.: *Я ся верну в четверь або в пятницю. Не знали де йти: ці до Татар, ці до Крконош.*

4. **Градачны** (ступнюючи): **не лем – но і, не лем – але і, не лем – але ай, не лем же – але і (ай), не жебы – але і, не лем – а (але) тыж** і ін., непр.: *Вна не лем же є шумна, але і мудра. Нянько не лем добрый, но і справедливый.*

5. **Результативны** (конклузивны): **і, і зато, а зато, значить, і/а значить**, напр.: *Юлка была груба, а зато ся ганьбила прийти доміе.*

6. **Пояснюючи** (експлікативны): **то єсть, (то є), то значить, а праві, а саме** і др., напр.: *Я хотїв косити сам, то значить, сам і косу вострити. Мы втікали, то єсть Юрко втікав, а мене нїс на плечох.*

Класіфікація підрядных (гіпотактічных) злучників

Підрядны злучники споюють нерівноправны части зложеного речіння, т. є. зависку (підрядну) часть з независлов (або главнов) частєв. Дакотры злучники підрядной части ся можуть ділити на дві части – єдна до главной, а друга – до завислой части.

Підрядны злучники ся звичайно ділять на **злучники, споюючи єдночленны і двочленны речіння**.

К злучникам, споюючим єдночленны речіння односимо:

1. **Присубстантивны** (опреділяючи) **злучники** суть двоякы:

а) **обсягового тіпу**: **же, як, жебы (абы), ці**, напр.: *Вернув ся з одповідєв, же хыжа є уж продана. Барз ня трапив проблем, ці діти доштудують;*

б) **односного тіпу**: **тот, такой, котрый, який, чій, де, одкы, коли, як** і др., напр.: *Я думав о тім чоловікови, в руках котрого была і моя доля. В літі сьме были в тім селі, де бывають дїдо з бабков.*

2. **Корелативно-односны злучники** припоюють підрядну часть к парі слов в главній части: **тот-хто, тото-што, такой-який, так-як, тільки-кілько, там-де (одкы), ту-де (одкы), одты-одкы (де)** і їх форми тіпу: **такым-яким, тым-хто** і т. д., напр.: *Так про нєго дбає, як пес про пята ногу. Хто хоче велє знати, тому треба мало спати* і т. д.

3. **Висвітлюючі злучники** – висвітлюють структуру і незакінченість главної частини ведно з підряднов частёв, напр.: *А я ся дізнала, одкы він є родом. Є добрі, кідь живот зіхаблять місто і про приємны думкы.* Злучники той функції: **же, кобы/кібы, як, якбы, ці;** злучниковы слова того тіпу: **хто, чій, котрый, який, де, одкы, коли, як, кільки, накілько, чом, кідь бы** і др., напр.: *Думате, же я про вашого сына стара? Снило ся мі, як єм ішов по лавці над пропастьєв. Стало ся тото, што сьме предпкладали. Дотеперь іщі не є знаме, ці на Марсі не є живот. Коваль не знав, де діти свої довгы руки.*

К злучникам, споюючим двочленны речіня односимо:

1. **Часовы злучники:** **کیدь, коли, до коли, покы, докы, покы не, покы што, покы аж, аж покы, до того часу, з того часу як, за тот час як, тым часом як, в тот час як, в тім часі як, ледва, ледва же, од тогды, до тогды, до того як, міджі тым як, потім як, як лем, скоро, перед тым як, тільки же, лем же, тільки же лем, тым часом і др.** Напр.: *Тогды добрі коса косить, кідь вам дівча пиво носить.*

2. **Прічинны злучники:** **зато же, бо, накілько, потім што;** в споїну з **тым же (што), зато бо, так як, вдяка тому же, тым вєце же** і др., напр.: *Яблонь vysхла, бо заці обіли вшитку скору навколо. Я не пришла вчера зато, бо єм ся зле чула.*

3. **Злучники ціля:** **жебы, лем бы, лем жебы, зато жебы, прото жебы, з тым жебы, затым жебы, на то жебы** і др., напр.: *Маря ся надвигла, жебы ї зайда ліпше сіла на плечі.*

4. **Злучники наслідку:** **так-же, наслідком чого, натілько-же, од чого, такый-же, такый-жебы** і др., напр.: *Так сьме ся запозерали на Дунай, же сьме пришли нескоро до дівадла.*

5. **Условны (подмінковы) злучники:** **کیدь, кідь бы, кобы/кібы/кібы, якбы, раз, кідь уж, в тім припадї кідь** і др., напр.: *Не треба лютовати намагу, кідь приносить такы добры выслідкы. Кідь хочеш з вовками жыти, мусиш з нима і выти.*

6. **Злучники уступковы:** **хоць, хоць бы, кідь ай, хоць і, дарьмо же, не позераючі на тото, што, ния, ці лем, лем бы, ці, чей** і др., напр.: *Хоць уж было цалком видно, фурт сьме не вставали. Дарьмо же ті є смутно, мусили витримати.*

7. **Порівнюючі (компаратівны) злучники:** **як, як бы, як кобы, подібно тому як, як кідь, так як** і др., напр.: *День був шумный, як вшитко шумне ту довкола. Вонка была молга, як кобы ся пара із землі двигала.*

8. **Злучники міста.** В главній частині в тых речінях ся вживають містоназівниковы слова – **там, одты, всякы, нигде,** а підрядна часть ся уваджать злучниковыма словами – **де, одкы/выдкы,** напр.: *Всягды, де сьме пришли, нас вітали хлібом і сілєв. Там гет далеко, де стырчать тоты дво скалы, є Морьске око.*

Правопис дакотрых злучників

Порівнюючий злучник **ЯКБЫ** пишемо все як єдно слово, напр.: *Твариш ся, якбы ты о тім ани не знав. – Позераш, якбы ся ті з оч (очей) стало.*

У вопросных речінях пишемо присловник **ЯК** і частку **БЫ** окреме, наприклад:

Не знаю, як бы я вам міг допомогти. – Як бы сьте вы рішили тот проблем?

Злучник **ЖЕБЫ** пишемо доведна, наприклад: *Жебы сьте здоровы были! – Жебы тя хвороба пустила!*

Злучник **КІДЬ** з частков **БЫ** (**КІДЬ БЫ**) пишемо окреме, але стягнуту форму **КОБЫ/КІБЫ** пишемо доведна.

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте текст. **Найдийте в тексті злучники.**

2. **Означте, котры із злучників суть прирядны, а котры підрядны.**

3. **Укажете, котры із злучників суть членьскы, а котры речинєвы.**

4. **Выдільте споміджі злучників просты і зложены.**

Чоловік найчастіше споминать на молоды часы. Є то цалком нормалне.

Тадь то роки, кідь зазнаме всякого. І доброго, і планого. В тім часі ся чоловік находит, як кібы в скаралуці. Розвивать ся, як цвіт на черешни. Выпхати ся мож з того обалу лем тогды, як приїде час, кідь цалком дозріє. Даколи стачить ся неограбаним способом дотулити білого домику, такой ся пораниш, што ті буде тягнути на цілый живот. А кідь ся народиш в теплі, обколесеный ласков, розвиваш ся в добрых условіях, выпадеш із скаралуці, як міцна істота. Таким потім буде і твій далший живот. Із добрі заложеным фундаментом. Было бы смішно сі робити надії, же живот є лем єдна рівна путь... Кібы то так чоловік знав... Кібы ся міг іщі раз народити і піти по тій істій пути... (Маль.)

5. Прочітайте стишок. **Выповнийте тоты самы задачі, як і при першім тексті:**

Любов

*Любов вісить
на павучині,
Любов без крыл*

під небом синім,

*Любов така,
як добре вино,*

*Любов, кідь клякну на коліна.
Любов і чорна, і блондинка,
Любов у сердцю тайна скринька,
Любов колись*

*ключова дірка,
Любов не знає одпочінку.
Любов як буря,*

*кідь ся блискасть,
Любов – я Твій,*

*а ты мі близка,
Любов і спів коло колыскы,
Любов і діти коло мискы.*

Частки

Частков ся называють **служебна, незмінна часть речі**, котра придає єднотливим словам і цілым речінням **розлічны змысловы одтінкы**. Частками бісідник (говорячий) назначує своє одношіня к wypowiedженю, напр.: *Юрко має лем дві сестры. Юрко має аж (ай, і, іщі) дві сестры*. З того виходить, же до часток входять такы незмінны слова, котры беруть участь як при творіню морфологічних форм, так і при творіню форм речіння із значінєм понуканя, условности, желаня, вопросности, подтвердженя, неґації, результатівности, нерезультатівности і т. п.

Подля **штруктуры** ся **часткы** ділять на: **просты** (бы, гей, же, ці, не, нй, нїт/нет, уж, но, -то, -ка, да-, ведь, дас, лем, хоць, што, жебы, нй, іщі/щі, ай, кідь і т. д.) і **зложены** (далеко не, так ай, ай так, што же, ці што, лем же, ці не, уж ай, уж - уж, лем - лем, то є, нїт а нїт/нет а нет, як не, лем бы, нй бы, хоць бы, што за, лем жебы не і много далшых).

Подля **функції** ся **часткы** ділять на: **формотворны**: **ся, нй, бы, хоць бы, нй бы, лем бы**. Напр.: *Я бы написав. Лем бы діти были здоровы. Вернути ся; словотворны*: **хоць-, да-, -сь, -то, -ни/ні, -ле, напр.: хоцьхто, дашто, якыйсь, ниякий, ніґда, ноле, неґуючі (одрікаючі)**: не, ни, ани, нїт/нет, напр.: *Штудент не пришов на семінар. Не было чути ани муху літати; вопросны (звідалны)*: **ці, а ці, ці не, гей, хыбаль, што, но, га, ці што, як**, напр.: *А ці в літі сьме ся могли учіти, кідь было треба худобу пасти? Што за хлоп пришов?*; **модалны**: **гей, нїт/нет, а, ай, геле, же, кідь, лем, но і, нй, бодай, так, так і, хоць, жебы, вера, верабоже**, но і т. д. Напр.: *Мати уж дома? Гей/Нет. Нй ся ті выповнить твоє желаня. Бодай тя/ті... Не тобі бы бісидовати, не їм бы слухати* і т. д.

Позиція часток в речіні є двояка: **препозитівна і постпозитівна**. **Препозитівны часткы** суть тоты, котры все стоять перед тым словом, ід котрому ся односять, напр.: **бодай, істо, лем, нй, но, так, як**, напр.: *Так крич, нй ся ті озвуть. Як добрі, же вода лем по путь ся дістала* і т. д. **Постпозитівны часткы** суть тоты, што все стоять по тім слові, ку котрому ся односять, напр.: *Юрко же го познать?*

Міджі частками і іншыми незмінными частями речі є часто плинулый переход, бо многы з них фунґують в речіні і як часткы, напр.: **ай** (злучник і частка), **за** (приназывник і частка), **добрі** (частка і присловник) і т. д.

В ролі часток функціонують і дакотры змінны части речі, напр.: **што** (містоназывник і частка), **невроком, фраса, панебоже, досправды** (застыты формы назывників і часткы), **повіджме, бодай** (часослово і частка) і т. д.

Правопис часток НЕ, НИ

Частка НЕ ся пише доведна:

а) все тогды, кідь слово без неґуючої частки НЕ ся не хоснує, а то напр.:
– в назывниках тіпу: **неук, неборак, неборачка, небіжчік, небожатко (небожача), небогий, невіста, невольник, невралґія, неврастеник, невроза, невролог, невроп, невротік, неутрал, невтрон, негода, недоросток, некролог, нектар, нелюд, нерест** і т. д.;

– в придавниках тіпу: **неутралный, несеный, неґуючий, нервозный, невартый** і т. д.;

– в присловниках тіпу: **неварта, невроком** і т. д.;

– в часословах тіпу: **неґжыти, ненавідіти** і т. д.

б) з префіксом **недо-**, кідь такы слова вказують на недостаток чогось або на неповну ці недобру (недокінчену) якість, напр.: **недоробок, недостаток, недоїдок, недоук, недогляд, недоносок, недопиток, недоплаток, недоросток, недоступность, недочути, недовареный, недоцінений, недописаний, неодо-сланный, недочітанный, недочути, недовідіти, недоговорити, недоштудовати, недоробити, недокінчіти** і много далшых;

в) кідь частка НЕ служить не на неґованя чогось, але на выражіння нового сінонімічного выразу, напр.: **неправда** (кривда, циганство), **несподіваня** (неочекаваность, несподіванка, преквапіня), **неприятель** (недруг, противник), **нещастя** (недоля, біда, лихо), **невеселый** (смутный), **невеликий** (малый), **несмілый** (боязливый), **недалеко** (близко), **недобрый** (злый), **небісідливый** (тихий), **нешумный** (шкаредый, брыдкий) і много далшых.

Частка НЕ ся пише окреме:

а) з часословами і з часоприсловниками, напр.:

– брат **не спить** (не їсть, не плаче, не сміє ся, не танцює);

– штудентка ся **не учіла** (не співала, не малєвала, не читала);

– мудрому **не было** што **высвітлєвати, не іщі писати**;

– хлопці **не ходять співаючі, не позераючі, не клячачі**;

б) з назывниками, придавниками, містоназывниками, числовниками тогды, кідь ся має на увазі (кідь ся тым розумить) протіклад, протіставлення, напр.: *То не правда, але лож. Наш пес не злый, але барз добрый. Вы не мене глядали? Ріка не глубока, але плитка.* (Але – Тота ріка неглубока). *Тот хлоп не высокий, але дость малый.* (Тот хлоп є невысокий.)

в) з часопридавниками, кідь мають при собі пояснючі слова, напр.: *Тота ріка іщі цалком не замерзнута. Тото поле іщі ціле не зоране* і т. д.;

г) з числовниками, містоназывниками і присловниками містоназывникового походжіня, напр.: **не єден хлоп, не перша жена, не третій вояк; не я, не він, не вни, не тот, не тоты, не такый, не свій, не твій, не ёго, не лем, не раз, не зато, то не нашы** і т. д.;

д) з предікатівами, выступаючіма в функції предікатівного компоненту як часть предікатівной основы (главного члена єдноскладного речіння), напр.: **не треба, не мож, не біда, не ганьба, не жаль, не мука, не страх, не сміх, не час, не шкода, не начасі** і т. д.;

е) в присловниках тіпу, выражаючому протіклад: *учать ся не по русиньскы, а/але...; бісидують не по німецькы, а/але...; співають не по словеньскы, а/але...* і т. д.

ж) в присловниках фразеологічного тіпу, напр.: **не до ладу, не до складу, не до смутку, не до сміху** і т. д.

Частка НИ/НІ ся пише доведна:

- а) з одпоруючіма (негуючіма) містоназівниками: **нихто, никого, нікому, ниякий, ніч, нічий** і їх падовима формами;
б) з присловниками: **нигде, нияк, николи, ниодкы, нігда**.

Частка НИ/НІ ся пише окреме:

В одпоруючіх (негуючіх) речінях, кідь ся **ни** (частіше **ани**) ужывать в функції злучника або зосилиуючої часткы, напр.: *ни (ани) ты, ни (ани) я; ни (ани) рыба, ни (ани) рак; на небі ни (ани) хмарочки* і т. д.

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте текст. Найдийте в тексті часткы.
2. Укажете, котры з них суть просты а котры зложены.
3. Роздільте часткы подля функції.
4. Уведьте приклады препозитивных і постпозитивных часток.

Мати має заперты очі. Не знати, ці спить, а мені ся в голові крутять ей співанкы, вдаряють мі до мозгу, озывають ся розлічними тонами. Позерам на матір і думам сі: „Мамко, моя любя, ці будеш ші даколи співати, квіткы по полю зберати?“. Ні, не знам одповісти на тот вопрос. Стою безмічно при постели, рушам матірєв: „Мам, гов мам, втворьте очі! Дакус собі сядьме.“ Мати ся напів пробаторює. Їмам ей попід пазуху, хочу двигнути, жебы дакус посиділа, але тіло ся мі не хоче піддати. Є без влады і тяжке, як глина. Фурт ся мі выслизує з рук. Конечно ся мі подарило ей начас потримати. Під плечі єм ей настелила заголовок, паплан і так мати в такій неприродній позі посиділа. Лемже очі ся ей фурт заперали, як кібы їх дахто склеєвав. Кліпайкы были тяжкы, як з олова, не могли стояти д-горі. Тіло ся цалком кляло. Лем долов і долов, до постелі. (Маль.)

5. Прочітайте стишок. Выповнийте такы самы задачі, як при першім тексті.

Думкам мосты не треба

*Кідь вже староба путать ноги,
Та хоць думкы не спутать.
Як стріла, скоро
Села перейдуть, ріку, горы.
А думок тых,
Як листків на стромі,
Як біды в бідного в домі.
Думкам мосты не треба,
Не треба їм пішник, дорогу,
В такый задуманий вечур
Забудеш на хворобу.*

(Хар.)

Чутєслово

Чутєсловом ся называє часть речі, котра служить на выражіня розліч-
ных прожитків, чувств, волёвого спонукованя, імпульсів, звукового напо-
добніня, різного почуття і интенцій. Напр.: *Ах, яка я щастлива!*

Чутєслова можеме поділити на такы, як:

1. Выражаючі **чувства і переживаня**: **а!, ах!, ох!, ай!, ой!, О!, фуй!, але!, біда!, верабоже!, веру!, гей!, Господи!, ёй!, красота!, на мою душу!, не гварь!, но!, но чуй!, ага!, позерай лем!, пріма!, свинство!, страх!, тфу!, файн!, фігу!, фуй!, чорта!, ніт/нет!, юй!** і т. д.
2. Выражаючі, окрем **покриків, выкликів** і под., тыж різны проживаня обще-
приятима словами і выражінями, главно в общіню міджі людми, напр.: **дякую/ дякію, перебачте, збогом, вшытко добре (вшыткого доброго), щастливу путь (драгу), ґратулюю вам** і т. д.
3. Особу ґрупу вытваряють чутєслова, выражаючі **вызваня або спонуку (по-
нуканя) к діяню**; **гей!, гало!, гой-гой!, марш!, стоп! (стій!), долов!**
К тій ґрупі мож однести і **призывны слова к звірятам** тіпу: **кіц-кіц!, цып-цып-цып!, тай-тай-тай!, тю-тю-тю!, кач-кач!** і др.
4. Особу ґрупу творять **слова звукового наподобніня** тіпу: **бе-е!, ква-ква!, кікі-рікі!, кра-кра!, ку-ку!, му-у!, мняв-мняв!, пі-пі-пі!, тік-так!, ха-ха-ха, хі-хі-хі, чінгі-лінгі, гав-гав-гав!** і др.
5. К звуконаподобнюючим чутєсловам ся приєднують (прилучають) і **часо-
словны чутєслова** тіпу: **клоп, бух, скок, бац, бреньк, щіп, раф, рявк, вліп** і многы далшы.

Позначка: При правописі інтерєкцій ся треба притримовати прикладів, уве-
джених в єднотливых пунктах їх опису.

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте байку. Найдийте в тексті чутєслова і задільте їх до дакотрой з ґруп.

Імідж (Скорочене)

*Мачці ся подарило велике діло: переговорила свиню, жебы ся умыла, окупала. Мачка їй фрізуру начесала. Ани на педікуру не забыла.
– З тебе ся стала перша дама! – годнотить ей імідж мышеловка.
– Хрю-хрю, жебы аж так? – крутить хвостиком выпараджена.
– Не віриш? Та ся посмотри до глядила.
Свиня послухла, перед зеркало ся поставила. І зьейкла. Очі вытріщіла.
– Хрю, хрю! То – я? О-о! Я ся не познавам. Яка з мене машкара! Огыда!
І такой выбігла на двір і уганять... І яка была довга і висока – скочіла до найвекшого болота.* (Кс.)

2. Вытворьте речіня з такыма чутєсловами: **верабоже!, на мою душу!, свинство!, фуй!, збогом, щастливу путь, гало!, долов!, тю-тю-тю!, кра-кра!, бух, бац, раф.**

СІНТАКСІС

Языкове дорозумівання (комунікація), ці уж в устній або писомній формі, вытварять текст, котрый є найвышшов языковов єдиніцёв. При вытварянню тексту суть основныма языковыма єдиніцями **речіня і слова**. **Споёванём слов до речінь а речінь до текстів ся заоберать сінтаксіс**.

В **сінтаксісі** выділюєме такы **єдиніці** (конштрукції):

1. **сінтагматічны** (сінтагмы, склады): *чітам книжку, шумно співають, добрый камарат,*

2. **речінёвы** (речіня): *А. Духнович ся народив в Тополи.;*

3. **полупредікатівны** (полуречінёвы): *Сидів на грушці, обзираючи ся доокола.;*

4. **зложено-речінёвы** (зложене речіня): *Кідь буду хотіти, так ся верне назад.*

При творіню речінь споюєме повнозначны слова на основі значімых одношін міджі нима до **складів** (сінтагм). Розлишуєме одношіня **предікатівны** (предікація): *Брат пише. Сестра буде учітелька*; **детермінатівны** (детермінація): *розумный хлопець, далеко ідеме*, і **координатівны** (координація): *Юрко, Василь і Андрій...* Тото є **обсяговый** (вызнамовый) **бік** сінтагм. Творіня сінтагм **розлічныма средствами** (частями речі, формами слов, помічныма словами) або **розлічныма способами** (згода, вязання, примыканя) є **формальный** (граматічний) **бік** сінтагм. З того можеме зробити заключіння, же **сінтагма є граматічно оформлене, структурно закінчене споїня мінімально двох повнозначных слов у речіню, котры суть во вызначенім сінтаксічнім і семантічнім (вызнамовім) одношіню**.

Формалныма средствами споёваня (злучованя) **слов до сінтагм** суть:

а) **згода** – кідь підрядный член ся приспособлює своїма граматічныма категориями надрядженому членови, напр.: *высоки буки, дівки співали;*

б) **вязання** (рекція) – кідь надрядженный член (главно часослово, даколи придавник) діктує підрядженому членови (векшинов предмету/обекту) і падову форму, напр.: *написати реферат, бісідовати о школі, спокійный з двойков;*

в) **примыканя** (адьюнкція) – кідь є підрядженость главному члену выражена незмінным словом (присловником, часоприсловником, інфінітивом або непрямым падом назывника в адвербіалнім значіню), напр.: *довго робити, барз добрі, прийду рано, дуже добрый, дость тепло.*

ЗАДАЧИ

1. Прочітайте текст. Найдийте в нім сінтагмы. Вызначте їх тип і формалне средство споїня.

Уж за вутлых дітських років прискорёвав лайдачіну в моїй выдумливій голові братняк Александер. Наш стрыко і ёго нянько му дав таке мено подля попового сына, бо собі надумовав, же ся му з дїтвака стане тыж така мірна душа із паньскыма способами ай любезнов розважнов повагов, яку про цілый валал представлёвав попів сын Александер.

(Подля Ш. Сухого)

Члены речіня

В основній школі сьте ся переважно заоберали **сінтагматічным сінтаксісом і членами речіня**. Росшырьме сі теперь тоты знаня.

В русиньскім языку фунгує така система членів речіня.

А. **Речінётворны члены речіня**, потребны на вытворіня граматічної штруктуры речіня, т. зн. предікатівного ядра (предікатівного центра) речіня. Зато, же суть речінётворны, їх называєме **главныма членами речіня**.

Главны члены речіня

I. **присудок** (предікат) – *Брат співають. Мати хоче спати. Сестра є учітелька. А пушка праск.*

предікатівна сінтагма – 2 главны члены речіня; просте двоскладне речіня

II. **подмет** (субект) – *Нянько спав. Курити было заказане.*

III. **предікатівна основа** (vetný základ) – *Гырмить. Вчера было хмарно. Бісідує ся о тім. Зачало ся выяснёвати. Не діскутовати! Народны новинки.*

главный член односкладного речіня; выражать предікацію самостатні; просте односкладне речіня

Типы присудка і способы ёго выражіння:

1. **часословный** –

а) **простый**: вызначенов формов часослова (*Юрко спить. Сестра ся вернула. Заспівай!*)

б) **зложеный**: особнов формов модалного або фазового часослова в споїню з інфінітивом повнозначного часослова (*Владо хоче штудовати. Дітина зачала плакати.*)

2. **нечасословный** (часословно-менный) (звязочно-менный) – споїнём особных форм звязки (spou) з предікатівным меном (*Сестра є учітелька. Зима была довга. Янко був третій.*)

Типы подмета і способы ёго выражіння:

1. **експліцітно** ся може выражати:

а) формов номінатива назывника, містоназывника і іншыма субстантivelyма частями речі (*Нянько робить. Я пишу. Єдны бісідовали, други співали.*).

б) формов генітива назывника (*Воды буде мало.*).

в) інфінітивом часослова (*Купати ся є заказане*).

2. **імпліцитно** ся може виразити при вираженію предіката особнов формов часослова а функцію субекта повнить особный містоназівник, котрый ся барз часто вихаблять (*Пишу писмо. Чітам книжку. – Де ідеш? – Де ня одведеш. – Будеш вечур дома? – Буду. – Прийдий завтра! – Прийду.*).

Типы предікативной основы і способы ей вираженія:

1. **часословна** –

а) особнов формов неособного часослова або неособнов формов особного часослова (*Мерзне. Змерькать ся. Свербіло ня під коліном*).

б) споїнем інфінітива повнозначного часослова з модіфікатором в неособній формі (*Хоче ся мі спати. Ту ся не дасть дыхати. Перестало падати*).

2. **інфінітивна** – самостатным інфінітивом (*Не дискутовати! Кідь робити, так робити!*).

3. **зв'язочно-менна** – споїнем зв'язки в неособній формі з предікативными присловниками, пасівными часопридавниками минулого часу, називниками (*Є тепло. Буде нам весело. На ходбі є накурено. Было му до сміху.*).

4. **менна** (нечасословна) – є творена самостатным субстантивом в розлічных падовых формах (*Поміч! Крик. Спів. Народны новинки*).

Б. **Росшырителі речіня**, росшырюючі передовшыткым главны члени речіня (предікативне ядро), котры ся называють **другорядными членами речіня**.

Другорядны члени речіня

1. **Придаток** (атрібут):

а) **згодный**: Быв раз на світі **необычайный** край. **Медова** баба сиділа на траві. Дівчата співали **прекрасну** співанку.

б) **незгодный**: Родина **учітеля** бывала на селі. Не є ліса **без стромів**. Юрко мі був родина **по нянькови**. Дівочка має сукню **з папіря**. Очі **вояка** ся заперли.

2. **Приложка** (апозиція): Ріка **Ціроха** ся вливать до ріки **Лаборець**. Книжку **Отцюзнина** выдав Ігор Керча. Горы **Карпаты** суть домовинов Русинів.

3. **Обект** (предмет):

а) **прямый**: Школярь пише **задачу**. Гайник застрілив **медвідя**. Дітём не дали **хліба**. Мати купила дівці **блузку**. Дома нам наварили **пирогы**.

б) **непрямый**: Страх было **на брата** позерати. Они **нам** родина. Дідо **за своєв пипков** уж не пришов.

в) **інфінітивный**: Учусь **ліжовати**. Дітина ся осмілила **ходити**. Дай **закурити!** Раджу вам **говорити** правду.

4. **Обставники** (адвербіалы):

а) **способу**: Василь **шумно** грає на гусях. Она співала **як пташок**. Вояци довго походовали **без одпочінку**. Співали **подля нот**.

б) **міста**: Андрій одышов **далеко**. Аня **з берега** кликала свої гуски. Теперь ідуть **коло** нашої **хыжы**. Брат кывнув руков у напрямі **ку лісу**.

в) **часу**: Отець ся вернув **пізно**. Прийдеме **вечур**. Зузка была **до рана** на дискотеці. Штефан сі **в минулости** любив выпити.

г) **міры**: Сітуація была **барз** напнута. Тот міх важить **50 кіл**.

д) **прічіны**: Домів ся брат не вернув **зо страху**. Хлоп був цілый червений **од гніву**. Фронт ся заставив **у наслідку** зими.

е) **ціля**: Іду до загородкы **по грушкы**. Хлопи пішли за село **косити**.

ж) **условія** (подмінкы): **Без огляду на хвілю** підеме до ліса. **В припаді нутности** телефонуйте домів. **В припаді обявліня** хыбы вернийте телевизор. **Не позераючі** на спеку, зіставали сьме на сонцю.

5. **Предікативный атрібут** (другый присудок – doplnok):

а) **суббектный**: Діти пришли домів **веселы**. Михал сидів за столом **задуманий**. Ігор ся вертать **задыхчаний**.

б) **обектный**: А о годину я увідів Петра **зніченого**. Катка была рада, же видить няня **такого веселого**. Я го уж нашов **облеченого**. Дідо нашов дівку **заплакану**.

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте речіня. Найдийте в єднотливых речінях їх главны члени і укажете чім суть виражены.

Брат оре. Додж падать каждый день. Вовк і ягня пришли до потока воды ся напити. Мама з дівков збирають малины. Сытый голодному не вірить. Два оріхы растут в нашій дворі. Минуло уж десять місяців. Вшыткы зачали кричати. Купати ся є приємно. Жати серьпами або косити косами невеличке зерно, то не была легка работа. „На“ є приназівник, „а“ є злучник а „ці“ є частка. Вшыткы дівкы ідуть завтра на свадьбу. Подьте і вы хлопці на свадьбу, бо буде смутно. Они бы пішли на свадьбу, кібы не мусили іти до работы. Мій брат є музикант. День був теплий, але ніч была студена. Петро був другый в родині. Опалёвати ся є небезпечно. Камарат зачав чітати книжку. Він ся не може одорвати од книжкы. Я хочу штудовати на універзіті. Діти пробовали перескочіти низкий пліт. Я не годен заспати, бо єм позерав страшный філм. Она мусить быти аж одтам, споза Дунаю. В літі ся часто блискать. Потім силно загірмить. Было мі смутно і тяжко. А мі, думаш, легко было? Путь снігом задуло. Барз ся затмило. Темно в хыжі. Ганьба вам. Біда бабі без хлопа. Здалека чути граня циганьской капелы. А віры в тобі є мало. Робить ся перемінно. Дарьмо час тратити. Тихе шептаня. Ніч. Русин (часопис). Пошта.

2. Прочітайте текст, найдийте в речінях главны і другорядны члени. Подумайте, з котрым членом речіня ся вяжуть.

Пес-доктор доподрібна сконтрольовав Мавпу і становив діагнозу: Малаый мозог не фунгує нормално. – Без операції ся не обыйдеме, – сухо конштатує доктор. – А великий мозог, прошу красно, діє подля норм? – Великий є бесхыбный. – Кідь так, та до пекла з малым, – одрізала Мавпа. – Главно, же шеф є нормальный. І пацєнтка в тім моменті выскочіла з амбуланції. Змысел байкы є логічний. Кібы словко єм придав, був бы єм комічний.

(Подля М. Ксеняка)

**Функціональні другорядні члени (компоненти) речення сі припомянь-
ме на схемі:**

Просте речіння

При мовній комунікації (бісіді) всягди там, де ся люде стрічають (в роботі, в школі, в місті, на пути, у валаї, в обході і т. п.) ся єден другого опросить: *Як ся маєш? Што робиш? Підеме вечур до кіна? Де ся так понагляш?* і т. п. Вшитко тото є виражене речінєм а во вшитких речінях є поужите часослово.

Речіння є основна синтаксична єдиниця з цілостным значінєм, граматично оформлена і інтоначно закінчена.

ЗАДАЧА

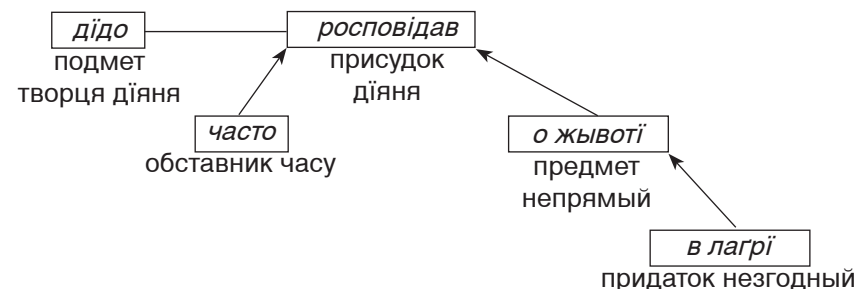
Чітайте текст. В речіннях знайдіть часослова.

Через призму живота простой жены, авторка ся дотыкать подій краю од єй народжіння аж по сучасность. На соціалнім фоні малює образ жены, єй поступки в різних животных ситуаціях. Она любить свого мужа і свої діти. Тота любовь, схопность одпушати і быти все на варті щастя своєї родини єй помагають быти такою матір'єв, ку котрій ся горнуть нелем єй діти, але в почливости єй тримають ціла околиця. Каждый має своє небо, яке быває і хмарне, і чисте, як слыза. Авторка одповідать і на вопрос, яке є тото русинське. Новела є переткана переживанєм за долю свого народа. Книжка є написана щіро, од цілої души.

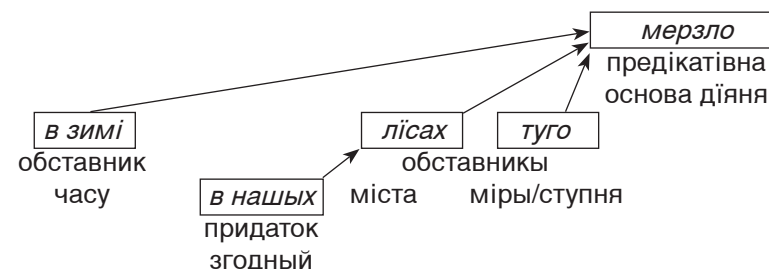
(Маль.)

Наисто і ви зістили, же як в каждоденній комунікації, так і в писаних текстах переважають часословны речіння.

Визначена форма часослова є центральным словом в часословных речіннях, котры суть в нашій речі найчастішы.

В зимі в наших лісах туго мерзло.

Дідо часто розповідав о животі в лагрі.

З погляду граматичної будови речіння основу речіння творить **граматичне ядро**:

а) **зложене** з двох основних (главних) членів – **підмету і присудку** (предікація), тогды говориме о **двоскладных речіннях**: *Мати каждый день позерать теленовели. Хочу переночовати у камаратки.*

б) **неросчленене**, кідь є граматичне ядро виражене **предікативнов основов** (фундаментом), тогды говориме о **єдноскладных речіннях**: *В літі часто гирмить. Під пазухов ня зачало свербіти.*

Основным критерієм на виділіня двоскладных і єдноскладных часословных речінь є **протиставліня особных часослов** (пишу, читав єм, буду позерати) **неособным часословам** (мерзло, розвиднює ся, говорить ся).

Окрем часословных речінь розлишуєме і **часословно-менны** (зв'язочно-менны) **речіння**:

а) **двоскладны**: *Брат буде попом. Хыжа была маленька. Тота книжка моя. Штефан був третій.*

б) **єдноскладны**: *В апрілю уж было горячо. В інтернаті нам є весело. Не было мі тогды до сміху. Братови є гей!*

І так сі припомяне знову, же:
подля штрктуры ся **речіня** в русиньскім языку ділять на **просты і зложены**.
Просте речіня є речіня з єдним граматічным ядром (центром = предікація), котре творить будь пара **подмет – присудок**, тогды є то двоскладне речіня, або сам главный член єдноскладного речіня – **предікатівна основа** – тогды є то єдноскладне речіня.

ЗАДАЧИ

- 1. **Графічно зназорнийте дві речіня:** *Гімназісты пішли до театру А. Духновіча. В осени в густім лісі ся скоро змерькать.*
- 2. **Попробуйте вытворити ходем три пары речінь тіпу:** *Ідеме до школы. – Іде ся до школы.*
- 3. **Прочітайте речіня. Найдийте в них главны члены і на їх основі означте тіп речіня (двоскладне – єдноскладне, часословне – нечасословне).**
Вычаккана корова Мері проговорила людьскым голосом. Лем я вынесла на пєдестал Ендія Варголу і Микову. Міфологічний Орфей заспівав свою чудесну співанку. Ёго прекрасны мелодії принутили тігра перестати пронаслідувати серну. Лем люде ся дале грызуть, плювають на себе, бомбардують ся. У валаалії ся вшытко може говорить. Вонка было темно. В лісі є тихо і приємно.
(Подля М. Ксеняка)

Модалность речіня

ЗАДАЧИ

- 1. **В основній школї сьте ся учили, якы знаме речіня з погляду ціля выповіджіня. Спомяньте собі, якы то суть росповідны речіня, вопросны речіня, розказовы речіня, желаючі речіня і выкричны речіня.**
- 2. **Уведьте по два приклады на каждый із спомянутых тіпів речіня.**

При творіню речінь выражаеме (як бісідуючі) ку обсягу речіня різны субектівны одношіня, чім придаєме обсягу речіня розлічны модалны одтінкы можности, нутности, потребности або выражаеме своє пересвідчіня о ёго правдивости і т. п. Вшыткы тоты способы выражіня одношіня бісідуючого ку выповідженій обектівній (предметній) реальности называеме доведна **модалнов будовов (модалностёв) речіня**.

Одношіня бісідуючого к обсягу выповідженого в речіню ся дасть выразити штирєма тіпами простых речінь (таб. на стор. 103).

Варіантами вшыткых вышше уведжєных речінь суть **выкричны речіня**, котры мають восходну або восходно-нисходну інтонацію: *То є красота! Там было квіток!*

Окрем сомянутых тіпів речінь можеме одношіня к обсягу речіня выражати і іншыма способами, котрыма ся дасть выразити можность, нутность, замір і інше, напр.: *Мусиш там прийти. Міг бы-сь там завтра прийти* і т. д.

Языковы средства, котры служать на выражіня тых одношінь (значінь), суть:
модалны часослова: *мусити, хотїти, мати, мочі, сміти* і **модалны присловники:** *може, треба*.

На выражіня похыбованя, неістоты, убєзпечіня поужываеме **модалны часткы тіпу чей, ачей, може, істо** і другы.

Тіп речіня	Языковы средства	Звуковы средства	Приклады
1. ознамове	ознамовый условный способ	нисходна інтонація	<i>Напишу. Я бы написав.</i>
2. вопросне	ознамовый способ частка, вопросный містоназывает порядок слов	восходна інт. восходно-нисходна інт. нисходна інт.	<i>Уж не пишешь? (замкнутый) Коли напишешь? (доповнюючий)</i>
3. розказове	розказовый способ, инфинитив	нисходна інтонація	<i>Встаньте! Встать!</i>
4. желаяче	ознамовый способ условный способ частка	восходно-нисходна інтонація	<i>Же ми не впадеш! Кебы ся ті то подарило! Бодай бы ся выздравив!</i>

ЗАДАЧИ

- 1. **Творьте діалог, де поужыєте вшыткы тіпы речінь з погляду бісідника на ціль выповіджіня.**
- 2. **Прочітайте речіня. Найдийте в єднотливых речінях способы выражіня одношіня бісідуючого к обсягу выповіджіня.**

Ой, думам собі, та не хоснує Зузці вінічкове вино, ани заячіна, кідь она так спідліла. Скоро єм ей, вера, ани не спознав. – Што то робить тот председа, сусідо, же сьте, невроком, дакус поблідли? Єден когут – як єм уж гварив – вылетить з огорожджіня і наробить в загороді пакости великой. – Но, позерай на ню, думам собі. Вчєра выголосив, же ся пустить до триманя пчол. Увидиме, як му то піде. Може, же на тот кумшт бы ся злакомив і я. – Та чом таке, про Бога, робити? Тадь мясо нездрове! – Але не заяче, прошу вас красно...
(Подля Ш. Сухого)

Зложєне речіня

В звязнім текстї, в речі (ці в устній або писомній) часто поужываеме окрем простых речінь і **зложєны речіня**.

ЗАДАЧА

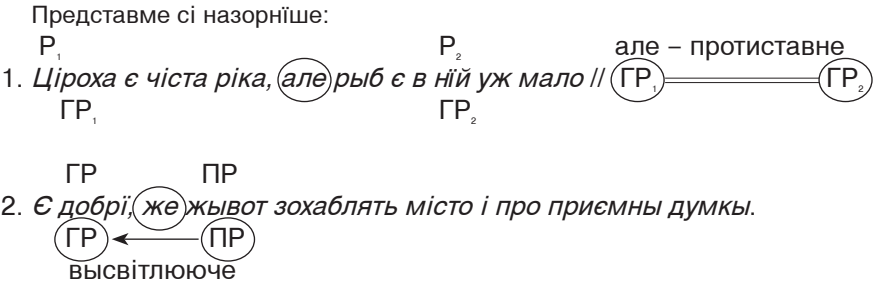
Прочітайте текст і вызначте кілько є в нїм простых а кілько зложєных речінь.

Іванко уж є ёго пятнадцятий внучік. А старый дїдо ся уж вытряс із приповідок,

бо то днеська дїтєм лем фурт новы і новы повідай! А одкы їх має дїдо тільки набрати? На каждый день нову? З моря? Ту ниякого не є. О кім має говорити? О кралєх? Де бы ся ту набрали, в тых высоких горах і дебрях? Сам нияких не зазнав, хыбаль меншых панків, якы з нєго скору в роботї здерали. О златї? О стрїбрї? Нігда ся му о тых сокровищах ани не сніло, нігда му тот блиск не слїпив очі, бо нігда тоты скарбы ани в руках не тримав. О чім же має повідати? Кїбы холем хлопцєви не обіцяв... Задумав ся старый і не може з думы выйти, шкребче ся за довгу сиву бороду, погымкує, позбыхує. (Маль.)

Зложене речіння є таке, котре **ся складать з двох або веце предікатівных єдиниць** (значіть, мінімално з двох речінь), але представлять собов єден змысловый, граматічний і інтоначний цілок. Інакше повіджене – зложене речіння є таке, в рамках котрого можеме виділити дві або дакілько частей, котры суть подля штруктуры близкы простому речіню, напр.: *Парїбци співають а дївкы танцюють. Там, де ся драга кінчіла, было видно порожні спустошены хыжы. Навколо было так тихо, же было чути, як летить комар.*

До зложеного речіння ся єго части (просты речіння) споюють на принципі двох основных одношін – **прирядности і підрядности**. Зато найчастішым є ділїня зложених речінь на **зложеноприрядны** (паратактічны, напр. *Цїроха є чїста вода, але рыб є в нїй уже мало.*) і **зложенопідрядны** (гіпотактічны, напр. *Є добрі, же живот зохаблять місто і про приємны думкы.*).

Зложеноприрядны речіня

Зложеноприрядным ся называть зложене речіння, части котрого творять визнамный, штруктурный і інтоначний цілок і суть споєны міджі собов **прирядными злучниками або інтоначно** (беззлучниково).

Тїп зложеноприрядного речіня	Споюючі средства
1. споюючі (копулатівны)	і, а (в функції), ай, ани, та; і-і, ай-ай, ани-ани (<i>Янко пришов вечур домів ай мати за ним пришла.</i>)

2. розділюючі (дісьюнктивны)	або, ці, то, хоць; або-або, ці-ці, то-то, хоць-хоць (<i>Я вылізу на тот берег, хоць ся там такой переверну.</i>)
3. протиставны (адверзатівны)	а, але, зато, но (<i>Юстина лем ся попозерала на нєго, але ніч не одповіла.</i>)
4. ступнюючі (ґрадачны)	но лем ... но і, не лем же ... но і, не лем ... але і, не лем ... але тыж, не жебы ... але (<i>Додж не лем же не переставать, але ся веце распадує.</i>)
5. результатівны (конклузівны)	і, зато, і зато, а зато, значіть (<i>Надуло много снігу, зато з двору ся не дало выйти.</i>)
6. пояснюючі (експлікатівны)	то є(сть), то значіть, а праві (<i>Мы стали скоро рано а праві вышло сонце.</i>)

ЗАДАЧІ

- 1. На шыткы тїпы зложеноприрядного речіня уведьте свої приклады.
- 2. Поужыйте злучник „а“ в споюючій функції.
- 3. Глядайте дома тїпы зложеноприрядных речінь в розлічных текстах. Найдите мінімално три тїпы.
- 4. Найдите в слїдуючїм текстї зложеноприрядны речіня, визначте їх тїпы.

Вонка ся уж помалы зачало сирїти, але воликы ішли з ноги на ногу. Дїдо ішов перед нима і тримав їх за грубезный мотузок. Очі ся зліплєвали хлопятю од унавы, але не давало на собі знати. І дїдо вхляв, і волы вхляли, і хлопчік на ногах заспавав. (Маль.)

Зложенопідрядны речіня

Зложенопідрядны (гіпотактічны) **речіня** суть такы зложены речіння, єднотливы части котрого не суть рівноправны. Єдна (або веце) з них є підряджена другій (або другим). Завїсла часть речіння ся называть **підряднов**, а тота, што собі синтаксічно підряджує завїслу часть, ся называть **главнов**. Главна предікатівна часть не все має штруктурну самостатность, зато в такім припадї она імплікує основный предметный обсяг підрядной части, напр.:

$\begin{matrix} \text{ГР} & \text{ПР} \end{matrix}$
Добрі, же єсь пришла.
Основными средствами споїня частей зложенопідрядного речіня суть **підрядны злучники, злучниковы слова і односны (vzťažné) слова**.
Подля характеру злучників і злучниковых слов ся зложенопідрядны речіня ділять на два основны тїпы: **єдночленны і двочленны**. К єдночленным односиме такы, підрядна часть котрых ся односить к такому єдному слову (або

Бабы, што ся заставили коло сусідового двору, лем руками заламали.

підр. р. часу глав. р.

Лем тільки же ся розвидніло, Анця пішла доїти корови.

Типи підрядних речень	Споюючі средства
1. єдночленні: а) присубстантивні	тот-котрый, такий-котрый, котрый, який, чій, де, одкы, коли, як і др. (Я думав о тім чоловікови, в руках котрого была моя доля. В літі сьме были в селі, де бывають дідо і баба.)
б) корелативно-односні	тот-хто, тото-што, такий-який, так-як, тільки-кілько, там-де (одкы), ту-де (одкы), одты-одкы (Хто хоче велё знати, тому треба мало спати. Так о нёго дбать, як пес о мачку.)
2. двочленні: а) часові	коли, кідь, як, покы, покы не, до того часу покы, за тот час як, ледва, з того часу як, потім як, як лем, скоро, тільки же, перед тым як, до того як, до той міры як (Кідь чітають даяку інтересну книжку, забывают на цілий світ. Покы чоловік спить, ёго організм одпочивать.)
б) місця	там, одты, всягды, нигде...де, одкы (Там гет далеко, де стырчать тоты дві скалы, є Морьске око. Вшыткы ся зачали позерати там, одкы пришла серна зо сернятами.)
в) ціля	жебы, лем бы, лем жебы, зато жебы, з тым жебы, затым жебы, нато жебы і др. (Маря ся надвигла, жебы їй зайда ліпше сіла на плечі.)
г) причіны	зато же, зато бо, накілько, так як, бо, вдяка тому же, тым веце же, потім што і др. (Яблонь vysхла, бо зайці обіли вшытку скору навколо. Вшыткы сьме стояли, зато же не было де сісти.)
г') наслідку	так – же, наслідком чого, натілько – же, од чого, такий – же, такий – жебы і др. (Так сьме ся запозерали на Дунай, же сме пришли пізно до театру.)

д) умовія (подмінки)	кідь, кідь бы, кібы/кобы, якбы, раз, кідь уж і др. (Кідь ті не пише, та може є на тя назлощена. Кобы я о тім знав, поміг бы-м ті. Кідь ся вшыткого боїш, так зістань дома.)
е) уступку	хоць, кідь ай, хоць і, дарьмо же, не позераючі на то, што ний і др. (Хоць ружа і зорвата, она іщі цвине. Хоць уж было цалком видно, іщі сьме не вставали. Дарьмо же ті є смутно, мусиш витримати.)
є) порівнюючі (компаратівны)	як, як кібы, як кідь, так як (Іріна стихла, як кібы ся задумала. Вонка была молга, як кідь ся пара з землі двигать.)

ЗАДАЧІ

1. Приправте сі свої власны приклады на каждый тіп зложенопідрядного речіння.
2. Утворьте наперед зложенопідрядне речіння з двох частей а потім го росшырьте о далшу часть або далшы части.
3. Прочітайте текст, найдийте в нім зложенопідрядны речіння, вызначте їх тіп.

Днеска з Іванка уж виріс Іван а зістала му залюба ходити до ліса. Часто ся лем так ландать. Горі-доллов. Слухать, як потята співають, як гучить гора. Часто зайде і на місце дідовой приповідки о Карпатськім медвідєві. Од часу свого дітинства медвідів там уж нігда не відів. Барліг при гати цалком зникнув. Уж ай дідко вмер. Не є му хто вказати, де то ся мав перебрати старый медвідь із своіма дітми. Іван знає єдно, же Петро і Бурмило не померли, бо людє споминали. же віділи двох красных медвідів по лісі ходити.

Іван увірив приповідці, котру зажив в дитинстві. Він вірить тому, же ся даколи стрітить з дітми Карпатського медвідя. Зато ходить по лісі, чістить го, зберать склянчину, вшелякы одпадкы, бо має надію в серцю. Она має велику силу над ним. Не vzdавать ся. Часом бывають силный, як тот Карпатський медвідь. Не ходить по штирѣх, але по двоух, лемже певно по землі.

Дідова приповідка, котра ся муглубоко врізала до душі, ся стала неодолимим частів ёго každоденного жывота. Ёй вдячіть за то, же спів потят му є близький, же в сердцю носить образ, котрый нігда з нёго не зникне. (Маль.)

Полупредікатівны коншtrukції

Переходнов конштрукціов міджі простым речінєм і зложеним речінєм суть **полупредікатівны конштрукції**. Они ся вытворяють тогды, кідь ся к простому речіню **придружить другорядна (побочна) предікація – полупредікація**, котра не має форму присудка з визначенов часословнов формов. Главный

ціль такої трансформації тексту є його **стягнуття, згущовання**.

Позоруйте:

1. а) *Дубики, котры-м в дїтстві засадив, суть уж теперь великы.*
б) *Дубики, **засаджены** в дїтстві, суть уж теперь великы.*
2. а) *Мати стояла вонка. Она ся завила хустков.*
б) *Мати, **завита** хустков, стояла вонка.*
3. а) *Хлопці ішли горі валалом і шумно співали.*
б) *Хлопці, шумно **співаючі**, ішли горі валалом.*
4. а) *Юрко утікав. Розмаховав при тім руками.*
б) *Юрко утікав, **розмахуючі** руками.*
5. а) *Зышли сьме до валалу, жебы сьме сі выпросили даяке їдло.*
б) *Зышли сьме до валалу **выпросити** сі даяке їдло.*
6. а) *Пришли вшыткы волічі, жебы сі зволили старосту.*
б) *Пришли вшыткы волічі **зволити** сі старосту.*

Основа трансформації – зміни двох речень на єдно речіння з полупредікативнов коншtrukційов є зміна **вызначеной часословной формы** (засадив, завила, співали, розмаховав, попросили, зволили) на **невывзначену часословну форму** (засаджены, завита, співаючі, зволити).

Полупредікативна коншtrukція має функцію члена речіння, найчастіше придатку або обставника.

Діяня є в полупредікативных коншtrukціях **выражене часоприсловником, часопридавником і інфінітивом**.

ЗАДАЧІ

1. Заміньте єдно з речінь полупредікативнов коншtrukційов.

- а) *Вояк довго думав. Вояк споминав на вшытко пережыте.*
- б) *Пастырь ходив по полю. Пастырь завертав худобу.*
- в) *Маша співала пісню. Маша варила вечерю.*
- г) *Дідо сі світив швабликом. Дідо глядав пипку.*
- д) *Хлопці робили снігуляка. Хлопці ся сміяли.*

2. Заміньте єдно з підрядных речінь полупредікативнов коншtrukційов.

Раз, кідь сьме бісидовали о змыслі жывота, одповіла як філософ. Не хотіла бы-м быти аж цалком на старунку своїх дітей, жебы єм не бідовала, жебы єм вмерла в спаню. Зачав дути недобрый вітор, котрый нарушовав тот препотребный покій. Святыв бы ся воздух, який ей додавать силу. Бодай бы довгы роки жили сусіды, які ей в почливости тримають. (Подля М. Мальцовской)

Модіфікація штруктуры речіння в текстї

При будованю тексту може быти штруктура простого речіння комплікована розлічними одхылками од заужываной. Тогды vznikають **окремы коншtrukції** простых речінь.

Кідь хочеме в речіню дакотрый факт підчаркнути, можеме го **выділити, одокремити**: *А бідна газдыня плаче. – А газдыня плаче, **бідна**. Андрій любить ходити на грибы. – **Андрій**, тот любить ходити на грибы.*

Вывтворили сьме так речіння з **выділеним** (або **одокремленим**) членом речіння, котрый ся в речіню выділює чарков а в устній речі – інтонаціов, напр.: *Я відів медвідя там, **в лісі**.*

Далшы окремы коншtrukції простого речіння:

Осамостатненный (выділений) член речіння vznikне выділїнєм дакотрого з членів речіння до самостатного выповіджіня, напр.: *За **высоким лісом**, **повыше нєго**, на Вігорлаті, ся указовали дві скалы Сниньского каміня. **Попрасканы, зароснуты мохом**.*

Граматічно і по значіню є осамостатненный член составнов частєв передстоячого речіння, од котрого ся пунктуачно (точков) і інтоначно выділює.

Припосный член речіння належить до рамок того речіння, од котрого є пунктуачно і інтоначно одділений. Звычайно ся припоює к речіню якбы нечекано, аж по скінчіню речіння і выділює ся тіре (–) або запятов (.), напр.: *Я зберам грибы – **але лем тополёвы**. Я їм мясо – **але лем куряче**. Купив хыжу, **але деревяну**.*

Выпуціня або еліпсіс є така коншtrukція, в котрій ся дакотре слово выхавлять зато, же не є барз важне, або є знаме з контексту ці з бісідной сітуації, напр.: *Говорили сьме о домашніх звірятах. **Я о нашім псови** (говорив єм).*

Еліпсіс (выпуціня) може быти троякий:

а) **Лексікалізований еліпсіс**, в якім собі выпуціня уж ани не усвідомлюєме, напр.: *Мала грудка – **самый сыр**. Який гость – **такий колач**. Із бідняка – **пес і собака**. Яка до горнців, така до танців. Який дяк – **така книжка**. Чістота – **пів жывота** і т. д.*

б) **Контекстовый еліпсіс** ся вытворять в писанім текстї і вяже ся на передстоячий текст, напр.: *Грушок было того року на загороді невроком. **А главно таких, што я люблю**. Цигане грали чардаш. **Тот мій наймиліший**.*

в) **Сітуацный еліпсіс**, з котрым ся стрічає найчастіше в každоденній комунікації, (часто як одповідь на вопрос), напр.: ***На балкон**. (листок до кіна). **Світле, десятку**. (пиво) **В културнім домі**. (одповідь на вопрос – Де є дискотека?) і т. д.*

Недокінчене речіння, перерване выповіджіня (apoziopeza) ся вытварять тогды, кідь речіння недокінчіме з даякой внуторной або вонкашнєй причіны (перерваная іншов особов при бісідї або самы не хочеме доповісти думку і т. п.), напр.: *Брат хотів втечі, **але...** Я бы був зателефоновав, **лемже...** і т. д.*

Перерване выповіджіня з боку интерпункції характерізують три точки і недокінчене (перервана) мелодія (інтонація).

Вставны слова (parentéza), **вставны і вставлены коншtrukції**, то суть слова і словозлуки, котры мають в речіню автономну позицію і выражають субективне одношіня бісідуючого к обсягу речіння. В устній речі мають понижєну інтонацію в порівнаню з выповіджінєм, в котрім ся находять. В писаній подобі тексту ся

виділює **зап'ятыма**, але і **тіре** (–) ці **скобками** (zátvorkami) (головно в одборнім тексті). Напр.: – *Про вшыткых, **реку**, хліба нїт. Вшытко маме, **як самы видите**, замкнуте на два замкы. Засіданя отворив, **як визерало**, пан Василь Турок. Водни – **як знамо** – я слабо віджу. Медициньска поміч, **на жаль**, є залежна од пінязей. Вышов газда на поле (**мав два шумны, міцны воли**), помаленькы собі оре і співать собі поволи.*

ЗАДАЧІ

1. Найдийте ходем пять окремых (модіфікованих) конштрукцій простых речинь в читанці, в Народных новинках, в часописі Русин або в дакотрім учебнику. Яку мають функцію в тексті?
2. Напиште куртый розговор з každоденной животной ситуації, де поужыєте дакотры із споминаних конштрукцій.
3. Прочітайте текст. Найдийте в нїм дакотры із вышше уведжених конштрукцій.

- а) – Паво, тобі перескочило? Зосмішнюєш птахів. Збыточно єсь...
– Збыточно? – знервозніла парадніця.
– Тадь ты ніч нове...
– Як ніч? Ці єсь цалком сліпа?

(Подля М. Ксеняка)

- б) – Настё! Я уж, моя, не віджу на буквы ани через день.
– Аж так ті, злата моя, затягло?
– Аж, моя, аж...
– Та ідь за докторков, бы ті окулярі приписала, маш уж на то ай роки, чоловіче.
– Піду, моя, піду.
– Але, як так смотрю, здасть ся мі, же бы-м ай я сама тыж потребо-вала...

(Подля Ш. Сухого)

в) Актуалізованы поговоркы:

Даютъ – беръ, не даютъ – підплатъ.
Кідь штат не йде к народови, народ іде до другого штату.
Гора з горов ся не сходить, а кінці з кінцями – мусять.
Не дай Боже, з Івана жупана.
Каждій зеленині – свій пестіцид.

ПУНКТУАЦІЯ

Пунктуація і єй функції

Під пунктуаціов ся розумить сістема графічних знаків, котры ся вжывають на членіння тексту.

В русиньскім языку ся вжывають слідуючі пунктуачны знакы: точка (.), выкричник (!), звідалник (?), зап'ята (,), точка із зап'ятов (;), двоточка (:), цітовалникы („“), тіре (–), дефіс (злучка) (-), три точки (...), скобки (()), ломка (/), апостроф (').

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте текст і слідуйте в нїм вжываня пунктуачных знаків.

Мати... Едно простое слово... В нїм – цілый мій світ... В нїм живот деревяной, соломов покрытой хыжки, в котрій я ся народила як сема дітина своєї матери...

Мати, мамка, мамочка... Што я, властно, о ній знам? Скоро ніч. Была мати, жыла, як каждая інша жена на валаї. Не зазнала-м єй нияк, лем при роботі. Все мам перед собов єй шыковны ногы, котры ся метали на вшыткы боки, єй дрібны руки, котры нігда не спочінули. Мати хотіла стигати за няньком, бо то був акуратный хлоп, выжадовав од ній порядну роботу. Зато собі мати нігда не поспала лем так через день. Поле, робота дома, біганя коло громадкы дітей... Як могла знести таку тяжобу, таку скалу на своїх крегонькых плечах тота, маленька поставов, жіночка?! Доднесь не знаю, што єй тримало при животі? Може, тоты діточкы, котрых аж сім породила? А, може, тота завзятость руснацька? Была то моя мати, котра і мені дала живот в тяжкых болях... (Маль.)

2. Спробуйте характерізовати роль вжытих пунктуачных знаків в речінях:

Мати, мамка, мамочка...

Што я, властно, о ній знам?

Як могла знести таку тяжобу, таку скалу на своїх крегонькых плечах тота, маленька поставов, жіночка?!

Пунктуачны знакы при членіню тексту мають дакілько функцій: а) **выділюючу**, б) **припоюючу**, в) **одділюючу**.

Выділюючу функцію в речіню мають: точка, зап'ята, тіре, двоточка, скобки і цітовалникы. **Точков** ся найчастіше означує закінчіня простых і зложених речинь. **Зап'ятыма** ся означують граніці міджі речіннями в штруктурі зложеного речіння і граніці міджі єднородныма компонентами (членами) речіння. **Скобки** і **цітовалникы** ся вжывають все у парі, мають праву і ліву сторону, **зап'ята** і **тіре** у выділюючій функції ся вжывають тыж у парі (дві зап'ята, дві тіре).

Пунктуацны знакы **запятя, двоточка, тіре і точка із запятов** маюць припоючу функцію. Они назначають, же выраз, за котрым стояць, ся буде росшырэвати далшым выразом або речінём.

Многы пунктуацны знакы маюць **еднаку функцію**, напр. закінчіня речіня (і як части зложеного речіня) може подля сітуації назначавати **точка, точка із запятов, звідалник** або **запятя**, выпущіня дакотрой части речіня маюць назначавати **тіре** або **три точки**.

Дакотры пунктуацны знакы, главно **запятя, тіре і точка**, маюць **выдільюучу і припоюучу функцію** (означає ся і як оддільюуча функція) – при выдільваню компонентів речіня, вставных слов і вставных коншtrukцій.

Многы пунктуацны знакы, главно **выкричник, звідалник, три точки, тіре** назначають або підкреслюють значіня і модалность окремых слов або іншых частей писаного прояву (назначають ознамліня, вопрос, розказ, желаня, скричаня). **Тіре і три точки** назначають выпущіня части прослову, тексту, незакінченость думкы з якихсь обективных або субективных причин; **тіре** на зачатку речіня (в новім рядку), звычайно в умельцкых і публіцистичных текстах, сігнализує пряму реч.

Дакотры пунктуацны знакы маюць і іншы функції: **точков** ся назначає скорочіня слов, выразів: *напр.* (наприклад), *р.* (рік), *і т. д.* (і так дале), *і ін.* (і іншы), або сігнализує порядковий чісловник (2. – другий, 3. – третій); **точка, права скобка, ломка** (ведно з чіслом або малов буквов) або тіре сігнализують і зачаток новых абзаців або окремы пункты при перечісліваню (напр. 1., а), б).

Апострофом ся назначає выпущіня знамой або регуларно ся повторюющей части якогось знаку, звычайно чісла (напр. *Сігорд '01, Маковіцька струна '02, Духновічів Пряшів '03*); **злучков** – выпущіня даякой гласной в словах (напр. *бы-м* місто *бы ем, бы-сь* місто *бы есь*).

Дакотры пунктуацны знакы ся вживають на означіня математичных одношін, напр. **точка** означає множіня (2:2 – два раз два), **двоточка** діліня (6:2), але напр. у шпорті сігнализує одношіня міджі чіслами (шпортовий выслідок, напр. 3:2 – три ку двом), **тіре** – одрахованя (7 – 2), **запятя** оддільює десятинны чісла од цілых (12, 2), до **скобок** ся дають множины компонентів (62).

ЗАДАЧІ

1. В слідуючих речінях доповнийте выпущены пунктуацны знакы.

В тоту зиму страшно мерзло • Студінь щіпала за тварь заходило за нхті • Няньк але за толочіня копіці мі дашто дасте попросила ем ся нянька кідь ем напыцяла землю • А ты думаш же мені там добрі было взвав ся нянько • Ой кібы Юрко жив • Скоро ся верний • Чом ня не забив тот Німець • О Боже мій • Кого чекаш Мерё • Повідай де гуслі бо твої палці ся нігда не дотулять ку струнам ты злодію (Подля М. Мальцовской)

2. Становте, в котрых речінях в задачі 1. пунктуацны знакы маюць функцію:

а) выдільюучу, б) припоюучу, в) оддільюучу.

3. Сформулуйте по дві речіня з пунктуацныма знаками у вшыткых трёх функціях.

ПУНКТУАЧНЫ ЗНАКЫ

Вжываня пунктуацных знаків

Точка

Точка (.) ся ставить:

1. На кінці простого і зложеного росповідного речіня, напр.: *Вечур был холодный. – Час, який минув од посліднёго списованя людей в маю минулого року, приніс штатістіку, котра з народностного погляду дає много імпульів на задуманя.*

2. На кінці речіня, в котрім часослово мать форму розказового способу (імператива) або і без такой формы, кідь ся в речіню высловлює просьба, желаня, рада, або на кінці желающего речіня, напр.: *Робте так, жебы добрі было. – Боже, дай му кус щастя.*

3. За скорочінями, напр.: *т. р. (того року), т. є. (то есь), респ. (респективно);*

4. за великыма буквами, подобно за арабскыма або римскыма чіслами, котрыма ся означають группы або підgroups, напр.:

А. Словотворіня основных частей речи

1. Словотворіня назывників

І. Словотворіня придавників;

5. як знак на одділіня годин і минут выражених чіслами (ту за точков ся не охаблять порожње місце), напр.: *в середу о 13.15 год.*

Точка ся не ставить:

1. За меном автора і назвов книжки або статі, за надписом, за назвов школьскої задачі, за назвов слогового жанру в школьскій задачі, котрый ся уводить у скобках, за надписом, за назвов уліці, намістя і под., за короткым ознамлініём, назвов будовы, містности і под., напр.:

Штефан Сухий • Енді сідають на машину вічности • Карпатськы русиньскы діалекты • Діктат • Наша школа (Опис) • Перспектива русиньского народа (Роздум) • Намістя Александра Духновіча • Галерія Міро

2. за доповненыма даныма в урядных листах, а класній книзі, на свідоцтві, в анкетах і под., напр.:

Родне мено і призви́ско: Петро Крайняк

Датум народжіня: 15. 7. 1952

Місто народжіня: Пряшів

3. за ініціалным скорочінём, напр.: *СР (Словеньска република), САОР (Словеньска асоціація русиньскых організацій), ТАД (Театер Александра Духновіча);*

4. за значками про міры, вагы, напр.: *км (кілометр), м (метр), г (грам);* за хемічныма значками (пишеме їх латиніков, бо ся вживають подля міджі-народной термінології): *Fe (ferrum – желізо);* за музичныма значками (пишут

ся латиніков): *f (forte)*; за значками означуючіма назвы грошей окремых держав: *Ск (словенська коруна), Зл (злотий)*.

ЗАДАЧІ

1. Поставте правильно точку.

Няй буде по твому • Непотрібны слова выхабте • Уліця Александра Павловича • Основна школа на ул Коменського • Як Руснакы релаксують • Редакція Русин • Сучасный русинський язык • Ян Гриб • Місто народжіня: Снина • Моє село (Опис)

2. В котрых припадах точку не поставите і чом?

Т.А.Д.; цм.; А. П.; Фт.; Ш. Смолей; Діктат.; Намістя 1. мая; Русин.; Місто народжіня: Братіслава.; г.; р.; в пункті ч. 10.; Др.; на с. 8.; С.Р.; ОУ; США; Меркурі 4.; О; Русиньскы арабескы; Русинський язык про 2. класу середніх школ із навчанєм русинського языка; Анна Галчакова

3. Правильно скоротьте слова і словозлуки і поставте точку де треба.

Година, народный, словенський, доктор, то єсть, стороча, капітан, професор, і подобно, наприклад, доктор філософії

4. Вжійте правильно точку в скорочінях і в ініціальних скорочінях. Потім цілы слова напиште.

ч.; тз; Ч. Р.; Інж.; СРМС; Е. У.; НАТО; Н. Р. СР; Н. Б. С; П. У.; МсУ; ПдФ; Пг. Др.

Выкричник

Выкричник (!) ся ставить:

1. На кінці розказовых (імперативных), желаючих і вокативных речінь, напр.: *Утікайте! – Было на што позерати!*

2. На кінці менных виразів, чутеслов, ословлінь, котры функціонують як єдноскладны речіня, напр.: *Но тото! – Марько! – Пссс!*

3. В міцно експресивнім прояві або розказі ся вживають два або і три выкричники, напр.: *Чудак!! – Таке циганство!!! – Сидь!!!*

4. За розказовыма речіннями, котры мають характер звідалных речінь, часто ся ставить звідалник і выкричник, напр.: *Та то робо-та?! – Што то за порядкы?!*

5. Кідь за собов іде веце виразів, за котрыма бы мав стояти выкричник, то звичайно го ставиме за посліднім виразом, напр.: *Юрку, подь уж, подь! – Можеш іти, чуєш!*

6. По утверджуючих або негуючих словах-речіннях, кідь стоять на зачатку речіня і ся высловлюють з виразнішов выкричниковов інтонаціов, напр.: *Гей! – Ніт!*

Выкричник ся не ставить:

За речінєм з формов розказового способу присудку, кідь ся не думать на

фактичний розказ, але лем на понукнутя, просьбу, навод, напр.: *Слушно і повів: „Сядьте собі.“ – Допиште в словах выхабены гласны.*

ЗАДАЧІ

1. На кінці слідуючих речінь поставте выкричник, респ. іншы пунктуачны знакы.

Вось мі го з оч, бо такой вшыткому конець • Не вечеря, а кралёвска гостина • Одміряйте вшыткы боки трикутника • Та ці мож так робити • Юрку, Юрку, подь уж домів • Понукнийте старшым місце на сиджіня • Дость уж, дость • Хрістос воскрес • Та то ты • З веселов тварёв го привітав: „Лем подьте, подьте“

2. Сформулуйте по єднім речіню на каждый з уведжених параграфів о вживаню выкричника.

3. Сформулуйте 5 речінь, на кінці котрых поставите звідалник з выкричником.

Звідалник (вопросник)

Звідалник (?) ся ставить:

1. На кінці звідуючого речіня (простого або зложеного), напр.: *Коли сьте ся вернули домів? – Нянько уж пішов на поле?*

2. На кінці підрядного зложеного речіня, кідь главне речіня є звідалне, напр.: *Не чули сьте, же ёго родічі одышли до Америки? – Знали о тім, же їх дівка дома не спала?*

3. На кінці прирядного зложеного речіня, кідь на ёго кінці стоїть звідалне речіня, напр.: *Прийдеме на забаву а кого не видиме? – Суть заместнаны, а де робота?*

4. В середині речіня в скобках за словом або виразом, кідь хочеме назначіти похыбность, недовіру к повідженому, напр.: *Ты не маш часу (?) на учіня? – Же-сь быв хворый (?), кідь єсь не пришов до роботы?*

Звідалник ся не ставить:

кідь характер вопросного речіня має лем підрядне речіня, напр.: *Могли бы сьме му повісти, што собі о нім думає.*

ЗАДАЧІ

1. В котрых зо слідуючих речінь поставите на кінці звідалник а в котрых іншый знак?

Говорили сьте о тім, што бы ся мало в першім ряді зробити • Попросьме ся го, в котрім місті ся народив • Што з тобов, зятю мій дорогой • Роздумовали, як найліпше бы одпочінути • Заставили сьме на краю ліса і які звуки не чуєме • Мам ся вертати, не мам ся вертати • В чім є сила, краса і глубокий змысел той книжки • Таке ёго хотіня як нас могло пересвідчіти • Та ці сьте то чули • Співати зачати знали, але як дале

2. Сформулуйте пять речінь, в котрых звідалник поставите в їх середині.

3. Оправте хыбне вжывання звідалника в речінях. Повіджте, які знаки мають быти на їх місці і чом?

Як то бісідуєш? Віділи сьме тя, як єсь красно вызерав? Думаеш собі, же сьме неспособны? Шкода, же-сь такой помалый? Роздумую, як бы-м ті помогла? Могли бы сьме ся попросити, ці ся треба каждый рік стрічати? Одкы бы сьме набрали тільки пінязей? Просили сьме ся їх, де были на доволенці? Не знам, ці твої рішїня нам помогут?

Запята

Запята (,) ся ставить:

1. По чутесловах на зачатку речіння, кідь ся высловлює спокійнов інтонаціов; групу чутеслов або часток на зачатку або на кінцю речіння виділюєме як цілок, напр.: *Ой, та то нещастна дітина. – Ой веру, было то так.*

2. По потверджуючих або негуючих словах **так, гей, ніт, а як же, а тыж** у функції підсилєваня, за котрыма слідує речіння дале розвиваюче обсяг выповіджіня, напр.: *Што, болит тя работа? – Так, так, лем сидь.*

3. По ословліню, вставных словах і вставных конштрукціях – на зачатку речіння, кідь тоты стоять в середині речіння, то запятов ся виділюють з обидвох боків, а кідь стоять на кінці речіння, запята ся ставить перед нима, напр.: *Ой, пане, вшиткой правда є. – І, вера, дотля глядали, помы не нашли.*

4. По контактных виразах, як: *знаш, знате, розумиш, розумите, прошу, повіджте, як видиш* і ін., напр.: *Як видно, пересвідчила єм го, же хочу помочи матери і захранити єй живот. – Вітайте, хрестный отче.*

5. При повторєваню єднородных членів речіння, жебы указати на продовженость дії і жебы указати на вещь особ, предметів, явів у дії або покою; кідь у єднороднім члені речіння ся повторює тот самый злучник вещь раз (*і-і-і, ай-ай-ай, ани-ани* і под.), напр.: *Мужу мій, і пий, і їдж, бо ся розходиме. – Ани так, ани сак недобрі.*

6. При виділіню порівнюючих виразів, котры ся зачинають словами: **як, як кібы, як кідь, як бы**, напр.: *Добрі, братку, же-сь ту, та двом ся ліпше буде йти, як єдному. – Кричіть, як кібы був конєць світа.*

7. При виділіню одокремлєных членів речіння:

а) Одокремлєных приложок (апозицій) – пошыреных/непошыреных, главно тогды, кідь ся односять ку властным менам або містоназівникам, напр.: *Сестра Анця, Влена і Йила нашли свій домов в найсмердячішій чеській краю, северочеській, де пішли за роботы... – Марька, дісятьрічне дівча, зістало дома саме.*

б) Одокремлєных додатків (атрібутивів), котры можуть стояти на зачатку, в середині або на кінці речіння, напр.: *– Вонка было красне рано, переткане пташачім співом. – Ішов попід вигляд, припараджений лісками.*

в) Одокремлєных слов, які уточнюють обставники часу, міста і т. д., напр.: *З того дня, як одышов Юрко, потекло много воды. – Стояла ту, серед хыжы, як вымінена.*

8. При виділіню часоприсловниковых конштрукцій, напр.: *Вошовши до*

хыжы, звітав ся з родічами. – Прибігнувши к матери, впала єй до наруча.

9. При виділіню уводжуючого речіння, котре є вснутое в непрямій речі автора, напр.: *Кібы сьте были тихо, повів Петро, та бы вам было ліпше. – Не думате, же требало прийти скоріше, підбрусила Маря.*

10. При виділіню інфінітивных (пасівных) конштрукцій, котрыма ся выражать конкретне одношіня к чомусь або оцініня чогось, напр.: *То было, коротко повіджєно, говове пекло. – Логічно взято, тот припад не є незвычайный.*

Запята в зложенім речіню

В зложенім речіню запята ся ставить:

1. На одділіня беззлучниковых зложеноприрядных або зложенопідрядных речінь, напр.: *Петро вошов до хыжы, звітав ся зо вшиткыма, тихо сів коло пеца... – Кідь порайла в стайни, Юлка, освітлена материньскым щастєм, хотіла войти до хыжы...*

2. На одділіня злучниковых зложеноприрядных частей (речінь), котры ся споюють протиставными злучниками **а, але, зато, но**, напр.: *Рано ся вказовало красне, но як раз зачало лляти. – Всягды добрі, але дома найліпше.*

3. На одділіня зложенопідрядных частей (речінь), напр.: *Село, в котрім виростав, є уж давно під водов. – Што обіцяв, то і зробив.*

Запята ся не ставить:

1. Перед чутесловами, котры в речіню заступають часослово в присудку, напр.: *Хопить палицю а бух по нім.*

2. Кідь чутеслово стоїть близко при ословліню, напр.: *Ой мамо наша, мамо!*

3. Перед ани за частками, котры ся односять лем к єдному компоненту речіння, напр.: *Ходив єм там веру часто.*

4. Кідь предікатівный компонент ся споює із звязочным часословом і злучником як, напр.: *Єго руки были як лед.*

5. Перед **як** в споїно з виразами (**не**) *веще як, (не) меньше як, (не) довше як; як треба, як хочеш, як можеш, як ті пасує; ниhto другий (іншый) як, ніч інше як* (у визнамі *лем*), напр.: *Роб як хочеш, лем жебы добрі было. – Учів ся не вещь як годину.*

6. Перед ани по тіснім атрібуті стоячим за надряджєным компонентом, котрый є своїм визнамом тісно звязаний з обсягом цілого речіння (кідь речіння має мати даный визнамі, не мож го з нєго выпустити); запятыма ся не одділює ани тісний атрібут із злучником **як**, напр.: *Дім збудований на слабых фундаментах довго не вытримле. – Мы Русины знаме свою ціну. – Языки як руський, русиньскый суть выходославянскы.*

7. При зложєных злучниках і споюючих словах – **зато же, зато жебы, по тім як, намісто того жебы** – запята ся ставить лем раз: перед цілым споїнем слов або перед злучниками **же, жебы, як** (позиція запятої залежить од обсягу і інтонації выповіджіня), напр.: *Вонка было красно, зато же (зато, же) світило сонце.*

8. Кідь першый злучник є протиставный – **а коли, а кідь**, напр.: *Было треба ся нам vybrати скоріше, а кідь сьме встали, сонце уж припікало.*

ЗАДАЧІ

1. В слідуючих речіннях поставте правильно запяты. Высвітлийте їх правопис.

Ох біда, на нас пришла. Уж, жебы-м тя ту не відів марш! Я ся верну Юлко, верну ся і мы собі збудуєме нову хыжу. Што, лем з тобов буде дітя моє. Та не натрапили ся з ним бідацы дость? Як видно всягды є много зелені. Быв очівісно барз нервозный. Представте собі вшытко сьме стигли зробити. Вашы діти а то ся не бою повісти мають перед собов будучность. Ішов попід стромы припаданы снігом. Мы, Русины, знаме, котрый є наш материнський язык. Быв сердитый бо не стигнув автобус. Повів, же як буде світити сонце прийде. Вертали ся хлопцы з войны поранены голодны обдерты падали перед родным порогом. Вшыткы навколо правду повісти то знали. Ніч яка місячна, зоряна, ясна... Вшыткы котры роботу скінчили можуть ся іти умыти. Брат котрый ся якраз вернув з міста з няньком ся пустив до кошнія. Де дрыва рубают там тріскы падають. Што на сердцю, то на языку.

2. Сформулуйте пять речінь з єднородныма членами речіня і правильно в них поставте запяту.

3. Сформулуйте пять зложеноприрядных речінь і правильно в них поставте запяты.

4. Сформулуйте пять зложенопідрядных речінь і правильно в них видільте підрядны речіня запятыма.

Точка із запятов

Точка із запятов (;) ся ставить:

1. В простім або зложенім речіню перед тов їх частёв, котра є высвітлінем части стоячой перед нима, напр.: *Не мусите чекати на завтра; завтра уж може быти днесь.*

2. В простім речіню на одділїня высвітлюющей приложкы (апозиції, *pristavku*): *Русины суть народом без властного штату россіяным в Карпатах; Курды Европы.*

3. При выраховлєваню груп, котры суть взаємно повязаны, напр: *Не было тяжко встановити ясну граніцію міджі з єдного боку Русинами як представителями выходного славянства і западославянськыма етносами Словаків і Поляків; Мадярами, етносом угро-фіньской родины на югу; Румунами, народностёв романьской языковой группы на юговыході.*

4. В зложеных речіннях про легшу орьєнтацію в них, напр.: *Встала, засвітила лампу; кідь ся вонка зъявив Петро, выбігла і она.*

ЗАДАЧІ

1. Поставте правильно точку із запятов. Высвітлийте єй вживаня.

Подля Павлова розознаєме штирі основны тіпы вышшой нервової чінности: тіп силный, погыбливый, вырівнаний, тіп силный, погыбливый, невырівнаний, тіп силный, мало погыбливый, вырівнаний, тіп слабый.

Період перед роком 1945 можеме розділити на штирі етапы, з котрых каждая ся одлишує тым, котрый язык або языки преферовала. Суть то слідуочі періоды: 1/ 17. стороча і зачаток 18. ст., 2/ кінець 18. ст. – 1848, 3/ 1848 – 1918, 4/ 1919 – 1944.

Далшыма великыма діалектныма цілками в рамках выходных карпатських діалектів суть традично бойківскы діалекты на северных схилах Карпат, гуцульско-покутьскы діалекты у выходных Карпатах і на Закарпатю (на выход од рікы Шопуркы), надсянськы діалекты, росшырены главно на правім березі рікы Сян на север од Пржеміслу в Польску а счаси і в львівській области, мають много сполочных знаків із западным карпатськыма (лемківськыма) діалектамы, респ. і з бойківськыма і наддністрянськыма.

Ромове цілыма роками жыли на периферії інтересу сполочности, нехочены люде.

Юстина ся лем призерала на ню, але ніч не одповіла, порозуміла, же Маря не фіглює.

2. Котрым пунктуачным знаком ся дасть в дакотрых речіннях замінити точка із запятов?

3. Сформулуйте пять речінь, в яких вжыєте точку із запятов. Высвітлийте єй вживаня.

4. В часописі Русин выглядайте речіня з точков із запятов.

Двоточка

Двоточка (:) ся пише:

1. За речінем або виразом, котры уводять пряму реч, напр.: *Чоловік сплюнув через зубы і так повів:*

„Но, не чудую ся, же стара чортиха ся пофыркала, але і же малы чортята за нёв повтікали?“

2. В простім або зложенім речіню перед частёв, котра попередню часть высвітлює, пошырює або доповнює, напр.: *І старый так зробив, як судцёва жена гварила: пішов, взяв рыбацький прут і на луці рыбы їмав.*

3. Перед вырахованєм дакотрых членів виразу, главно кідь речіня уводжуюче вырахунок саме не має змысел, напр: *Штруктурну схему речіня можуть творити компоненты: субект або семантичний субект, предікат, обект і адвербіалы, выражены непрямыма падами.*

4. В бібліографічных даных за меном автора, напр: *МАЛЬЦОВСКА, М.: Русиньскы арабескы. Пряшів 2002.*

ЗАДАЧІ

1. В слідуючих речіннях поставте де треба двоточку і высвітлийте єй вживаня.

Днесь карпатськы Русины жыють під розлічныма назвами, котры вжывали або котры їм давали сусідове Русин, Руснак, Лемко, Бойко, Гуцул, Долинян, Угрорус, Карпаторос, карпатський Українець, Русин-Українець... Способ

будована штатности в розлічних країнах в Середній Європі є подобный, але мы хочеме підкреслити, котрый є подля нас основный про порозуміння будучого розвоя проблемів, які ся односять к народности, штатности і регіоналізму в тых країнах позиція к історії мусить быти сучасно сінхронна і діахронна, т. є. мусиме брати до уваги розвой самобытности в розлічних історічних епохах, а то з погляду їх сполочної історічної перспективи. Треба повісти, же дїдовизна штату і народа в тых країнах ся в основнім одлишує. Можеме єй розділити до трёх груп імперіална, народна, націонална. В Шевченкові домовині русинський рух натрафив на великий одпор вшиткы русиньскы активісты были обвинены із зрады проти України... (Калві)

2. В котрых припадах двоточку ставити не треба і чом?

І позерать ліпше: „Што то є?“ Бача уж знає: хто му ягнятка бере. Думав собі: „Десь одпочіну під стромом і піду дале.“ Ёго жена тогды руки заломила: плакала, нарікала. Найвеце сполупрацуєме: з Братством в Польску, але віримо: же скоро ся зліпшить сполупраца і з остатніма. Ціла приправа свадьбы мала свій поступ: свої правила, котры не мож было выхабити. Было то: нагваряня, спросины, огласкы. Галгашова, А: Стружницькыма пішниками: Пряшів 1993. Дітей Гелена не мала: хоч і была краснов женов: високов, стройнов, шыковнов і на руки, і на ноги.

3. Сформулуйте пять речінь, в яких вжыєте двоточку.

Цітовалники

Цітовалники („“) ся ставлять:

1. На зачатку і на кінці прямой речі або на зачатку і на кінці окремых частей прямой речі одділєных од себе уводжуючим речінєм (місто них ся може вжыти і тіре), напр.: „Што ся стало?“ як кібы зо сна ся пробудила Юлка. – Чуєте ся зле? – выпрошувала ся Аня. (Маль.)

2. На зачатку і на кінці дословного цитату, напр: Русиньскы Народны новинкы пишуть: „Позиція нашой редакції є ясна – намагати ся заховати кіріліцю.“

3. Кідь ся в тексті уводять вирази тіпічны про якусь групу людей або регіон, слова вжыты в іронічнім значіню напр.: Тота твоя „правда“ – болять. – Не маш пожычіти „кіло“ (стовку)?

4. Кідь в цітовалниках ся находить ціле речіння, то точка, звідалник, выкричник, запята, многоточка стоять перед другыма цітовалниками, напр.: Мати скричала: „Подь до хыжы, не стій на морозі!“; кідь в цітовалниках є пряма реч а за нёв наслідуює уводжуюче речіння, запята ся ставить перед послідніма цітовалниками, напр.: „Верур ня не чекайте,“ повів і одышов.; кідь є в цітовалниках лем слово або вираз, пишемо послідні цітовалники перед точков, выкричком, звідалником, запятов або точков із запятов, напр.: Та до досправды, як мати все говорила, „чудак над чудаків“.

Позначка: – Назвы книжок, часописів, умелецьких і научных творів і под. пишемо звичайно без цітовалників. Но кідь є то потребне (напр. кідь є назва задовга і не є ясне, де ся кінчіть) цітовалники мож поужыти.

ЗАДАЧІ

1. В речінях поставте правильно цітовалники і іншы пунктуачны знакы.

Ты не можеш робити што хочеш упозорнив Петра отець. А вы можете, одповів сын. • Де йдеш закричала мати. Наперед мусиш зробити домашні задачі а потім собі бігай. • Лемже то є наша Мері бо так єй кликали люде. • Каждый має право хранити своє я. • Кількораз сі тоты люде ставляли вопрос Чом то якраз мы мусили одыйти? • Під русиньським небом – мала сага єдної русиньской родини на выходнім Словеньску. • Уж сі ніч у валалі не могла купити, бо sklepa не было, на то і електрику єй выпяли, а жуночка на своїм поставила не погла ся з родной хыжкы, певно ся тримала своїх мурів, своєю земелькы, де ся народила і посивіла. • Тяжко мі было на сердцю, – повідать свідкыня нашого минулого. • Кідь є мати з нами, та не сьме самы – повів поет Василь Кочемба. • Часопис Русин є найвызначнішым інтеррегіональным русиньським часописом.

2. Прочітайте слідуячий текст і перевірьте правопис цітовалників і іншых пунктуачных знаків у нїм.

Вандрухы

Зышли ся двома вандрухы – єден сліпый, другый глухий. Бісїдовали:

„Як ся мате, куме Вартошек?“

„Ой куме,“ несу когута в кошек.

А як ся має ваша жена?

„Ой куме, то когут – не ворона.

– А як ся мають вашы діти!

Ой куме він звязаний та не вылетить.

Ой, куме, вас бы лем набити.“

– Куме мій, та я понесу домів, кідь ништо не купить.

(Галг.)

Тіре

Тіре (–) ся ставить:

1. Намісто звязочного часослова в теперішнім часі міджі подметом і присудком, які суть выражены назывниками в номінативі, напр.: Здоровя – найцінніше богатство. – Молодость – радость, староба – хвороба.

2. Кідь хочеме указати, же наслідуює штось нечекане, несподіване, напр.: Хто не читав Духновіча і Павловіча – не знає ніч о будительстві. – Чекали сьме го на одпуст – а він хворый дома.

3. Кідь ся назначує перервана реч; павза в речіню ся так вызначить выразніше, як запятов, напр: Карпатьска Русь – моя Отчізна – край прекрасный.

4. При одділєваню прямой речі єдної особи од прямой речі другої особи, кідь ся не уводять в самостатных абзацах, але в тексті ідуть єдна за другов, напр.: – Хочеш? – Не хочу. – Обіцяш? – Обіцям.

5. Перед словами автора, кідь пряма реч стоїть перед нима, або по словах за запятов, звідалником, викричником, кідь слова автора стоять в середині прямої речі, напр.: – *Но, а ці написали сьте.* – *Ніч сьте не написали,* – *не здавала єм ся.*

6. Кідь ся назначає одношіня ріноцінності міджі двома або веце пунктами – часовима, просторовима, міджі розлічними поняттями або явами, людьми, напр.: *2000 – 2001, септембер – октобер, Міджілабірці – Кісак – Прага, т – д.*

7. За речіннями, котры ся уводять як приклады за собов, напр.: *У сусідів ся уж не світило.* – *Снігом закурило цілый двір.*

8. При вираховлєваню окремых пунктів (місто чіслового означія), уведжєных в новім рядку, напр:

Языкова комісія прияла узнесія:

– *рекодифіковати правила русиньского правопису,*

– *точно становити теріторію взяту за основу кодифікації.*

9. При одділєваню вставных слов, словозлук або цілых речінь, напр: *Девять років з мужем Янком – ядерным фізіком – жыла в Дубні при Москві.* – *Не маме затыль – жаль – достаток студентів.*

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте правильно слідуячій текст.

Кыртіця і Горізонт

(Байка)

Прайник пере,

Лябда плете,

Але шору

Ніт ани єдному.

х х х

Кыртіця высунула голову з діры і – кідь ся перед нєв зъявила панорама природы – од несподіваня закліпкала очами.

– *Чудо! Та то Горізонт! – росплывать ся підземне створіня. – Він лем пару кроків од мене. А орлы – бортаци – о нїм співанкы складають як о чімсь недосягнутелнім. Хі-хі. Мі выстачить іщі трошечкы нору продовжыти і – кідь ся мі захоче – та му єдным ударом червену юху з носа спушу.*

х х х

Набісідовав єсь того, брате!

Кібы то пес зъїв,

Та гнедь скапе.

(Кс.)

2. В котрых припадах в байці Кыртіця і Горізонт є вжыте тіре найчастіше? Высвітлійте правила єго вжываня.

3. Чом суть выділены знаком тіре в тексті байкы слова, словозлукы і речіня: *бортаци; кідь ся мі захоче; кідь ся перед нєв зъявила панорама природы?*

4. В котрых із слідуячій прикладів тіре не напишєме і чом?

Ріхлик Пряшів – Гуменне пізнить 20 минут. • Желізо куєме – поky є горяче. • В місяцях май – юн студенты середніх школ здають матурітны экзамены. • Сімбіоза – красна і неюдємна – могла зачати фунговати... • А, дарьмо є, чоловік вже лем є такий – же ся учить на властных хыбах. • – Што там маш, же так стражиш, – процідив через зубы. • Найліпше буде – кідь мі того старого коня дасте. • Встане рано – а ту три вівці здохнуты. • Де не є ласкы – там не глядай ани щастя. • Красный є тот – хто має добре сердце.

Дефіс (Злучка)

Дефіс (злучка) (-) ся ставить:

1. На виражіня споюячого одношіня: в зложєных призвісках, напр.: *Труціньска-Сива, Турок-Гетеш;* географічных назвах, напр.: *Чесько-Словєньско, Ракусько-Угорьско;* в зложєных придавниках на виражіня ясно выділєных частєй, напр.: *жовто-зелєный (жовтый і зелєный), літературно-музичный (літературный і музичный);*

2. на означія взаємности, напр.: *чесько-словєньский (словник), мадярьско-польскы (одношіня);*

3. в словозлуках, в котрых перша часть означує цілок а друга єго часть, напр.: *Пряшів-Солівар, Бардіов-Вінбарг (части Пряшова і Бардіова);*

4. на виражіня приближности, неточности в квантітатівных злуках, напр.: *два-три, днесь-завтра;*

5. в споїнях виражаючіх повноту, високу або якусь міру дачого і под., причім ся визначують подобностєв гласных, змысловов близкостєв частєй, напр.: *тілом-душов, справа-зліва, який-такий;*

6. в споїнях, котрых части стоять в протикладї, напр.: *рад-нерад, Русин-Нерусин;*

7. в споїнях на виражіня ступнєваня, інтензіты, напр.: *лем так-так, помалы-помалы, мудрый-премудрый;*

8. при звуконаподобнюячїх виразах, напр.: *ку-ку, бім-бам-бом;*

9. на споїня части слов записаных чїслами і буквами, напр.: *2-літровый, 30-річний;*

10. намісто части слова, кідь за ним наслідує слово з єднаков другов частєв, напр.: *три- аж пятьмістный, вісем- аж десятькіловый;*

11. на припоїня падового або словотворного суфіксу к ініціалным скорочіням, напр.: *ТАД-у, ПУЛЬС-у.*

Дефіс ся не ставить:

в зложєных придавниках, кідь тоты виражають єдноту, цілок, напр.: *фіаловосиній* (синій до фіалова), *старославяньский;* або кідь суть утворєны од зложєных назв, напр.: *Руський Потік – руськопотоцький.*

ЗАДАЧІ

1. Высвітлійте правопис дефісу в слідуячїх речінях. Повіджте, чом в дакотрых словах дефіс ся не пише.

Але была, поky жыла, єдна жена-фіглярка. – А веце нігда бабу-босорканю не контролєвали, але надалеко обходили. – Видиш, же-сь неправду повідав. – Але бы-сь не вшалїв, бы-сь даякой грызоты не наробив! – Аленї, 15-річній дївцї, ся світ відїв прекрасный. – По англїцькы не знала, але з Англїчаном ся руками-ногами добїсїдовала. – Я в тїм часї была на зрост доста маленька, але мїцна-м была і мала-м велику дяку до роботы. – Марїя Разусова-Мартакова є визначна словенська писателька, яка свої творы писала про дїти. – Доцент Юрїй Панько є автором Русиньско-русько-українсько-словенсько-польского словника лїнгвістїчных термінїв. – Червено-синє-біла застава ся выпинає над презідентьскым палацом. – Мали сьме таку легку роботу, же раз-два сьме были з нїв готовы. – В Пряшовї-Солїварї виростав грекокатолицькый священник-народолюб о. Франтїшек Крайняк. – Послїдня сезона ТАД-у была барз успїшна. – Теперь-теперь, лем теперь то можеш зробити. – Было то давно-предавно... – Бух-бух і роботу поважовав за зроблену. – Хыбили два-три днї і вшитко бы было як треба. – Староружова фарба іщі все є облюблена у молодых дївчат. – Чорноморьскый пристав є фасцинуючий. – Перед нами є нова науковыскупна задача. – Словник лїтературнонаучных термінїв є про нас барз потрібный.

2. Сформулуйте пять речїнь, в яких вжыєте дефіс.

Три точки

Три точки (...) ся ставлять:

1. На означїня емоцїональной, перерушованой або перерываной речї, напр.: Пришов... – Дочекала-м ся...

2. На кінцї речїня, кїдь автор языкового прояву нароком не докінчїть свій прояв, бо дакотрый вираз ся му здасть невгодный, неточный, не знать як дале в прояві продовжовати і под., напр: Одышов домїв і... – Бїйте ся Бога, хлопцї, я не злодїй, я...; кїдь автора языкового прояву нараз перерушить даяка подїя або особа, напр.: Приказав єсь му то? При...

3. В цїтатї на означїня выпущеных слов у знамых высловах, главно в присловях і поговорках, напр.: Де не ходить сонце... – Хто другому яму копле...

ЗАДАЧІ

1. В котрых прикладах бы сьте написали три точки і чом?

Наш воздух, дебрї. – Гм-м-м. – Думала єм собі, же ся тому дасть даяк помочї. – Не видиш, же сьме послїдні? – Камаратя, змилуйте ся на до мноу. Забийте ня! – Може. Може. – Якы красны квіткы. – Я, – ледва одповіла Меря. – В думках повторєвала слова што му повість, як го назве своїм медведиком. – Йї ся зажадало одчути єго обятя, назвати го своїм медведиком, як тогды. – Каждый має своє. Родину, дїти. – Но, уж ня то не бавить. – Пише, же. – Менї ся ви-дить, же-сь з ним не бісїдовав, же то было цалком інакше. – Матери вдячіме за перше слово, за першы крокы. – То є богатство, то є капїтал! – Є як отворена книжка. – Заспала. – Но, чуда ся дїють на тїй землі. Великы чуда. – Кїдь єм стискала на западку дверей, за котрыма бы мала быти, не было мї єдно. „Што кїдь?“

2. В котрых речїнях три точки писати не треба? Доповнийте, де треба, іншы пунктуацны знакы.

Як ся маш... мате, дорогой краяне? – Познати – мате правду – не одразу мож! – Дай, Боже, дай!.. – Нїмїй дїтинї ани... – Справды бы єсь... – Я повїв. – Добрый вечур панї. – Па... па... пан ге... гене-раль, – зашепотїв войк. – І я думала же, же ня возьмеш за жену. Повїв бы-м, же тота тота форма не є найвгоднїша.

Скобки

До скобок () ся вкладають:

1. Вставне слово або вираз, котрым высвітлюєме, выяснюєме, доповнюєме і уточнюєме главну думку языкового прояву, напр.: В Польску, подобно як в Чеськословенську, був языковый вопрос Лемків (містна назва Русинїв) тісно споеный з політїков про народностны школы, приятов централнов владов у Варшавї;

2. мєно автора за цїтатом або і мєно автора роботы, але і точнїшы даны, напр.: Проблематїка лїтературного языка Русинїв в Карпатах має веце як тристорїчну історїю, кїдь возьмєме до увагы факт, же першы тзв. русиньскы тексты ся зачали обявлявати в 17. сторочу. (Толстой, Н. І.: Предслова. В: Зродив ся новый славяньскый язык. Нью Ёрк, Колумбія Універсіті Прес 1996, с. хііі);

3. часова або інша інформация за мєном особы або назвов, напр.: В далшїй части автор нам приближує особность Андрїя Бачиньского (1732 – 1772 – 1809). – Народив ся в Турья Пасїцї (Підкарпатська Русь);

4. сінонімы або їх варїанты, котры ся уводять за основным терміном, в одборных текстах, напр.: тотожность (ідентїфікація), присудок (предїкат);

5. розлічны сімболы і виразы в текстї, напр.: (!), (так);

6. фразы, або лем саме слово, што указують на реакцію слухаючїх, напр. (Тлесканя.), (Сміх.);

7. ремаркы в театралных грах, напр.: Федорцє (дрылив ю од себе): Іди, пропадь...

Скобки мамє: округлы (), квадратны [], ломены <> і зложены {}, причїм найчастїше ся вжывають округлы.

ЗАДАЧІ

1. Вжыйте правильно скобки.

Недавно сьме переживали роковину смерти Штефана Поповїча 20. 9. 1926 – 27. 6. 2001, Мукачово. – Ку спомянутым явам мож зачленити і „комбінацію“ твердых депалаталїзованих складїв де, те, не, ле і мягких складїв д'ї, т'ї, н'ї, л'ї понед'їл'ок, лет'їти, тет'ї. – То было на прїчинї, чом Жатковїч по приходї до Парїжа о автономії Русинії Підкарпатської Руси і єї терїторії іднав лем з чеськыма політїками. – Князь Лаборець. Подля книжки Выбор чехословацких и подкарпатских переказов. Прага, 1937, с. 56 – 59. – В значній мірі на выбїр языкового варїанту впливали розлічны факторы – географїчны місто бываня

до vystагoвaння, фaктoр релігійної приналежності групи грекокатолици, православны, католици, а тыж історична, културна, політична і ін. орьєнтація лю дей, маючих якусь освіту і владіючих славянськов грамотов. Русин 3 – 4/2002.

2. Перевірьте правопис скобок подля Правил русиньского право-пису.

Ломка

Ломка (/) ся ставить:

1. в одборных текстах міджі варіантныма або протикладныма виразами, напр.: *славянськы/неславянськы языкы (славянськы і неславянськы языкы), -ми/-ами (варіантне закінчіння назывників);*

2. при означіню школьского рока, напр. *2007/2008;*

3. на виражіня одношіня двох величин, напр.: *120 км/с (120 кілометрів за секунду), 4 л/100 км (4 літры на 100 кілометрів);*

4. на одділїня рядків вірша, якы наслідують за собов, напр.: *Бескїде наш, горы, / Краю наш прекрасный, / Дякуєме тобі / За наш живот щастный. (См.)*

ЗАДАЧІ

1. Видільте ломков окремы рядкы вірша і поскладайте їх до строф.

Плач орла

Пискать орел над Стружніцёв, кружить над садами, де же ся поділи куркы з курчатами. Вылетів над Звалу і там ніч не видить, лем пастырь з худобов у холодку сидить. Присів на Газдорань, ростяг свої крыла, ту вода навколо берегы підмыла. Летить понад Дару, аж над саме Руське, і ту ся му видить вшытко бідне, пусте. Ани не спомалить а уж є в Смулнику а іщі не вбыйде Поляну Велику. Присів на цінтерю і смутно записав, тот голос жалостный аж за сердце стискав. Подьте, куркы, назад, приведьте курята, бо загынуть в горах маленькы орлята. (Галг.)

2. Вжыйте правильно ломку в слідуючих прикладах:

три половины; єдна третина; сто кілометрів за годину; сім літрів на сто кілометрів; сто літрів за секунду; пять цілых дві третины; часопис Русин чїсло 3 – 4 за рік 2002; закінчїня -ми, -ами в назывниках мужского роду множного чїсла; 20 жытелїв на єден метер квадратный.

ТЕСТ

Слідуючий тест є заміряный на перевіріння освоєного учебного матеріалу односно пунктуації. За каждую правильну одповідь школярь дістає по 3 боды, за неправильну 0 бодів. Правильны одповідї закружкуйте.

1. Што розумиме під пунктуаціов?

а/ систему графічных знаків, котры ся вжывають на членіння тексту;

б/ систему графічных знаків, котры ся не вжывають на членіння тексту;

в/ систему графічных знаків, котры ся вжывають на порозумлїня тексту.

2. Якы функції мають пунктуачны знакы?

а/ виділюючу, розділюючу, неприпоюючу;

б/ невиділюючу, припоюючу, одділюючу;

в/ виділюючу, припоюючу, одділюючу.

3. Котры пунктуачны знакы мають в речіню виділюючу функцію?

а/ двоточка, точка із запятов, тіре, скобки, цїтовалникы;

б/ точка, тіре, запята, двоточка, скобки, цїтовалникы;

в/ запята, двоточка, точка із запятов, скобки.

4. Котры пунктуачны знакы мають в речіню припоюючу функцію?

а/ двоточка, точка із запятов, запята, скобки;

б/ тіре, точка із запятов, цїтовалникы, двоточка;

в/ двоточка, тіре, точка із запятов, запята.

5. Котры пунктуачны знакы мають одділюючу функцію?

а/ скобки, цїтовалникы, точка;

б/ тіре, точка, запята;

в/ точка, цїтовалникы, скобки.

6. В котрых прикладах є неправильно вжыта точка?

а/ Т.А.Д.; С.Р.; С.А.Р.О.; Русин.;

б/ Др.; т. з.; і т. д.; р.;

в/ Анна Галгашова; Русиньскы арабескы; США.

7. На кінці котрого речіння треба поставити выкричник?

а/ Юрку, подь уж, подь.

б/ Я ся буду за тебе молити...

в/ І стала ся велика біда.

8. На кінці котрого речіння не поставиме звідалник?

а/ Не чули сьте, же ёго родічі одышли до Америки?

б/ Могли бы сьме му повісти, што собі о нїм думае?

в/ Можу ся позвідовати, одкы сьте?

9. В котрых речіннях є неправильно поставлена запята?

а/ Нїт, нїт, не требало ті того. – Так, так, лем сидь.

б/ Ани так ани, ськ недобрї. – Мужу мій пий, їдж.

в/ Повечерявши, пішли сьме спати. – Ішов попід вигляд, припараджений лісками.

10. В котрых речіннях запяту не поставиме?

а/ Хопить паліцю, а бух по нїм. – Учїв ся не веце, як годину.

б/ З поля пришов змореный, зато і пішов скоро спати. – Што обіцяв, то і зробив.

в/ Село, в котрім виростав, є уж давно під водов. – Як собі постелиш, так

- будеш спати.
11. **В котрім прикладі суть правильно вжиты двоточка і точка із запятов?**
а/ Дискутовали о: 1/ теоретичных проблемах языковой ставбы главно „малых народів“; 2/ практичных способах, якими можуть русиньскы кодифікаторы координувати свою роботу.
б/ Дискутовали о 1/ теоретичных проблемах языковой ставбы главно „малых народів“, 2/ практичных способах, якими можуть русиньскы кодифікаторы координувати свою роботу.
в/ Дискутовали о: 1/ теоретичных проблемах языковой ставбы главно „малых народів“ 2/ практичных способах, якими можуть русиньскы кодифікаторы координувати свою роботу.
12. **В котрім речіню не суть правильно вжиты цитовалники?**
а/ Тото твоє „гей“ ня нияк раз не пересвідчило.
б/ Та то досправды, як мати все говорила, „чудак над чудаків“.
в/ Часопис „Русин“ є найвызначнішым інтеррегіональным русиньським часописом.
13. **В єднім з речінь є неправильно вжите тіре. В котрім?**
а/ В роках 1992 – 1994 ся формували норми русиньського правопису на Словеньску.
б/ Здоровя – найцінніше богатство.
в/ Ой куме – то когут – не ворона.
14. **В котрых прикладах є правильно вжитый дефіс?**
а/ Турок-Меценє, Чесько-Словеньско, жовто-зелений, 30-річний;
б/ ТАДу, бысь, русько-потоцький, церковно-славянський;
в/ пять аж сіммістный, соціално-демократічний, куку, лем лем.
15. **Оправте в єднім з речінь неправильно вжиты три точки.**
а/ Як собі постелиш, так будеш спати...
б/ Думала єм собі, же ся тому дасть даяк помочи...
в/ Пише, же...
16. **Встановте речіня з неправильно вжитыма скобками.**
а/ Народив ся в Пардубіцях (Чеська республіка).
б/ Марія Мальцовска є авторков книжки Русиньскы арабескы, Русиньска оброда (Пряшів, 2002).
в/ Подмет (субъект) і присудок (предикат) суть головныма членами речіня.
17. **В котрых прикладах є вжита ломка правилно?**
а/ 300 км/г; 5 1/2; шк. р. 2002/2003;
б/ Русин 3 – 4, 2003; шк. р. 2002 – 2003; 5 л – г;
в/ 3/4; -ами, -ями; 100 л за с.

Выгночіня:

1 за досягнутых 48 – 51 бодів,	4 за 15 – 24 бодів,
2 за 42 – 45 бодів,	5 за 0 – 12 бодів.
3 за 27 – 39,	

ШТІЛІСТІКА

Характерістика общей сітуації

Під впливом дакількодесятьрічної політичної сітуації в бывшім Чеськословеньску, яка Русинів одсудила на периферну екзистенцію посередництвом їх етнічної деґрадації зо самостатного русиньского народа – на єден зо субетносів українського народа а їх материнський русиньський язык з народного языка – на єден з многих діалектів українського языка, логічно не екзистовала можливість розвою языка Русинів. Характерістичны знакы окремых ровин языка Русинів ся інтерпретовали як шпеціфічности найзападнішых українських говорів на стыку выходославянської і западославянської языковой ґрупи і выужывали ся переважно на компарацію з українськов списовнов нормов. Выходячі з такой сітуації, ани штілістика, подобно як ани остатні ровины русиньского языка, ся не могла розвивати на научній уровни, бо окремы штілы русиньского языка ся не розвивали ани не екзистовали – з вынятком говорового штілу – ани на практичній уровни.

Поки бы сьме хотіли порівновати аналогічны проблемы розвою іншонародной штілістики, і так порозуміти їх наслідкы і сучасный реальный став, то найближшый приклад холем счастья нам може понукнути штілістика словеньска, яка в конкретнім історічнім в періоді – главно в 20. – 30. роках ХХ. стороча – під впливом концепції єднотного чеськословеньского народа і языка была притиснута на уровень нученой стаґнації. Выходячі з той концепції, ся доволєвав розвой лем говорового і умельцького штілу словеньского языка, причім про потребы комунікації у вшиткых остатніх сферах мав служыти язык чеськый. Сітуація ся змінила зась під впливом політики – по взнику войнового самостаного Словеньского штату (1939 – 1945), в котрім словеньський списовный язык законно ся мав стати офіціалным языком вшиткых сфер комунікації і в згоді з актуалныма потребами тогдышньої сполочности мусив зачати будувати властны шпеціфічны способы выядрєваня у вшиткых в тім часі екзистуючых областях комунікації. Знаме, а научна література о тім одкрыто говорить, же на дакотры з тых задач тогдышній словеньський списовный язык приправений не був, а так ся в проявах намісто адекватной штілової диференціації на передній план вєце діставав лем принцип списовности і несписовности і дакотры формалны (главно композиційны) аспекты языковых комунікатів.

Самособов, в такой сітуації ся не могла розвивати ани штілістика. В многих тогдышніх языковых приручниках капітолы о штілі і штілістичі хыбили.

В подобній сітуації як словеньска штілістика і окремы комунікачны сферы в роках 1939 – 1945, ся по зміні політичної сітуації в р.1989 зразу нашли окремы сферы комунікації в языку Русинів, якы од даного року переходять процесом возроджєня своєї ідентичности і материньского языка. Кодіфікація русиньского списовного языка на Словеньску в р. 1995 на базі містного говорового языка Русинів поставила перед них задачу – зачати вжывати русиньський язык в окремых сферах комунікації і поступно го з переважно говоровой подобы култівовати про вжываня в кожій з приступных і реально потребных сфер комунікації.

Так як про штілы зачаточного періоду розвитку в словеньскім языку, так і в русинь-

скім мож встановити дакотры аналогічны спеціфічності. Єднов з найприроднішых є розвинутя лем тых штлів, котры корешпондовали з найосновнішыми сферами комунікації. Поки в словенським языку був дефінований, главно поетичный штл (респ. поетичный язык), приватный і тзв. обчанський штл (порів. Mihál, 1947), в русинським языку то было подобно, але з домінанціов домашньої сфери (фунгуючої на базі діалектів). Діалектна подоба языка , т. є. іщі некодифікована, ся вживала окрема домашньої сфери тыж у публічній (сільскы громады, сільскый розглас), літературній (поезія, проза, драма), театралній, публіцистичній а в малій мірі ай в конфесіоналній, т. є. всягды там, де была часта і природна потреба вживаня зрозумілого языка і де язык другого, хочь близкого народа, міг приносити, і приносив, проблемы в комукації, респ. принимав ся як чужий елемент. І хочь без їх впливів як таких ся заобыти не міг. Але штлістічна диференціація не была спочатку даяка комплексна, скоріше выходила лем з респектованя основной опозиції приватность – публічність комукації, а до даякой міры і з надштіловою опозиції книжність – говоровость, і зо жанровых спеціфічностей. Розділы міджі штілами были слідны главно в области лексіки: в книжній комукації были фреквентованы книжны слова, главно чужді (часто без приспособлєваня домашньому языку), в приватній комукації – діалектны слова.

Поки 50. – 60. roky XX. st. вдяка сполоченсько-культурным змінам (змінила ся структура сполочности – внаслідку індустріалізації ся мінить доты домінантний рольницький характер країны, розвивають ся масмедії і по селах) словенскы лінгвісты характеризують як період найвызначнішых змін в розвитку окремых штлів: прибывають новы сферы фунгования списовного языка, доходить к бівшій диференцованости поужывателів языка (выразніше ся формує містська бісїда, вживають ся нетрадічны формы комукації окремых ґруп насеління – сленґ, соціалны діалекты), розвивать ся наука, што собі выжадовало розвой одборной комукації в домашнім языку. Внаслідку тых процесів доходить в словенським языку к розвою окремых штлів і цілої системи штлів, але і к їх динамічній диференціації, што прискорило сконштитуованя штлістікы як окремой лінгвістичной дисципліны, главно од 60. років XX. ст.

Поки в зачатках словенська наука раховала з трєма штілами (Pauliny, Ružička, Štolc, 1953) – **умельцький, одборный і говорový**, поступным розвитком ся тот реґістер розрастать: зачинають ся розлишовати примарны і секундарны штлы, респ. підштлы, субштлы, поки ся процес конштитуованя даякой категорії текстів не дістав на уровень штлу. З того видно, же реґістер штлів є все отворений, зато не є несподіванєм, кідь Містрікова штлістіка (Mistrík, 1997) уводить 7 примарных штлів (**научный, адміністративный, публіцистичный, речницький, есеїстичный, говорový, умельцький**) а 72 секундарных.

В 60. роках XX. ст., кідь словенська штлістіка зазначала динамічний розвой, діаметрално інша ситуація в тій самій країні і в тім самім часі постигла русинську языкову среду як таку. Внаслідку уж спомянутых політичных обштрукцій, до глубокой дефензівы ся дістає цілый етнічний і культурно-сполоченський живот Русинів, враховано розвитку їх материньского языка, який мав зістати лем языком приватной, домашньої сфери. В офіціалных сферах етнічно-культурного живота Русинів на Словенську (публіцистична, літературна, театрална і ін.) штат преферовав язык український. В корешпонденції з ним чекав бы ся і розвой української штлістікы, яка бы акцептовала містну языкову ситуацію Русинів. Місто нєй ся выкладала штлі-

стіка українського языка основана на міморепубліковых, українських языковых і сполоченсько-культурных реаліях, яка была далека од языковых реалій і языковых компетенцій містных Русинів.

По 50 роках стаґнації русиньского языка і абсенції будьякого розвою єго окремых ровин, враховано штлістічної, аж зо vznikом високошкольської научно-педагогічної інституції – Одділіня русиньского языка і культуры Інституту народностных штудій і чуждих языків Пряшівской універзіты в р. 1999, ся зачинать формовати колектів учєных, які ся занимають в першім ряді ґраматіков русиньского языка (фонетіка і фонологія, морфологія, синтаксис, але і капітолами з лексиколоґії і словотворіння – Ябур – Плїшкова, 2002 – 2005). Попри описах основных языковых ровин ся обявуют на основі предписаных учебных основ з русиньского языка про середні школы і першы капітолы зо штлістікы – в учебниках Русиньского языка про середні школы (Ябур – Плїшкова, 2002 – 2005).

Выходячі з конкретных містных русиньских языково-культурных реалій, тісно корешпонуєчїх з реаліями словенськыма, при інтерпретації учебного матеріалу з области штлістікы сьме вирішили – там де то мож і де то корешпонує з русиньсков языково-практичнов ситуаціов – притримовати ся сучасной теорії о окремых штілах словенського языка, яка ся нам видить найближша, і яку докладаєме на прикладах практичного фунгования русиньского языка в конкретных штлістічных жанрах. На основі того сьме зробили описы **говорового, умельцького, адміністративного, научного, публіцистичного, речницького і есеїстичного штлу**.

Основны інформації о штлістіці

Штлістіка є наука о вибірї і способі вживаня языковых, мімоязыковых або умельцьких средств і поступів реалізованых в процесі комукації. Знаме штлістіку **ЛІНГВІСТІЧНУ** (языконаучну) і **ЛІТЕРАТУРНОНАУЧНУ**.

ЛІНГВІСТІЧНА штлістіка є релатівно самостатна часть науки о языку (лінгвістїкы), котра ся занимає:

а) виразовыма (языковыма і мімоязыковыма) средствами ужываныма при будованю языковых проявів,

б) вопросами будованя і структуры тексту,

в) штлістічнов диференціаціов языковых проявів.

ЛІТЕРАТУРНОНАУЧНА штлістіка є частєв теорії літературы, яка ся занимає средствами вывжываныма при будованю словесного умельцького твору.

В звязи із споминаным треба диференцовати **языковий** штл од **умельцького і літературного** штлу.

ЯЗЫКОВЫЙ штл дефінуєме як способ прояву, який vznikать цілєным выбєранєм, закономірным зоряджованєм і выужытєм языковых і мімоязыковых средствз оглядом на тематіку, ситуацію, функцію, замір автора і на обяггы елементы прояву.

УМЕЛЬЦЬКИЙ штл поважуєме за єден з языковых штлів, який попри общій інформаційній функції повнить і спеціфічну функцію естетічну.

ЛІТЕРАТУРНЫЙ штл розумиме як штл словесного умельцького твору у вшыткых єго компонентах, враховано языковых, ідейных, сюжетных і далшых, які підлігають лем естетічным нормам. Поки языковий штл (т. з. і умельцький

языковий штіл) є языкова категорія, літературний штіл є категорія міомязыкова. Літературний штіл є понятєм шыршым як языковий штіл.

Аналогічно як екзістує штіл конкретного твору, так екзістує і штіл літературної школи, групи, конкретної генерації, смеру або doby. Каждый зрілий автор, поет, писатель мать свій, ёму властный штіл, який называе **ІНДІВІДУАЛЬНИМ** штілом. Ідентіфікачними знаками ёго суть вживаны языковы средства, їх фреквенція, дістрібуція, а тым і семантика. Выразный індівідуальный штіл в русиньскій літературі мать напр. Штефан Сухий або Марія Мальцовска. Орігінальний індівідуальный штіл має скоро каждый автор, котрый у своїх проявах не придушує силу субективних штілотворных чинителів.

Попри індівідуальных штілах в теорії штілістики ся виділяють і **ІНТЕРІНДІВІДУАЛЬНИ** штілы. Суть то категорії, які vznikли і vznikають зобщованём і абстрагованём з характерістичных властностей індівідуальных проявів при повніню конкретных широко розуменых функцій, напр. функції пересвідчовати (речницький штіл), інформовати (публіцистичный штіл), поучовати (научний штіл) і под. Кідь ся при реалізації прояву в повній мірі проявляють субективны знакы і даности автора, vznikать **СУБЕКТИВНИЙ** штіл (говоровый, умелецький), проти нёму, як антипод, стоить **ОБЕКТИВНИЙ** штіл (адміністративный, научный), а десь міджі нима ся находит **СУБЕКТИВНО-ОБЕКТИВНИЙ** штіл (есеїстичный, речницький, публіцистичный). Векшина языковых средств є сполочна про вшиткы функчны языковы штілы. Але каждый штіл має свої властны, особиты, характерістичны языковы средства: слова, словозлукы, вольнішы або тіснішы конштрукції речінь і под. Наперек тому штілы не суть од себе строго ограничены, але взаємно на себе впливають.

ЗАДАЧІ

1. Порівняйте тексты і повідajte ку котрым функчным языковым штілам належать. Глядайте шпеціфічны знакы окремых функчных языковых штілів.

а) Колонізація Русинів проходила двома путями – з юговыходу і з северу. Колонізація з юговыходу ся звязує з тзв. приходом Волохів, пастырів у горах в Румуньску, які ішли на север і на запад через Карпаты. В часах, кідь Волохы проникли до области Карпат, асімілювали ся з містными Русинами. Кідь перешли дале на запад до пряшівського регіону, стали ся з бівшой части етнічними Русинами, і кідь назву Волохы собі утримали, што ся пізніше стало синонімом ролі пастыря. Бівшу колонізацію з северу представлєвали русиньскы рольници, котры утікали перед наростанём феодального сістему в Галичі, яка в другій половині 14. стороча ся дістала під польську владу. Найбівше переселєваня з северу ся зачінають 16. сторочом, коли ся родить найвеце новых сел в пряшівскім регіоні.

(П. Р. Магочі: Русины на Словеньску, Русинька оброда, Пряшів 1994)

б) Николай скоса позерав ся на Меланку, переминав ся з ноги на ногу. Вітцівскы очі стражили каждый погляд несподіваного гостя, націлений на дівку. По твари му блукав барз ніжный усміх, змысел котрого могла вытлумачіти лем Меланка: позерав ся на вшиткы очі, хоць дівча тото циганка; но та уж лем ся попозерай, тото мы ті доволюєме. Глубоко западнута, аж синя, так выголена тварь, чісте і высоке чело і тонкий горбатый ніс придавали смуглій твари цигана выраз позорности і невірй. Без ёго гусель не грала ся ани єдна свадьба у Вышній Воді. І не было на

цілім хотарю ліпшого коваля, щі єдного, хто бы ся так нелем розумів до конів, але знав їх і вылічіти, як то міг зробити Юрко Ціяк.

(В. Петровай: Русины, Русиньска оброда, Пряшів 1994)

в) Під назвов Міджінародна сполупраца в новім тісячрочу в польскім місті Торунь в днях 4. – 7. юна 2001 ся одбыв 30. міджінародный конгрес АБДЮС – організації книговників, які ся занимають выскумом выходной, центральной і юговыходной Европы. Главнов темов конгресу была культура і література народностных меншин, причім интересным фактом був тот, же найвеце выступів моніторувало літературу і книжну продукцію русиньской народностной меншины. На конгресі взяли участь книговици і одборници, які ся занимають выскумом окремых народностных меншин з Польска, США, Канады, Німецька, України, Югославії, Словеньска, Руська, Літвы.

(Народны новинкы ч. 31 – 32/2001, Русиньска оброда, Пряшів)

2. Які части речі суть найфреквентованішы в уведжєных в задачі 1. языковых штілах?

Слоговы поступы і слоговы жанры

Слоговый поступ є способ, поступ складаня тексту, а слоговый жанер (комунікат) є уж готова, сцілена, з обягового і формального боку заперта текстова єдиніця. Слоговый поступ є процес, комунікат є результат того процесу. В сістемі слоговых поступів і комунікатів ся розлишуют двоїці понять: ОПИСНИЙ СЛОГОВЫЙ ПОСТУП і ОПИС, ІНФОРМАЧНИЙ СЛОГОВЫЙ ПОСТУП і ІНФОРМАЦІЯ, РОСПОВІДНИЙ СЛОГОВЫЙ ПОСТУП і РОСПОВІДЬ, ВЫКЛАДОВЫЙ СЛОГОВЫЙ ПОСТУП і ВЫКЛАД. Другым словом в кожій парі ся называть жанер, комунікат, котрый є сцілений і запертый, но в котрім при будованю ся вжив слоговый поступ еднакой назвы. Мож повісти, же слоговый жанер в порівнаню зо слоговым поступом має о єден параметер навыше – є то закінченость. Слоговы поступы ся в одборній літературі даколи означують скорочено так, же намісто словозлукы інформачный слоговый поступ або інформачный поступ ся вжыє назва інформація, а дале аналогічно розповідь, опис, выклад. Правда, лем тогды, кідь є з контексту ясне, ці іде о слоговый поступ, або слоговый жанер.

Слоговый поступ є категорія, котра ся в конкретных языковых проявах обычајно не находит сама і в чістій подобі, зато говоримє і о змішаных слоговых жанрах – гібридах. Напр. в єдній і тій самій розповіді ся розповідный поступ мішають з описным поступом, описный поступ ся мішають з выкладовым поступом або і выкладовый з інформачным поступом і т. д. (Дакотры одношіня суть представлєны в таблічці назорными стрілками.)

ЗАДАЧІ

1. Документуйте конкретны слоговы поступы і слоговы жанры в русиньских періодіках – Народных новинках і часописі Русин.

2. Приправте собі устну розповідь пригоды з властного жывота або выдуманой пригоды і интересно єй інтерпретуйте.

3. З помочов таблічкы высвітліть одношіня міджі слоговыма поступама і слоговыма жанрами.

Слоговый поступ	Обсяг	Слоговы жанры
1. інформачний	коротко представлені факти в відповідях на вопросы: <i>хто? що? коли? де? (як? чом)</i>	справа, ознамління – розлічні жанры (говорового, адміністра- тивного і публіцистичного штілу), розговори (комунікація)
2. розповідний	події, пригоди, зажитки в часовій наслідности	розповідь, фейтон, байка, приповідка, повість, повідання, новела, роман
3. описный	конкретны (вонкашні) одношіня, знакы, наслідность дії	опис, навод, животопис, посудок, характеристика, путёпис, репортаж
4. а) выкладовый б) уваговый	внуторны одношіня (прічинны і наслідковы) конфронтація субєктивно- го і обєктивного оцінёвня	выклад, одборный реферат, лекція увага, критика, есей, рецензія, дискусный прослов, уводник, коментарь

ІНФОРМАЦІЯ І КОМУНІКАЦІЯ

Інформація

Інформація є вислідный слоговый жанер, комунікат, сцілений і запертый, котрый **взникнув за помочі інформачного слогового поступу**. З погляду контекстового будованя є то найелементарніший слоговый поступ, в котрім ся слідує якнайобєктивніше, конкретно конштатовати факты. Найтіпичнішим інформачным поступом є лем просте вирахованя, в котрім суть інтересны або важны голы факты без огляду на контекст. **Практично є то громаджіня фактів коло себе без огляду на їх взаємны одношіня.**

Інформачний слоговый поступ є нелем найелементарніший, але і найстар- ший, найпростіший і релативно найфреквентованіший слоговый поступ. Є про нёго тіпична **інкогезность** (несудержность, незвязность). При інформації ся не слідує надвязность, плынность ани континуїта фактів, бо каждый з них має выз- нам сам о собі без огляду на будову тексту, в котрім го вжыєме. В такім текстї нїт (або лем мінімум) **споюючіх злучників**, нїт ту **одказовачіх конекторів** (споюючіх слов). Речіня в таких текстах суть якимсь **незвязаным вирахованём** чогось і будо- ва самых речінь має подобу **вирахованя обставин**. **Лексичне богатство є сігналом**

назначуючім притомность інформачного слогового поступу. В тім поступі мож замінівати компоненты, затоже суть коло себе лем вольно поукладаны. Єдным з тіпичных знаків інформачного слогового поступу є тыж ёго **актуалізованость**. Інформація вцілім кладе явы до часовых рамоків. В самій основі інформації лежить факт, жебы была **якнайзрозуміліша, єднозначна і комплетна**, притім **коротка**. І хоць основов каждого інформачного поступу суть **назівники, при- давники, містоменники і числовники, часослово сігналізує сітуачну кулісу**. З інформаціов все суть звязаны нелем вопросы тіпу *хто? що? коли?*, але і *де? як? чом?*, котры жадають выразити обставины (околности) дії. Про інформацію є властна **обєктивность**, яка ся проявлять у множестві конкретных і пресных фактів, богатстві властных і шпеціалных назв.

Характер інформачного слогового поступу мають **урядны листы, дотазники, плагаты, потверджіня, выказы, телеграмы, інзераты, приглашкы, позванкы і** вшиткы гесловиты жанры урядного характеру.

Інформачний слоговый поступ творить костру **правных предписів, законів і директів**. Находить ся в словниках, енциклопедіях і под., є то поступ стріктных ознамлінь, справ і протоколів, котрому є властна стереотіпность, яков ся слідує ціль пресности, переглядности і легкой орьєнтації в записах, списках і датах.

ЗАДАЧІ

1. **Высвітлійте, ці у вшиткых прикладах а, б, в мусять інформації об- сяговати одповіді на вшиткых шість вопросов. Повідajte, котра з тых інформацій є неточна і чом?**

а) Н (значка шпыталю)

б) Театер Александра Духновіча (ТАД).

в) 3 нагоды святкованя 10-річного юбілею выдаваня русиньской періодічной пре- сы на Словеньску, Народных новинок і Русина, **позываєме Вас 21. августа 2001 на святочну академію до Театру Александра Духновіча в Пряшові.**

Редакция Народных новинок і Русина

2. **Приклад в) переробте на плагат, в якім важность фактів розлишите великостёв букв.**

3. **На основі прикладу в) зробіте позванку на властну акцію.**

4. **Порівняйте, ці по виконаню задач 2. і 3. ся змінила довжка речінь і їх ушорованя.**

5. **З якими інформаціями ся можеме стрітити на улiці, в театрї, на выставі, в публіцистіці або в адміністративнім контактї?**

6. **Знаете выповнити поштовы шеки і вшиткы остатні формуларї в поштовім контактї? Спробуйте дакотры з них принести на годину і ведно їх выповнити.**

7. **Напиште інзерат до новинок. Што вшытко мусить обсяговати?**

8. **Напиште телеграм родині: а) же прийдете до них на літні вакації на даякый час; б) гратулацію к животному юбілею. Повідajte, який є міджі нима розділ.**

9. **Напиште потверджіня про їдалню вашой школы, же сьте школярём**

той школы. На што притім мусите памятати?

10. Выполни́те дотазник, напр. про а́гентуру, яка забезпечує літні студентські брига́ды, або будь який інший дотазник. Знате висвітлити розділ міджі: а) народностёв і штатнов прислушностёв; б) чіслом ідентіфікачнóй карты (обчаньскóй легітімаціі) і родным чіслом; в) сталим містом бываня і переходным містом бываня?

Кому́нікація

Кому́нікація є выміна інформаций міджі подавателём А (експедіентом) і приимателём Б (перціпіентом) в конкретній кому́нікатівній сітуаціі.

Подля теорії інформації, процес одной wypowiedi ся ділить на **три фазы**, котры при речовім діяльності собі не усвідомлюєме: **слідования обектívной реальности (імпульз) → формования псіхічного обсягу → выбір языковых средств на ёго выядріня**.

Наісто сьте збачіли, же в думках часто выбераме з дакількох можностей языкового выядріня о конкретній реальности. Зато ся снажیمе уважовати, як раціонално высловиме свою жадость, жебы сьме не стримовали напр. людей, котры в ряді чекають на того саме, значіть, жебы наша жадость была сформулована якнайефектívніше.

На двох прикладах можете порівнати ефектívность выслову:

1. Ріхлик, друга класа до Братіславы, 2 листкы.
2. Братіслава (ріхлик), друга класа (двойка), двараз.

Кому́нікацію може нарушити **низка інтензита голосу, неадекватне темпо речі, недобра высловность (артікуляція)** і т. д. В писмовім контактї то може быти **некрасописне писмо, неповны або неточны даны**.

В сполоченьскім контактї, в речовій кому́нікаціі, окре́м точного і конкретного штілізованя треба дотримовати і **засады слушного сполоченьского справованя – речову етікету**, котров позітивно впливаме на партнерів у кому́нікаціі. Наісто сьте уж збачіли, як природно (конкретно і рітмічно) впливать на нас слово **ПРОШУ** у формулаціях слушного сполоченьского справованя в чуждїх языках:

Tell me, please... Sagen Sie mir, bitte... Скажите, пожалуйста... Не хыбїть вам слово **ПРОШУ** і в русиньскім речіню? Але хоснуєме го єднако природно і в русиньскім языку?

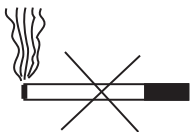
Повіджте мі, прошу...

ЗАДАЧІ

1. а) Що мають сполочного і в чім сьуть іншы слідуючі інформації?

б) Котры з них і де поважуєте за вгодны в кому́нікаціі а де ні?

Ку́рити заказане!
Ку́рія заказане!
Ку́рити ся заказує!
Неку́рити!

Неку́рячі.
Ту ся не ку́рить.
У нас не ку́рїме.
Дякуєме, же (ту) не ку́рите.

2. Слідуйте, якими пунктуацїными знаками сьуть закінчены задачі в учебнику: точков, або выкричником. Повіджте, чом є то так.

3. Напиште коротку інформацію з надписом Приказ або Упозорніня і порівняйте кому́нікатівный ефект обидвох текстів.

4. Напиште текст выправданя за неучасть на школьскій акціі (напр. бригаді).

5. Телефонічно позвийте приятеля на ославы своїх народенин. Як зачне-те і які слова вжыєте в кому́нікаціі?

6. Дістали сьте писмове позваня на ославы. Як одповісте в припадї, кідь позваня можете прияти, а як тогды, кідь не можете?

Сполоченьскый вы́знам здобываня інформації

Анкета

Вызначным помічником при ряджіню і планованю в дакотрых сферах сполоченьского жывота є встановлєваня поглядів міджі людми (zistovanie verejnej mienky). З тым цілєм докінця vznikajutь спеціалны інституції. І в пресї, розгласї і телевізіі ся часто встановлюють погляды читателів і слухачів формов **анкеты** – формов **одповідей на конкретны вопросы**.

ЗАДАЧІ

1. Споминате собі на даяку анкету в масмедіях – часописї, розгласї або телевізіі?

2. Сформулуйте вопросы до анкеты з области народностного жывота Русинів, напр. Кому бы сьте уділили Премію А. Духновіча за русиньську літературу за минулый рік і чом? Анкету зреалізууйте у вашій класі.

Тест

Тесты все веце проникають до навчаня і учіня.

В дакотрых одборах ся вжывають зато, же перевірити велику кількість інтересуючих ся о штось, напр. о конкретну роботу, іншакым способом не мож. В школї мають тесты переважно контрольну функцію; звуть ся **дідактічны тесты**. Учітелєви сігналізують, ці школярї порозуміли основны понятя і дефініції. Значіть, же тесты бы не мали быти пострахом про школярів ани зтяжов про учітелів.

Тест є экзамен (переважно писмовый), з помочов котрого ся скоро (подля шаблоны) встановить порозумліня понятя і їх взаємных одношінь або уровень способностей реалізовати даяку роботу.

Тесты сьуть розлічны, легшы і копмлікованішы. Можуть то быти, напр. серії образків, котры треба ушоровати подля часовой і логічної поступности, ряды слов, котрых значіня ся ближе шпеціфікує, з окремых прикладів ся роблять заключіня

(резюме), з уведжених дефініцій ся выберать найточніша, дефініцію треба доповнити дакотрым словом і под.

Тест

1. В котрій з можностей доходить в обидвох словах к асіміляції согласных подля звучности?

- а) одбити, роздати; б) надкусити, підкосити;
в) одступити, підбити.

2. В котрій з можностей суть вшиткы слова розділены неправильно?

- а) стис-ка-ти, рос-по-ві-да-ти; б) з-бу-до-ва-ти, ня-ньо-;
в) бо-гы-ня, баб-ка.

3. З котрых словозлук ся не дадут утворити зложены слова?

- а) лічіня водов; б) мала книга; в) лікарь звірят;
г) кресліня пером.

4. В котрій з можностей є правописна хыба?

- а) Радвань над Лабірцём; б) Духновичова уліця; в) южна Америка;
г) Северна Европа; г) Я – подля віры жыд.

5. Слова шумный, красный, приятный суть:

- а) омонімы; б) антонімы; в) синонімы; г) пестливы слова.

6. Єднозначны і точны назвы предметів, властностей, дій (в одборнім тексті) называєме:

- а) одводжены слова; б) многозначинёвы слова;
в) здружены слова; г) терміны.

1. Одповіджте на вопросы слідуячого тесту, який виходить з перебраного учебного матеріалу з русиньского языка і перевірьте уровень ваших знань. Правильны одповіді закружуйте. За каждую правильну одповідь мате по єднім боді. За 5 – 6 бодів мате єднічку, за штирі – двойку, за три – тройку, за два – штирку, за 0 – 1 – пятку.

2. Сформулуйте і напиште задачі тесту, яким будете встановлєвати уровень словной засобы свого сокласника напр. при розуміню чужих слов, яким треба найти русиньскы еквіваленты.

Наприклад: конкретный = а) малый; б) неточный; в) ясный.

Настінны новинкы

Здобыли сьє много інформацій о окремых жанрах і слоговых поступах. Докажете їх выужыти в каждоденнім школьскім жывоті? Наприклад, на настінных новинках. Наісто сьє їх робили уж в основній школі. Споянєте собі іщі, яку мали подобу? Были то лем поналіплєваны повырізованы образкы або статі з часописів, або і властна творба? Наісто і ваш погляд є такый, же настінны новинкы зробены лем з выстрижків на уровень середнєшколаків ся не годять. Настінны новинкы

середнєшколаків бы мали одзеркалєвати жылот в класі і школі і публіковати то, што сьє ся научили на годинах русиньского языка і літературы, т. з. творити властны проявы. **Вгодне є розділити настінны новинкы на дві части:** в єдній части будуть **выстрижки-актуаліты** а в другій **властна творба**, яка ся може іщі розділити на поезію, прозу, кресбы, крітіку, гумор, діскузію, анкету і под.

Много школ выдає і властны школьскы часописы. Налєжите меджі них і вы?

ЗАДАЧІ

1. Зробте настінны новинкы, які будуть одзеркалєвати жылот школярів вашой класы, які ся учать русиньскый язык.

2. Напиште на настінны новинкы властны творы, напр. довшу справу або розповідь о екскурзії, яку доповните фотков або образком, вірш або малюнок на актуалну тему.

3. Напиште на настінны новинкы властны погляд на тему: Чом ся чую быти Русиним і чом є моім материньскым языком русиньскый?

Язык у колектівнім контактї

Справа о діятельстві (реферат)

Главнов частєв програму конференцій, порад, зъяздів суть **справы (рефераты) о діятельстві** організації, які чітають або говорять ведучі функціонарі організації. На научных конференціях і семінарах ся чітають **одборны рефераты**.

Покры аналізована проблематіка є шырока, окрема главного реферату суть і **кореператы**, які ся займають деталніше дакотрыма частковима проблемами.

Функціов справы о діятельстві є інформовати і реферовати, приносити факты. Обсягом є **вырахованя зреалізованых (і незреалізованых) акцій і выслідків з короткым, общім оцінінєм.**

Композиція є проста і ясна – тематічне ушорованя фактів; штлізація є конкретна, офіціална. Іде о інформачный жанер, котрый в одношіню ку комунікатівній сітуації (чітання перед публіком) обсягує **окраёвы элементы речницького жанру:** у вступі ословліня і привітаня а в закінчіню вызва до далшой роботы.

ЗАДАЧІ

1. Напиште основу справы о діятельстві вашой школы або класы за минулый піврік.

2. Основу справы переробте на реферат і выразно го прочітайте.

3. Напиште реферат на тему: *Народностне чувство русиньской молодежи.*

4. Прочітайте слідуячий реферат і высловте свій погляд, ці сповнять крітерії даного слогового жанру.

Тримме ся на выбраній дорозі

(Реферат председателя приправного wyboru Марека Гая на установуючий громаді Сполку русиньской молодежи Словеньска, 20. 12. 2001 в Пряшові)

Дорогы притомны!

Визнамнов подієв в жывоті Русинів Словеньска ся став 6. децембер 2001 року, коли ініціативна група молодежи дістала із Міністерства внутрішніх діл СР потверджіння о зареєстрованю обчаньского здружіння – Сполку русиньской молодежи Словеньска (СРМС) як єдиного і по другій світовій війні першого репрезентанта молодых Русинів Словеньска з центром у Пряшові.

Хотів бы-м наперед приближити, як проходило формованя нашого сполку. Дало бы ся з істотов повісти, же рішаючим імпульзом на зачатя ёго формованя мало основаня Інштитуту народностных штудій і чужіх языків Пряшівской універзіты, де было створене Одділіня русиньского языка і культуры. Вдяка тому vznikла можливість штудованя предмету русиньский язык і культура на Пряшівській універзіті од школьського року 1999/2000. Тота можливість заінтересовала і нас, штудентів. На годинах русиньского языка і культуры сьме спознавали історію, язык і звыкы нашого народа. Спознали сьме роботу Русиньской оброды на Словеньску і редакторів русиньской періодичной преси – Народных новинок і Русина. Выдаванём Русалки – кварталника про русиньскы діти і молодеж, прилогы Народных новинок, ся про нас отворили новы можности. Могли сьме собі випробовати редакторську роботу, писаня статей і організованя молодежних акцій, єднов з яких був Віфлемський вечур. Перед списованём людей у 2001 році сьме ся запоїли до пропагачных акцій: навщівили сьме села Тихый Потік, Камюнка, Высланка і вшиткы села Лабірціны, де сьме могли на властны очі відіти, што наш русиньский народ болить і могли сьме собі зробити образ о тім, чом то з Русинами є так, як є.

За потрібне поважаю споманути і діятельство Кругу св. Василія Великого, котрый ініціювали отці василіане в Пряшові в октобрі 2000 р. Став ся про нас каждотыжднёвов церковнов активітов і дорогов к сполупраці міджі молодежов і отцями василіанами. Окрем іншого, вдяка тому сьме могли спознати і проблеми церкви, котры суть, подля мого нагледу, в сучасности єдны з найважнішых в русиньскім жывоті.

Далшов інтереснов подієв посліднёго часу як у сфері русинства в цілосвітовім контексті, так і про нас, молодых, був 6. Світовий конгрес Русинів у Празі, на котрім были участны і молоды люде до 30 років. Мусиме конштатовати, же в Празі сьме дістали найбівший імпульз основати молодежну організацію – ці уж з боку Світової рады Русинів, але і Русиньской оброды на Словеньску. По конгресі сьме ся пустили до приправ Станов Сполку русиньской молодежи Словеньска і основали сьме за помочі пряшівского обчаньского здружіння ДІВА Клуб молодых Русинів і Українців. Вдяка помочі споминаного здружіння ся нам вдало роздобыти просторы – канцеларню про діятельство нашей організації.

Як єм уж споминав на зачатку, 6. децембер 2001 ся став тым днём, на котрый сьме вшиткы так довго чекали. Наша молодежна організація уж екзистує. Подія основаня той організації ся стала доказом оживління нашой в минулости пронаслідованой народности. Своім діятельством хочеме надвязати на силну генерацію молодых Русинів, котры в часах першой Чеськословеньской републіки штудовали в Пряшові на грекокатолицькых церковных школах під духовным веджінем блаженого Владыки Павла Петра Гойдіча. Подобным сполком в тім часі было і Общество Адолфа Добрянського, котре діяло в Братіславі.

Главным посланём нашого сполку буде притягнути на свій бік тых молодых лю-

дей, котры ся чують Русинами, або суть їх щірыма сімпатізантами, і приходять штудувати будь на середню, але найвеце на високу школу до центра високого школства Пряшівского края – Пряшова. В будучности плануєме росшырити наше діятельство і по далшых містах нашого регіону.

Свої активіты хочеме направити на пропагацію тых областей жывота Русинів, в котрых ся ангажують молоды люде. Іде о области культуры Русинів, школства, церковного жывота, шпорту... Нашов пріорітнов задачов буде выбудувати певну сполупрацу з молодежnymi організаціями Русинів із загранича з цілём сформованя світової молодежной організації, котрой приправна група была створена на 6. Світовім конгресі Русинів у Празі (26. – 28. 10. 2001).

Самособов, наши зачаткы формованя бы были може довшы, якбы сьме не мали сімпатізуючих з нами людей. Зато в днешній святочный день бы-м хотів сердечно подяковати тым, котры при зроді Сполку русиньской молодежи Словеньска стояли коло нас. Особно бы-м хотів подяковати пані ПгДр. Анні Плішковой з ІНШІЧЯ ПУ, Одділіня русиньского языка і культуры, і панови Александрови Зозулякови, шефредакторови Народных новинок і Русина і председови Світового конгресу Русинів, котры все терпезливо і з повзбуджінем нам із вшиткым помагали. Сьме барз рады, же їх маме і же ся все на них можеме обернути. Дале бы-м хотів подяковати обчаньскому здружіню ДІВА за ёго поміч з просторами про канцеларню і за фінанчну підпору. Іщі раз сердечно дякуєме.

А што додати наконець? Може лем выразити наше сполочне мале, але зато сердечне желаня – жебы наша молодежна організація ся певно тримала на дорозі, котру собі зволила.

Діскузія

Основов порад і громад є **діскузія**, зато є выходным пунктом про становління далшых задач в подобі узнесінь. **Цілём діскузіі є выміна поглядів на даний проблем. Діскузія є ряджений розговор, котрый має свої правила:**

Ведучій, председа:

1. отворить діскузію, уведе проблем;
2. рядить діскузію, жебы не одходила од основных проблемів;
3. указує на важны вопросы, о котрых ся іщі не говорило;
4. ініціує діскузію, кідь ся не розвивать;
5. робить высновкы, оцінить діскузію, подякує діскутуючим;
6. формулує узнесіня або пропозицію узнесінь.

Председа справила прямо не діскутує. Презентує свою позицію лем тогды, кідь погляд дакотрого з діскутуючих не є правильный або одходить од основы проблему, або тогды, кідь поважає за потребне дакотру думку підкреслити. Але засяг председа є тактний, жебы діскутуючих не одбив.

Діскузный прослов

Властный погляд або **пропозицію** участници діскузіі презентують у формі **діскузного прослову**, який ся складать з двох частей:

1. надвязаня (згодне або незгодне) **на дакотрый попередній діскузный прослов, справу о діятельстві** (реферат) або **на презентований проблем;**

2. коротке і конкретне представління властного погляду.

Окрему функцію мають дискусійні прослови на научних і одборних конференціях. Дискуючі, які ся рихтують выступити у дискусії, свої прослови приготувлять у **писмовій формі** і до дискусії ся приголосять **допереду**. Хоць такы дискусійні прослови **надв'язують на главный реферат** (справу), часто мають подобу **самостатного уціленого прояву**.

В дискусійних прословах дискусеры ся часто допущають хыб в тім, же вживають много паразітних слов, напр. *так, также, правда, значить...* Місто них є ліпше вживати дакотры з таких спойнь: *Хотів бы-м надв'язати на... Поважаю за правилне увести... Як ся уж говорило... Видить ся, же буде треба... Доволю собі твердити... Подля мого погляду... Вшыткы знаме, же...*

З дискусій є звязана **дебата і полеміка**.

ЗАДАЧІ

1. Висвітліть основу і значіння дискусії.
2. Зорганізуйте дискусію на тему: *Молодеж і церковь*.
3. Напишіть композиційну основу свого дискусійного прослову к даній темі і з прословом выступте перед сокласниками.
4. Чого ся треба вываровати, выступаючи з дискусійним прословом?

Говоровый штіл

Говоровый штіл є найстаршым штілом в кождім природнім языку. В порівнянню з остатніма штілами має найменше стабільну подобу.

На формованя говорового штілу русиньского языка мають вплив двоякы протиходны тенденції. Першыма суть тоты, котры означуєме за **тіпичны про говоровый штіл** (субектівність, сітуованість, приватність, устність, експресивність і под.), а другы тоты, котры суть **тіпичны про нашу етнічну і культурно-сполоченську сітуацію**: є то вплив територіальних (русиньского і словеньского языка) і соціальних діалектів і елементів, котры перебераєме через прямиий контакт од чужих языків, переважно од словеньского, але в посліднім часі ай з англійського, німецького і ін., в залежности од сфери функціонованя тых слов. Першы з них інтегрують і стабілізують говоровый штіл, другы нарушують єго стабільність і єдноту.

Од понятя **говоровый штіл** треба одлишовати понятя **говорена подоба списовного языка**. Хоць говоровый штіл ся в найбівшій мірі хоснує в говореній подобі, тото понятя мож поужыти у звязи зо вшыткыма штілами языка: проявы научного, адміністративного, публіцистичного або умельцького штілу можуть мати говорену подобу. Подобно говоровый штіл ся може реалізовати в писаних текстах. Понятя **говорена подоба** стоїть проти понятю **писана подоба**, т. з., же **треба говорити о говорівім, а не говоренім штілі**.

Основны знакы говорового штілу

Говоровый штіл можеме дефіновати як **субектівний штіл приватных устных языковых проявів** в таких сітуаціях, кідь ся комунікує спонтанно, напр.

міджі приятелями, міджі членами родины, в робочім колективі...

Найвызначнішым знаком говорового штілу є **устність**. І хоць ся – рідше – може реалізувати ай писомно, дослідно собі утримує характер устности. Выходить то з факту, же говоровый штіл ся формує *лем* при устнім прояві. Зато говориме *лем*, бо хоць ся в приватнім контакті поужыє писомный прояв, єго спонтанність, вольність і прямость доволують формуловати прояв на фоні фіктивної устной подобы: приватный прямиий писомный прояв є копієм говореної подобы.

Реална або фіктивна устність вносить до говорового штілу такы елементи, котры суть тіпичны про устну подобу прояву – суть звязаны зо звуковима елементами. Є то напр. невьядріваня вшиткых членів речіння словослідом, але інтонацій. Вдяка тому з речіння мож выпустити модалны слова, напр. *вызнам мусиш скочіти* можеме выразити помочов силнішого акценту простов формов *скочіш*. Або при хваліню доброго характеру чоловіка напр. слово *пріма* (*то є пріма чоловік*) можеме замінити выразнішым акцентованєм слова *є* (*то є чоловік*). В писомнім прояві бы акцент мусив быти означений выкричником (*то є чоловік!*).

Наслідком устности говорового штілу суть вольніше побудованы речіння і вольніша композиція тексту. Злучованя і надв'язованя тексту сігналізує **інтонація**, главно **мелодія** і **павза**. Тіпичны суть речіння, напр. *Не хочеш ты, возьме другый*. – *Дарьмо, Святько уж не є тот, што колись*. Характерістичне є тыж **вольне припоєваня членів речіння** – без злучників, напр.: *Так то было, отець і дівка, вічна сімбіоза лашкованя, малого героїства, словного пінгпонгу, таке красне, любе граня на хованкы*.

Далшым знаком говорового штілу є **конверзачність** – реална або фіктивна, подобно як при устности. Говоровый штіл ся найчастіше реалізує формов **діалогу**, зато є найбогатшым на контактовы елементами, якими можуть быти: **ословління** (*братья і сестры, чоловіче, хлопце...*), **оцінюючі слова** (*добрі, пріма, так...*), **учтивы слова** (*перебачте, прошу, довольте...*), **розлічны паразітны і вставны слова** (*знаєш, правда, значить...*)

Характерістичным ґраматичным знаком говорового штілу є **флуктуація (зміна) часословной особы**. Поки в неконверзачных текстах є словесна особа безвызнамна, респ. фреквентує ся *лем* 3. особа або вынятково 1. особа (авторський плурал), в говорівім, як тіпичнім конверзачнім штілі, ся закономірно **чередують першы дві особы**. Зато найчастіше ся в говорівім штілі, в порівнянню зо вшыткыма остатніма штілами, вживають **особны містоменники** (zámená).

Далшым знаком говорового штілу є **приватність**. На характер говорового штілу впливають простор, в котрім ся реалізує, значить приватне, домашнє оточіння. З тым є звязана вольність і непоморність формулацій, яка може вести к неточній і несписовній бісіді. Приватність говорового штілу ся проявлять у вибраню елементів і в їх складованю, т. є. в лексіці, в ґраматіці і в контексті. В порівнянню з остатніма знаками, є тот знак шпеціфічний тым, же ся дотыкати і высловности меншых елементів як є слово.

Незгода міджі інвентарєм фонем списовного языка і інвентарєм фонем говорового штілу ся кваліфікує як порушованя нормы. Зато напр. высловлєваня м'якого *л'* (*кул'турный, соціал'ный, револ'уція*), пом'ягшованя в ґрупах *ді, ті, ні, лі*, в котрых *і* не є выслідком історичной зміны *ь* (ять), але результатом алтерна-

ції *o>i*, *e>i*, або в чужих словах (*дома – дім, потоку – потік, носа – ніс; літера- тура, ліс...*) і под., то не суть елементи з інвентаря говорювого штілу, але знаки порушования нормативности (списовности) прояву. Але **выпущіня артикулації як прояв вольной высловности** (напр. груп согласных, які ся тяжко выслов- вують: *музыкаль мiсто мужскiй, шiснацять мiсто шiстнадцать, штуденьскiй мiсто штудентьскiй...*) – **то є характерістичный знак говорювого штілу**. Ту належать ай припады: *брыєчур мiсто добрый вечур, славайсухрiсту мiсто слава Ісусу Хрiсту* і т. д. Таки перегрiшки ся не кваліфікують як порушования нормы тогды, кiдь в представі бiсiдууючого суть зафіксованы їх правилны формы, лем при вольнiшій высловности їх деформує.

Приватный, домашній, простор впливають тыж на **недотримованя чiстоты штілу при выбраню лексичных елементiв**. Коло себе ту можуть стояти еле- менты вышшого і нижшого штілу, або і вулгiрны слова, коло слов ноціональных (предметных, невтральных) можуть стояти експресивны і под. (*iсти – жерти, не- школований – дурачиско, малый – кырпатый, нездоровый – недудявый – жоб- рак...*). В приватных бiсiдах людей, які ся добрі знають, ся на хоснують слова лем з єдної і той самой категорiї: даколи є тот прояв барз емоціональный, даколи патетичный, а даколи вулгiрный і под. **Характерістичным є тыж вжываня фa- міліарных і сленгових слов**.

З приватностєв ся тiсно вяже **ситуацность говорювого штілу**. Каждый приватный прояв ся реалізує в конкретній ситуації, яку участници бiсiды знають. Тот факт має вызначный вплив на штілізацію языкового прояву, який у великій мiрi ся може комбiновати з мiмоязыковима елементами. Наслiдком того дакотры конштрукції ся здадуть як одорваны, в iншых зась є велика фреквенція деiктiк (указуючих слов, найчастiше присловників), напр.: *Він так, а она так. – Цілий до Пряшова. – Пiв кіла з тых*.

Знаком ситуацности говорювого штілу є **часословный час**, подобно як сiгнал- лом конверзачности была часословна особа. Поки в неговорювых штілах до- мiнують неактуалны часы, у говорювiм штілi, котрый є тiпичный ситуацный штіл, посаджений до конкретного часу, **бiсiда проходить в котрiмсь iз часiв, зако- номiрно ся чередуючих**.

Далшым знаком говорювого штілу є **вжываня скороченых слов і конштрук- цiй**, які ся творять найчастiше **унiвербiзаціов** назв, напр. *школярь першой класы – першак, мiнерална вода – мiнералка* і под., а то **субстантiваціов**, напр. *дрiбны* (пiнязi), *моя* (жена), **творiнiм значковых і скороченых слов**, напр. *оесен, оесенка* (ОСН), *сад, садка* (САД) і под., **метафорiчным і метонiмичным скорочованiм**, напр. *мiсто академiчний сенат факулты* ся поужыє *факул- та* (вырiшыла) і под., **поужыванiм матерiаловых назывників в еліптічных конштрукціях в множині чiслi**, напр. *выпити двi вина, зыiсти три мняса* і под.

То значiть, же **вшыткы скорочены або zdeформованы назвы треба озна- човати як говорювы**.

Далшым знаком говорювого штілу є **експресивность**. При кождiм языковiм проявi своє мiсто мають і особны знаки чоловiка. Знаме, же звичайно треба менше сил выналожыти на выражiня особного одношiня к прояву, як на єго при- душiня. Експресивность говорювого штілу є і наслiдком вольности і короткости

прояву: мiсто довгого опису, який бы сьме поужыли у публічнiм проявi, в домаш- нiм кругу поужыєме простiший выраз, котрый хоць є строгiший, выразнiший, адреснiший, але експресивнiший. **Здрiбнiлы назвы** (*дiвочка*), **збiвшены наз- вы** (*когутиско*), **назывкы, вулгiризмы, пeйративны слова** – належать до iнвентаря говорювого штілу. Експресивность ся проявлять тыж в модiфікації лексичных елементiв (внуторній: *штооо, дааавно*; вонкашній: *давно-предавно, циган циганьскiй*), в пестрости модалных тiпiв речiнь, в iнтонації, в iнверзнiм порядку слов...

Жанры говорювого штілу

Говорювый штіл мож вертікално роздiлити на **вышшый і нижшый** (фамілі- арный), а єго горизонтална дiференціяція ся вяже к соціалным аспектам. Подля того мож выдiлити, напр. елементы **штілу дiтей, молодежи і дорослых**. Сiнтак- сичны і композицiны елeмeнты у вшыткых суть єднотны, бо выходять з основных знаків говорювого штілу (устность, конверзачность, приватность, ситуацность...). Роздiлы суть скорiше в лексiцi, де ся проявлять соціална приналежность чоловi- ка. Соціалным крiтерiєм не є лем вік чоловiка, але і єго професiйный і соціалный статус.

К говорювому штілу належать: **роspовiданя, дiалогы, телефонiчны бiсiды, приватны писма, просьбы, подякованя, жалобы, клятвы, одказы, звады, огваряня** і под.

ЗАДАЧI

1. Характерiзуйте основны знаки говорювого штілу.

2. а) Прочiтайте уривок з книжки М. Мальцовской *Пiд русиньскым небом*.

Моя мати са мусила оддати, бо йиншой помочі на валалi не было, кiдь была робота. Оддала са за Андрiя Пiпту, котрый мене з братом взяв за своїх. З ним моя мати мала четверо дiточок, але двi дiвочкы з того вмерли. В тум часi маленькi дiти дуже вмерали. До дохтора са йшло лем у дуже тяжкых припадох. Дохтор був аж у Великум Березнум. Грошы не было. Вмерло дiтва- ча, та вмерло. Не дало са нiч робити. Бог дав, бог взяв. О єден голоден рот менше. Так тогды люде думали. Йиншак ани не могли, бо жывот був тяжкый. Не знали з тоi бiды як выйти, та так го брали, як iшов. Нихто са з никым не панькає, не пестив. Як ани зо мнов ны, кiдь єм была маленька. Як я росла, было мi смутно, бо зьме были дуже удобнi, а я са позерала, же не каждый є такый удобный, як мы. Треба было хабарчiти корунку iд корунцi. Де яка робо- та са явила, маленька-м iшла на паньске до лiса дражки замiтати про пану, шо ходили на полєвачку, жебы мали ходники впорядку. За єден одроблений день менi, 11-ручнуй дiвочцi, дали три коруны, за котрыма было треба йти аж на Влыч. Были то маленькi, але зацнi корункы. Тромпаки єм ходила садити жыдови Срулєвiчови, ввес серьпом жати, а то вже за 5 корун. За заробленi корункы мали мати потум з чим йти на ярмарок до Великого Березного. Там са і на выдпуст ходило. Людкове ходили пiшо. Як йиншак!...

б) Становте, ку котрому жанру говорowego штїлу урывок належить.
в) На основі котрых характерістичных знаків мож ввстановити штїл і жанер уведженого урывку.

3. Запиште од родічів або знамых дакотры жанры говорowego штїлу – росповіданя, діалог, телефонічну бісїду і ін. – і демонструйте їх основны знакы.

Умелецький штїл

Умелецький штїл ся розумить як протїкладный ку вшыткым останім функч-ным штїлам. Покры домінантнов функціов вшыткых остатніх штїлів, якы служать на дорозуміваня, є інформачна, в умелецькїм штїлі домінує функція **естетічна**. **Естетічність** ся в нїм досягує ціленим виберанєм, але главно продуманов комбінаціов виразовых інструментів.

Основны знакы умелецького штїлу

В каждім умелецькїм творі видно особну позицію, особный погляд і суб'єктив-ный приступ к описованому яву. Покры в научнім і адміністративнім прояві є автор скрытый, непритомный, в речницькїм є часточно притомный, так в умелецькїм і в говорівім прояві **автор є притомный все**. Найосновнішым знаком умелецького штїлу є єго **залежность од авторовой особы**, значить говориме ту о **чісто суб'єктивнім** штїлі.

Умелецький штїл є штїлістично **перемінный, дінамичный, варіабільный**. Тот знак ся досягує нелем виберанєм шпеціфічных слов, але і їх комбінаціями, переносінєм визнаму слов і т. д. Покры об'єктивны проявы суть характерістичны єднозначностєв слов, то про умелецький штїл є тіпична **многозначность** слов. Напр. словом *огень* ся може в умелецькїм штїлі назвати *война, ласка, звада, червена фарба, алкоголь, сила* і много далшых явів. Шпеціфіком умелецького штїлу є ай то, же єго предметом суть найчастіше **факты** часточно або цалком **выдуманы, умелы, фіктивны**, што доволять в нїм вжывати богатый інвентарь языковых інструментів, але тыж композиційных приступів к спрацованю темы. Покры проявы об'єктивных штїлів мають точну, логічно побудовану композицію, в умелецькых проявах ся логічний **композиційный поступ нарушать** розлічними екскурзами, змінами темпа росповіданя всунутими ліричними описами або діалогами і под.

ЗАДАЧИ

1. Характерізуйте умелецький штїл.
2. Назвийте основны знакы умелецького штїлу.
3. Порівняйте умелецький штїл з іншыми штїлами (функція, языковы средства, композиція...)
4. а) Прочітайте слїдуючі укажкы і задїльте їх ку конкретным штїлам.

б) Выменуите основны знакы, на котры сьте ся сперали при вы-рішованю.

А.

На самого руснацького сілвестра в Розтоці у корчмі ся вам таке чудо скоїло. Годні-годні по півночі, кідь уж стихнув вшыток гук, бабиско Петрикуля, стара пиячка, ся ту якось заплянтала до корчмы. Гугнуть дурніці, бо уж мала в лампашу, а нихто єй не слухать. За столом собі ту сидять, карты смыкають і попивають трєми хлопи. Єден корчмарь, другый – шандарь а тот третій – валальський председатель. З властной практикы мы знаме, што такы люде у валалї значать. Вшытко ся поросходило, а они іщі назвыш зістали, жебы абсолютно нелем старый рік пропиты, але ай новий ославити. Уж ся зачінали зберати домів і коло бары пють капуркову, як ту ниодколи і ниодкы зьявить ся посеред корчмічкы незазване чудо. (Сух.)

Б.

Кількосьть українських школ на Словеньску і надале падають, а то і наперек сназі української інтелігенції українське школство утримати холем в лімітованій подобі. Перспектива не є оптимістична, бо подля послїднього списованя людей з числа 10 814 Українців на Словеньску было лем 837 дітей до 15 років, т. є. 7,73% жытельства. Русинська меншина є на тім лем о дашто ліпше. З цілковой кількосты 24 201 Русинів было дітей до 15 років 2 462, т. є. 10,17% русинського жытельства. Цілословенське середнє число дітей представляло 20,07%. (Кон.)

Жанры умелецького штїлу

ЕПІКА, ЛІРІКА, ДРАМА. В теорії літературы умелецькы творы ся розділюють до трєх літературных родів – до епікы, лірікы і драмы.

Епіка є сюжетовый (сюжет – способ упорядкованя дії) літературный род, жанер, до котрого належать росповідны жанры. **Росповідач** стоїть найчастіше **мімо тексту** і росповідать текст як позорователь в **3. особі**, но даколи як участник дії говорить в **1. граматічній особі**. Основный час росповіданя в епіці є **минулый**. Найросшыренішов формов епікы в сучасности є **проза**, но найти можемо ай епіку у віршах.

Костров епічного твору є **дія, фабула**. Як знаме, дію може мати і ліріка, але про епіку суть характерістичны **конфліктовы дії**. Про епічне росповіданя є характерістична тзв. **епічна шырька**. О епічній шырьці говориме тогды, кідь росповіданя плыне помалы а дія заходить до деталів. На шырьку росповіданя впливають даколи довшы прирівнаня і розлічны епізоды.

З **языкового** погляду епіка ся будує на **часослові**. Дієвы слова в ній домінують над остатніма виразовыми елементами. Зо **сінтаксічных конштрукцій** переважають такы, котры суть тіпичны про **говоровый штїл**. Ведь епіка од свого взнику была писана про устну інтерпретацію, і зато тексты од зачатку мусили быти з боку сінтаксічного і композиційного ясны.

Найстаршы епічны жанры былі **віршованы** – **геройскы, історічны і іншы епосы**. Аж позад них узнікаюць **прозаічны** епічны жанры – **прыповідкы, повісці, повіданя, новелы, романы** і далшы.

Лірыка. Лірыка є несюжэтовы род літэратуры, бо в ній хыбьць расповіданя, компоненты якога бы наслідавалі за собоў. В епіці расповідач стоіць мімо тексту, центром увагі є наваколішній світ; но в лірыці є **центром увагі автор**, котрый высловлює свой почуткы, свое одношіня к наваколішньому свету.

Хоць основный ґраматічны час в лірыці є **притомный**, але ту ся скорше розуміть лем як ґраматічна катэгорія, бо лірыка є **мімочасова**, як кбы вырвата з часового току, ей часты не мусяць наслідавати за собоў у часі. В лірыці **не выступаюць персанажы, хыбьць ту дія**, а кідь є – то без конфліктів.

Лірыка є писана у **віршах**, но прімарно ся писала і інтерпретовала у формі співанок в допроводі ґры на лірі (= лірыка).

З языкового погляду ся лірыка будує на **субстантыві** або на **адъектыві**, ей сінтаксічны конштрукції не суть як при епіці – тіпчны про говоровый штіл, але суть выбраны, „выумелкованы“, **експресывны**.

Жанры лірыкы ся ділять подля **обсягу**, а так розознаєме **лірыку природну, субъектывну, рефлексывну, сполоченьску, політывну** і т. д. **Найстаршым** лірычным жанром є **співанка**, потім наслідуюць **елеґія, ода, жалм, ґімна** і ін.

Драма є сюжэтовы род літэратуры. Кідь епіка од початку была прызначена на устну реалізацію, лірыка – на музичну реалізацію, так драма была і є прызначена на **сценічну інтерпретацію**. Покры в епіці расповідач говорыць „объектывно“ о наваколішнім світї, в лірыці автор „субъектывно“ выражаць свой почуткы і одношіня к жывоту, к наваколішньому свету, то **в драмі автор з помочов конкретных персанажів на сцені демонструє конкретну дію, прыгоду** – перед очамы позерача.

Основный час в драмі є **фактывный актуалный притомный час**. Сюжет в драмі ся реалізує перескакованым в часі або в просторі (дії, образы). Сюжет драмы мае становены часты (канон): **експозывція, колывія, крывза, перыветія, катас-трофа**, якы хыбляць епіці. Хоць ай епіка мае дію будовану на конфлікті, но не є то аж такый конфлікт, котрый бы мав аж подобу запасы, боя і распорів, як у драмі – реалізований і слідований міджі персанажамы на сцені.

З языкового погляду драма стоіть іщі блыже к **жывій бівсіді** і мать в правім змыслї слова подобу **говорового і говореного языка**. **Сінтаксічны конштрукції** суть **говоровы**, функчно часто **дефектны**.

ЗАДАЧИ

1. Характерывзуйте епіку, лірыку, драму як основны літэратурны роды (жанры). В чім суть подобны, в чім одлышны. Выужывте прывім ныве уведжены укажкы.

2. На основі слывуючых укажок характерывзуйте місто расповывдача в каждїм з трывх основных літэратурных родів.

А.

Забава в култураку уж была в повнім розбыву, кывд там прывшла Марывна з камаратков. Плагат на стывні ознамовае, же грае ґрупа МКС. Днука властного

слова не было чути, бо вшытко ся одбывало в едній містности, де акустыка не была найлывша. Але молодым лывдѣм то не барз вадывло. Оны танцыввали, перекрывковалы ся і часто ся розумывлыв без слов.

Лывба з Марывнов глывдали місто, де бы собі могли сывсты. Уж нывч не было вольне, лем при самых дверьх якывсь столывк, а за нывм акурат два стывлыв. Там сыв дывчата і посывдали.

– *Што будеме пывты?* – попросывла ся Лывба.

– *Но, пепсы,* – одповывла Марывна.

– *Пепсы?* – засмыяла ся Лывба. – *Што єсь, впала з ґрушкы? Даме сыв вывно!..*

– *Но, та сыв даме,* – повывла Марывна, жебы не была ґрывша.

– *Але я заплачу, бо недавно єм мала народеныны.*

– *Ғей? Но, тотов!* – скрывчала Лывба. – *Я цывлком забывла! Лывба обяла Марывну коло шывї і голосно ей цывонькла на лывве лывце.* – *Но, кывд так, та я заплачу. Як дарунок!* (Маль.)

Б.

Сывдывк

*Летыв я понад моря,
Купав ся в озерх, рывках,
Не прывшло нывгда на дывму
Бояты ся і матыв страх.
Септембер быв студеный,
Мы ывшлы на стрывчу родакыв,*

*Я вывдыв море над Старывнов –
І скоро-м з того посывывв.
Ой море, море, кывлько ґорыв
Зазнали лывде семох сывл,
Ғаздорань є сывдывком того
І сывдывком буде наш Бескывд.*

(Хар.)

В.

(За бывлым столывм у небі сывдыть Юрков, Васывль і Янкель а бавлять карты. Вболочены суть у бывлім і мають намаскованы тварыв, як мывмы в пантомывмї. Коло каждого з нывх лывжыть на пывдлозі зайда. Юркова є бывла, Васывлывва – чорна, Янкелывва – сывва.)

Юрков: *Зелене есо!*

Васывль: *Трывмф! А зась будеш мывшаты!*

Янкель: *Не крывчте так, бо нас учують.*

Васывль: *(Кыввне руков на Янкелыввы слова). Мыв ся так напорожнѣ ґратыв не лывбывть.*

Юрков: *А о што же ту на дывругім сыввітї хочеш ґратыв? О статкы, цыв і о рамкованы чывжмы? (Подумать.) Жебы о златов?*

Янкель: *(З неподареным высмыхом.) О впалачку фасолыв...*

Васывль: *Моглы бы сывме о заывды. Хто проґратыв, взовьме на ся тяжывшу.*

Юрков: *А кывд вывґраю я?*

Янкель: *Та мы будеме карты мывшаты.*

Васывль: *(Несмыло.) Або могли бы сывме о вывмыну раю за пекло. Хывлем на куртый час.*

Юрков: *Кывд хочете, я согласный.*

Васывль: *Чывм бы сывме не хотывлы...*

Юрко: *Зато, бо не знаш, што важить така зайда правды, Василю.*
 Василь: *Так повідаш, бо мі сануєш побыти холем дакус в раю...*
 Юрко: *Но, добрі! Янкелю, замішай карты а гет роздавай! (Янкель бере до рук карты і мішать їх.)*
 Василь: *А лем порядні, порядні!*
(Одразу закрадають ся ку ним постава у тмавій монаській куклі і вшиткы ся одразу вержуть. Ховають провинило карты.)
 Юрко: *Хто то?*
 Святый Юря: *(Кывать успокоючо руков.) Лем спокійні... (Сідать ку ним, але кіклю не знимають.) Дай, боже, щастя до забавы!*
 Василь: *(Облестно.) Дай, боже, серенчі!*
(Вшиткы трёми ся міджі собов неісто перевізрять. Святый Юря порозумить і знимає з головы покрыву. Граня карт ся продовжує ай за участы святого.)
 (Сух.)

Росповідный слоговый поступ

Росповідання зображує подію в **часовій поступности**. Може бути **словоговим поступом** і **слоговим жанром**. Умелецьке росповідання выужывають драматичне ступнєваня конфлікту: заузлєваня дії, аж по кульмінацію і розузлиня.

Росповідный слоговый поступ є поступ, в котрім ся розвивають думкы в залежности од плынутя часу. Значить, росповідання одражать процес. Росповідный поступ є найрозвинутіший і жанрово найбогатший слоговый поступ. Формовав ся од найстарших устных росповідань через байкы, повісті, приповідкы, потім великы романы аж по наймодернішы поступы в сучасній умелецькій прозі. Тот поступ має найвеце **выразовых інструментів**. Реалізує ся писмово і устно, монологічно і діалогічно, росповіданєм автора, выужыванєм вонкашній і внуторной речі діючих персонажів.

Основны знакы росповідного слогового поступу

З **дієвости** як найхарактерістичнішого знаку росповідного поступу виходять і іншы ёго знакы. Є то главно **навязность** тексту. Жебы росповідання было компактным цілком, навязность ся мусить забезпечовати звязочныма компонентами – **злучниками міджі речіннями і конкретныма часословами на зачатку речіння**. Доказом навязности росповідання може бути факт, же, напр. в порівнаню з інформаціов є тяжше, респ. ся нияк не дасть, **осамостатнити** дакотру ёго часть, бо тым бы ся порушыв змысел.

Далшым знаком росповідного поступу є **выкладовость**. Т. з., же в росповіданю не мож лем вираховати факты в дієвій основі з pomocов часослов, але важны суть ту і околности дії, на выражіння котрых суть потребны **приназывники, злучники і містоменники**. Тіпичны суть ту описны конштрукції, речіння суть богатшы на помічны слова і пестрішы на формы.

Визначным знаком росповідного поступу є тыж **часова наслідность** компо-

нентів тексту, яка ся забезпечує **часовыма злучниками, присловниками або часословами**.

Далшым знаком є **актуалізованость**, т. є. засаджіння слідованой дії до встановленого часу. Росповідання ся найчастіше дотыкають **минулых дій**, зато найчастіше выужывають **минулый час**.

Неодлучным знаком росповідного поступу є **субектівность**. Є дана приступом і приносом конкретного субекту – автора – к спрацованю дії: автор не мусить росповісти пригоду так, як ся стала, може і спрацовати подля властного вкусу, розуміння і заміру.

Каждый зрілый автор, поет, писатель має свій властный штіл, котрый называємо **індивідуальным** штілом. Докладным штудованєм мож ся научити ідентифікувати індивідуальний штіл авторів, найчастіше подля вжываных языковых інструментів: **тропів** (прирівняня, епітеты, метафори, метонімії) і **фігур** (главно повторных і синтаксичных), але і подля **вжываных слов** з розлічных верьств словной засобы.

Выпрацований і виразный індивідуальний штіл в русинській літературі має Стефан Сухий і Марія Мальцовска. Ш. Сухий ся не боить грати з русинським языком, легким способом поужывають римы, асонанцію, неологізмы, архаізмы, смачну іронію, жебы несподівав читателя. Сухого іронія не є корява, але приємно наддвигуюча, яка нутить читателя прияти і цінити собі русиньскы традиції. Ёго лірічний герой є вытвором русиньского темпераменту, русиньской среды. В тім є суверенный, оригінальний. В тім сі го ніхто не змылить з писателями іншой народности.

Як штіл Ш. Сухого, так і штіл М. Мальцовской нутить читателя узнати ёй способности в нарабляню з языком, выужываючі русиньскы ідіомы. В діалогу з русиньсков минулостєв Мальцовска переоцінює факты сучасного модерного світа через призму традицій. Місто менторованя, вказує на русиньску реалность, а то з pomocов символікы і алегорізму. Черпать з міфології, легенд, приповідок і повірь, а представлять їх як позітивны внутрішні жрідла народной творчости. Таким способом оцінює і двигать то, што уж было одшмарене як штось „старе“, а застає ся за духовность в днешнім світі, яка дає енергію на захованя культурного богатства народів.

ЗАДАЧИ

1. Характерізуйте росповідання і росповідный слоговый поступ.
2. Якы суть основны знакы росповідного слогового поступу?
3. Высвітлійте што значить поняття індивідуальний штіл і на основі чого го можемо легко встановити.
4. а) Прочітайте в учебнику Русиньска література про 4. класу укажкы творів Ш. Сухого „*О пекелнім цапови*“ і М. Мальцовской „*Росквітнута планка*“. На їх основі спробуйте характерізувати індивідуальний штіл авторів (слоговой поступ, тропы, фігуры...).
 б) На основі укажок высвітлійте основны знакы росповідного слогового поступу.
5. Напиште курту приповідку, в якій дотримлете основны знакы росповідного слогового поступу. Характерізуйте свій індивідуальний штіл.

Пасмо розповідача. Пасмо персонажів

Текст умельської прози мож розділити на пасмо розповідача і пасмо персонажів (постав). До **пасма розповідача** належить то, што **в мені автора** розповідать сам **розповідач** (авторська реч), як і то, што розповідать – формално невиділене – **в мені персонажів або ведно з нима** (полопряма реч, невластна пряма реч, змішана реч). До **пасма персонажів** належить лем **репродукована** – формално виділена – **пряма реч персонажів**, до котрой розповідач ся не мішать. Значить, автор „высылать“ розповідача, жебы **дію розповів і представив місто нёго** (*авторська реч*), жебы окрем того – кідь треба – до рамоків свого тексту закомпоновав **реч персонажів** (*полопряму, невластну пряму і змішану реч*), і жебы – кідь треба – **дослова зрепродуковав реч персонажів** (*пряму реч*). Полопряму, невластну пряму і змішану реч не мож загорнути до речі персонажів зато, бо персонажи їх не высловили, высловив їх в їх мені лем розповідач, який „вшитко знає“ – знає як роздумують, як штілізують, як реагують. Полопряма, невластна пряма і змішана реч ся высловлюють лем через призму розповідача. Розповідач в прозі є як режисер при інсценациі драматичного тексту: над ним є автор а під ним суть персонажи, котры будь прямо говорять, або – зрежировано – лем думают і діють. Пряма реч постав (властна і невластна) може быти думана (внуторна) або высловена (вонкашня).

Авторська реч. Реч персонажів

Тоты части умельського розповідання, котры высловлює автор твору як властний прояв, ся называють **авторська реч**. В епічній прозі має авторська реч домінантну позицію, творить костру (скелет) розповідання. Нёв автор нелем высловлює свої думки, свої представы, але нёв уводить і реч персонажів, коментує ю, і так веде читателя як ёго супроводник.

Авторська реч то є основный текст в пасмі розповідача, є то властно „пряма реч“ автора. Має тоты основны знаки: 1. з формалного боку є конціпована в минулім часі, 2. выжувать **третю особу часослова**, 3. є в **літературній** (списовній) **формі языка**, нелітературны слова ся уводять в цітовалниках як цитаты.

Кідь розповідач є сучасно єдним з персонажів – або єдиным персонажом – тогды розповідання ся веде з позиції конкретной особи – говориме о **прямім розповіданю**. Авторська реч є тогды сучасно **речов персонажа**. Задачу розповідача переберать персонаж. Є то **я-розповідання**. В такій речі може быти веце нелітературных слов як в „авторській речі“, але тоты ся уж не мусять давати до цітовалників. Реч персонажів є єдним з інструментів, котрым автор оживлює, драматизує розповідання. Реалізує ся через **діалог**. Діалог в епічній прозі є розговор двох (або і веце) персонажів твору. Єдна часть діалогу – говорена єдним персонажом ся называють **репліка**. Выражать ся прямов речов. Діалог може мати розлічны функції: розвивати пригуду, ступнёвати конфлікт або характерізовати персонажів. Основным, класічным тіпом діалогу є **сіметрічний діалог**, в котрім, подобно як в драмі, ся чередують реплікы *А, Б*. Діалог, котрый є перерушований авторсков речов або внуторнов речов персонажів (внуторный монолог), ся называють **асіметрічний**. Релізує ся як невластна пряма реч або полопряма реч.

При пасмі персонажів сьме увели, же дословне зрепродукованя речі персонажів ся называють **пряма реч**. Пряму реч треба розуміти як цитат в розповіданю, а зато ся дає до **цітовалників** (в умельській речі місто них може быти **тіпе**) і звычайно ся виділять і до **самостатного абзаца**. Речіня прямої речі є переважно коротше, як речіня авторской речі. Зато вдяка прямій речі мож **ушпорувати** слова: омного господарніше мож повісти то, што бы требало высвітляти лем довгим описом. Супроводнов частёв прямої речі є **уводжуюча реч**, яков автор проявы нелем „уводить“, але їх і коментує, доповнює. В старшій епіці уводжуюча реч ся зацінала часословами – *повісти, говорити, одповісти, думати, уважовати* і под. Напр.:

– *Што зась за неміла година настала? – просить ся биров і хоче вступити там, одкы біде бабище вылетіло, як на ясній кочерзі.* (Сух.)

– *Ідеме? – попросила ся Люба. – Ідеме! – сугласно прикывла Мартина.*

(Маль.)

В сучасній прозі **ся уводжуючі тексты** (речіня) **выхабляють**. Напр.:

– *Не трафив ём добрі...*

– *Бодай бы-сь трафив. Кідь то нечіста сила. Та не видиш, же...?*

– *Але я досправды не трафив до нёго...*

– *Видиш, же із тым нараблять нечіста сила, пропала бы од хрістіан.*

(Сух.)

Невластна пряма реч служить на выражіня **внуторной речі** персонажів, але репродукує ю розповідач. Тоту реч розповідач загорне до свого прояву так, же ся стане ёго основнов частёв. Невластна пряма реч з авторсков речов сплыне формално так, же ёй границі ся цалком стратять. Од властной прямої речі, котра є вызначена графічно – цітовалниками, самостатным абзацом – невластна пряма реч ся одлишує лем тым, же не є з тексту виділена тьма графічными знаками. Напр.: *Ганя іщі не віділа таке чудо природы. Стояла, як закопана до землі. Не могла ся рушыти з міста. Нараз ёй в думці блисло – то є моє місто, ту є моя смертонька.* (Маль.)

Полопряма реч є с чудзов особов (розповідачом) дословно реферована реч або думка. Підкреслюєме, же „**реферована**“, а не „репродукована“, бо при репродукованю ся дословно повторює так, як ся то повіло, а при реферованю ся выразить то, што ся повіло. Напр.: *Аж ся не хоче вірити, же так довго был без нёй! Аж теперь на то пришов, як дуже ёй любить. А Юлка говорить і говорить, як ёй было тяжко, як ся не могла дочекати а же го нигде не пустить, никому не дасть.* (Маль.)

Змішана реч є реч розповідача, котра є позначена, поперецкавана словами вживаныма в речі тых персонажів, о котрых ся бісидує. Є то „акліматізована“ (приспособлена) реч розповідача. Найчастіше не мож встановити, кому належить, ці розповідачови, або персонажови. Напр.: *Дале на спросины не мусив іти. Із сіней, одкы ся дало войти до складу і бударя, высував голову цапчій луціферь, пропав бы під сему землю.* (Сух.)

Непряма реч є реферована реч персонажів, котра має свій властний грамаічний час – ізолований од минулого часу розповідача – а має і властну локалі-

зацію в просторі. Непряма реч стоїть найближе к авторській речі, але авторська реч то іщі не є. Може бути уведжена тьма самыма часословами, як пряма або невластна пряма реч, але міджі уводжаюче часослово і непряму реч ся вкладають звязны слова – *абы, як, же і под.* Напр.: *Свою псіхотерапію єм робила так, же єм ся все матери просила, як ся пише, кільки має дітей, ці папятать сі іщі на Отче наш, ці не забыла на свої сусідкы у Руськім Потоці.* (Маль.)

ЗАДАЧІ

1. Характерізуйте пасмо росповідача і пасмо персонажів в умельцькім текстї.
2. Характерізуйте авторську реч і реч персонажів.
3. Характерізуйте пряму реч. Якыма графічныма знаками ся виділять?
4. Характерізуйте невластну пряму реч, полопрямую реч, змішану реч і непряму реч.
5. В укажках умельцькых прозаічных текстів Ш. Сухого „*О пекелнім цапови*“ і М. Мальцовской „*Росквітнута планка*“ выгадайте приклады на: а) авторську реч і реч персонажів, б) полопрямую реч, в) змішану реч, г) сіметрічний і асіметрічний діалог.
6. Спробуйте драматічний текст Ш. Сухого „*Выбраны урывкы із Старой і Новой заповіді*“ переробити на прозу з выужытём знань з авторської речі і речі постав в умельцькых текстах.

Драматизуючі і естетизуючі языковы інштрументы

В умельцькых текстах ся вживають языковы інштрументы, котрыма мож підвишовати напята в текстї. Споміджі найчастішых драматизуючих языковых інштрументів мож увести:

- **короткы речіня**, напр.: *Была бурька. Філм догранный. Жывот добоеванный.* (Маль.)
- **повторёваня**, напр.: *Читай, читай голосніше! Але тот сон, тот сон! Нашла ня, нашла.* (Маль.)
- **недокінчены речіня**, напр.: *Так близко, і так далеко... Дашто знам... Сестрічко, не годна єм ся...* (Маль.)
- **історічний презент** – кідь ся вжыє притомный час місто минулого, напр.: *Лем што рогата натура зачула силу мочовины, обернула ся своїма крочаями за бабов Петрикулёв. Баба кропить, червеный пысок ся облизує, баба цофать чім дале, а оно ку ній чім ближе.* (Сух.)

В умельцькім прояві ся акцент кладе на ёго **естетічну функцію**, яка ся досягує пестростёв выразовых інштрументів. Значіть, в порівнаню з обективныма штїлами, якы мають в першім рядї комунікатівну функцію (служать главно на дорозуміваня), умельцькый штїл повнить **естетічно-комунікатівну функцію**, т. з. же при выберї языковых інштрументів ся в нїм беруть до увагы два аспекты: 1. **естетічний**, і 2. **комунікатівный**, котры час од часу ся можуть дістати до ко-

лізії: бо **літературна норма не доволять вживаня нелітературных слов**, але **естетічна норма** при дакотрых функціях дослова **выжадує нелітературны слова**, напр. при характерістіці персонажів, среды, doby. Вжыти нелітературны слова в естетічній функції не мож ниякому авторови заказати, главно кідь їх мусить вжыти з двох причін: на адекватне **зображіня** (персонажа, среды) і на **выповніня штїлістічної функції**. **Звычайно ся вживать в речі персонажів, яка ся уводить в цітовалниках**, а потім ся не мусить самостатно виділёвати. Кідь нелітературне слово ся має вжыти в речі росповідача, важне є, хто є тот росповідач – ці персонаж, або автор. Кідь є росповідачом персонаж, нелітературны слова ся не дають до цітовалників, кідь є росповідачом автор, тогды ся уводять в цітовалниках як чуджі. Подобно є то і з полопрямов і невластнов прямов речов, кідь є з контексту ясне, же нелітературны слова ту повнять штїлістічну функцію.

Значіть, же **естетічна норма не мусить быти в конфлікті з языковов нормов**. Треба лем ясно розлишовати хыбы в дотримованю літературной нормы од функчного вживаня нелітературных слов.

ЗАДАЧІ

1. Найдийте у выбранных умельцькых творах в учебнику Русиньска література про 4. класу драматизуючі і естетизуючі языковы інштрументы.
2. Напиште властне росповіданя і вжыйте в нїм споминаны вышше драматизуючі і естетизуючі языковы інштрументы.
3. На основі властного росповіданя высвітлийте причіну вживаня нелітературных слов. Высвітлийте значіня тых слов.

АНАЛІЗА ТЕКСТІВ

ЗАДАЧА

1. На выбранных 2 умельцькых текстах аналізуйте:
 - а) індівідуальный штїл автора,
 - б) естетизуючі языковы інштрументы,
 - в) пасмо росповідача.

Вопросы на повторіня темы:

1. Характерізуйте умельцькый штїл.
2. Назвийте основны знакы умельцького штїлу.
3. Порівняйте умельцькый штїл з іншыма штїлами (функція, языковы средства, композиція...)
4. Характерізуйте епіку, ліріку, драму як основны літературны роды. В чім суть подобны, в чім одлишны.
5. Характерізуйте росповіданя і росповідный слоговый поступ.

6. Які суть основні знаки розповідного слогового поступу?
7. Висвітліть, що значить поняття індивідуальний штіл і на основі чого його можемо легко встановити.
8. Характеризуйте пасмо розповідача і пасмо персонажів в умелецькім тексті.
9. Характеризуйте авторську реч і реч персонажів.
10. Характеризуйте пряму реч. Якими графічними знаками ся виділять?
11. Характеризуйте невластну пряму реч, полопрямую реч, змішану реч і непряму реч.
12. Характеризуйте драматизуючі і естетизуючі мовні інструменти і їх функцію в умелецьких текстах.

Адміністративний штіл

Найчутливішим штілом в одношіно к штатоправному порядку і господарській структурі є адміністративний штіл.

Адміністративний штіл в русиньскім мові, як мові народностной меншини на Словеньску, який в кодифікованій подобі і в дакотрих сферах офіціального сполоченського контакту ся вживає од 1995 року, не має таке поставління, як інші штіли публічного (верейного) характеру. Причина є в тім, же адміністративний штіл ся реалізує главно писмовов формов і в штатнім мові, значить на Словеньску – в словеньскім. Наперек тому, русиньскій мові у адміністративній функції мож стрітати – **у внутріорганізаційнім контактуваню в рамках народностных організацій ці інституцій Русинів на Словеньску, як і в подобнім контексті міжнароднім**. Окрем того, є можливість, подля Закона о вживанню мов народностных меншин, в СР русиньскій мові вживати і в ним установлених сферах (напр. сполоченській – на сільських урядах у селах, де живе мінімально 20 процент жителів русиньской народности).

Основні знаки адміністративного штілу

Адміністративний штіл ся реалізує скоро все в писмовых проявах. Внаслідку того ся його профіл формує незалежно од штілу говорених проявів: утримує або звышує ся його книжність. **Речіння суть цілено конструовані так, жебы загорнули якнайвше фактів**. Хыбять їм холем фіктивна інтонація, суть тіпичні своєв строєнов і розволоклов конструкцій і довжков.

Одорваность того штілу од живої, говореної речі доказує множество секундарных **приназывників** в адміністративных проявах, типу: *наперек, наслідком, посередництвом, впливом, заслугам, починаючи...* Подобно в тім штілі ся находять і **приназывниковы выразы**: *на основі, з оглядом, з цілём, в рамках, в інтересі, в припаді, в звязі...*

Затоже адміністративний штіл ся реалізує лем в писмовых мовних проявах, функція перспектива його речіння має **схематизований словослід**: 1. виходиско

→ 2. ядро. Устаління того типу ся посилює і, з другого боку, тым, же в звязі з цілём дотримати об'єктивний, неекспресивний вираз заховувать ся об'єктивний словослід з таков самов тенденцій, яку жадать писмовность прояву.

В дакотрих жанрах адміністративного штілу ся часто стрічає з короткими і геловитими речіннями, котрі мають ясний вираз лем в контексті, напр. в дотазниках, в гармонограмах роботи, в табличках, у виказах, в титулах формуларів і под.

Адміністративний штіл є специфічний тым, же хоч є писмовий, на розділ од векшини писмовых проявів остатніх штілів публічного контактуваня, які суть адресовані властно анонімові, **ту мають писмовы проявы свого адресата – переважно колективного**. В порівнянню з остатніми штілами є ту можливість окремого вужиття контексту і контекстів. Адміністративны проявы справила створюють ланцюг, в котрім з помочов одкликуючих даних (удайв) єден прояв надв'язує на другий. Так ся потім в прояві не мусить висвітлювати, надв'язує ся на знамы факты. З тым є звязане і часте вуживаня скорочінь і значок, яке є призначне якраз про тот штіл: *т. з., т. р., спол., а под., і т. д.*; або ініціалок *САРО, ТАД, СРМС, ІРІНШ ПУ, СРПС, СКР...*

В адміністративнім штілі подаватель і прииматель хоч выступают як знамы особи, но найчастіше лем як правницькі особи. Зато ся подаватель означує обычно першов особов плуралу а адресат другов особов плуралу. Прояв має характер адміністративного штілу лем тогды, кідь є холем єдна з їдначок особ правницьков особов.

На розділ од остатніх об'єктивних штілів, о адміністративнім штілі говориме як о імпортованім. Навыше, імпортуваня ся не реалізувало посередництвом устных проявів, але писмовых. Часоприсловники і часопридавники ся до адміністративного штілу не дістали з домашніх здроїв, і хоч словеньскій мові, а через него і русиньскій тоты форми і конструкції познають. При переберанню моделей речінь з німецького або латиньского мови ся на міста чужіх часословных назывників і далших часословно-менных форм досаджували еквівалентны часословны форми з книжним зафарблінём, жебы ся правницьким способом формулованы конструкції не мусили перерабляти. Так ся **до інвентаря адміністративного штілу дістало множество калкованих виразів** (калка – назва, котра є утворена з чужої назвы).

За признак імпортованости бы ся могла означити **стереотипность і схематичность формулацій**, які вызерают як допереду сконструовані взорці, до яких ся досаджують наші слова. О тім свідчить і вживаня **застарілих ословлінь** типу: *словутный, высоковаженный, высокочестованный, конечны фразы: з глубоков почливостёв, (і) з (сердечным) поздравом; чужді скорочіння, значки, слова: цца., нетто, фактура; зложены книжны слова: горіменованный, нижеуведженный, доловпідписанный...*

Міджі сучасним говореном штілом і остатніми штілами суть границі переходны, но не є тому так в припаді адміністративного штілу. Мож повісти, же свою роль притім грають психологічні моменти – респект перед правно формулованим проявом. За комунікованим текстом стоять закони, предписы, а так звичайний вживатель до точно сконструованих формулацій не засягує.

Функцій адміністративных проявів є **нарабляти з точними фактами**. Зато ся виформовав на **енумеративний** і в якімсь змыслі **аграматичний**. Надбыточними суть ту вшыткі неконкретны описы, котрі бы зошырока висвітлювали ситуацію. Урядный

запис ся операть о точны і однозначны факты. Єднозначность ся підпорує часто і повторёванём выразу з выужыванём синонімії, напр.: *зачаток акції становили на понеділёк, т. є. 23. т. м.; прияли сьме 200,- Ск, словом дваство корун сл...*

Затоже платность законів, наряджінь, выглашок і урядных управ звичайно є часом обмежена, в адміністративно-правных текстах ся кладе увага на **часовы факты**, як напр.: датум выготовлїня документу, на одкликуючі факты, на часовы факты о взнику важных моментів про правны уконы і под. З той самой причіны мусить быти з тексту все знамый відповідный автор і представитель інституції, яку даний адміністративный прояв репрезентує.

Шпецифічний є адміністративный штїл – в порівнянню з остатніма обективными штїлами – погы іде о ёго сітуованость. **Погы проявы говорогового штїлу мають конкретну і природну часову і містну сітуацію, проявы научного штїлу суть мімосітуачны, проявы публіцистичны мають свою природну часову (але не містну) сітуацію, так проявы адміністративного штїлу точно встановлюють часову і містну сітуацію.** Зато суть конкретны дата і фактографічны даны основнов частёв „роковачіх“ проявів адміністративного штїлу.

Адміністративный штїл є типічний обективный штїл публічного контакту, хочь ся практично явить як репліка з діалогу. Кідьже є звязаний і виходить з конкретных предписів, тым є даний ёго обективный характер. **Експресивны слова і конштрукції або звідуючі, розказовы выкричны речіня суть про тот штїл чужді.** Характер публічности (верейности) даному штїлу дає і то, же адресатом є справа 2. особа плуралу, або є безадресный. Особа конціпієнта урядного тексту ся найчастіше не выядрює або ся неутралізує тым, же ся уведе в множнім числі: **жадаме, жебы сьте, або докінця жадають ся; вызывае вшыткых або вызывають ся вшыткы...**

В дакотрых вызвах, ознамлінях, резолюціях і петіціях набывають даколи характер патетичности. В тых жанрах ся адміністративный штїл стрічать з публіцистичным.

Адміністративный штїл має богаты подобы (обміны) синтаксичных конштрукцій і выразів зато, же велика часть з них ся дослова конштруує. Так ся напр. з істов „шпекулаціов“ творять розлічны надписы, тексты печаток, тексты дотазників, наборовы тексты, заглавя листин і под. Шпекулативно ся мусять формуловати речіня або цілы тексты з оглядом на графічну управу, на тіп друкованя, формат папіря і далшы факторы, котры суть функчны при розуміню прояву. Графічна управа впливать і на штїл новинок, главно тітулків, но не до такой міры, як штїл адміністративных проявів.

Незвычайны синтаксичны конштрукції ту vznikають і зато, же ся обмежує шырьше вывжываня непрямых падів при властных менах. То є зато, жебы ся менше знамы назвы у важных листинах, які ся одкладають, вводжали в основній формі. Одступлять ся од старшого выядрёваня граматизованых адрес, **преферує ся привластковый номінатів з містоназвывниковым падом.**

ЗАДАЧИ

1. Як бы сьте характеризовали адміністративный штїл?
2. Яку позицію має адміністративный штїл в сполоченьскім контактованю Русинів Словеньска?
3. Де всягды стрічае русиньскый язык в адміністративній функції?

4. Який принос про фунгованя русиньского языка в адміністративній функції має Закон о вжыванню языків народностных меншин в СР?

5. Характерізуйте основны знакы адміністративного штїлу.

6. Чом о адміністративнім штїлі говориме як о імпортованім? Котры признакы імпортованости адміністративного штїлу сьте собі запамятали?

7. На што є потребне класти акцент в адміністративных текстах?

8. Порівняйте шпецифіка адміністративного з іншыма штїлами.

9. Де сьте ся уж стрітили з адміністративным штїлом?

Жанры і формы адміністративного штїлу

Велика роздільность адміністративного штїлу, призначна про вшыткы штїлы, є дана ёго **жанровов пестростёв**, причім жанрово тот штїл **не є усталений**, затоже ся розвивають в залежности од розвитку сполочности, науки, технікы... В порівнянню із жанрами остатніх штїлів є шпецифічний тым, же має форму **схематизовану**, даколи має становены розміры опроті остатнім штїлам, де є менша (в научнім штїлі), бівша (в публіцистичнім штїлі) або повна (в умелецькім штїлі) вольность в жанровім формованю прояву. Подобы векшины жанрів адміністративного штїлу суть скоро цілком нормованы.

Факторы, котры впливають на формованя і устаління жанру, суть звязаны з функціов адміністративных проявів і з пожадавками практикы. **Найсилнішыма факторами суть:**

а) адміністративно-правны предписы, котрым ся мусить **вылагодити з обективного аспекту,**

б) форма, яка загорнять **обсяг і управу жанру а діктує їх практика рокованя, в) конкретность выразу, яку собі вынучує ціленость адміністративных проявів.**

Подля **обсягу і ёму адекватной формы** можуть быти такы сорты жанрів у адміністративнім штїлі:

1. **Документарны жанры** (записніця, протокол, резолюція, завязок, договор, потверджіня, зменка);

2. **Ознамовы жанры** (выглашкы, ознамліня, смерніці, обіжники, справы, глашіня, приписы, жадость, пригласка, позванка, інзерат, телеграм);

3. **Гесловы жанры** (інвентарі, формулы, формуларі; тоты мож дале ділити на: суписы – спискы особ, инвентарьны річі, розклады годин, програмы роботы; формулы – присягы, дяковны формулы, дефініції, поучкы, взорці, правила, приказы, становы, спискы прав і повинностей; формуларі – высвідчіня, діпломы, фактуры, дотазники, експедічны листы, поштовны, транспортны і банковы формуларі...)

Жанры і формы адміністративного штїлу суть в правім змыслі слова умелыма утворінями, звичайно ся не розвивають поступно, але vznikають одразу, так як собі їх вынучує практичний жылот. Ту ся побудова жанру найвеце зо вшыткых обективных штїлів дістає до контакту з мімоязыковима средствами. Адміністративны проявы суть писмовы з речінёвов і текстовов граматиков, выраженов візуалныма елементами. Кібы ся мімоязыковы елементы вышмарили, проявы бы стратили ясность і уціленость. Так як при устных проявах ся не може выпустити інтонація, так ани при векшині адміністративных жанрів ся не можуть обыйти невербалны компоненты.

Із вшитых штілів є найменше проштудований адміністративний, а то нелем про ёго вік, але і неусталеность і перманентный розвой. Іде о штіл, який є з языкового боку дость стереотіпный, лексікално і синтаксічно бідный, композично дость простый, но жанрово богатый і пестрый.

ЗАДАЧІ

1. З жанрового боку як можете характеризувати адміністративний штіл? Чім суть шпеціфічны ёго жанры?
2. Назвіть найважнішы факторы, котры впливають на формованя жанрів адміністративного штілу.
3. Як можете розділити жанры адміністративного штілу подля обсягу і форми?
4. Чім ся визначають адміністративны проявы?
5. а) Напиште письмо з вакацій свому приятелёви.
б) Сформулуйте і напиште урядне письмо до інституції, напр. жадость на Міністерство културы СР, в якій просите высвітлити поступ при предкладаню проєкту на видаваня часопису про діти і молодеж в русиньскім языку.
- в) Порівняйте тексти обидвох писем і на їх основі характеризуйте знакы поужытых штілів.
6. Сформулуйте жадость о приятя на брігаду до даякой фірмы через літні вакації.
7. Напиште сповномоцніня, же ваша мама може перевзяти за вас виплату з літнёй брігады.

Взор жадости:

Інштiтут регіональных і народностных штудій Пряшівской універзіты в Пряшові

В Пряшові 1. 3. 2007

Штатістичный уряд
Мілетічова ч. 3
824 67 Братіслава

ДІЛО: ЖАДОСТЬ О ІНФОРМАЦІЇ

*Важена дирекція,
обертаме ся на Вас зо жадостёв о додаточны інформації зо списованя людей у 2001 році. Наш інштiтут, котрый має характер научно-педагогічної інштiтутції, ся занимать выскумом языка і културы народностных меншин*

на території северовыходного Словеньска. Окреме нас интересують інформації о русиньській народностній меншині, конкретно: кiлька грекокатоликів і православных віруючіх на Словеньску собі увело народность русиньску а кiлька материньский язык русиньский; кiлька грекокатоликів і православных собі увело народность словеньску і материньский язык словеньский.

За порозумліня і позітiвне выбавліня нашої жадости Вам допереду дякуєме.

З поздравом

*Проф. ПаедДр. Штефан ШУТАЙ, Др. н.,
директор*

Взор сповномоцніня:

СПОВМОЦНІНЯ

Доловпідписаний Осиф Янко, Штудентська 20, 080 01 Пряшiв, сповномоцнюю свою маму Анну Янкову (чiсло обчаньской легітiмації СЦ 782416), жебы перевзяла в часі моёй непритомности урядне письмо з Пряшiвской універзіты в Пряшові.

В Пряшові 5. 7. 2007

Осиф Янко

Научный штiл

Научный штiл ся вжывать там, де ся передають робочі інформації, публікують ся визначны познаткы здобыты на основі научного выскуму, уваг і скусеностей людей. Найосновнішым знаком проявів научного штiлу, який го одлишує од говорового штiлу, є то, же ся приправують допереду, говорovy суть спонтанны. Тот факт детермінує характер їх розвитку.

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте наголос приклады научного (А.) і говорового (Б.) штiлу і порівняйте їх.
2. а) Встановте характерістичны знакы научного штiлу.
б) Встановте характерістичны знакы говорового штiлу.
3. Котры части речі найчастіше стрічаєм в научнім, а котры в говорівім штiлі?

А.

Вшиткы визначны історічны події мали і мають великий вплив на розвинутия народного еманціпачного процесу. Найвизначнішы револючны процеси в

Європі в XIX. і XX. сторочу вплинули і на процес народної еманципації Русинів як на Словенську, так і бувший Підкарпатській Руси, котра была інтегральною частів Чеськословенська до 1945 року.

Етнічна і мовна проблематика сугь між собою узко спосны, што ся все в часы народного возроджіння выразно маніфестує. Перед возником каждого літературного мовы все доходило найскорше к етнокультурному оживленю, котре ся але не може наповно розвивати без вирішіння мовного вопроса, т. є. без вытворіння літературного мовы як компонента а сучасно і средства народної културы. У вшитых програмах народного возроджіння славянських народів основу творив вопрос вытворіння або выліпшованя народного літературного мовы. (Яб.)

Б.

Як нас Мадяре забрали, та сьме ся в Чехах дуже ганьбили. Тільки много нас в Чехах было, же сьме мусили йти на уряд до Кралоуці, абы сьме ся дістали на список чуджінців. Были сьме, як сирохмане... Люде без доміства... Як сироты... Было нас там много – молоды хлопці і дівчата з нашого краю, з выходу – з Міджілаборець, із Стриговця, Ублї, з Руськой Быстрой. Бог знає выдкы. (Маль.)

Основны знакы научного штїлу

Характерістичными знаками научного штїлу сугь: **писмовость, монологічність, публічність, конкретність, точність, ясність і одборність.**

Писмовость

Як говорувый, так і научный штїл можуть быти устны і писмовы. Наперек тому, про говорувый штїл є характерістична устность а про научный писмовость. Вырішалным моментом про їх ідентіфікацію є: яка была їх первістна подоба і яка подоба домінує в єднім, а яка в другім штїлі. Говорувый прояв ся формовав і формує прїмарно як спонтанный устный (в такій подобі є і в праксі фреквентованїшый), **научный прояв ся формує як писмовый а в такій подобі є ай фреквентованїшый.** Одборны устны проявы можуть мати і писмову подобу, кідь были допереду старостливо продуманы і приправены.

Проявы говорувого штїлу в значній мірі ся операют о мїмовязковы средства (гесто, мїміка, среда, звук...) і о сїтуацію. В конверзації так vznikать трикутник факторів, які впливають на подобу говореного прояву: 1. автор, 2. прїйматель, 3. мїмовязковы средства. При творіню формы выразу берут участь троякы факторы, а так потім єго мовне ядро може быти часто лем скупе і назнакове: много ся ту повість мїмовязковими средствами.

Інакша є сїтуація **при проявах научного штїлу, де автор є ізованный од прїймателя і од среды, в котрій ся прояв буде прїймати.** Хыбїть му зворотна звязь (spätná väzba) і мїмовязковы средства, і зато мовный прояв автора мусить быти з мовного боку повный.

Речїня говорувого штїлу сугь даколи еліптічны, в научнім штїлі є еліпса чужда. Речїня говорувого штїлу ся творять поступно, приряджованєм, в научнім штїлі vznikают зложены речїня, котры сугь релатівно самостатны і заперты.

Монологічність

Научны проявы сугь переважно монологічны. Монологічність того штїлу, подобно як і писмовость, є явна веце у сїntaxісі як в лексіці. Монолог має вшиткы предположїня на то, жебы мав певну костру речїня і надречїнєвых цілків. **Жанры научного штїлу мають певну трихотомічну основу: вступ, ядро, заключїня.**

Публічність

Научны проявы сугь публічны в тім змыслі, же їх адресат не є точно встанововати субектївны, експресївны слова. Речїня в научнім штїлі сугь довгы, часто ся в них вжывають одказуючі і деїктїчны выразы. (Познамка: В лїнгвістіці, т. є. науці о мові, деїкса є означїня дачого, указаня на дашто в речовій сїтуації, причїм на тот ціль ся вжывають присловники мїста і часу, напр. *там, одты, тогды, днесь...*)

Конкретність

При передаваню научных інформаций ся вжывають конкретны слова – субстантївы, які в научных текстах домінують. Перевага мені і термінів впливають на тяжше прїймання і порозумлїня даних проявів. Сїтуацію кус змірнює высокый індекс повторєваня слов.

Точність

З конкретностєв научного штїлу ся звязує єго точність. Поки в говорувім штїлі проникають до тексту слова зо шыроким россягом словного вызнаму, в научнім штїлі ся слова выберають омного старостливіше. **Точність є дана выберанєм слов з ужшым россягом вызнаму.**

Ясність

Проявы писаны або повіджены научным штїлом мусять быти конціпованы ясно, кідьже научный текст ся реалїзує в непрїтомности адресата. Іншака сїтуація є напр. в говорувім штїлі, при конверзації, де слова, речїня і цілы контекстовы часты мож повторєвати і корїговати, што значить, же не мусять быти конціпованы так ясно, як в научнім штїлі.

Одборність

Є то основный знак научного штїлу, який є даний добрї выбудованов термінологію.

ЗАДАЧІ

1. Прочїтайте слїдуючий текст і на єго базї выдїльте основны знакы научного штїлу.

Правопис в русиньскім мові є будованный на веце прїнципах з домінантним поставлїнєм фонемного прїнципу. Кідь говорїме, же графіка і орфографія в русиньскім мові сугь фонемны, то, сумарїзуючі, можеме твердїти: русиньске писмо є фонемне. Фонемне писмо є таке, в якім тоты їсты буквы алфавїта означают фонему во вшиткых єй видозмїнах (реалїзаціях), незалежно од того, як звучить в тїй

або іншій фонетичній позиції. При такій видозміні ся фонемы означають на писмі подля їх основного значіння, яке находиме в таких фонетичных позиціях, де якість звучаня фонем не є нічим условлена. Вислідком такого приступу є, же каждая морфема, зато же ся (скоро) все складать з єднaкых фонем, пише ся (скоро) все єднако. З того выпливать, же основне правило правопису гласных і согласных є: писати їх так, як звучать в сильных позиціях в тій самій морфемі. Наприклад, при правописі звонких і глухих согласных в позиції на кінці слова і перед шумовов согласнов пишеме таку істу согласну, як перед гласнов і сонорнов у тій самій морфемі. (Яб.)

2. Выглядайте приклады научного штілу в часописі Русин або в русиньских неперіодичных выданнях. Порівняйте їх лексіку з лексіков текстів публіцистичного штілу.

Діліня научного штілу

Научный штіл подля **выбору слов і композиції** може быти: **вышший – теоретично-научный** (науково-научный) і **нижший – популярно-научный** (звaный і учебниковый, дидактичний). Розділы міджі нима мож згорнути так:

Теоретично-научный штіл:

1. Терміны, книжны слова.
2. Логічна композиція.
3. Тяжка штілізація з погляду морфології і синтаксису.
4. Точна научна аргументація і цитація або парафразованя; бібліографія.
5. Неутралность, незаінтересованость выкладу.

Популярно-научный штіл:

1. Вольніший выбір слов.
2. Вольніша композиція, богатше діліня тексту на абзацы.
3. Пестріша штілізація; белетристичны і речницькы елементы.
4. Вольна цитація або парафразованя без бібліографії.
5. Сильный дидактичний і пересвідчуючий компонент.

Жанры научного штілу

Жанры научного штілу розділюєме на:

1. **Выкладовы жанры**, якы можуть быти:
 - а) **контекстовы** (дізертация, студія, статья, увага);
 - б) **ситуачны** (реферат, кореферат, лекція, дискусный, полемічний і дебатный выступ);
2. **Описны жанры** (характерістика, рецензія, посудок, критика, робочій навод).

Жанры группы 1.а) выступають в писмовій формі, жанры группы 1.б) выступають в устній формі а окрем лекції вшыткы можуть быти і в писмовій формі. Значіть, же ситуачны жанры можуть як научны жанры належати тыж до речницького штілу.

ЗАДАЧИ

1. Прочітайте слідуочі статі А., Б., і характерізуйте їх основны знакы як жанру, одповідаючі на вопросы:

а) Ку котрій категорії научного штілу належать статі – к теоретично-научному або к популярно-научному? На основі чого то мож документувати?

б) Який слоговый поступ характерізує статі?

в) Якы суть основны функції статей і якому округу читателів суть адресованы?

г) Котры части речі в статі суть найфреквентованішы?

г) Выглядайте части експресивной і субективной штілізації авторів.

А.

Історія європейских народів документує, же вирішалным атрібутом при взнику і формованю і далшій єствованю многих народів є язык. Язык є нелем інструментом взаимной комунікації і думаня, але за ёго помочи ся утримують і традують духовны цінности попередніх ґенерацій. За помочи языка ся в минувлости і в сучасности рішали і рішають многы вопросы народного, культурного і політичного жывота. Зато є логічне, же каждая народна як і меншинова комуніта проявлять інтерес о забезпечіння шырокого і функчного поужываня своего материньского языка.

„З лінгвістичного аспекту мають вшыткы языкы, од народжіня поужываны окремов ґрупов людей, єднаку ціну. Вшыткы суть логічным, коґнітивным комплексом, способным высловити хоць-якы думкы і концепції, правда, лем тогды, кідь култівованю главно лексікальных языковых засобів ся дає достаточна увага“ (Ріпка, 2000). Уведжена конштатация пасує ай к материньскому языку Русинів, котрый, главно по 1989 році, дякуючі позитівным політичным змінам в Європі, зазначає выразный розвой, а по кодифікації (1995) находить свою реалізацію в розлічных сферах культурно-общественного жывота даного етніка: в літературній, масмедіалній, конфесіоналній, сценічно-театралній, в школьській а счастья і в урядно-адміністративній. Тот момент істо же позитівно позначів і якість національной свідомости Русинів, што ся проявило окреме при списованю людей. Ёго вислідкы з 2001 (русиньска народность: 24 201 жытелів, материньский язык русиньский: 54 907) в порівнаню з р. 1991 (русиньска народность: 16 937 жытелів, материньский язык русиньский: 49 099 жытелів) документують, же в селах, де діє священник, який решпекує націоналне коріння своїх вірників і провoдить Службы Божы в їх материньскім языку, а там, де ся у школах учить материньский русиньский язык, там ся жытельсво у бівшій мірі вертать к своїй традиційной народности і к матерькому языку. (Пл.)

Б.

В 1929 році русиньский сатірік Марко Бараболя написав „єдноактовку“, в котрій высмівяв ідею автономной теріторії званої Підкарпатська Русь. Дума-ло ся, же тота політична держава бы мала єствовати в найвыходнішій регіоні бівшого Чеськословеньска. Єдна постава з ґры припомянула, же писателі

на Підкарпатській Русі зачали творити літературу лем недавно. Такий почін тих людей віє к вопросу, як бы мав вызерати язык той літературы. „То были часы,“ весело повіла Бараболёва постава, „кідь языковый вопрос был главным проблемом, часы, котры были найромантичнішыма в історії Підкарпатя. Лем собі представте, всягды в містах і на селах, в читарнях, в театрах, в штатных урядах і кавярнях незалежно на тім, де люде были, непрерыванно говорили о языковім вопросі.“ (Маг.)

2 а) Напиште увагу на тему: Потребують Русины знати кодифікований русинський язык?

б) На основі ній характеризуйте увагу як жанер.

в) Выглядайте слова, якы увагу не заділюють лем к єдному штілу і слоговому поступу. Повідajte, котры слоговы поступы ся в увазі переплітають.

3. Приготовте собі діскузний выступ на засідання Сполку русиньской молодежи. Сконцентруйте ся на проблематику ангажованости молодежи в культурно-освітній роботі міджі молодыма Русинами.

4. Напиште робочій навод, рецепт, на варіння пирогів. На розділ од інших інформачных і описных жанрів, што можете повісти о порядку окремых частей наводу.

ОДПОВІДЖТЕ НА ВОПРОСЫ:

1. Котры суть характерістичны знакы научного штілу?

2. Як ділиме жанры научного штілу подля поужытого слогового поступу?

3. Якы основны знакы має теоретічно-научный штіл?

4. Якы основны знакы має популярно-научный штіл?

5. Яка лексіка, морфологія і синтаксис є характерістична про научный штіл?

Выкладовый слоговый поступ

Є то слоговый поступ, котрый од остатніх ся одлишує главно нарочностей структуры. Покры информачный і описный слоговый поступ мож представити як структуру єднорозмірны, лінарны, розповідный поступ тыж як структуру двойрозмірну, площну, заты **выклад представляє конштрукцію тройрозмірну, просторову**. Першы три слоговы поступы мають сполочный знак тот, же реіструють і репродукують позорованы факты, но выклад слідує **каузалны** (прічинны і наслідковы) **одношіня міджі тыма фактами**.

Выкладовый слоговый поступ має **тяжку конштрукцію**, што видно і з ёго онкашнєй подобы: **богато ся в нїм выужывають пунктуачны знакы на діліня тексту в просторі** (скобки, тіре, точка із запятов, дві точки, цїтовалникы і т. д.). Нараблять ся з **прикладями уведженима** звычайно інакшым тіпом писма, речіня суть зложены.

Основны і тіпичны знакы выкладового слогового поступу суть:

- окремы части выкладу суть міджі собов тіснїше повязаны;
- є богатый на одказуючі выразы, підрядны злучникы (напр. *кібы, кідьже, заты што, покы, як, лем што* і т. д.);
- окремы слова ся в нїм часто повторюють;
- выповіді або абзацы на себе логічно надвязують;
- выклад є мімочасовый і мімосітуачный, што є документоване і неpritомностєв субстантивных містотенників, часты суть выразы тіпу: *указує ся, видно, выходить, ясно, правдоподобно*, або абстрактны слова, як: *припад, сітуація, предмет, вопрос, проблем...*
- автор є анонімный, чім є дана обектївность выкладу, де ся аргументує ясныма фактами, є ту много точных поняť і термінів.

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте слідуячий выклад о основнім словнім фондї і слідуите в нїм характерістичны знакы выкладового слогового поступу.

Основный словный фонд

Ціла словна засоба ся діференцує з розлічных аспектів – на списовны і несписовны, на абстрактны і конкретны, на говоры, книжны, одборны слова і інші класы слов. Міджі вшыткыма тыма класами стоїть верьства слов, якы найдеме в каждім языковім прояві як **основный словный фонд** неутралных, цілонародных, безпризнаковых слов, репрезентуючіх ядро словной засобы русиньского языка.

Ядро словной засобы ся не дасть точно выраховати а не дадут ся точно встановити і дефіновати ані граніці той верьствы словной засобы. Окремы слова не належать лем до єдної класы, але нараз до дакількох, і хоць дакотры предці лем належать до єдиной. Наприклад, слово **весна** одразу належить до класы поетічных і архаічных слов, слово **манажер** до класы одборных слов і неологізмів, но слова **акурат, верабоже** належать лем до класы говорных слов.

В словній засобі ся находит верьства слов, якы в русиньскім языку суть найстаршы, найфреквентованїшы, общо знамы, короткы і штілістично безпризнаковы. Суть то в першім ряді містотенникы (**я, ты, він, мы, вы, мій...**), злучникы (**а, але, і, або, же, кідь...**), приназивникы (**на, в, к, з, при, од, до, під...**), чісловникы (**єден, два, три, пять, першый, семей...**), часткы (**гей, нї, холем, но, главно, може...**), дакотры придавникы (**добрый, малый, красный, мамин, сестрин...**) і лем дакотры часослова (**быти, мати, мусити, хотіти, робити...**) і субстантивы (**отець, мати, брат, дім, стіл, голова, рука...**). Нияк інакше їх не мож виділити, лем на основі їх фреквенції в проявах розлічных текстів, штілів, слоговых поступів і жанрів. Дана закономірность платить про вшыткы природны языки. (Міс.)

2. Чім є дана обектївность выкладу?

3. Становте, котры части речі в уведженім выкладі домінують.

4. З яким цілём у выкладі ся выужывають повторєваня слов?

5. На основі укажкы напиште основу выкладу.

6. Зробте основу а наслідно выклад о вам добрі знамим проблемі.

Жанры выкладового слогового поступу

Основов выкладового слогового поступу є комплексна аналіза і висвітліня **вывоёвых і каузальных** (прічинных) **одношій міджі предметами і явами**. Выкладовый слоговый поступ ся находит главно в **писмовых жанрах научного штілу**, як выклад, штудія, дізертация, реферат, рецензія, увага, есей. З многыма з них ся стрічає і в новинках або часописах як з жанрами публіцистичного штілу.

Композиція выкладу

Найчастішим жанром выкладового слогового поступу є **дідактичний** (учебниковый) **выклад**. Ёго устнов подобов є **лекція** (prednáška). Окремим тіпом дідактичного выкладу є **програмований выклад, програм**.

Выклад ся складать з трёх частей: **вступу, ядра і заключіня**.

При высвітлёваню ся вживають основны поступы логічного думаня, як **індукція** (кідь з конкретных прикладів ся зробить заключіня, напр. *Іван є зо Снины, Петро є зо Снины. Суть родаці.*), **дедукція** (опак індукції, кідь зо заключіня ся одводять окремы припады, напр. *Чоловік є чутливый. Андрій є чоловік. Андрій є чутливый.*), **аргументация** (уводжіня прикладів, доказів), **аналіза** (розбор) і **сінтеза** (згорнутя), але і **аналогія** (згода, подобность), **компарация** (порівняня), **конкретізация** (зназорніня), **екземпліфікація** (докладованя на прикладах), **апликація** (поужытя познатків) і ін.

ЗАДАЧІ

1. Припомяньте собі, в котрых учебных предметах сьє ся учили о індукції, дедукції? З котрыма професіями ся вам найвеце вяжуть споминаны поступы логічного думаня?
2. Уведьте приклады індукції, дедукції, аналогії з практичного живота або літературы.
3. В праксі часто vznikають неправилны, даколи гуморны аналогії, котры суть тіпичны про анекдоты. Приправте собі анекдоту, выужуючі неправилну аналогію.
4. а) Найдийте і высвітлийте аналогію в наслідуючих прикладах:

АВТО : ПУТЬ

а) летадло : воздух б) автобус : заставка в) колесо : гума

МЫШ : МАЧКА

а) голоден : сытый б) ласка : ненависть в) слабый : сильный

СТРОМ : ЛІС

а) великий : малый б) дім : місто в) цілок : часть

ВОДА : ПОГАР

а) фляшка : вино б) глина : квітник в) чистый : нечистый

ПОЕТ : ВІРШ

а) перо : папірь б) сохарь : соха в) музыкант : співанка

б) Колектівно зоставте подобный тест і высвітлийте правилны відповіді на основі аналогічных одношій.

5. а) Зоставте програм про свого сокласника з учебного матеріалу, котрый з выкладу на годині не порозумів.

б) На основі нёго сформулуйте характерістіку програмованого выкладу.

в) Напиште основу програмованого выкладу на тему Писаня гласной „і“ в русиньскім языку. Потім писмово зробте выклад правопису.

Увага

К выкладовым жанрам научного штілу – попри **дізертацией, штудії, статії** – належить ай **увага**, і хоць од остатніх предці лем стоїть кус боком. Як особитый словесный жанер ся явить зато, же має выразно субектівне зафарблїня і же з погляду слогового поступу є барз гібридна.

Увага є жанер меншого або середнёго россиягу, в котрім автор на базі общо знамых здобытків науки презентує особну позицію к розлічным важным, але главно актуальным сполоченьскым явам. В увазі ся уж ніч нове не одкрывать і не высвітлять, але факты ся посуджують з нового, особного угла погляду.

Увага не належить лем к единому штілу – може належати к научному, публіцистичному або к умелецькому – **а ани ся в ній не ужывать лем еден слоговый поступ**.

Од научных жанрів – дізертацией і штудії – ся одлишує тым, же к тым самым проблемам приходится уж лем як „друга“, і хоць з іншого боку. Од статії як популярного научного жанру ся одлишує особным приступом к проблематіції: поky в статії автор думать веце на адресата і решпектує дідактичны прінціпы, так в увазі пише як кібы про себе. І зо статії чути експресівну і субектівну штілізацию, лемже там автор ся ангажує зато, жебы якнаприступніше і найясніше репродуковав, але **в увазі ся автор ангажує зато, жебы ся сам превказав, жебы подля властной волі знамы факты модіфіковав**.

Словник уваги несе приближно тоты самы знаky, як словник популярной статії. **В увазі ся справила не вживають узко шпєціфікованы одборны терміны, а лем в малій мірі факты і чісла**. В увазі ся вказує на одношіня міджі предметами і явами.

Лєксика уваги має общій характер. Выходячі зо субектівности жанру, є ту бівше проценто **атрібутив** (означінь, придатків), **назвыників, придавників, містомєнників і часослов**, а так само **модалных слов**. В порівняню зо статіє, увага є веце актуалізована, то значіть, же **бівший притиск ся в ній мусить класти на часослово і ёго категорії**. Увага є богата на **условны, прічинны і наслідковы злучники** (напр. *кідьже ... так; кідь ... так; поky ... заты і ін.*) і **зложены речіня з підрядныма речінями такого самого характеру**.

Увага, в основі, є будована подобно як выклад, наперек тому має свої шпєціфічності, котры можеме згорнути так:

УВАГА:

1. Домінує ту оцінювання (і критика негативних знаків) і пересвідчовання, суб'єктивний приступ автора;
2. обща аргументація і вольна цитація або парафразовання, заокруглення даних;
3. вольніша композиція і штільзація, образность, експресивность высловлення (реторичны вопросы, прирівняння).

ВЫКЛАД:

1. Домінує ту аналіза, выводы, об'єктивний приступ автора;
2. научна аргументація і цитація або парафразовання, точны даны;
3. тісніше навязовання речінь, точны термінологічны высловы.

ЗАДАЧІ

1. а) Прочітайте слідуючі тексти.

А.

Сліды

Зима. Децембер, януар... Білий покровець прикрыв стежку, на котрій за мнов зістають сліды. Єден, другый, третій..., но під минутов счезають, задувають їх вітор. Были, уж не суть. Є лем тма.

Є конець рока, рахуєме послідні секунды: три, дві, єдна, і... І старый рік буде уж лем історіов, счезне, но прийде рочок новый, за ним далшый а потім зась і зась... Кілько їх іщі буде? Два, три, пять, десят, сто?

Лем пару років дозаду, істо собі многы добрі памятають, хопило людей на цілім світі шаленство назване „Міленіум 2000“. Всягды сьме реґістровали рекламы, на кождім кроці было чути, же тот ці іншый виробок є міленіовый, же то то або інше є про людей нового тісачроча. Но які суть люде нового міленія? Які сьме?

Так як кождый рік, і тогды, а думам, же тогды іщі веце, собі люде давали завязки, обіцянкы, котры може і хотіли дотримати, сповнити. Кождый хотів быти інакшым, ліпшым. Но то то шаленство помалы опало, распустило ся, як сніг. Жаль, під новыма, міленіовыма обалами так рекламowanych виробків був старый обсяг, так само як під скоров нового – міленіового чоловіка.

А як то буде того року? Мать ціну ставляти собі все новы і новы цілі, задачі, котры і так переважно не дотримлеме? Є то на хосен? Може. А може ні. А може праві тоты цілі, сны, представи нас тискають і рушають допереду, о фалатча дале. Но кідь жыєме без цілів і снів – є то на хосен? А дасть ся так жыти? Без пути, без ціля? Переважно собі нашы сны торгаме на фалаткы, котры ся часом дагде стратять. Ани не ідеме, ани не стоїме. Переживаєме день за днём. Сьме, як тоты сліды в снігу. Єден, другый, третій..., но дораз нас задує вітор і счезнеме дагде до забытя. (Блы.)

Б.

Култура – язык – освіта, освіта – язык – култура...

Якы варіації тых трёх слов мы бы не створёвали, все нам выходит, што они нерозлучно звязаны і без себе не можуть повноцінно екзистовати. В кождоденнім животі мы того часто свідками.

Было тому так і кінцём минулого року, коли школярі 1.-4. клас нашой школы – ОШ на ул. Коменського в Міджілабірцях, мали можность увідіти представління прекрасной приповідкы Капітан Кыянка, з яков до нас, за своїма малыма позерателями, завітав Театер Александра Духновіча з Пряшова.

Приємно ся позерало і слухало. Култівована наша – русинська бісіда і співанкы, інтересна режія, кулісы... На єдній з куліс была написана назва приповідкы. То было імпульзом про дакотры діти, котры не ходять на выучовання русинського языка і не знають читати і писати азбуков – а, на жаль, є їх дуже много – жебы за мнов, як за учітельков русинського языка, поступно приходили і звідовали ся: „Пані учітелько, а то што є там написане?“

Ясно, же окрема прямої відповіді на їх звідовання єм і додала: „Видиш, видиш, кідь-сь ходив (-ла) на русинський язык, то бы-сь знав(-ла) перечітати! Приглась ся на русинський язык, та будеш знати азбуков нелем читати, але і писати!“ (Мел.)

В.

Быв ту май – любви час

За нами є місяць май, який є місяцём любви. Іщі єм не роздумовала над тым, чом є такий місяць в році а ці є потрібный. Все єм го покладала за місяць про залюблєных, але кідь єм ся задумала ліпше, пришла єм на то, же такий місяць є потрібный про людей, які суть нетолерантны, безоглядны і не знають або не хочуть дати наяво любов ку свому ближньому...

Непохопліня панує нелем міджі расами, але і міджі єднотливыма културами і народностями. Не знаєме об'єктивно позерати на іншу културу або народность. Кожда култура є дачім визначна і має своє чаро. Єднов із култур і єй носителів є і наша – русинська, яка має много красных традицій і звиків. Дакотры іншы културы або єднотливці з іншых култур і народностей ся ставляють ку ній може негативно або з высміхом, а такого чоловіка можеме означіти за єгоїсту. Кідь сам не похопить іншу културу, не може похопити ани свою.

Холем в тім єднім місяцю, який є означеный як місяць любви, бы сьме ся мали задумати. Кідь уж не будеме проявлєвати любов, так холем не проявуйме ненависть ку другим людем. (Сив.)

б) Характерізуйте основны знакы кождого тексту. В чім суть згоды, чім ся одлишують?

в) Мають тексти А., Б., В. вшыткы знакы увагы, выкладу або опису?

г) Котрый з текстів можете характерізовати як есей, котрый як коментарь а котрый як уводник з новинок?

2. а) Напиште властну увагу, вибравши собі зо слідуєчих тем: *Быти Русиним значить быти гордым чоловіком; Выбрати собі народность значить отворити ся світу; Материнський язык є богатством народным і моїм; Будучность народу жыє, поky інтересує молодых. О выбратій темі наперед дискутуйте.*

б) Написану увагу розаналізуйте (як жанер, з боку лексіky, морфології, синтаксису).

в) Властну увагу перетрансформуйте на выклад.

3. Выглядайте увагу в русинській періодичній пресі і порівняйте єй з властнов.

Уважованя в каждодеднім жывоті

Присловя, поговоркы, праностіky, анекдоты, значить короткы **формы устной народной словесности**, але і **умелы** (авторьскы) **літературны формы**, як байкы, афорізмы, высловы і сентенції **суть выслідком уважованя**, позорованя, порівнованя, оцінёваня і зобщованя.

ЗАДАЧІ

1. а) Прочітайте слідуєчы короткы высловы і аналізуйте їх.

Як собі постелиш, так будеш спати.

Хто як сіє, так і жне.

Де не зможе чорт, там поможе жена.

Хто до тебе камінєм, а ты до нёго хлібом.

Мудрый чоловік дале піде з языком, як глупый із пінязми.

Жычай – добрый обычай, а вертай – та горы і доли перевертай.

Кому не даш загинути, тот ті не дасть дыхати.

І мачка є добра сокачка, кідь є в чім.

Добрі пхати ручки до готовой мучкы.

Правда очі коле.

Добре за добре не чекай.

Свадьба і сім бідників

Єден ся не мав часу натанцёвати,

Другый ся не стиг наспівати,

Третій парадный був,

Нічого ся не дотулив,

Четвертый ся ганьбив,

А го никто не понукнув,

Пятый ся перебрав,

Та го жалудок болів,

Шестый у коморі заспав,

А семого лем домів одвезли,

Тай ся нарікав,

Же щі таку свадьбу не памятав.

(Галг.)

• • •

Септембровый додж полям потрава а грозну отрава.

За білым октобром приходить зеленый февруар,

за зеленым октобром – білый февруар.

Як в новембрі цвинуть стромы, буде зима до мая.

Кілько в марцу росы, тільки в маю морозу.

Апріль в доджу, май у квіті.

Грімніці – конець саніці.

б) Повіджте, котры з них репрезентують короткы формы народной словесности а котры авторьскы.

в) Запиште од старшых людей присловя, поговоркы, праностіky, анекдоты. Поуважуйте над нима на годині.

г) На основі властного позорованя сформулуйте конкретны закономірности платны в жывоті або природі.

2. а) Прочітайте слідуєчы байкы і высвітлийте поучіня, впливаюче з них.

Діскутеры

Голова сивіє а розум шаліє.

• • •

Зышли ся звірі на їднання. Дебата о проблематіці была боёва: Ялівка підпорила план, Свищ го розгрыз на фалаткы а Ласічка – де вітор дує.

Тоту ситуацію выужыв Баран і брыдко попозерав на сусіда, тыж Барана. До-справды брыдко. І злостно. Сусід правилно декодовав ёго погляд. Зразу обид-воми встали челами проти собі. Цофли. Розбігли ся. І – бах! Міджі їх головами заіскрило. Попадали. На ноги ся поставили. Цофли. Зась проти собі выштар-товали. І – бум! Аж задудніло.

– Не зошаліли рогагы? Што то за маніры...

– Чіт!

– Тадь собі головы...

– Будь тихо! І позоруй, як Бараны діскутують.

(Кс.)

Модерна доба

*На газдівстві в Спонзорові
повідав Пес Когутови:*

– Чом уж тебе, камарате,

рано не чути співати?

– Не чути мою співанку,

бо надарьмо дру гортанку.

*Люде ня уж не слухають,
сплять, аж на обід уставають.*

– Але я ся тыж чудую,

же тебе так мало чую.

Чом уж ня вночі зо спаня

не будить твоє бреханя?

– Шкода ся мі надерати

і ночами вартувати.

То не так, як колись давно –

днесь ся краде водне, явно.

• • •

Што возьме доба модерна,

назад ся барз тяжко верне.

Няй не счезнуть з наших країв

красны стародавны звычаї.

(Кудз.)

- б) Спробуйте вольно зрепродувати обсяг уведжених байк.
в) Запам'ятали сьє собі даякы байкы з основной школы? Якы недобры людськы властности крітізують?
г) Выберите собі дакотру з байк Миколая Ксеняка в книжці **Выбраны байкы** (Пряшів 2002) і на основі поучіння з ній напиште увагу.

Мотто

Мотто (слово перевзяте з таліанського языка, значить **гесло**) є цитат, який ся находить звычайно під назвов тексту; уводить властный текст цілого твору або ёго бівшой самостатной части.

Мотто походить з чужого тексту а автор ним выражать свое одношіня к предмету прослову, наприклад обдив, почливість, але ай іронію, сарказм і под. Мотто стрічає частіше в старшых літературных творах, як в сучасных.

З розговорів з визначными особностями або з їх писмовых визнань або споминань знаєме, же мали або мають свое **животне мотто**, значить гесло, думку, котра їх веде животом.

ЗАДАЧІ

1. а) Де ся найчастіше стрічає з моттом?
б) Запиште собі мотто, котре вас заінтересовало і дискутуйте о ній на годині.
в) Маєте своє властне мотто, яким ся рядите в животі?
г) Найдийте в русинській літературі, респ. пресі, нарис о визначнім чоловікови і выпиште собі з нёго основны думкы, якы го спроваджають животом.
2. а) Прочітайте слідуєчі тексты і дайте їм адекватны назвы.
б) Выберите з каждого найінтереснішу думку, котра вам послужить на написаня властной увагы.

А.

... А ці екзістує уменя? Екзістує... докінця суть о тім книжки. Але мені ся видить, же уменя є лем якийсь одборный термін. Назва діятельства дакотрых людей. Уважовав єм о тім у звязи з Пікассом... што бы Пабло робив, кібы не міг малёвати? Быв бы курічом, як доктор Мушинка? Або такый Моділіані... жив курто... намалёвав дакілько „сліпых“ портретів, спивав ся до німоты і умер. Сам єм ся просив, робив ай він уменя? Было того, што робив, уменя? Быв бы способный пережыти і кельтовати пінязі за алкоголь, якбы був пекарём? Тяжко. Но а так ся дістаю к заключіню, же я властно не єм умелець і нияке уменя єм не робив. Быв єм обычный „воркер“, котрый продуковав свої виробкы а люде їх куповали зато, жебы сі їх завісили дома, або на выставах. То они назвали мою роботу уменём... подобно як і других... (Биц.)

Б.

Час... каждая минута є кроком к смерти, а кідь то не збагнеш, приближуєш ся к ній козмічнов скоростёв. Уж єм раз колись повів, кільки часу люде збыточно тратять на вшелякых банкетах і рецепціях. Представ собі, як бы то было продумане, кібы на таких акціях люде єден за другим повідали новы інформації. Як в телевизных новинах... нихто бы не повів, же промарнив час. Холем бы ся дізнали штось нового. Но все є то наспак... люде ся зыйдуть, клебетять, огваряють, завідять, а кідь ся вшытко скінчить, прийдуть на то, же стратили море часу. Нажаль, оно є то факт правда. Час є позад здравя найцінніше, што чоловік має, лемже ани єдно, ани друге собі не важить. (Биц.)

Посудок, рецензія, крітіка

Посудок є жанер, котрый ся вжыває при оціночных текстах. **Посудкы ся пишуть о научных роботах, о науковискусных проектах, о рукописах** про потреби видавательств або юстіції. В посудках ся предметно і конкретно уводять вшыткы факты, котры заважають при конечнім оцінію. В першій части посудка ся уводять або часточно і оцінюють **важны і вирішалны моменты**, в другій части ся аналізують і оцінюють так, жебы привели к єднозначному заключіню – „гей“ або „ніт“. Посудок того самого проєсту робить нараз дакілько експертів, потрібно го – в інтересі конфронтації – все доложыти **аргументами**. В посудку ся обектівно уводять і **позітіва**, і **негатіва** посуджованого проєкту. Посудок рукопису, який служить потребам видаательства, ся зве **лекторський посудок**.

З посудком своєв подобов і функціов є звязана **рецензія**. Рецензіями ся даколи звуть посудкы рукописів, але в принципі **рецензія є оцінінєм готового, публікованого твору**, наприклад дізертації, інсценації театралной gry і под.

Перша часть рецензії є курта інформація о цілій рецензованій роботі, по ній наслідують предметный і обектівный погляд на рецензований текст а наконець оцініня. Як при рецензії, так і при посудку єднака вага ся кладе на **інформачну часть**.

Крітіка. Міджі рецензійов і крітіков є таке одношіня, як міджі дискузіов і полеміков: **крітіка є выостренный, прісный погляд на оцінёване діло**. Прісность в крітіці треба розуміти в тім змыслі, же ся в ній пропонує, як оцінёване діло, твір, мож зліпшыти.

Крітіка первістно была оцінёванєм текстів, котры ся тлумачили зо старшой літературы. Крітіка як жанрова форма перешла дакількома змінами. В середнєвічу ся **крітікы** публіковали у формі **віршів, епіграмів**, пізніше в подообі **есеїв**, потім **характерістік**, аж по аргументованы **крітічны списы**. В сучасности ся крітіка вжыває главно **при оцінёваню літературных текстів** – умелецькой прозы, поезії і драмы.

ЗАДАЧІ

1. а) Прочітайте укажкы А., Б., В., і характерізуйте їх як жанры выкладового слогового поступу.

А.

Учебник сповнять критерії одборно-дідактичної літератури

(Василь Ябур – Анна Плішкова: Русинський язык про 1. класу середніх шкіл, Пряшів 2002)

Предкладаний учебник русинського языка собі выжадує дакілько поглядів, у рамках котрых еднаку позицію має лінгводідактичний і сполоченьський аспект.

Кідьже в данім припадї говориме о першім учебнику русинського языка про середні школи на Словеньску, жадать ся похвалити заслужну і одповідну роботу авторів. Окреме то платить в сітуації, кідь собі усвідомиме сполоченьський факт, звязаний з узнанєм Русинів за самостатне етнікум, з узнанєм і насліднов кодифікаціов ёго языка, з формованєм лінгвістичной і дідактичної термінології і зо заведжінєм русинського языка до школ. Окреме послідніх десять років было позначеных великов снагов представителів Русинів (і обидвох авторів) при забезпечіню адекватного сполоченьского культурного і языкового розвою Русинів.

Рецензований учебник на фонї уведжених конштатацій має визначну роль, кідьже доказує животаспособность русинського языка нелем в каждоденній комунікації, але тыж в одборно-педагогічній сфері.

Значить, перший учебник сучасного русинського языка про середні школи є важным сполоченьско-педагогічним фактором в народно-усвідомлюючій процесі русинського етніка. Є першов частів цілого учебного комплексу про середні школи, што предзначило і ёго обсяг. Тот виходить з класічного лінгвістичного членіння, зато є природне, же в учебнику суть капітолы о звуковій ровині, графіці, правописі, лексікології, словотворіню і штілістичі, котра є інтегралнов частів і обсягу учебників русинського языка про 2., 3. і 4. класы середніх школ...

Вцілім учебник сповнять критерії, котры ся кладуть на одборно-дідактичну літературу. Окрем споминаных характеристик ся аплікує в нїм і новоствореный русинський термінологічний лінгвістичный словник. Мож высловити пересвідчіння, же тот учебник ведно з приправлєваныма учебниками русинського языка про вышшы класы середніх школ буде вгодным основным учебниковым матеріалом про студентів 1. – 4. клас середніх школ.

Взявши до увагы вшытко спомянуте, рекомендую уведжений учебник дати до едічного плану і выдати про потреби школьского навчаня.

Проф. ПгДр. Осиф СІПКО, ПгД.,
директор Інштитуту русістікы, україністікы і славістікы ФФ ПУ

Б.

МАГОЧІ, П. Р.: РУСИНЫ НА СЛОВЕНЬСКУ (Русинська оброда, Пряшів 1994)

З погляду історіка ся може здати, же тота робота приносить мало нового, тадь автор конштатує давно знамы, підложены факты. В роботі хыблять цїтації з архівных матеріалів. Треба сі але усвідомити вік, знаня, розуміння і потреби тых, кому на-

лежить тота робота. Є то снага штонайкоротше і хронологічно привести читателя ку познаню минулости русинського етніка на Словеньску.

В окремых капітолах (довєдна 11) не хыбують точны менны, штатістичны, навзословны факты. Треба високо оцінити ай снагу автора перекрочіти істу міру націоналізму і шовінізму, котрый в данім регіоні був, а може ай є. Подарило ся му то брілантным способом. Хоснує погляды ходем двох протилежных орьєнтацій, а снажить ся позерати на дакотры історічны вопросы з высокости. В сназі розмыти будьяку похыбность в тім напрямі, выужувать у своїй роботі двоязычность тексту: русинський і словеньський із вшыткыма потрібныма доповнінями (познамкы к окремым капітолам, бібліографія). Тоту роботу не адресовав дословно лем Русинам, але дав можность ай словеньській громадї, абы дану проблематику спознала і обогатила ся нєв...

То, што оберне увагу читателя, то є снага хронологічно описати поступ подій, а з них выняти ай в контексті європской і словеньской історії тоты найважнішы в жывоті Русинів. Ясно, же споминать ай найважніших актерів, якы ся або позітивно, або негати́вно заслужыли і о тоту часть історії. Переходить од найстарших часів жывота Русинів аж до 1989 року, кідь тот етнікум зачало писати діаметрално інакшу судьбу своєї притомности, котру аж будучность може оцінити. В тій роботі ся чутливо описують події в сназі ся выгнути полемікам на розділне розуміння, наприклад русинської колонізації, русинського вопросу і под.

То, што в тій роботі треба окреме квітовати є, же автор ся снажить подати комплексный погляд нелем на історічны події, але одкрыти цалковый живот Русинів ай в области етнографічній, культурній, релігійній і под. Особну претензію віджу в тім, же кідь тота книжка была присвячена студентам, могла быти обшырніша і розділена на дві на себе надвязуючі части. Тоты бы подля студійного плану ходем за два школьскы роки могли веце повісти о минулости своїх предків про тых, котры будут продовжувати в їх ділі

В такій подобі може служыти тота книжка як „доповнюючий матеріал при выучованю русинської історії“. В данім припадї треба раховати з достаточнов ерудованостєв лектора, абы не сховз ку поверьхности або мінімалізму і не успокоїв ся лем з даным текстом. Потребу і ужыток той работы не мож поперти.

(Г. Секель, Народны новинкы)

В.

Русинський Гамлет

Пряшівський Театер А. Духновіча уж веце як 15 років шырить добре мено русинській культурі, а то ай мімо своєї языково-етнічної території. Колектів і наперек фінанчным і технічным проблемам не падає до летаргії і умелецького стереотіпу, але творить прогресівны інсценациї, котры позначують словеньску і середнєєвропску театралну сцену, а заєдно култівує лексікальны і штілістичны можности русинського языка. В тім напрямі треба оцінити роль драматурга і перекладателя Василя ТУРКА, котрый все ся зьявляє з новыма текстами, нападами і проектами, якы з єдного боку інспірують артистів і режисерів, а з боку другого притягують все шырше коло молодых людей, пряшівських високошколаків, якы через театр спознають ай русинський язык, культуру і менталіту.

Драматичні тексти світового класика В. Шекспіра, а головне його Гамлет, уж сторо-ча запалюють і кличуть умелців і інтерпретів, а то од мегазвїзд аж по починаючих аматерів. Ясно, же вшыко ся то одвивать од слова, языка, тексту, т. є. од тлумача, котрый веде з англїцькым автором першый важный розговор, творить новий язык, чім ся автор дістає до нового часу і простору. Можеме повісти, же кжде уведжїня Гамлета є святом і каждый новий переклад є культурным чїном. Тоты моменты сі мусиме усвідомити, хто ся выбере попозерати на „русиньского Гамлета“. Тото, же єден з найліпших творів світової літератури ся обявив у новім языку, є ай інформацій до шекспіровского лексїкону, але в першім рядї, є то сїгнал про европску культурну громаду о екзїстенції русиньского языка як висококультурного. Ай тот переклад ясно указав, же русиньский язык має вышшы амбіції, як му многы приписують – т. є. народно-шпаргетову форму.

По штирїсто роках ся даньский прїнц дістає з алжбетїньского двора на підкарпатьску терїторію, а все є актуальный і зрозумїлый. Вічна тема, сугестівны образы, дінамїчний стишок, бажнєвы діалоги і мудры слова – майстровске діло і великий театр. К такїй доконалій формї веде довга дорога і твердый бой, де каждый член колектіву мусить докладно і одповідно повнити задачі...

(Петро КАША, Народны новинки)

6) Повіджте, котра з укажок є посудок, котра рецензія а котра критика. Характерізуйте їх.

2. а) Напиште науковискумный проєкт з тематиков русиньской сучасности.

6) Напиште посудок на вышшеуведжений науковискумный проєкт.

3. Напиште рецензію на єдну книжку в русиньскім языку.

4. Напиште критіку на премєру гры в Театрі Александра Духновича в Пряшові, респ. розгласовой гры.

5. Повторьте собі знаня о научнім штїлі і выкладовім слоговім поступі.

ОДПОВІДЖТЕ НА ВОПРОСЫ:

1. Як можете характерізувати выкладовый слоговый поступ?

2. В яких слоговых жанрах і языковых штїлах ся вживать выкладовый слоговый поступ?

3. Якы суть основны і тіпичны знакы выкладового слогового поступу?

4. Як ділиме жанры выкладового слогового поступу?

5. З котрых основных частей ся складать выклад?

6. Якы поступы логїчного думаня познате і котры з них вживате найчастїше?

7. Порівняйте выклад і увагу.

8. Што є то мотто? Мате своє властне животне мотто?

9. Характерізуйте посудок, рецензію, критіку.

Описный слоговый поступ

Функція позорованя в описї

Описный слоговый поступ своєв шструктуров ся найвеце подобать інформаційному слоговому посту. Взникать так, же ся автор сконцентрує на знакы вещей (вєсі) або дій, причім їх презентує так, як їх видить властным оком. Зато при кождім описї, так як, конець-кінців, при кождій роботї, має своє вызначне місце **позорованя**. Способность позоровати дає чоловікови можность самостатно здобывати веце інформацій, легше рішыти многы проблемы і адекватнїше ся справовати в розлічных сїтуаціях.

Што то є позорованя?

Позорованя є цілене змысловє вниманя. Є то концентрація позорности з якимсь цілєм – запам'ятати собі, описати словами, рисунком, музиком і под.

Найвышшым ступнєм позорованя є **научне, аналітичне позорованя**, яке має свої основны фазы:

1. лаїцький предпклад – властный погляд;

2. научный предпклад – гіпотеза – споїня здобытых знань і властных поглядів;

3. позорованя або експерїмент;

4. потверджїня гіпотезы; заключїня.

Наїсто зо вшыткыма споминаныма поняттями сьте ся уж стрїтили в школі на годинах хемії, біології або фізікы. На звладнутя кождой з фаз все треба ся допереду приправити, а то значить, же в позорованю і описї ся треба сістематично „треновати“. Першым, основным моментом притім є – мати якусь конкретну стабільну залюбу. А то выжадує, окрем іншого, быти і здраво зведавым чоловіком. Треба знати дашто о вшыткім а вшытко о дачім. Далє треба знати позорованы явы точно назвати. Найліпшым „трєнїнгом“ притім є, кідь самы про себе приправуєме інформацію о позорованім яві так, жебы сьме го словами описали. Великов помочов суть притім вправы в деталнім описованю предметів позорованых короткый час, котрый поступно іщі скорочуєме, або вправы в експреснім порівнованю не барз подобных предметів.

ЗАДАЧІ

1. Прочїтайте слїдуючїй текст і повіджте, што є предметом опису авторкы.

Якы мыслї суть переплетены в головах наших Русинів? На што они думают? Цї, наприклад, і на то, выдкы ся ту взяли, або і на то, же ту жыють веце як тісяч років? А ці знають о тім, чїя то заслуга?

Тяжко нам за каждого одповісти, але єдно знаєме, же хто був дома вихованый ід своїм традиціям, божїй благодати в родинї, ід скромности, а то є припад Марії Піптовой, на тоту істину нігда не забывает, штафету свого несе цілым своїм жывотом, передає ласку ід ближньому, переносить почливість ід своему слову і на своїх потомків, на свої діти, як ся то стало і нашій почитованій Марії, яка „розкошу не зазнала“, але гордость все в собі мала і має на роздаваня, і

тым, які ся свого зрекли, а бажать лем за матеріалными благами і про яких чужді остали родны бережки, матрина хыжа а часто і властна матір.

Заспали такы Русины „глубокым сном“. Раз і їм „спустнуть стодолы“, будуть хотіти ся вернути до свого коріння, та не буде де... (Маль.)

2. Позоруйте, якими словами авторка описує потребу тримати в почливости властне „я“, свою ідентіту. Выпиште їх.

3. Найдийте слова і словозлуки, якими авторка описує негативны моменты сучасного ставу русиньского етніка. Выпиште їх.

4. Ближе характеризуйте словозлуки: „глубокым сном“, „спустнуть стодолы“.

5. Які позитивні і негативні моменты позоруєте в сучаснім русиньскім народностнім возроджію?

6. Выберите собі подля основных фаз научного позорованя гіпотезу і спрацуйте писмово довгодобіше позорованя. Наприклад на такы темы: Як школярї вашой школы ся односять к материньскому русиньскому языку; Як молоды люде дбають о чістоту свого тіла і духа; Чім суть характерістичны Русины як народ; Яка є охота молодых людей помагати старшым людём у вашій околїці і под. Тему собі може-те zvolити любовольну.

Функція і обсяг опису. Категорії опису

Функціов опису є якнайточніше і найясніше словами зобразити позорований предмет або яв, т. з. выстигнути ёго характерістичны знаки. Притім є потребне тоты знаки выраховати, одповідаючі на вопросы: *Што то є? Яке то є? Як то вызерать? З чого ся то складать? Як то фунгує? Як ся з тым нараблять?*

Од функції опису залежить, котры знаки обекту і як уведеме (котры підкреслиме) і ці будеме описовати лем на основі змыслового приниманя, найчастіше зракового порозованя, або на основі аналітичного позорованя. На основі того **опис** може быти **простый** (практичний), **одборный** і **умелецький** (наладовый).

Каждый із спомянутых описів може быти **статічний** – описує обект в спокійній ситуації, або **дінамічний** – описує обект в погыбі, або описує поступность дій при выробі дачого – опис робочого поступу.

Даколи негыбный обект ся описує так, як го видить погыбуюча ся особа, тогды говориме о **дієвім** описі; часто ся находит в публіцистіці (репортаж) і в умелецькій літературі.

Гібрід статічного і дінамічного опису мож найти при описі напр. комплікованішой машыны, пристроя; функцію статічного або дінамічного компоненту в описі часто доповнять образок або схема.

Даколи тяжко од себе одлишити одборный і простый опис, бо каждый опис є орьєнтований на одборность. І в умелецькім описі можеме найти одборны назвы, терміны, і хоць ёго цілём є выразити, як обект впливать на почуткы, які выкликує предствы, емоції, т. є. субективны почуткы.

ЗАДАЧІ

1. Характерізуйте категорії опису в слідуючіх текстах А, Б, В.

А.

Янко Піпта з Руськой Воловой був красный, молодой паробок. Выроснутый, ставный, з густов чорнов гривов на голові. І хоць ся іщі лем недавно вернув із страшного обяты войны, швидко ся призывчаїв і скоро наберав силу. Фарба ся му вернула до твари. Покраснів. Ай ходити зачав рівніше. Лем ся на нёго позерати, такой був шумный. Та й дівочку собі нашов у валалі і думав, якбы ся „вбагрили“, заложыти сі родину і жыти, як ся патрить. Мав дость пекелного поломінія войны, де кулі цупкали, як додж. Выжив. Сам Всевышній го ментовав од смерти. Теперь тужыв по щастю обычного чоловіка. (Маль.)

Б.

Запикане філе зо сыром

600 г філе (філеты – кускы), 0,2 л молока, 2 яйця, 150 г твердого сыра, зелена петрушка або зрізованець, кмін, вегета.

Філеты посолиме, посыплеме вегетов і кмином. Миску з яньского скла, або пекач, потреме олієм і повкладаме до нёй кускы філе. Кус підплієме водов і печеме в рулі 25 минут. Потім заллієме молоком, в яким сьме розмішали яйця. Дакус іщі попечеме, посыплеме струганим сыром і почекаме, покля ся не ростопись. Поріжеме на коцкы, посыплеме зеленев петрушков або зрізованцем і подаваме зо зелениновым шалатом. (Шков.)

В.

Уж мі дефілує перед очіма субота повна приправ на святу Великодну неділку. Уж сі представую, як нянько буде замітати двір, як мати возьме з плота прутяный кошаричок, котрый купила в Гуменнім на базарі і день перед-тым го файно вымыла в поточїні, а теперь го несе до хыжы, пахнячий чістотов, і роздумує, як бы то найліпше до нёго зложыти Божы дары. І так на спід покладе варены яйчка, дакотры з них суть пофарбены в цібулєвім лупїно (они підуть на верх). Дале покладе солонину, файну, грубу, переростану – в єден бік, в другый бік – маленьке, гі мадзілник, фляща з медом, погарча соли, а коло того білу грудку сыра і горнятко з маслом. На самім верху ся буде крутити чімгрубша ковбаса. А тото вшытко ся припарадить чесноком із зеленыма перами і хріном, котрый нянько выкопле в загородці. Не сміє ту хыбовати і няньків ножик, котрый ся має посвятити. Як тото вшытко є поскладоване до кошаричка, мати го прикрыє вышиваным на хрещікы партятём і покладе на честне місце на стіл. Паскы звяже до вышиваной плахты, в котрій ся святили і минулого року. (Маль.)

2. Порівняйте вшыткы три описы. Встановте їх характерістичны знакы.

3. Напиште опис робочого поступу подля посліднёго урывку (В.) – як приправити кошарик з великодными стравами. Дотримуйте ся притім традицій властного села або міста.

Композиція опису

Композиція опису залежить од його функції. Наприклад в рекламнім описі нового типу пристроя на худнутья ся зачне тьма знаками, котры суть атрактивны про купуючого (новый вызор, ліпша ціна, ефективніший...). В одборнім описі функцііше є зачати описом інших частей (што то є, як ся зве, з чого ся складать...)

Композиція опису не має вплив на його обсяг (головно у статичного опису). Наперек тому є добрі наперед собі створити якийсь план, композиційний поступ, жебы сьме на ніч не забули. Наприклад: опис згоры долов, зліва доправа, од цілку к части і под. Точніша мусить быти композиція, як і наслідність речінь в описі робочого поступу. Композиційна система екзистує і в умельцькім описі, хоць тот є часто інтересніший вдяка замірній „некомпозиційности“.

ЗАДАЧІ

1. Зробіте композицію опису: а/ одборного, б/ умельцького. **Виберьте собі любовольну тему.**
2. Зробіте композицію опису вашого села, міста, школы, класы і под. **Подля ній реалізуйте опис у писмовій формі.**
3. **Найди́йте в учебнику русиньской літературы приклады статичного і динамічного опису.**
4. **Устно опиште дакотрый предмет з вашой околиці.**

Языковы елементи і штілізація опису

Основныма языковыма елементами опису суть назывники, придавники, присловники способу і міры і часослова. В описі, помы хочеме досягнути якнайдоконалішу представу о об'єкті, є барз важный точный вибір языковых елементів. Окремы категорії опису ся одлишують фреквенціов споминаных частей речі, вибером і кількостів речінь, вольнішов або тіснїшов будовов речінь.

ЗАДАЧІ

1. **Встановте фреквенцію назывників, придавників, присловників способу і міры і часослов у своїх властных описах.**
2. **Повіджте по пять характерістичных знаків у формі придавників: ваших родіців, вашого села, вашого учителя русиньского языка, вашей класы і под.**

Штілізація опису залежить од категорії опису. В статичнім описі ся найменше проявлять налада субекта. Є в нїм **недостаток часослов**, справила їх суплує помічне часослово *быти*, котре ся часто выхаблять. Зато **такый опис є богатый на недієвы слова, головно на назывники і придавники.** Статичный опис ся находить в учебниках географії, зоології, ботаніки, мінералогії і в пропагачных приручниках типу туристичных провадників; найчастіший є в научных і адміністративных текстах.

В динамічнім описі переважають часослова. Од статичного опису ся динамічний одлишує тым, же об'єкты суть ту віджены в погыбі, в процесі, динаміці. Динамічність опису є важна про читателя, зато писателі і новинарі часто міджі статичны об'єкты вкладають жывыи динамізуючий субект. Наприклад, опис міста мож оживити формов репортажи, як кібы сьме когось спроваджали по нїм (притім мож вжыти слова: *підеме вправо, перейдеме около, заінтересує нас, збачіме...*)

ЗАДАЧІ

1. **Порівняйте два приклады опису, встановте їх категорію і характерізуйте їх основны знакы.**

А.

Є то прекрасне село. Ціле в долині, недалеко рікы. Здалека видно дві церькви. Коло єднои сторічны липы, коло другой – пусто. Коло першой цінтерь а довкола як кібы ціла історія на долони. Нашы предкы, наше минуле... Під бережком стара фара. Пуста. Далшыи німый свідок історії. З другого боку пути – склеп і корчма. А зарядом горі і долов стары хыжки і новы штоковці. Село, як вымалёване. Твоє село. Твоє „я“. Жыве. (Маль.)

Б.

Є ту май... Сонце заливает теплым промінём землю. Она, цалком пробаторена зо зимушнёго сна, приімаєт того тепло з ласков. Почлииво ся ей одвдвачує. Видно то на молочнорозвинутых стромах, чути то по потячім співі. Благодарь тепла і красы наладжує на теплу струну, вливает силу до людського організму, будить чувство гармонії. Руки сі гладять залюбенці. В їх дотыках є туга по продовжіню жывота, по зазнаню чогось неповторного, такого, што іщі не пережыли. (Маль.)

2. **Найди́йте приклады статичного і динамічного опису в русиньскій умельцькій літературі або в пресі.**
3. **Подля наперед створенои композиції напиште статичный і динамічний опис на любовольну тему, напр. *єден день в школі, ярь в природі* і под.**

Опис робочого поступу

Найчастішов категоріов опису є опис робочого поступу. Найдеме го як навод на хоснованя або змайстрованя дачого, або, як сьме уж перед тым увели, як кухарський рецепт. В таких описах найчастіше ся вжываєт 2. особа множного числа розказового способу або 1. особа множного числа ознамового способу, напр.: *Возьмийте штирі дочки. Вывертийте до них дірки і взаємно їх поспокійте шрубками...*; або: *... Приправиме собі до мискы муку, цукерь, яйця і молоко. Вшытко доведна змішаме...*

В цілім описі робочого поступу треба вжывати часослова в еднакій особі і дотримувати часову поступність окремых кроків.

При одборнім описі ся кладуть вышшы пожадавки на комплексность і одборность композиції і штілізації опису пристроя. Не стачить уж лем вонкашній опис і навод на вживаня, але треба высвітлити і взаємну звязаность окремых частей і їх функчны одношіня, жебы поужыватель легше порозумів як з ним робити, респ. утримовати го. Одборный опис справила є доповнений рисунками і схемами.

ЗАДАЧИ

1. Напиште опис робочого поступу: як змайстровати кормушку, як напечі налистники, як наварити пироги і под. Притім правильно вжывайте часослова.
2. Опиште, як бы сьте дали першу поміч сокласникови,
а) котрый собі зломив руку, б) котрый ся попик, в) котрый ся топив.
3. Напиште одборный опис на тему: *Як правильно скіпити овоцны стромики?*
4. Выглядайте приклады одборного опису в літературі або як додаток ку купленому домашньому пристрою. Слідуйте в тексті вживаня одборных термінів, навязность речінь і порівняйте го з властным описом.

Опис і характерістіка

Порівнюючий опис і порівнююча характерістіка

Характерістіка є **сорт опису**, котрый, на розділ од опису, выстигує основны, главны, тіпічны – характерістічны знакы, якы даный предмет або яв приряджують к якійсь групі а сучасно го одлишують од іншой групы. **Характерістіков ся выражають основны і розлишуючі знакы предмету або яву.**

Даколи ся дві річі так подобають, же треба давати великий позор на то, жебы сьме їх доказали розлишыти. На великій або аж абсолютній способности розлишовати знакы суть заложены і дакотры професії, напр. ладіч музичных інструментів. В дакотрых припадах неспособность розлишовати знакы може пошкодити наше здоровя і огрозити живот, напр. неспособность розлишыти отравны грибы од їдлых.

ЗАДАЧИ

1. Напиште характерістіку Русинів як народности. Выстигли сьте основны, главны і тіпічны – характерістічны знакы Русинів? Порівняйте їх взаємно і створьте єднотну характерістіку.
2. На основі уж здобытых інформацій докажете порівнати Русинів як народность з Українцями або Словаками? Напиште порівнюючу характерістіку і сконцентруйте ся на традиції, звыкы, віровызнання, язык, територію, на якій жыють і под.

3. Порівняйте одборный опис двох подобных грибів, котры ся дадуть легко поплести. Поможте сі притім Малым атласом грибів.

4. Напиште порівнюючий опис учителя і священника. Котры сполочны, а котры розлишуючі знакы притім сьте увели?

5. Порівняйте высловность і правопис слов у русиньскім, українськім і словеньскім языку. Найдийте сполочны і одлишны знакы. Характерізуйте їх.

быти – бути – byť; бити – бити – bit; шыти – шити – šit;
жыти – жити – žit; мыти – мити – myť; рыти – рити – ryť.

Характерістіка osoby

Пряма і непряма характерістіка

Характерістіку сьме уж дефіновали як **вырахованя основных і розлишуючих знаків предмету або яву**. То саме мож повісти і в припадї характерістікы **osoby**. Тота може быти **пряма або непряма**. Характерістіка, котра выстигує повагу, характер чоловіка на основі ёго skutків, є **непряма характерістіка**. Она помагать ліпше спознати і порозуміти характер чоловіка, зато ся поужывать в красній літературі і в публіцистіці. Писателі часто споюють опис вонкашніх знаків – **вонкашню характерістіку** з описом внуторных знаків – з **внуторнов характерістіков**.

Пряма характерістіка, т. є. **прямє названя характеровых знаків чоловіка** не є легке діло, бо каждая названа властность має быти точным згорнутём комплексного позорованя і обектївного оцініня osoby. Каждый знак характеру ся ани не дасть все выразити лем єдным словом, причім і того істе слово ся може розуміти інакше. Наприклад, словом *прекрасный* здоровый чоловік може означіти день, кідь світить сонце і є горячо і може одпочівати коло воды, плавати, но тот самый день може іншак оцінівати чоловік тяжко хворый на сердце. Зато ся ани адміністратівны характерістікы – особны посудкы даколи не заобыйдуть без доповніня дакотрого прямого названя властности і непрямов характерістіков.

На характер чоловіка впливають оточіння, в якім жые, соціална група, з котров ся контактує і под., зато окрем **індивідуальной характерістікы** можеме говорити і о **колектівній**.

ЗАДАЧИ

1. Найдийте в учебнику літературной виховы приклады на внуторну і вонкашню характерістіку.
2. Характерізуйте свого приятеля посередництвом прямой і непрямой характерістікы.
3. Слідуючі придавники высвітлийте непрямов характерістіков: *усвідомлений, дісціплінований, сімпатічний, каматарьський, слухняный, позорный, критічний, тактний, скупый, лакомный,*

депресивний, алергічний, скромний.

4. Запиште у своїм селі п'ять фразеологізмів, які характеризують чоловіка, напр.: *Не видить собі дале од носа (є надуманий).* **Висвітліть їх.**

Індивідуальна характеристика і автохарактеристика

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте слідуєчі приклади характеристик.
2. В текстах встановте пряму і непряму характеристику.
3. Выглядайте в русинській пресі характеристики визначных людей.

А.

Быти історіком, котрый каждоденно ся занимає научным досліджованєм через першоджерела у архівных тихостях вічності, може быти лем величавый чоловік із шыроким розглядом в історичных реаліях, філології, архівництві і далшых научных дісциплінах. Мусить то быти мудрець і пророк, якому мудрость правду шепче нелем при заповнєваню білых місць історії, на які ся за сторо-ча забыло, але і там, де неточне трактованя давночасного жывота сучасныма історіками є неправдиве або скомолене. Робота історіка є часточні методов скла-даня мозаїки малярём. Абы сьме могли узріти цілковитый образ дійствітелности, мусиме і нетерпезливо зліплати із малых коцочок, покы вни нам не дадут ясныи змысел про успокоїня розуму і душы.

А вынагородов за то терпезливе і нелегке моцованя што буде про історіка? Што Вас, докторе Михале Поповічу, утішать у Вашій професії історіка аж натілько, же сьте тому ділови дали цілый свій живот, а може, іщі кус веце?

Є то над ушытко озвучованя німых голосів минулости, воскресаны із мертвоты дотеперь нечуваных давных дійств. В конечнім наслідку є то збівшованя шанс про сучасных людей дати ся поучіти історіов при оцінєваню сучасности і при насто-лє-ваню будучности... (Сух.)

Б.

Говорити о творчости маляря Михала Чабалы є єднако просто, як і тяжко. Уме-лець, котрый практично не одышов із міста Пряшова, вніс до реалістичных тенденцій витварного зображованя другой половини 20. стороча на Словенську самобыт-ность і незамінимость. Посунув школу Мудроха і Миллого в погляді на світ, реаліту, переживаня окремых емоціональных ставів до про Чабалу тіпічної „затуманенос-ти“, за помочи котрой переає тото основне фаребно і лінеарно. Є то подобно, як зо жывотом самого умелця. Скоря сирота, што глядять властну ідентичность найперше в сиротинцях, потім на умелецьких штуіях, абы наконець нашов своє місце в центрі умелецького і културного жывота Шаріша – Пряшові. Став ся так неодділимов час-тєв того міста, кідь жив міджі простыма людми, але і „сметанков“. Подобно як Енді Варгол в Нью Ёрку, Чабала в Пряшові і в цілім краю стає ся частєв меншых і бівшых културных акцій... (Биц.)

В.

Ставбарський роботі ся Мілан Мнягончак приучав од мала. А мав де і од кого. Ведь ёго отець был ставебным робітником а дідо тесарём, який ходив робити стріхы по цілій Ядловій. Кідь будовали родічовску хыжу, малый Мілан з деревя-ного одпаду собі рихтовав свою „властну“. І тужыв то тім, же раз ся стане мур-ником. Лем учітель в основній школі, Павел Зозуляк, призеравши ся на Мілановы способности окреме в технічнім кресліню, родічів одгваряв. Але ставебництво і так го не минуло. Приятєм на середню промышлову школу ставебну, потім на вы-соку – діставав ся поступно до самого ёго епіцентра в регіоні, кідь дістав роботу в ставебній фірмі – гуменьськім Хемкоставі... (Пл.)

Г.

Я нігда не был такой натуры, жебы-м знав одложить на завтра тото, што од ня жадали зробити днеська. Не іде о то, же чоловікови треба выповнєвати каждоденны повинности, бо то є самопохопителный факт повинности перед другыма, котры нам вірять. Є ту але дійствітелность одповідности перед самым собов, што і не мож одложить до боchoй кишенькы, як ножича... Я все позерав допереду на двадцять кроків, але рівно з тым ай крок допереду, абы-м не став до млакы. Іщі з дому єм сі од родічів і старшых членів родины взяв до жывота дві девізы: робити роботу начас і порядно а попри тім тримати ся міджі людми так, жебы-м нікому планоты не задав і жебы єм мав таку ціну у другых, подля котрой ня цінять дома нянько і мати. (Хо.)

ЗАДАЧІ

1. По перечітаню прикладів характеристик А – Г діскутуйте о їх язы-ку. Прирядьте їх ку функчным языковым штілам.
2. Найдийте в текстах говорovy і експресивны слова. Висвітлийте їх функцію.
3. В укажках выглядайте придаткы – атрибуты (prívrastky), які авто-ры вжывають на підкресліня позітивной характеристики особы.
4. Выглядайте в творах русинських авторів автохарактеристику і на-пиште свою властну.

Колективна характеристика

Чоловік не жыє ізоловано од нікого і нічого. Скоро у вшыткых областях людського діятельства, контактуючі ся з природов і сполочностєв, фунгує активне одношіня міджі чоловіком і ёго, мож повісти, протиполом, „партнером“: чоловік впливать на околіцю а околіця – на чоловіка. Вдяка таким впливам ся формує народный характер, містський харкатель, сільський характер і под.

В слідуєчіх прикладах уведемо **характеристики звязаны з Русинами** як на-родом, оточінєм, в якім жыють і їх народным характером.

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте слідуєчі тексты і на основі них діскутуйте о харак-

терістичі Русинів як народа.

2. Розповідajte, што знате о Русинах, яку літературу сьте о них читали.

3. Які характерні знаки бы сьте Русинам приділили, слідуєчі їх у властній околиці.

4. Якими атрибутами характеризує Русинів автор уривку з вірша К. вождем народа Александер Павлович?

5. Знаєте выменовати дакотрых писателів, котры писали або пишуть о Русинах?

6. Выглядайте на мапі Середньовисходной Европы росселіня Русинів, ограничене споминаныма в тексті Б. ріками, респ. помогте собі учебником русиньской історії – Русины на Словеньску (Павел Роберт Магочій, Русиньска оброда, Пряшів 1994).

А.

Освіта ся стала правдоподобно найважнішим фактором, який характеризує і спроваджає новий русиньский рух... Якраз факт, же скоро половина русиньского жытельства быває в містах, має выгоду. Ожила носталгічна туга части міських жителів назад здобути первісну сільску молодість з люблячими старыма родічами. Іде о ілюзію, але в їх мысли ся тримле образ, який є емоціонално силніший, як хоцьколи передтым. Але то не значить, же сучасна русиньска інтелігенція ся успокоїть лем з народными танцями ці з підпорів оригінальных, але застарілых сільських культурных артефактів. Містьска освіченіша інтелігенція створює актуалны компоненти русиньской культуры, експериментальный театр, політичну сатиру і літературу, што ослівлює людей містьской сполочности 20. стороча. (Мар.)

Б.

Русины-Долиняне уж в 9. – 10. ст. внаслідку географічных і політичных умовий ся одривають од культурно-політичного виходославянського масіву і стають ся частів сїстемы одношінь і культурных процесів народів Центральной Европы і конкретно Дунайского басейна. Од 11. ст. територія, на якій жили і жыють Русины-Долиняне, ся стає інтегралнов частів Угорьского кралівства, што політично і культурно дефінітивно одділять Русинів-Долинян од виходных Славян, котрых обединила Кієвска Русь. Приналежность Угорьского кралівства к западному, латиньскому світу, а Кієвской Руси в виходному, візантьско-православному, визначіла і розділность політичных інститутів, історічно-культурных процесів у тых двох штатах і стала ся рішаючим фактором автономности етнокультурного розвою Русинів-Долинян. Они набывали веце сполочных знаків у культурі, історії, справованю, газдованю зо сусідніми народами Центральной Европы, з котрыма жили в єднім штаті, спершу в Угорьскім кралівстві а од 16. ст. в Габсбургській монархії аж до 1918 р., як з языково близкыма виходными Славянами... (Поп)

В.

*Панове, не ганьте Маковіцю,
Ту быває честный люд, під границев!
По горах барз тяжко ту працує,
Порцію, податкы одплачує.*

*А тот вам молодший, неукый брат,
Він чекать на добрый од вас приклад.
Дайте му приклады побожности:
Во вірі, надії і милости.*

*Тот бідный руський люд робить на вас,
Што му роскажете – кінчить дораз,
За ёго роботу, тяженький труд,
Учтийте, милуйте тот бідный люд.*

*За вашим прикладом іде тот люд,
А підлы приклады ведуть го в блуд.
Тот бідный, неукый люд просить вас:
„Вы мудры панове, научте нас!“*

*Хоць дома і долов він працує,
А притім барз часто голодує,
Но прото він любить милый край наш,
За нёго молить ся свій Отче наш.*

*„Жебы сьме статочно, мудро жили,
Роспустів, пянства ся хранили.
Кідь мудро водити будете нас,
Будеме, як діти, любити вас.“*

(Пав.)

Обективна і субективна характерістика

Говорили сьме уж, же **характерістика є вырахованя і оцініня характеровых, поваговых знаків чоловіка. Подля приступу автора к оцінєваню людських знаків говориме о обективній і субективній характерістичі.** Кідь автор оцінює знаки особы комплексно (добры і плани) і ніч не затаює (без умыслу шкодити або хвалити), тогды говориме о **обективній характерістичі.** Кідь автор выберать лем дакотры знаки особы, респ. їх звеличує, говориме о **субективній характерістичі.** Протиполом обективной і субективной характерістики є особный посудок (адміністративна характерістика) і каріатура (умелецька характерістика).

ЗАДАЧИ

1. Напиште обективну характерістику свого приятеля і субективну характерістику властной особы. Порівняйте обидві.

2. Знате увести приклад каріатуры в русиньській літературі або народностнім животі? Знате якусь анекдоту о Русинах?

3. Яков каріатуров ся занимає Федор Віцо? При одповіді ся можете інспіровати русиньскыма Народными новинками.

4. Напиште каріатуру лїнивого чоловіка.

5. Напиште свій властный особный посудок, животопис і жадость. Не забудьте притім, же то є комплекс писомностей, котры чоловік потребує при важных животных ситуаціях, і зато мусять быти ясно, коротко, точно формулованы і читательно написаны.

ОДПОВІДЖТЕ НА ВОПРОСЫ:

1. Який то є описный слоговый поступ. Дефінуйте го і повідajte ёго

основны знакы.

2. Што то є позорованя і яку має функцію в жывоті? Яке то є аналітичне позорованя?
3. Яку функцію має опис? Якы категорії опису розлишуєме?
4. Якы суть характерістичны языковы элементы опису?
5. Яке є одношіня міджі описом і характерістіков?
6. Як мож розлиштыи обективну і субективну характерістіку?
7. Який розділ є міджі умельцьков і адміністративнов характерістіков?

Публіцистичный штіл

Публіцистика і єй функції

Під публіцистіков розумиме актуалны писмовы і устны проявы адресованы шырокій публіці, реалізованы средствами масовой інформації. Главнов функціов публіцистікы є **обективно інформовати**, але сучасно ай **агітовати** (пересвідчувати, політично впливати...). Споміджі вшыткых масмедій першоряде місце в сполоченьскім інтересі належить пресі.

ЗАДАЧИ

1. Прочітайте слідуючий текст із русиньской пресы.

Офіціалны даны списованя людей, якы опубліковав Штатистичный уряд СР в 2002 році свідчать о тім, же Русины мають інтерес о себе, о свою народность, о свій материнський язык, русиньску культуру і свої народны традиції. На основі повідженого ся мі видить, же є найвышший час, абы ся штудованю той проблематики в єй комплексности дістала належна увага ай од штатных органів, окремых сполоченьскых інштитуцій. Як з погляду минулости, так з погляду можности аплікації вислідків такого выскуму на досягнута позітивных вислідків русиньской комуніты на Словеньску. Наяй бы не знати якы были тяжкости на дорозі досягнута меты, процес оброды русинства не мож заставити. (Хо.)

2. К якому штілу найближе бы сьє зарядили публіцистичный штіл?
3. Якы основны знакы публіцистікы можете становити на основі укажкы.
3. Высвітлийте такы слова і словозлукы, як: *офіціалны даны, аплікація вислідків, комуніта, мета.*
4. Выпиште з тексту слова, яким не розумите.
5. Приправте собі основу к дискузії о русиньскій пресі. Одповіджте притім на вопросы: Коли зачала виходити? Котры были першы русиньскы новинкы? Якы титулы русиньскых друкованых медій виходять на Словеньску і в заграничу? і под.

Основны знакы публіцистичного штілу

Публіцистичный штіл ся у нас конштитуовав поступным одділёванём з научного штілу, котрому є своєв подобов найближший, але і переберанём дакотрых знаків речницького штілу. Но найбівший вплив на єго формованя мають сполоченьско-політичны условія, котры детермінують єго функцію.

В одборній літературі попри терміні публіцистичный штіл ся вживають і терміны **журналістичный** і **новинарьскый** штіл.

Окрем основной інформачной і агітачной функції публіцистика має і **освітну функцію** – приносить довшы статі з розлічных научных і технічных дісциплін. Але новинарь не може быти одборником у вшыткім, о чім пише. Публіцистика ся творить про шыроку верьству приімателів, зато мусить вшыткы меншевжываны слова, значкы і скорочіня высвітлити, але мусить своїм штілом писаня читателя і заінтересовати.

Публіцистичный штіл має такы основны знакы: **приступность** (зрозумілость, ясность), **выстижность** (точность, адресность), **притяжливость** (інтересность, майстровство прояву).

ЗАДАЧИ

1. Прочітайте слідуючі укажкы і на їх основі документуйте основны знакы публіцистичного штілу.
2. Порівняйте, котрый з текстів є про вас веце зрозумілым.
3. Выпиште незрозумілы слова і встановте їх значіня подля Словника чужжих слов.

А.

Материньска бісіда, історія, культура і література, релігія виходного обряду... Каждая з тых областей русиньской культуры сі заслужить, абы сьме о ній говорили окреме. Представує шпеціфічну область работы а тыж самостатну научну дісципліну синхронного і діахронного выскуму. Іде о розлічны аспекты того комплексного проблему і процесу, який є мало перештудованный а іщі меньше сістемово аплікованный в практиці.

Б.

Треба повісти, же в минулости Русины жыли скоро в єдній гомогенній масі. Векшина сел была скоро комплетно русиньска з малым процентом іншой народности, што не могло вадити їх єдности. Тій єдности значно помагала релігійна єдность, до кінця 40. років 20. стороча переважно за помочи грекокатолицького обряду. Тогды доміновала в русиньских селах релігійна толеранція, котра перетримала аж до зачатку 50. років. Силным фактором народной ідентіфікації Русинів був їх материнський язык.

Автоматизація і актуалізація в публіцистичнім штілі

В языковім прояві внуторно на себе впливають два знакы: **автоматизація** – конвенчность, устояность прояву і

актуалізація – оживлення, незвичайность прояву.

При **автоматизації** говоримо о вживанню устояних, стабілізованих словних споїн або речинь у фреквентованих, штандартных сітуаціях, напр.: *діскузія была плодна, акція была на высокій уровни, председа прияв делегацію і діскутовали на тему народностного живота, были сьме щастны, же сьме там были.*

При **актуалізації** ся вжыє незвичайне языкове средство або часто вживане средство ся вжыє незвичайным способом. Наприклад на дакотре слово або словне споїна автор упозорнить так, же го доповнить яковсь позначков – *так-званный, як ся гварить*, або го дасть до лабок, напр.: *Было то такзване фопа. – Таки сьме были „щастны“, же сьме мусили іти до школы...*

К найчастішым актуалізачным средствам належить **переношованя вы-знаму слова, образна назва** (*участници конференції палцём указали на недостаткы, русинство го хопило за сердце*), **вживаня фразеологізмів** (*такый богатый, лем по кешени вітор му дус*), **контраст** (*граніці Европской унії спюять членьскы країны до єдного цілку*) і под.

Часто повторяны языковы актуалізації страчають свій ефект і мінять ся на **автоматизації** або аж **кліше** („отрепаны“ фразы), напр.: *велике множество, рішыти вопросы, енормный успіх* і под.

ЗАДАЧІ

1. Выпиште з русиньской пресы приклады на языкову актуалізацію і автоматизацію.
2. Напиште властный недовгий текст, в якім вжыєте языковы средства актуалізації і автоматизації.

Жанры публіцистики

Публіцистичны жанры ділиме до трёх груп:

а) **справодайскы** (справа – ознамління, ріпорт – коротка репортаж, інтервю – розговор, резолюція – выголошіня на конець засіда-ня, комуніке – офіціалне штатнополітичне проголошіня, інзерат, плагат, реферат);

б) **аналітичны** (уводник, коментарь, глоса, посудок, рецензія, критіка, діскузія, полеміка, дебата, карікатура, памфлет, антрфіле – познамкы на актуалну тему, часто жартовного або іронічного характеру);

в) **белетрістичны** – выжывають средства умельцкой літературы: фейтон, корзі, стовпчик, репортаж, нарис, фічер.

В справодайских жанрах домінує обективний приступ, в аналітичных і белетрістичных – субективний приступ автора.

ЗАДАЧІ

1. Выглядайте в Народных новинках і часописі Русин окремы публіцистичны жанры. Становте, котры переважають.
2. Котры статі на вас зробили найбівший вплив і чом?

3. Заінтересовали вас статі подля своїх титулків?

4. Напиште коротку справу о акції у вашій школі і дайте їй належный титулок (назву).

Дакотры справодайскы жанры в публіцистіці

Справа

Справа (інформація, ознамління) – є **основов комунікації**. Добра справа мусить давати одповідь на пять вопросів: **хто?, што?, де?, коли?, чом?**

То, што є у справі найважніше, стоїть в титулку. **З композичного боку є справа проста**, ніч ся в ній не высвітлять, ей костров є інформачный слоговый поступ. Є то жанер, котрый не потребує мати языковый контекст. Інформація ся може реалізовати простым кладжінём фактів коло себе.

Реферат

Реферат є найдовшым справодайским жанром, є то комплексна інформація о якісь акції. Складать ся з двох частей: перша приносить основны інформації: де і што ся одбыло, як то проходило; друга часть приносить повну інформацію о рефератах, діскузії, резолюції... Значіть, перша часть реферату є коротка, ядром є друга часть.

ЗАДАЧІ

1. Выглядайте в двох періодіках – русиньскім і словеньскім – справы і порівняйте їх.
2. Одповідають, подля вас, титулky обсягу справ? Якы бы были, подля вас, ліпшы?
3. Напиште справу о акції, яка ся одбыла у вашій школі, селі, місті і под. Дайте справі адекватный титулок.
4. Напиште реферат на тему: *Діяльність нашої молодёжной організації в минулім школьскім році.*

Интервью (розговор)

Є то єден з найпопулярнішых публіцистичных жанрів. **В новинках го найдеме як тіп діалогізованой справы або як часть репортажи** і под. Може быти публікований дослова або скорочений.

Цілём розговору є представити особу і автентічнов формов інформовати о важных фактах. Новинарьске інтервю ся може робити і формов анкеты, кідь респондент (тот, кого ся просиме) одповіді собі приправить або напише допереду.

Основа інтервю є проста:

1. коротка характеристіка особы,
2. запис вопросів і одповідей.

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте уривок з інтерв'ю зо студентом русинського языка і культури на Пряшівській університеті, опублікований в Народных новинках.
2. Зрепродукуйте факты, якы сьте ся дізнали з розговору.
3. На основі спомянутых фактів напиште характерістіку даного студента.

Чом ся заінтересовав русиньскым языком?

Инж. Михаил Дронов не є Русин. За своїм походжінем є Рус із Москвы і уж дакілько років ся інтересує русиньскыма вопросами. З тым цілём пришов штудувати і до Пряшова, де є ближе к Русинам і прямо може быти свідком їх возродного процесу. Самособов, русиньскый язык і штудує. На тему русинства сьме з Михаілом побісідовали.

Редактор: Михаіле, думаєме, же у нас є все іщі незвычайне, кідь молодой чоловік ся заінтересує проблематіков русинства аж так, же ї йде штудувати за граніці. Повіджте, яка была Ваша путь к русинству?

М. Д.: Мушу повісти, же к русинству, як і в общім к русиністіці, єм пришов кус незвычайнов путём. Подля народности єм „русскій“, народив єм ся і виріс в Москві. Зато бы ся здало, же не мам ниякой звязи з Русинами. Але по бабі з маминой стороны маю українських і білоруських предків. Якраз тот факт у мі пробудив значный інтерес к славістіці і окреме к проблематіці діліня выходного славянства. Уж почас середней школы, штудуючі в бібліотеці, нашов єм в старій літературі інформації о таёмных „угро-руссах“ або „карпатороссах“. Глядана інформації о Русинах (тогда самособов мені незнамых) поступно переросло на главне гоббі в моім жыоті. В минулім році, вирішивши штудувати на Філософічній факулті ПУ, самособов єм не міг не využыти можность паралелного студія русиньского языка і культури.

Редактор: Чом сьте собі выбрали якраз Пряшів, кідь знаме, же русиньска проблематіка в сучасности ся дасть штудувати і на інших европських високих школах?

М. Д.: Є правда, же русиньску проблематіку мож штудувати нелем у Пряшові, но і, повіджме, в сербскім Новім Саді, мадярьскій Ніредьгазі ці польскім Кракові. Но, подля мене, праві на Словеньску найвеце мож одчути близку і сердечну славянську среду, благотворно спроваджаючу і учебный процес. Місто Пряшів є ідеалным містом про штудії. А ёго найбівшым плюсом є близкость компактно жыючого русиньского населіня.

Редактор: Чім суть про Вас інтересны години русиньского языка?

М. Д.: Любить ся мі, як проходять години русиньского языка. Учтітелі дають студентам шырокий округ інформацій о теорії русиньского языка, о історії Русинів, їх культурі. Я барз добрі розумлю русиньскый язык, в котрім явно чую своїм руськым ухом ёго выходославянську основу...

Сумарізуючі, на основі укажкы мож повісти, же інтерв'ю є ряджений розговор, котрый автентічно інформує о особі, але і о серьёзных фактах.

Рядженость розговору є в тім, же редактор своїма вопросами наводить респондента на коротшы або довшы якнайвыстижнішы одповіді так, жебы творили компактный текст.

ЗАДАЧІ

1. Приправте собі в парах розговор на актуалну тему. Може быти, наприклад, о актуалній події, якой сьте были участником, о своїй родині, о собі...
2. Інтерв'ю награвте на диктафон, переслухайте го іщі раз і оціньте. Потім го перепиште до зошита і взаємно собі оправте граматічны і штілістічны хыбы.
3. На основі інтерв'ю зробіте коротку характерістіку респондента.
4. Як потенціональный редактор, з кым бы сьте хотіли зробити інтерв'ю? Якы вопросы даній особі (особности) бы сьте поставили?

Крітіка

Крітіка в пресі є проявом демократічної сполочности, затоже ей авторами суть нелем новинарі, але і дописователі. Зато ся на крітіку треба позерати нелем як на слововый жанер, але і як на оцініня одношіня к реалным фактам, причім ся выкреслюють недостатки з цілём досягнути зміну або зліпшіня сітуації.

Публіцістічна і научна крітіка

Крітіку в публіцістіці стрічаєме як самостатный слововый жанер, але і як оцінёваня в розлічных подобах в многих справодайських (резолуція), аналітичных (уводник, коментарь) і белетрістічных жанрах (фейтон, глоса). Функціов публіцістічної крітікы є оцінёвати сполоченьскы явы, главно указовати на їх негатівный аспект. Научна (одборна) крітіка (рецензія, опонентський посудок) комплексно аналізує і оцінює позітивны і негатівны стороны явів і творів. Каждая крітіка має быти обектівна і конштруктивна – має назначіти способы рішіня.

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте собі приклады крітікы і порівняйте їх. Можете подля укажок встановити – з якой професіональной сферы бы могли быти їх авторы?
2. К якому жанру крітікы їх можеме зарядити?
3. Встановте крітерії, подля котрых можеме говорити о публіцістічній а подля котрых о научній крітіці. Выужыйте притім даны приклады.
4. Напиште крітічну познамку о дакотрім негатівнім моменті з русиньского народностного жывота, вашого села, вашой школы або класы. Свої роботы можете послати на опублікованя до Народных

новинок, респ. до Русалки, молодежной прилогы Народных новинок.

А.

Значить, першый учебник сучасного русиньского языка про середні школы є важным сполоченьско-педагогічним фактором в народно-усвідомлюючій процесі русиньского етніка. Є першов частёв цілого учебного комплексу про середні школы, што предзначило і ёго обсяг. Тот виходить з класічного лінгвістичного членіння, зато є природне, же в учебнику суть капітолы о звуковій ровині, графіці, правописі, лексикології, словотворіню і штілістіці, котра є інтегралнов частёв і обсягу учебників русиньского языка про 2., 3. і 4. класы середніх школ... (Сіп.)

Б.

Што бы за то дали Русины в Америці, або десь інде за морём, кібы мали так близко коло себе учіня Духновича, Павловича, Ставровского-Попрадова, кібы видавали новинки, книжки на русиньскім языку! Мы то вшытко маме, лем треба розвивати і старати ся, абы каждый з нас зробив максіمالно про розвой културы, школства, літературы. Каждый, хто што знає. Творцямы властной културы, включно новинок, книжок сьме мы самы. Мы твориме образ властной културы, формуєме ї. Деградовати то, што было зроблене, як маме часто у звыку, ся нам не видить з церьковным порядком. Скорше бы нам пасовала творива робота, а в першій ряді робота з людми на селах, яких траплять нелем національны вопросы. (Маль.)

Белестрістичны жанры в публіцістіці

Слово **белетрія** значить **красна, умелецька література**. Белестрістичны тексты в публіцістіці суть призначны интересным, живым штілом написаня. Для свого композичного поступу, **белестрістичны жанры в публіцістіці** можеме розділити на: **фейтоновы** (росповідны) і **репортажны** (описны). К фейтоновым належать: **фейтон, корзі, стовплік**; к репортажным – **репортаж і нарис**.

Фейтон

Фейтон є жартовне розповіданя о актуалнім проблемі. Може ся скінчити гуморнов, несподіванов поінтов, але поінта, змысел, може быти ненападно розложеный і закомпонований в цілім тексті. Од розповіданя умелецькой прозы ся одлишує своєв конкретностёв, документарностёв, силнов опоров о факты.

Фейтон з белестрістичных жанрів є найвеце під впливом пишущого субекта. Автор ся не може одособнити, кідь нараблять з емоціональными і з експресівными словами і кідь має застати конкретну позицію. **Позиція автора у фейтоні ся не выражать лем пасівнов формов, але вшыткыма можныма сугестівными елементами:** гнів, сарказм, жаль, гумор – то то вшытко має активну подобу, приімателя атакує. Лем тот фейтон є добрый, котрый **выкликує моменталны реакції у читателя**, котрый го проковує, знепокоює. Властне заключіння, значить, є дагде мімо нёго, не в нім. Закінчіння собі „доповнить“ читатель сам.

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте слідуючі тексты і найдийте їх сполочны знакы.
2. Встановте позицію автора в даных укажках.
3. Найдийте подобны белестрістичны жанры в Народных новинках або часописі Русин.
4. Напиште фейтон на любовольну тему. Характерізуйте основны знакы того белестрістичного публіцістичного жанру.

А.

Проблемы в животі чоловікови не додадуть силы, моци ани ентузіазму. Він часто під їх тяжобов падають цалком на дно і не годен ся з них wygrабіжыти – уж такой роздумує, же ніч не має змысел, же вшытко є марне. Хто з вас не був у такой сітуації? Даколи властнов, а даколи невластнов винов... Думам сі, же никто не росте у бавовні, а каждого позначить живот своїм способом. Залежить од того, на кого натрафите у своїй околиці: на людей, які суть способны приімати вас як чоловіка із хыбами і проблемами, як каждого єдного, або за даяку глупость вас одсудять на цілій чарі, і кідь они не суть нияк раз ліпшы а на їх роваші суть не такы гріхы. Тым новодобым інквізіторам може стачить припомянути того знаме біблічне: „Хто є без гріху, нияк шмарить до ня камінём.“ (Маль.)

Б.

За округлым столиком

Єдна пряшівска цукраня была переповнена ніжним поколінням. Вошла до ній Анька, жена середнёго віку. Сіла бы собі, кібы было вольне місце. Но скоро вшыткы стільці были обсаджены.

Але ту одразу якась особа зо самого кута на ню закивала. Приблизыла ся ку тому столу, а Валентина к ній програвить:

– Скоро сідай, Анько, бо уж лем про тебе столець вольный.

– Тішить ня, же іщі на ня памяташ.

– Та як бывша колегыня на колегыню може забыти?! Я ся нияк не гнівам, же-сь пішла до „Оброды“. Я все роблю на старім місці – в радію. Лемже вчера акурат єм голосила, як у 19. сторочу Павловича притяговала магнетова сила к нашому підбескідьскому народу – та ня од такой дікції аж у гыртанці дре тай дре.

– Та зато-сь пришла до цукрані?

– Маш правду – хочу собі дакус тепленького чаю выпити і закусок зїсти, та може ся стратить моя професіонална хворота.

Анька закликала чашнічку і попросила принести два чаї і штирі кремешы. І так обидві медіалны панічки собі їдять і попивають чай, бісідують, што їм слина на язык принесе. Но як прозрадили, трапить їх і то – чом ся русиньский народ словакізує. Аналізують і вопросы, як за часів тоталіты в кіріліці ся новинки друковали лем в „ріднесенькій – українській – мові“. А Валентина все лем на своїм стоїть:

– Кідь єсь така „обродарька“, та чом дотеперь ани в Бардіовскім, ани в Староліовнянскім окресі нелем же ани єдны новиначкы в кіріліці не виходять, але ани

діти ся читати і писати в школі не учать азбуков по русиньскы, як бы то мало быти.

Анька лаконічно одповіла:

– Знаш што, Валентино, дотогды так з новинками і школами буде, докы ты іщі міцніше тота магнетова сила ку Русинам притяговати не буде... (Гриб)

Репортаж

Репортаж є змішаний жанер росшыреной справи і белетрізованого дієвого опису, котрый дає читателёви ясну представу о події посередництвом автентічного, прямого зажитку. Є то жанер, котрый ся розвинув з публіцистики – через путёписны росповіді, фейтоны і нарисы. Як жанер го частіше стрічає в радію і телевізії, де ся одбивать потенціално з подієв, покы в новинках виходить аж по ній, значить **радіо і телевізія репортажи наділили знакы автентічности і синхронізованости**. До часу взникну радія і телевізії репортаж не мала такы знакы, як має днесь. Але белетрізованы елементи вивжывала од свого взникну. Їй функція є выражена в романській назві: **репортер – знова перенести, привести, вертати ся в духу**, т. з., іщі раз точно повторити то, што было.

Покы іде о участь і позицію автора в тексті, ту не суть такы выразны, як напр. у фейтоні. Їго вплив є найсилніший при вибраню фактів, котры до репортажи вкладать, значить непрямый вплив, хоць не мож цалком одшмарити ани пряме высловлєваня погляду і позиції. В репортажи, котра ся передає і переберать через змысловы органы, сугерують ся скорше предствы, але не ідеї.

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте уривок репортажи і характерізуєть основны знакы жанру.
2. Повіджте, яке є в даній репортажи заступлєня слоговых поступів, функчных языковых штлів, верьств словной засобы і образности высловів. Уведьте приклады, цитаты.
3. Читали сьє репортаж од дакотрого русиньского автора?
4. Напиште интересну репортаж з екскурзії, доволенкы і под.

Праздник Успенія Пречістой Дівы Марії

Село Чірч є знаме як прекрасне одпустове місце, а то про події, котры ся стали в ёго хотарю. Лабірьскы вірници уж рокы каждорічно на праздник Успенія Пречістой Дівы Марії організують процесію до Чірча, де святкують іщі подля старого, юліаньского календаря.

Так было і того року в неділю, 1. септембра. З Лабірчанами ведно ішли і вірници з Нягова, Чабаловець, Чірча, Красного Броду, Гавая і Буківця.

В селі Чірч почекали на чірчанську процесію і ведно з вірниками Чірча ішли на гору. Впереді дівчата несли образы, соху Пречістой Дівы Марії, за нима ішов єпіскоп Грекокатолицькой церькви на Словеньску Іоан Гірка, священници, богословці, сестры-василіанкы.

Хвіля была прекрасна. Перед великов святов Службов Божов із шумным хрістіаньским програмом выступили хлопці і дівчата із Чірча а уж традично

прекрасны хрістіаньскы співанкы заспівала Анна Сервіцька, ку котрій ся придали вшиткы путници. Задумала єм ся над словами: „До церькви єм не ходила, Маріє славна...“ Поставила єм сі вопрос, же кільки людей даколи не ходило до церькви, не знало о Богу ніч, але яка є добра наша небесна мати, котра мать отворены руки про каждого, она є терпезлива і поможе каждому, хто ся ку ній обертать...

Велика торжественна Служба Божа ся зачала о 10. годині а одправляло єй ведно із єпіскопом 15 далшых священників, далшых коло 8 священників сповідало.

Єпіскоп Іоан Гірка перед Службов Божов повів: „Тішить ся Марія днесь, бо видить, кільки є ту путників, то она нам дала силу, жебы сьме ту ведно пришли і ославили єй праздник.“ Проповідь мав довгу і поучну, яка ся дотыкала виховы днешній молодежи, котра має часто душу хвору, говорив о сердцах наших предків. Де поділа ся любов наших предків?

Одпустовый праздник ся скінчів єпіскопским благословлєнєм, обходом капличкы, молебєнєм ку Пречістій Діві Марії і мірованєм... (Влад.)

ОДПОВІДЖТЕ НА ВОПРОСЫ:

1. Што розумиме під публіцистиком?
2. Характерізуєть функції публіцистики.
3. Якы суть основны знакы публіцистики?
4. Характерізуєть публіцистичный штл. К якому штлу має найближе?
5. Што значить автоматизація і актуалізація в публіцистичнім штлі?
6. Як ділиме публіцистичны жанры і чім ся од себе одлишують?
7. З якыма публіцистичныма жанрами ся найчастіше стрічає в пресі?
8. Котрый із публіцистичных жанрів рахуєме к найпопулярнішым і чом?
9. Якый є сполоченьскый вызнам публіцистичной критікы? Якы суть єй формы?
10. Чім ся одлишує фейтон од репортажи і што мають сполочне?

РЕТОРИКА (речництво)

Реторика - з грецького слова *rhésis* = реч - є в європській культурній традиції єднов з першых дісциплін, яка систематічно штудує языковы проявы. Слово *rhétor* в старім Грецьку не означовало чоловіка, котрый нормално говорив, але майстра слова. Пізніше ся тото слово ужывало лем в спеціальных припадах – про того, хто учів останніх майстровству бісидовати, значить про учітелів реторікы – науки о бісидованю і о майстровстві бісидовати.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ СОБІ

Реторика, або іншак повіджене речництво, є наука о знаках (властностях) говореного прояву, о майстровстві говорити: говорити логічно, интересно і пересвідчиво.

Реторика, ведно з поетиків і діалогіків стояли в античних добах на місті днешній штілістики, яка ся поважає за єдну з наймолодших лінгвістичних дисциплін – як самостатна дисципліна ся штілістика виділює аж в половині 19. стороча. Найбівший практичний вызнам споміджі спомянутых попередників штілістики в старовікім Грецьку мала якраз реторика. Знати точно говорити, інформовати, або пересвідчити публіку о справности своїх поглядів є skutочне майстровство. Є то уменя, котре на розділ од інших умень, ся дасть научіти.

Коротко з історії реторіки

Зрод і розвой реторіки ся звязує з антиков, зо середньовічним Грецьком і Римом. Многы принціпы і поучки, котры были актуалны перед веце як 2000 роками, суть іншпиративны і днесь. Є интересне, же реторіков, котра ся брала як шпеціфічний жанер уменя, ся занимали в першім ряді філософы. Так само интересне є і то, же многы з них были нелем добрыма теоретіками, але і вызначныма реторами (речниками).

В старім Грецьку мала реторика великий практичний вызнам. Зато была да-який час єдним з главных предметів у школах. У 5. ст. до нашой еры, в добі Перікла, выдавали практичны учебники реторіки софісты (*sophistés, sophista* = учитель мудрости). Реторика была наука о тім, як речнити, як творити речницькы проявы, жебы были интересны, привабливы і ефектны. На майстровство бісидовати акцент ся клав зато, же в тім часі, кідь барз мало людей знало читати а іщі менше з них писати, языкова комунікація ся реалізовала посередництвом живого контакту, через говорены проявы. Речницькы проявы в старім Грецьку, а іщі і довго потім, ся ділили на проявы політичны, судны і славностны. Першы і други проявы были практичны, треті естетичны.

В часі найбівшого розвою речництва были *логорграфы* (професіоналны писарі судных проявів), котры писали речницькы проявы на обіднавку. **Реторами в тім часі означовали речників а пізніше і учителів реторіки.** О практичны скусености, як і о теоретичны увагы вызначных речників був великий интерес. Бо в античнім Грецьку способность выбудовати добрый прояв і інтерпретовати го суверенно, з амбіцій пересвідчити слухачів, было кроком к сполоченьскій престижности і повышіню. Ту спомянеме мена холем дакотрых грецьких речників, думкы котрых суть іншпиративны і днесь, і їх теоретичны погляды.

В першім ряді треба спомянути **Сократа** (469 – 399 до н. е.). О ёго поглядах ся дізнаєме спосередковано – од ёго учня Платона (727 – 347 до н. е.). Сократ жадав од речників, жебы ся тримали правды, котру мож досягнути в діалогу. Учебны поступы заложены на діалогу, доднесь ся звуть **сократовсков** метод.

Платон надвязовав на Сократа так у філософії, як і в теорії реторіки. Преферовав ідею добра і красна. Зато жадав од речника, жебы дотримовав нравны принціпы. Ёго прояв мав быти носителем справедливости, розважности, статечности і мудрости. Тоты ідеї і ідеалы бы ся мали переносити і на слухачів. Суть то критерії, котры бы мали в бівшій мірі акцептовати і сучасны общественны і політичны діятелі.

Але найвызначнішым грецьким філософом, котрый мав доміантний вплив

на розвой реторіки, був **Арістотел** (384 – 322 до н. е.). Ёго *Реторика*, яку творять три книги, є першов уціленов теорієв о речницькім майстровстві. Речницькы проявы ділить на судны, політичны і славностны. В першых двох книгах Арістотел говорить о приправі матеріалу, які є вызначный при спрацованю темы. В третій книзі ся займають наперед обсяговов композицій, розложінєм матеріалу а потім языковов модифікацій темы. Вызначне місто ту має пересвідчива, суверенна аргументація і доказы. Речник бы їх мав выужити так, жебы з нёго vyplинула ёго естетична позиція к обсягу речі, як і к слухачам. К тому му мать поміч ай **старостливе выбераня слов і адекватный прояв.** І так в ёго *Реториці* находиме выклад о дакотрых тропях (метафора, прирівняннє, гіпербола і т. д.) і о дакотрых повторных фігурах. У звязи з проявом говорить о дакотрых компонентах інтонації, главно о ритмі і темпі прояву, але тыж о вживаню мімоязыковых інструментів. Тоты языковы, інтоначны і мімоязыковы інструменты служать речникови на то, жебы ёго прояв був точный, приступный, зрозумілый а про слухача притяжливый зато, бо є пересвідчивый.

Під впливом грецькой реторіки ся розвивала римска. Найвызначнішым з римских речників був **Маркус Туліус Ціцеро** (106 – 43 до н. е.), який ся прославив своіма судныма і політичныма проявами. Є автором дакількох списів з теорії і історії реторіки (*Дві книги реторіки, О речникови, Речник про М. Брута*). Принціпом Ціцеровою „штілістики“ было „*ornate dicere*“ (говорити квітчасто), выберати ексклузивны слова. Ціцеро уж будовав свою теорію рецництва на трьох штілах: **высокім, середнім і низкім.** За доброго речника поважовав того, хто знав говорити так пересвідчиво, же своїм проявом здобыв слухачів і сучасно їм приніс умелецький зажыток. Ту реторика мала ай вплив негативный – **ставляла форму над обсяг** (формалізм). Напротивагу, далший вызначный речник, **Цезар**, був представителем класичного штілу, штілу без поетичного колоріту, де **акцент ся клав на предметный вибір слов, ясных і конкретных.**

Речництво – з кус посунутым вызнамом і функцій – має своє місто ай в середньовічу, а то наперек тому, же языкова (доміантным языком у сфері науки, уменя і адміністративы був латинський) ани общественна сітуація той doby ёго вызначному розвою, як ани розвою штілістики цілково, не помогли. Реторичны школы в середньовіку лем продовжовали в традиціях античных школ. Сімпатізовало ся з реторіков римского Ціцера, а то значить з притяжливими проявами з естетичного боку, котры помагали розвою індивідуалных штілів. Но, з другого боку, підпоровали ся тыж тенденції перевзяты зо староіндіцькой штілістики, яка „штілістику“ розуміла як економіку речі, як науку о скорочованю проявів. Концентрована увагы на цілену економізацію прояву вело к розлишованю формы і обсягу прояву.

По періоді упадку латинського языка, латиньскы тексты ся стали предметом набоженьского штілу а дакотры їх елементы перешли до середньовікого і нововікого речницького штілу. Набоженьска реторика є менше конкретна, менше полемічна, але ославніша, як антична реторика. Інакшый тип реторіки ся розвивав в універзітах: академічны лекції (преднашкы) з читаня текстів ся перетрансформовали до живого прояву і проникали міджі шырший круг слухачів.

Взник новых сполоченьско-політичных формацій приніс і зрод новых типів речництва: в буржоазном обществі (18. ст.) – **політичного речництва** в парламенті

і на публічних трибунах напр. в Англії і Франції, а в періоді взнику марксізму – **пролетарського речництва** (19. ст.). Но нововік приносить ай очівисный упадок функції речництва в сполочности, який є слідный уж по вынайджіню книгодрукованя, але главно радія і телевізії. Окрем того, визнаю речництва, а тым ай реторікы, ся страчав таким темпом, яким темпом ся люде ставали ґрамотныма.

В сучасности в нашій сполочности доходить к ренесанції реторікы. Все частіше собі усводімлюєме, же реторічне майстровство має вызначну мотивацну функцію і не мало бы хыбити, главно у особ на ведучіх постах. Речництво як способ дорозуміваня має своє місто в ряді з высоко розвинутыма медіями масовой інформації і пропаґанды. Преса, розглас і телевізія окліщують і виділяють (лімітують) функції і рамки реторікы, котра передтым повнила многы з їх сучасных функцій.

ВОПРОСЫ І ЗАДАЧИ

1. **Што значить слово реторіка?**
2. **Характерізуйте зачатки розвою реторікы**
3. **Чом в старім Ґрецьку реторіка зазначіла такый розмах?**
4. **Уведьте найвызначнішых ґрецьких реторіків і їх творы.**
5. **Характерізуйте сократовскы учебны поступы.**
6. **На чім была зложена теорія реторікы Платона?**
7. **Характерізуйте Арістотелову Реторіку.**
8. **Характерізуйте Ціцерову речницьку теорію.**
9. **Высвітлітьте сучасну позицію реторікы в сполочности.**
10. **Познате даякого доброго речника, напр. і в своїй околиці? Чім суть про вас інтересны ёго проявы?**
11. **Приготуйте собі короткий речницький прояв на выбрану тему (на учітелёвы народенины, на святочну вечерю і под.). Речницькы проявы аналізуєте і оціньте.**

Речницький штіл

Як сьме уж споминали, речницький штіл має своє коріня в старім Ґрецьку. Уж од античных часів, через цілый середньовік, аж глубоко до нововіку був – главно попри бібличнім штілі, або ведно з ним – єдным з найвеце розвинутых штілів публічного контактованя. „Res publica“ (публічны, верейны діла) од найстаршых часів ся людём ознамлёвали формов речницького прояву. Взник і розвой того уменя ся звязує з потребов устной комунікації в обществі. Але од вынайджіня преси ся зачав розвивати новинарський штіл, який до себе поступно веде і веце втяговав (всвавав) ай речницький штіл. Сучасны проявы речників – читаны і спонтанно говорены – переважно перебирають на себе подобу публіцистичного штілу і страчають свою реторичность. І хоць публіцистичный штіл не мож означувати за „наслідника“ реторичного штілу, але дакотры з ёго функцій суплус.

Так як ся в културных языках практиковало речництво, нараз з ним ся формували і речницькы штілы. Формували ся переберанём чужіх прикладів і приспособлёванём средств (інструментів) домашніх. Як при вшыткых остатніх штілах,

так і при речницькім платить, же чім є язык старший і богатший, тым веце має розвинутый речницький штіл. **В русиньскім языку, як в єднім з наймолодшых славянських языків, речницький штіл є в процесі формованя.** Є позначеный впливами іншых языків, главно словеньского, але формує собі уж і властный потенціал, што видно на конференціях, конгресах, зобранях і под. На-конець, мож повісти, же основны знакы і найпризначнішы речницькы інструменты у вшыткых языках суть подобны. Выпливать то з функції речництва як такого в обществі. А розділы суть даны лем тіпологічнов пестростёв языків і сістемов жанрів, які ся розвинули в інакшых общественных (сполоченьскых) условиях.

ЗАПАМЯТАЙТЕ СОБИ

Бісідуючі о речницькім штілі, часто доходить ку стотожнёваню понятя: **РЕЧНИЦЬКИЙ ШТІЛ І РЕЧНИЦЬКИЙ ПРОЯВ.**

РЕЧНИЦЬКИЙ ШТІЛ є словна, вербална, часть конкретных живых выступлєнь.

РЕЧНИЦЬКИЙ ПРОЯВ є комуникачный акт в конкретній ситуації і в конкретнім просторі, частёв якого суть тыж мімоязыковы компоненты.

Речницький штіл в сістемі штілів належить к **субективно-обективним штілам публічного контакту** (verejného styku). Од говорowego штілу ся одлишує тым, же **не є штілом лем публічного контакту**, а од вшыткых остатніх штілів публічного контакту в першім ряді тым, же **ся реалізує все лем в устній подобі.**

Повіли сьме, же речницький штіл має знакы субективно-обективного штілу. Є то штіл **публічного розговору** двох несиметричных „особ“ – єднотливця і колективу – з котрых ся в языковім плані реалізує лем репліка першого з них: говорить єднотливець ку колективу. Значить, **адресат є знамый**, є притомный, а може по-час прояву ясно указовати свою позицію, погляд, перерушовати або впливати на способ і обсяг прояву речника. Говориме ту о **інтерації** міджі речником і слухачом. Без огляду на то, до якої міры є тот прояв єднобiчний, є то прояв публічний, в котрім ся рахує з вжыванём інструментів вгодных і потребных про публічний контакт. Подля одношіня речника к слухачам ся зволить міра субективности прояву. Лексикалны средства (інструменты) ся выбирают так, жебы были каждому зрозумілы, жебы не выликовали фалошны асоціації. Граматичны інструменты ся выбирают тыж так, жебы были єднозначны. **Выбір інструментів з оглядом на адресата – публіку – ту має барз великий визнаю зато, же невгодны, неадекватны, средства можуть під впливом давової психозы выкликати нечеканы реакції слухачів.**

Вызначным характеристичным знаком речницького штілу є ёго **устность**. Речницький прояв ся все складать зо словной, образовой і акустичной части. Міра їх заступлєня в прояві має індивідуальный характер (залежить од речника). Вдяка участі мімоязыкового апарату на прояві, мож собі доволити, або даколи ся то аж жадать, выпустити дакотры слова. Мож повісти, же устность прояву ведно з притомностёв адресата суть причінов того, же в речницькім штілі не є потреба тільки высвітлєвати словами, як в остатніх штілах, бо много ту мож назначіти, напр. ґестом, інтонаціов, павзов, темпом речі і под.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ СОБІ

Чім є речницький прояв **інтересніший**, атрактивніший, тым **бівша вага** ся переносить на **мімоязыковы інструменты**, або навспак повіджене: кідь в прояві **домінують мімоязыковы**, значить образowy (візуалны) і звуковы (акустичны) **інструменты** над словныма (вербалныма), тым речницький прояв є справа театралніший і про слухача **інтересніший**.

Далшым знаком речницького штілу є ёго **сугестивность** (підманчивость, притяжливость), яка ся в прояві досягає вживанём языковых інструментів з розлічных штілів. Наприклад, з **умельцького** штілу в речницькім ся вживають **белетризуючі і оздобны** елементы (поетичны фігуры – перифраза, гіпербола і ін.) і **драматизуючі** елементы (антитеза, анадіплоза і ін.), з **научного** штілу – **назорны** (приклады, прирівняня і ін.), з **адміністративного**, напр. в рефератах, **фактографічны** елементы.

Жанры речницького штілу

Жанры речницького штілу были розроблены уж в періоді Арістотела. В ёго реторикі ся розлишуются тройка жанры: **судны, політичны і славностны**. Вшыткы з них ся утримали донесь.

На подобу жанру найвеце впливають **функція**, на яку є призначений. Тота може быти холем тройка:

1. **пропаговати,**
2. **высвітлєвати,**
3. **коментовати.**

В залежности од функції, сучасны речницькы проявы розділюєме на:

1. **Агітативно-пропагандистичны проявы**, котры ся дале ділять на:
 - а) **політичны**: маніфестачны, парламентны, агітачны, дипломатичны, мітінговы...
 - б) **судны**: обжаловы, обгаёбы;
2. **Научны проявы**:
 - а) **лекції**: школьскы, освітны,
 - б) **рефераты і корефераты**: політичны, научны, організачны, супроводны,
 - в) **діалогізованы формы**: дискусії, полемікы,
 - г) **церковны**: гомілії, проповіді;
3. **Славностны проявы** (принагодны і церемоніалны):
 - а) **публічны**: - *славностны*: юбілейны, споминковы, ґратулачны, - *рамковы*: вступны, заключны, поздравны, - *інформачны*: вызва, розказ, конферансьєрскы,
 - б) **родинны**: тосты (припиткы), свадьбяны, погребны.

ВОПРОСЫ І ЗАДАЧИ

1. З чім ся звязує зрод і розвой речницького майстровства?
2. В котрых языках є найвеце розвинутий речницький штіл?

3. Высвітліть розділ міджі речницькым штілом і речницькым проявом.

4. К яким штілам в сістемі штілів належить речницький штіл? Чім ся одлишує од говорowego і од остатніх штілів?

5. Назвіть основны знакы речницького штілу.

6. Коли речницький прояв є інтересный? Чули сьє уж такый?

7. Што впливають на подобу жанру речницького штілу?

8. Як розділюєме сучасны речницькы проявы?

9. Приправте собі агітачный прояв на тему: *Чом ся нам треба учіти русиньскый язык?* Аналізуйте вжыты языковы і мімоязыковы інструменты в нїм.

10. Приправте собі ґратулачный славностный прояв: а) публічний, і б) родинный. Якы видите розділы у вжытых языковых средствах в обидвох?

Етапы творіння прояву

Про успіх речницького прояву є барз визначна стратегія приправы. Продуманя темы і функції прояву, збераня матеріалу, аналіза публікы – тото вшытко належить к стратегії приправы на речницький прояв.

Речницький прояв є выслідным продуктом того процесу, який має пять етап:

1. **Збераня фактів (інвенція)**
2. **Композиція**
3. **Штілізація**
4. **Приправа на інтерпретацію прояву**
5. **Властна реалізація прояву**

Збераня фактів

Збераня фактів, як і цілий процес творіння прояву, залежить в першім ряді од ёго функції (ціля), котры суть слідуєчі:

- а) дашто высвітлити,
- б) заінтересовати і пересвідчити,
- в) змобілізувати до роботы,
- г) повабити.

В тій етапі творіння речницького прояву треба памятати на:

- вибір темы,
- усвідомлїня собі функції прояву,
- аналізу публікы,
- збераня матеріалу.

За основный принцип култівованого речницького прояву бы сьє могли поважовати тверджїня: *Бісідуй лем тогды, кідь маш што повісти.*

Ту бы сьме собі могли припомянути цитаты представителів класичной реторіки о потреби визнати ся в темі речницького прояву. Може найзнаміше є речіння Маркуса Порція Катона: „*Трим ся теми, а слова прийдуть сами.*“

Представитель німецької реформації, Філіп Меланхтон (1497 – 1560) твердить, же: „*Не реторичне майстровство, але блазновство є говорити о темах незнамых і непрощудованых.*“

А наконєць Ян Амос Коменський (1592 – 1670): „*Dobře přehlídna věc, poplyne tobě sama řeč.*“

Значіть, **основов обсягу речницького прояву** є його **тема**. Кідь маме тему выбрату, аналізуєме:

- што о тій темі знаме,
- ці є про нас интересна,
- в якім одношію є тема к публіці і к сітуації, в якім має речницький прояв прозвучати.

Дале собі мусиме усвідомити, який **час** є виділений на прояв (є розділ приправити прояв на 10 минут і на єдну годину) і **замір, функцію** прояву (ці хочеме публіку інформовати, поучіти, пересвідчіти або побавити). Наслідно бы сьме мали сформуловати **основну ідею** свого прояву. **Точна штілізація основної ідеї**, одбиваючої обсяг речницького прояву, є ключом к наслідуючим крокам приправы реторичного тексту.

Далшым кроком є **аналіза публіки і комунікачній сітуації**. Мусиме ся вжыти до ролі слухачів і усвідомити собі, котры соціальны або психологічны характеристики публіки суть про успіх прояву важны. Можеме предпокладати реакції слухачів на речника, на тему і на функцію прояву. Модіфіковати їх може і сам речник, наприклад так, же:

- в прояві укаже, же тема му є близка,
- яснов формулацій думок і підложенов аргументацій,
- укаже своє внуторне одношія к темі; публіка мусить чути, же речник ся о тему интересує,
- публіка мусить чути, же речник ся у своїй ролі речника чує добрї,
- проявлять интерес о публіку.

По такій приправі приступиме к **зберанню матеріалу**. Зачнеме тым, што уж о даній темі знаме, а потім збераме і далшы інформації і факты, враховано ілустрачного матеріалу. Треба собі памятати, же назберати мусиме омного веще матеріалу, фактів (выписок і вирізок), як їх поужыєме (може в мірці 1 : 10). Наслідно можеме приступити к другій етапі, **композиції речницького прояву**.

ВОПРОСЫ І ЗАДАЧІ

1. З котрых етап ся складать процес творіння речницького прояву?
2. Котры суть основны функції речницького прояву?
3. На што треба памятати у вступній етапі творіння речницького прояву?

4. Котры главны критерії собі мусиме усвідомити перед приправов речницького прояву?

5. Выберите собі тему речницького прояву і назберайте к ній матеріал (выписки, вирізки). На основі назбраного матеріалу напиште композичну основу речницького прояву.

Композиція і штілізація речницького прояву

Ясна композиція речницького прояву є єдным з визначных предположінь ефективного реторичного тексту. Поки приступиме к етапі ушорованя і розложіння матеріалу, мусиме собі усвідомити, же:

- речницький прояв бы мав быти поскладованый так, жебы го слухачі легко порозуміли і запамятали собі його основны думки,
- композиція бы мала одзеркалєвати внуторну логіку теми а в композиції бы мав быти слідный тыж замір прояву,
- речницький прояв бы мав мати свою властну динаміку і внуторный вивой од зачатку до кінця,
- ай композиція бы мала виходити зо сітуації і характеру публіки.

Класичне є **тричленне роздіління** реторичного тексту на **вступ, ядро і заключіння**, котре ся приписує єдному з першых учітелів реторіки Теісіови (5. ст. до н. е.), причім визнам окремых частей і їх пропорціональность залежить од характеру жанду.

Вступ

Вступна часть прояву є **контактна**. В ній ся надвязує контакт міджі речником і слухачами, міджі слухачами і темов прояву. Слухачів „наладжує“ на даный прояв, о котрім якраз у вступі дістають першы інформації. Речникови помагать поступно перейти к главній части прояву. Такой у вступі може речник слухача заінтересовати, або і одняти интерес од далшого слуханя. Довжка вступу залежить од сітуації: кідь выступаєме перед слухачами періодично (напр. в учебнім процесі) або кідь речницькым проявом прямо реагуєме на проблемы, о котрых слухачі добрї знають, достачіть дакілько вступных позначок, котры прояв заділять до контексту. Але вступна часть як контактна часть композичній структуры бы в речницькым прояві не мала хыбити.

А як бы сьме мали зачати? Поужыти мож розлічны реторичны стратегії. Речницькы проявы ся часто зачінають єдным із слідуючих способів:

- **одказ на тему і сітуацію**

Світовий конгрес Русинів є фактом помірно старым. Пе первый раз был у марцу 1991 року. То значіть, же Світовий конгрес Русинів є докінця страшый, як три країны, з яких суть ту делегаты – Словакия, Украина, Сербия і Чорна Гора. За тот час сьме набыли скушености в організованю конгресів. Тот кон-

грес є семей, а позераючи на спектр діяльности і звязаны з ним події, він є найбівший. (Маг.)

• основа речницького прояву

У своїм выступліню ся сконцентрую на дакілько практичных проблемів: ці буде мож або ці будеме хотіти прожовати організованя наших конгресів у „старім“ форматі, або подля „нових правил“. Далший проблем ся дотыкати числености делегацій з розлічных штатів-основателів конгресу. Ці мусить каждая з делегацій і надале мати по 10 членів? І ці бы не мали асоційованы члены або індивідуально, або як група дістати право голосованя на світовій раді? Ці повинны быти дві окремы делегації зо Сполсных штатів і Канады і ці бы не мала зістати лем єдина североамериканська делегація? ...Але суть ту і далшы три теми, о котрых хочу днесь говорити. Міджі іншым, думам собі, же тоты три теми суть найважнішы про будучу орієнтацію русиньского руху. Тыма темами суть: бізнис, наука і молодеж. (Маг.)

Тоты способы зачатя прояву пасують, главно про **діловы** (предметны, веспé) **проявы**. Дають основну інформацію о речницькім прояві і суть легким і ефективним способом переходу к ядру прояву.

Перед двома роками, на 1. Світовім конгресі Русинів у марцу 1991 в Міджілабірцях мав єм честь прочітати реферат на тему „Карпаторусины: новый ці обновлений народ.“ В тім плані я характеризував русиньске возроджіня як рух інтелектуалів, які ся веце занимають реторіков, як конкретнов роботом. Повів єм то з надії, же русиньскы діятелі на вітцівських землях возьмуть то до увагы, же „ціла нова генерація“ повинна знати, што значить быти Русином. (Маг.)

Особны споминки можеме як ефективний зачаток схосновати і тогды, кідь ся вертаме перед публіку, перед котров сьме уж колись выступали і особны споминки ся вяжуть якраз з нёв. Добрі є притім выхабити сентімент і порожні компліменты.

• речницький вопрос

Речницький вопрос є єднов з наужыванішых реторічных фігур, активізус думаня слухача так, же уж од зачатку зачне о даній темі роздумовати.

Ці Русины у Мадярську іщі все мають якісь проблемы? Наісто, же гей. Але од часу революції 1989 року і виростаня новой генерації молодых русиньских активістів, мы днесь знаме дві річі. То, же все будуть тяжкосты, але все ся найдуть і адекватны рішіня. За послідніх пять років з кількома проблемами каждый з вас ся стрітив – на Словеньску, в Польску, на Україні, в Мадярську у войновій Югославії, але тыж і в Америці? А кілько з них было холем счастья, кідь не цалком, вирішены? Ваши успіхы і ваша екзистенція як Русинів днесь – то реальность, котру мусиме понести до 21. стороча. (Маг.)

• несподіване тверджіня або погляд

Екзистенція Світового конгресу Русинів помогла мобілізації русиньских діл і в Северній Америці. На першім конгресі в 1991 році єм ся ганьбив за американьскых Русинів, што єм і отворено повів, бо проявлявали лем малый або цалком ниякий інтерес о судьбу домовины своїх предків. По десятих роках мож з радостёв выголосити, же моє чувство ганьбы ся змінило на чувство гордосты. (Маг.)

Несподіваний зачаток, як тзв. шокова техніка, є вгодный напр. про апатічну публіку. К „силным“ реторічным стратегіям належить і **зачаток без вступу**, *in medias res*, кідь речник такой приступить к основным думкам прояву.

В порівнаню з моїма выступлениями на минувших конгресах, днешній мій коментарь буде коротший і буду в ній говорити лем о роботі Карпаторусинів у Северній Америці.

В послідніх двох роках найстаршы і найавторитетнішы інституції Американів русиньского роду ославили свої юбілей: Карпаторусиньскый научный центр, який ся в сучасности находит в місті Окала, в штаті Флоріда, ославив свої двадцять пята народенины; Карпаторусиньске общество в Піттсбургу, в штаті Пенсільванія, ославило 10-річний юбілей своей работы. (Маг.)

• цитат

Сенека говорить: „Всягда є много злодіїв, гріху і неправости. Каждый днём росте смак вчинити гріх, каждый днём ся тратить ганьбливость.“ Цитат указує, же в грецькій філософії мож было найти одповідь нелем про добу, в якій жив Сенека, але і про добу, в якій жив Духнович. Зато будитель і освітяне того часу находили потіху в штудію філософії, главно платонічної і стоїчної. Она зміцнёвала у русинькой інтелігенції тугу за ліпшим животом, дала їм поучіня о вишшій быттю і екзистенції, указала їм Сократа і інших філософів як світлы приклады представителів моралкы і послушности, а то як противагу закона. (Поп.)

Цитат є вгодным інструментом на викликаня інтересу у слухачів. Окрем того, має выгоду, же вгодно выбратый докаже публіку емоціонално настроїти.

• гуморна пригода, анекдота

Роздумуючі зареаговати на актуалны події в мікроруснацькім світі звязаны з недавним розділєванём штатных фінанцій на русиньску културу на Словеньску, де тзв. одборна комісія про русиньску културу переважно векишнов голосів вирішыла на 2005 рік не дати ани коруну зо штатного распочту на выдаваня Народных новинок, на мысль мі пришла єдна анекдота. В ній злата рыбка обіцяла Руснакови, же кідь ї пустить на слободу, та му сповнить три

желаня. Малий, завістливий Русначок собі зажелав мати вшиткого дуплом, як ёго сусід. Но у своїй завісти і шкодорадості предці собі не міг одпустити желаня, яким бы свого сусіда не пошкодив: „Няй му здохне єдина коза!“ – виповів послідне желаня. Лемже в своїй малодушности цалком забыв на то, же желаня буде мати дуплований наслідок і на ёго властнім маєтку...

Є то чорний гумор, але тыж, як видно, руснацька „чорна“ реаліта. Она ся тігать історіов Русинів од непамяти. В ній є зафіксовано, як малий народ через своїх представителів за довгы стороча невалушний найти властну достойность, ся прихылять там, де є то в данім часі выгодно... (Пл.)

При вживанню гумору треба памятати на міру вкусу. Пригода бы мала быти жартовна і мала бы быти звязана з далшыма частями речі.

• ілюстрація

В 1929 році русиньскый сатірік Марко Бараболя написав „едноактовку“ в котрій высміяв ідею автономной теріторії званої Підкарпатська Русь. Думало ся, же тота політична держава бы мала естувати в найвыходнішій регіоні бывшого Чеськословенська. Єдна постава з гры припомянула, же писателі на Підкарпатській Руси зачали творити літературу лем недавно. Такий почін тих людей віз к вопросу, як бы мав вызерати язык той літературы. „То были часы,“ весело повіла Бараболёва постава, „кідь языковый вопрос был главным проблемом, часы, котры были найромантичнішыма в історії Підкарпатя. Лем собі представте, всягды в містах і на селах, в чітарнях, в театрах, в штатных урядах і кавярнях, незалежно на тім, де люде были, непрерыванно говорили о языковім вопросі.“

О шістьдесятьріч пізніше, кідь революція 1989 року засягла цілу Середнёвходну Европу і Советський союз, віділо ся, же ніч ся не змінило. Знова всягды, де жили Русины, ся бісидовало о языковім вопросі. (Mar.)

Ай **ілюстрачна пригода**, значіть пригода з реального жавота, гіпотетічна пригода або уривок з літературы **бы мали быти звязаны з главнов думков прояву.**

Прояв бы сьме не мали нігда зачинати виправдованём. Бо кідь уж раз стоїме перед публіков, чекать ся, же на свою роль сьме приправены. Фалошнов скромностёв публіку не здобудеме на свій бік а скромныма можеме зістати і без виправдованя.

Ословліня

Іщі перед властнов языковов активітов прояву **вступуєме до контакту з публіков**, а то через мімоязыковы інштрументы (приход на речницьке місто, надвязаня мімоязыкового візуального контакту) і **через ословліня. Ословліня суть особны выразы, котрыма ся речник обертає на адресата**, подобно як особныма містоназівниками *ты і вы*. Розознаєме **штирі основны тіпы ословліня** (речницьких проявів ся тыкають першы три):

- **офіціалны** (мають протоколарну подобу, вживають ся в сітуаціях, кідь ку колектіву говорить представитель інституції – на конгресах, зъяздах, конференціях і под., напр. *важены, милы, дороги колегове*);

- **напівофіціалны** (мають експресівный характер, вживають ся в сітуації, кідь к меншому колектіву, к людем котры ся знають, говорить хтось сам за себе, або в мені інституції – на родинных акціях, на робочіх порадах, конзултациях і под., напр. *милый маїстре Іване, дорогой наш юбіланте*);

- **довірны** (мають субективний характер, напр. *дорогий дідку, душо моя*);

- **общі** (вживають ся в сітуації, кідь адресат не є притомный – в писомных інштрукціях, радах, приказах і наказах, геслах і под., напр. *громадяне, читателі, шоферы, волічі*).

Ословліня ся вживать на зачатку прояву, але тыж на зачатку дакотрых частей прояву. Окрем утримованя контакту, назначує композичну штруктуру прояву, підкреслює тоты части прояву, на зачатку котрых стоїть, а даколи фунгує як **емоціональний компонент.**

Є правда, же не каждый прояв ся мусить зачинати ословлінем. Можеме го выхабити тогды, кідь наше выступліня (напр. *діскузный проєлов, реферат*) да-яким способом увели орґанізаторы акції, або кідь перед слухачами выступаєме періодічно (напр. в *учебнім процесі*) і контакт надвизуєме інакшым способом.

ВОПРОСЫ І ЗАДАЧІ

1. Што розумите під композиціов речницького прояву?
2. Яке є класічне розділіня речницького тексту?
3. Чом є таке важне добрі поскладовати (скомпоновати) речницький прояв?
4. Яку функцію в речницькім прояві має вступ?
5. Якы реторічны стратегії ся найчастіше вживають у вступных частях речницьких проявів?
6. Напиште вступ до речницького прояву на тему: *„Кодіфікація русиньского языка – найвызначніша подія в історії Русинів.“* Вужыйте притім речницькы стратегії: а) речницький вопрос, б) несподіване тверджіня або погляд, в) ілюстрацію.
7. Вжыйте вгодне ословліня в речницькім прояві: а) на класній громаді міджі сокласниками, б) на святкованню юбілею школы, в) на народенинах своїй мамы в родиннім кругу, г) на погробі вызначной особы.

Ядро

Ядро є найшырша часть речницького прояву, в котрім ся наповно розвивають основны тематічны части прояву. Способ їх поскладованя залежить од внуторной штруктуры темы прояву і од цілів речницького прояву.

Основный логічний поступ будованя ядра прояву може быти **двойкий:**

- **ідуктивний** (є заложений на зобщованю окремых, конкретных припадів),
- **дедуктивний** (має опачну орьєнтацію – є заложений на выводжованю окремых, конкретных припадів з основных, общіх знань).

Ядро тыж мож скомпоновати: **хронологічно, просторово, причінно, тематічно**. Тоты поступы суть діктованы **внуторнов логіков темы** прояву.

Окрем тематічної стратегії, можеме при компонованю ядра поужыти композичны поступы з орьєнтаціов веще на **слухача**, наприклад:

- **поступ од знамого к незнамому,**
- **поступ заложений на методі вопросів і одповідей,**
- **поступ заложений на рішіню проблему,**
- **поступ заложений на контрасті,**
- **поступ на основі порівнованя.**

Стратегія будованя ядра речницького прояву, значить способ розвиваня темы, ся одзеркалює і у вибірї **слогового поступу**, який може быти **інформачный, описный, росповідный і выкладовый**. Інформачный **слоговый поступ** собі выбереме переважно тогды, кідь хочеме говорити о релатівно ізолованых фактах; **описный** – кідь хочеме захопити характерістики явів, предметів, осіб; **росповідный** – кідь нашым цілём є росповісти пригуду; **выкладовый** – кідь в своїм речницькім прояві хочеме захопити логічны одношіня.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ СОБІ

Вибір слогового поступу залежить од темы і ціля прояву, сітуації і публікы. Малоколи ся у конкретнім речницькім прояві вжывать лем єден з уведжених поступів, найчастіше ся їх переплітать дакілько.

ВОПРОСЫ І ЗАДАЧІ

1. Характерізуйте ядро як часть речницького прояву.
2. Якы логічны поступы ся вжывають при будованю ядра речницького прояву?
3. Што можете повісти о стратегії будованя ядра речницького прояву і слоговых поступах?
4. Приправте собі речницький прояв на тему: *Наша класа*. Котру стратегію будованя ядра выужыєте і чом? Котрый слоговый поступ є найвгодніший і чом?
5. а) Прочітайте собі укажку ядра речницького прояву.
б) Слідуйте, який слоговый поступ про розвиваню темы собі автор выбрав.
в) Характерізуйте ближе даный слоговый поступ.

Суть ту три темы, о котрых хочу днесь говорити. Тоты три темы суть найважнішы про будучу орьєнтацію русиньского руху. Тыма темами суть: бізнис, наука і молодеж.

Єден аспект бізнісу ся тыкать незісковых русиньских орґанізацій, таких як Русиньска оброда, Стоваришіня Лемків або Руська матка, каждая з яких штось продукує, наприклад книжки, музичны казеты і іншы товары з культурной сферы. В общім мушу конштатовати, же, жаль, барз мало увагы ся дає зісковому продаваню тых товарів. На ілустрацію можу увести, же минулого року сьме зробили експерімент, вложывши 2000 америцьких доларів на створіня выдательского фонду при Світовім конгресї Русинів. Першым надрукованым выданём ся стала книжка Миколая Ксеняка „Біда Русинів з дому выганяла“. Цілём експеріменту было нелем надруковати книжку Ксеняка. То было цаллком легке діло, бо за сучасных технологій практично каждый може надруковати книжку! Найтяжшое задаче было продати книжку – жебы Конгресу ся вернули ходем вытраты за друкованя. Частёв маркетингового плану была участь автора в продаваню книжки. І досправды, пан Ксеняк успішно выконав свої задачі. Чекав єм, же тот експерімент ся стане якымсь моделом. Но од тогды іншы книжки ся обявили без серьёзного уважованя о продаваню...

Друга тема, якої бы-м ся хотів дотулити, є наука. В данім аспектї дакілько минувых років было окреме вызначных. Доводом к тому было виданя дакількох научных монографій, котры своёв якостёв ся можуть рівнати з найліпшыма роботами в сучасній європській і североамерицькій науці. Ту думам на основны книжки о розлічных аспектах русиньской культуры, россягом од 300 до 600 сторінок. Міджі нима є історія літературы Олены Дуць-Файфер, Елейн Русинко і Василя Хоми; лінгвістічны штудії Юрія Ванька, Александра Тойча і Юліана Рамача; соціологічны аналізы Маріана Ґайдоша, Станіслава Конечного і Евы Міхны; културологічны штудії Іштвана Удварія, Александра Дуліченка і Марка Штеґера; історічны роботы Богдана Горбала і докінця анґлоязычна Енциклопедія русиньской історії і культуры. Жаль, же тоту колекцію, котру považую за 12 найліпших научных работ, написаных авторами з восьмох країн, не маме выставлену на 7. Світовім конгресї Русинів.

З другого боку, єм щастный, же тогорічна Штіпендія про русиньскы штудії при Торонтьській універзітї, заложена філантропом Штефаном Чепом, ся зачала успішно реалізовати почас академічного року 2002/2003.

Третя і послідня тема – молодеж. На нашім посліднім конгресї в Празї єм вышов з пропозиціов реґуларного міджінародного форуму русиньской молодежи, який бы ся орґанізовав незалежно, або може ведно, зо Світовым конгресом Русинів. Барз приемным несподіванём про нас было, же русиньска молодеж тоту задачу на себе взяла, в окремых країнах основала народностны молодежны орґанізації, представителі яких завітали до Пряшова і стрітять ся завтра на 1. Світовім форумі русиньской молодежи. Я щіро вірю, же тота стріча молодых людей є єдным з найважніших, кідь не найважнішим, успіхом в нашім русиньскім ділі за послідні два роки. (Mat.)

Заключіня

Заключіня є сінтезов попередніх частей речницького прояву. Ёго задаче є обернути увагу (позорность) публікы на основну тему і функцію прояву і навести „заключну“ атмосферу, выпливаочу з цілкового характеру

прояву, т. є. дати слухачам знати, же ся ближыть конець прояву. І ту ся дадуть поужыти многы способы ефективного заключіня речницького прояву:

• сумаризація

Наконець довольте мі припомнянути вшыткым нам, же минуле десятьроча было найславніше про карпатыськых Русинів. Русины суть офіціално узнаны за окремый народ у бівшості країн, в котрых жыють. Русины екзистують і будуть екзистовати в Підкарпатській Русі незалежно од того, што собі окремы Українці або українська влада о них думать. (Маг.)

• вызва, желаня, стимуляція к роздумованю

Сумаризуючі, довольте мі просто припомнянути, што є найважніше про Світовий конгрес Русинів і ёго участників: того, же можеме цінити собі як старе, так і нове; іншыма словами, заховати вшытко хосенне з минулости, але быти приправеныма к змінам, якы забезпечать бівшы успіхы в будучности. Зато вірю, же будете згодні з тым, же почас наступных дакількох років русиньскый рух мусить ся найвеце старати о бізнис, науку і молодеж. (Маг.)

• цитат

Наконець бы-м хотів обернути вашу увагу на выслов єдного лінгвісты, научна і цілосполоченьска робота якого была сконцентрована на єврейскый язык, т. є. їдиш. Їдиш, як може знате, не все быв (і не все є) узнаваным языком. Ставало ся, же ёго противници го называли „зопсутым німецькым“. На першій їдишскій конгресі в Чернівцях, на Буковині в 1908 році, Матісёгу Мізес выповів слідує: „Деятнацятє стороча вытворило права про чоловіка; великов задачов двадцятого стороча буде вытворити права про языки.“ (Рот.)

• ілюстрація

В своїх думках я хотів указати погляд лінгвісты на вопрос вытворіня нового літературного языка. То є погляд, під яким ся розумить незаінтересоване одношіня к думкам і чувствам бісідуючих даным языком. Кідь, наприклад, представителі розлічных варіантів шпанельского языка в Латиньскій Америці твердят, же они, як і жытелі Шпанельска, говорят „по шпанельскы“, на то мають право. Ниякий лінгвіста не може настоєати на тім, же не мають правду. Тото саме мож повісти і о англоязычных жытелях Северной Америки, Великой Британії, Австралії і т. д., непозераючи на многы одлишности фонетічного, граматічного, лексічного і орфографічного характеру...

Ці будуть учебники славістики в 21. сторочу споминати міджі славянськыма літературныма языками і русиньскый юзык – о тім вирішить факт, ці удасть ся самым Русинам добити ся про свій лінгвістичный код стабільности норм, шырокого діапазону ужываня, узнання і лояльности з боку членів властной языковой комуніты. (Рот.)

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ СОБІ

Про успіх речницького прояву великий вызнам мають **вступ і заключіня**. Зато і тоты найскусенішы речници собі вступ і заключіня свого прояву напишуть і научать ся їх **наспамять**. В дакотрых проявах, кідь проблематика є ясна і не барз шырока, може вступ сплывати з ядром. Але в кождім припаді **вступ має быти куртый і интересный; має дати знати, же слухачі в прояві учують дашто интересне або важне**.

ВОПРОСЫ І ЗАДАЧІ

1. Характеризуйте залючіня як часть речницького прояву.
2. Яку задачу має залючіня в речницькім прояві?
3. Якы способы ефективного заключіня речницького прояву знаєте?
4. Сформулуйте заключіня свого прояву на тему *Наша класа у подобі: а) сумаризації, б) желаня, в) вызвы*.

Штілізація

Кідь говориме о **штілізації** речницького прояву, думаєме тым на **процес выберу і ушорованя языковых і мімоязыковых інштрументів**. При окремых композичных частях речницького прояву сьме говорили о стратегіях їх будованя, жебы речницький прояв бив про слухача интересный од самого зачатку до кінця. Але на публікум речникови помагають впливати тыж шпєціфічны выразовы інштрументы (средства) – **речницькы фігуры**. Суть то інштрументы речницькых проявів, котры ся вжывають тыж в інакшых тіпах текстів, наприклад, в умелєцькых ці публіцистичных.

Термін **речницькы фігуры** ся вжыває про інштрументы двоякого тіпу: **фігуры і тропы**. **Фігуры** суть заложены на **повторєваню тых самых або подобных гласных звуков або ґруп звуков, складів, єднаких слов і речінь** і реалізують ся посередництвом фонетічных і синтаксічных інштрументів. **Тропы** ся звязують зо значінєм слова і суть заложены на выужываню незвычайного, перенесеного, значіня слов. Тропы і фігуры помагають речникови досягнути замір, з яким текст вытворив, але зарівно підвышують і ёго естетічну силу. В дакотрых тіпах текстів естетічна функція є выразніша, напр. в славностных або набожєньскых проявах, в іншых, напр. в інформачных реторічных текстах, естетічна функція не є така выразна.

Кідьже реторічны фігуры суть в прояві нападны і притягують увагу слухача, мали бы сьме при їх вжываню памятати на міру, з яков їх будеме вжывати, котра мусить виходити з кождой конкретной комунікачной ситуації. Вжываня повторных фігур є дане характером реторічного прояву, котрый плыне в часі, зато повторєваня помагають при ёго творіню, презентованю і приймаю.

А котры речницькы фігуры ся в речницьких проявах вжывають найчастіше? Суть то:

- **анафора** – повторєваня єднакого слова або ґрупи слов на зачатку двох або веце сусідніх речінь або выповідей, напр.: **Часто єм ся просив людей, чом ся не голосять к своїй русиньскій народности, часто єм ся**

просив людей, чом сі не ваять великанів своєї култури...

- **антитеза** – протиклад двох мотивів; часто ся вживать тричленна антитеза: (I) наперед ся даякий факт конштатує, (II) потім ся попре а наконець (III) ся ёго причіна поменує, напр.: (I) *Мої милы штуденты!* (II) *Перебачте мі тото ослівліня – знам же в тім моменті є уж анахронізм. Уж не сьте штуденты.* (III) *Але штирірічна наша робота, тоты радостны і менше радостны часы, котры сьме ведно прожыли, може і днесь мі дає право вас так ослівлєвати.*
- **апострофа** – ослівліня непритомной особы, неживой особы або предмету, напр.: *Пришли сьме ся з тобов, дорогой наш приятелю, розлучіти. Ёсь, а сучасно не ёсь ту з нами.* (апострофа вживта в смуточнім прояві)
- **апозіопеза** – насилу перерушена або недокінчена wypowiedь, напр.: *Кідь не сьме щастны, не можеме зроби́ти щастныма ани других. Але раз може...*
- **еліпса** – вихабліня слова, части wypowiedи або речіня, котры означають факты знамы з контексту або сітуації, напр.: *Мы о вовку, а вовк (є) за дверями.* (выпущене звязочне часослово *є*). *Янку, як то стоїш? Руки (дай вон) з кешень!*
- **енумерація** – вырахованя, напр. *Є конєць школьського рока, уж вас не буде страшыти голос дзвінка, уж вас перестане мучити математі-карька, уж не будете мусите ся виправдовати за абсенцію на годинах.*
- **епанастрофа** – повторєваня єднакого слова на кінцю єдного і на зачатку другого речіня, напр.: *Є час вакацій, про вас найрадостніших днів. Днів, в котрых будете наберати силу до далшого школованя.*
- **епіфора** – повторєваня єднаких слов на кінці по собі наслідуючих wypowiedей, напр.: *Кідь єм быв дітина, бісидовав єм як дітина, думав єм як дітина, але кідь єм выріс, дітськы способы єм одшмарив.*
- **епізеука** – повторєваня єдного слова або ґрупы слов у тій самій формі за собов, напр.: *Не знам, не знам, ці то може быти правда.*
- **ґрадація** – ступнєваня выразу зміцнєванєм (клімакс) або зослаблєванєм (антіклімакс), напр.: *Ёго робота была збыточна, марна, наніч.*
- **гіпербола** – выраз з перебівшуючим характером, напр. *Стораз єм ті то повіє, і так ёсь не порозумів.*
- **інверзія** – зміна традичного порядку наслідования слов, напр.: *Обидві тоты нормы, норма штандартна ай персонална, екзістують паралельно.*
- **іронія** – посунута визнаму, в котрім позітівне оцініня має пеєратівный вы-знам, напр.: *Ты ёсь ся указав як вірный камарат.* (= зрадця)
- **літотес** – двоїта неґація, яки ся вживать на змірніня выразу, напр.: *Мы з тым не можеме не быти згодні.*
- **метафора** – перенесіня визнаму з єдного яву на іншый яв на основі їх вза-ємной (вонкашней) подобы, напр.: *Уж встало наше сонічко?* (= дітина)
- **метонімія** – перенесіня назвы єдного яву на другый яв, а то на основі їх внуторной звязаности, напр.: *Уж маш прочітаного Духновіча?* (= Духно-вічову книжку)
- **періфраз** – кідь ся проста назва замінить описом, напр.: *місто на Дунаю* (= Братіслава)

- **прирівняня** – проста образна назва, кідь єден предмет ся прирівнує к другому предмету, з котрым має сполочны знакы, напр.: *Він робітний, як пчолка.*
- **речницький (реторічний) вопрос** – вопрос, на котрый ся не чекать од-повідь, бо одповідь ся находить прямо в нім, напр.: *Ці треба нам іщі вєце біды?*

ВОПРОСЫ І ЗАДАЧІ

1. Што розумите під штілізаціов речницького прояву?
2. Яки речницькы фіґуры розлишуєме?
3. В прояві *Наша класа* встановте вжыты речницькы фіґуры.
4. Найдийте в русиньській пресі опублікованы три речницькы про-явы з розлічных акцій і дайте характерістіку їх: а) композиції, б) шті-лізації.
5. З выбранных речницьких проявів выпиште речницькы фіґуры і высвітлийте їх.

РОЗБОР ТЕКСТІВ

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте слідуючі урывкы з опублікованых в русиньській пре-сі реторічных проявів окремых авторів.
2. При кожній укажці становте жанер речницького прояву.
3. Оціньте інвенцію (выбір темы), композицію і штілізацію авторів.
4. В котрій укажці є найвєце речницьких фіґур? Выпиште їх і на-звийте.
5. З укажок собі выпиште інтересны думкы і дискутуйте о них.
6. На єдну з выбратых думок приправте властный речницький прояв.

А.

Довольте мі, жебы єм сердечно поздравив робоче засіданя Руського клубу – 1923 в Пряшові, котре ня ослвило нелем як історіка, але і як священика. Кідь хочеме быти обєктивны про будучность екзістенції той културно-освітной інштітуції, а не якогось самозваного сполку пензістів, мусиме ся попозерати до минувости. Лем так ся дознаме цілу правду, з яким цілєм і в яких условіях ся тота інштітуція зродила.

Архівны документи, добова преса, а главно, „Русское слово“, котре выдавала Грекокатолицька єпархія із центром в Пряшові од 1924 року, нам ясно говорят о заложіню той інштітуції. Єдным з незабытних ініціаторів заложіня Руського клубу – 1923 быв грекокатолицький священик, нескорше пряшівський канонік Те-одор Ройковіч, котрый подля архівных документів нам в 1947 році зохабив таку інформацію: „Кінцєм року 1918 ся зґруповали будучі особности славянського дума-ня, єдино грекокатолицького віросповіданя Грекокатолицькой пряшівской єпархії,

а продовжували в тій лінії, же заложили Руський клуб, котрого Становы были схвалены МВ ЧСР в Празі, 30. юна 1923 під чіслом 15. 188/928/5 /Подля архіву МЗВ ЧСР – РПА Прага, ч. 176 / 327/1927/. Установча громада того клубу была аж в маю 1923 в просторах Грекокатолицького єпископства в Пряшові, де був тот клуб заложений і сформулованы першы Становы, одосланы такой до Праги на схваленія МВ ЧСР...

Фінанчны дары творили лем єдну часть потребной сумы. Членове Руського клубу пожадали поміч і од тогдышнього апостольского адміністратора в Пряшові, єпископа Др. Діоніза Нярадія і од грекокатоликів в Америці. Руському клубу ся наконець подарило купити дім на Главній уліці ч. 62, в Пряшові, котрый занедовго назвали „Русский народный дом“. Стало ся то 17. юла 1925 року. Єдну часть купной ціны заплатили з дарів і з пожычкы. Кідь ся о тім ініціатівнім кроці дізнали грекокатолици в Америці, высловили свою велику радість з того, же їх краєне ся зьєдинили, і проявили охоту їм помочі в тім ділі. Сучасно членів клубу пожадали, жебы організація заховала свій грекокатолицький характер, а же рядныма членами Руського клубу жебы были лем грекокатолици руськой, т. є. русиньской народности, котры жили на території тогдышньої Пряшівської єпархії.

Председа клубу Ян Кізак тоты припоминки прияв і устно їх потвердив, кідь грекокатолицький єпископ Василь Такач з Америки був на навізіві в Пряшові. За великий фінанчний дар подяковав і приобіцяв, же грекокатолицький характер Руського клубу в Пряшові буде захований. І так за короткий час Руський клуб на виплачіння дому на Главній уліці ч. 62 в Пряшові дістав од грекокатолицькых сполків в Америці значны фінанції. Припоміг фінанчно і грекокатолицький єпископ, днесь благоречений Павло Петро Гойдіч, ЧСВВ. І так купна ціна была в впереважній мірі виплачена. Остаток ціны дому, як і іншы тровы Руського клубу в Пряшові виплатити ся з далших дарів членів і грекокатолицькых вірників...

О тім, же грекокатолицька церьков все підтримовала народны культурно-освітны снагы Русинів свідчить і то, же в Руськім народнім домі діяв тыж культурный сполок – Общество А. Духновича, котрый vznikнув як філія уж тогды екзистуючого общества в Ужгороді. На установуючій громадї сполку в резиденції Грекокатолицькой єпархії в Пряшові 13. юна 1924 року (о 17. год.) за председа був zvolenый Ян Кізак. На тім засіданю брали участь і честны гости: Антоній Бескид, губернатор Підкарпатської Руси, і таємник общества Др. Штефан Фенцик, професор теології. Тот літературный сполок мав продовжити 60-річну традицію Общества св. Василія Великого, як свого попередника. Основнов ознаков того засідання было, же участници одбили атаки притомных Українців (Невицька і ін.), котры хотіли перерушити снагы Русинів реалізувати властныи повноцінныи культурный і народный живот.

Думам, же сучасна ваша громада бы мала все памятати, в якій тяжкій ситуації ся родили такы сполкы, їх основна екзистенція і лінія. Нігда не можеме забути на то, же то были сполкы русиньскы, і же їх грекокатолицький характер був на першім місті. Ай в будучности, кідь хочете досправды слободно екзистувати і продовжувати їх традицію, мусите на то памятати і не смієте доволити, абы жертвенна робота ваших предків вышла нанивоч. Не довольте атеїзацію і єднородніня той інституції. Кідь не будеме тримати в почливости свою минулость, не має право ани на достойну будучность. (Сек.)

Б.

Віфлеєм є маленьке ізраїльске місто, при котрім у яскыни ся народив Спаситель світа – Хрістос. Ту ся зачало реалізувати Боже тайнство через тілесне народжіння Богочоловіка. Той таємной ночі Віфлеєм ся ставать алфов Божого спасоносного діла про цілый світ. Народжінєм Хріста діставать людський род каждоденный хліб вічної Правды, котрый сытить каждого, хто з нього їсть познанєм Бога, самого себе, змыслу жывота і смерти. Рождественны свята мають за ціль вести нас к тому познаню, жебы сьме сіли ку столу небесного хліба а не пропали рабству хліба земного...

„Я хліб жывота. Ваши отцёве їли в пустыни манну, они умерли. Тото є хліб, котрый сходить із небес. Хто з нього їсть, не умре.“ (Є: 6, 49 – 50)

Хрістовій економії світ розумить барз мало. Людём вецє смакує манна пустынї. Почітача, авта, базену, кавіару... ся чоловік докаже доткнути своїма руками. Хліб жывота, котрый зышов із небес, не видить... Як ся го тогды може дотулити? Тот самый проблем мали і люде Віфлеємской ночі. І смють:

„Звізда, котру віділи на востоку, їх провадила і зістала стояти над місцём, де была дітина.“ (Мт: 2, 9)

Тота звізда Богопознання світить людству уж дватісяч років, лем треба по-смотрити горі. Она нас поведе аж до Віфлеєма – дому хліба.

„З нами Бог, розумите языці, покарайте ся яко з нами Бог.“ (Повечеріє)

Поки чоловік занедбать духовну сторінку свого „я“, не розумить покорі перед Богом. Духовна сторінка є Божий образ у нїм а деформація того образу деформує і правдивый змысел жывота чоловіка.

Слово „Віфлеєм“ значить „дім хліба“. Теперь, в тых рождественных днях, коли ся каждая родина зыйде коло богатого стола, памятайме, же в нашім обыстю – нашім домі бы не мав жыловати „хліб жывота“ – Хрістос.

Попросьме там, коло нашого домашнього віфлеємика, про нас, про цілый світ достаток хліба з діл наших рук а тыж і хліба з діл нашої віры.

Хрістос раждаєть ся!

(Край.)

В.

Не будете мі вірити, але вчера єм позерав на мапу Грецька і єго островів, а в морю міджі Кретов і Турецьком єм нашов малый островик, котрый ся называє Карпатос. Такой зо жартом собі говорю: ту бы сьме мали піти мы, Русины спід Карпат, де маме много проблемів із нашыма „близкыма“ Русинами-Українцями або Українцями. Ту бы сьме конечно мали покій, могли бы сьме вольно робити, а дома бы сьме охажали і тых Русинів, котры остатнім Русинам не помагають, але гамують їх і шкодять їм. А потім сі говорю, але і їх бы сьме вшыткых там взяла, може в красній природі, в теплім кліматі, кібы сьме сиділи в холодку під олівами і попили ведно добре вино ці може карпаторусиньску, або карпатоську метаксу, стали бы сьме ся конечно єднов великов родинов, котра бы тримала ведно, і вшыткы ей членове бы робили на благо цілого обывательства русиньского Карпатосу.

Подумате собі, чом вам такы глупости говорю, кідь ку 10-річному юбілею пасує штось серьёзне. Але кідь в підназві єм нашу редакцію означіє як малый островик русинства, та такой мі пришла на мысль асоціація міджі нашов редакційов, котра за тяжкых 10 років ся стала таким островиком русинства в морю нежычливців,

може і кусаючих рыб ці жралоків у людській подобі, ба і наперек дакотрым малым рыбам із властных рядів, котры ся чують або хотять быти бівшыма, як суть.

Гей, праві ославуєме десятьроча, кідь вышло перше цісло тыжденника Русинів – Народны новинки, а може чекате, же буду говорити оды на тоту тему. Але доба „од“ ся скінчила, а серьёзным ся мі в тот день не хоче быти, бо срьёзны суть нудны, а положартом повіш веце і приятелніше.

За тот час, вірю, новинки і часопис ся стали добрыма камаратами, інформаторами, навігаторами многих наших Русинів дома, але і за границями. Островик затыль ся тримле, но были часы, кідь сьме собі думали, же уж є нам амінь. Але ани кідь сьме три раз за тоты roky были незаместнаны, і дале сьме тримали редакцію і ей видання над водов, тым і нашу організацію – Русиньску оброду, жебы їх навікы не залляла велика морська волна цунамі, сьме ту, а малый островик русинства жыє...

(Зоз.)

Приправа на інтерпретацію прояву

В рамках приправи на інтерпретацію (prednes) речницького прояву мож виділити фазу, в котрій ся приправлений прояв учіме наспамять – **фаза меморования** (запам'ятовування). В класичній реторіці у фазі меморования прояву ся розлишувала способность **природно собі запам'ятати реторичный прояв, або „умело“, т. є. з помочов вытвореного систему мнемотехнічных** (з грецького слова *mneme* = память) **інструментів**. Як модел на запам'ятання служыла знама будова, хыжа або даяке пространство. Речник потім ходив по тій хыжі з міста на місто (на дакотрім місті ся заставив), причім конкретны міста звязовав з конкретныма частями прояву, вдяка чому ся му подарило утримувати плановану „архітектуру“ свого прояву. В реторичній культурі античного Грецька і Рима процес запам'ятовування прояву був тыж інструментом на спонтанне творіння речницького прояву. Сучасна переважно писомна культура поважає фазу меморования скоріше за способ освоєня сі примарной писомной подобы прояву.

Фаза запам'ятовування є етапов, в якій чекаме на момент інтерпретації, т. є. властной реалізації прояву. В ній приправлений текст в речниковій свідомості ся стабілізує а в деталях ся іщі дораблять, дотворює. Притім визначне місто має публіка, про яку ся прояв приправлює. В тій фазі речницький прояв проходить автокритичнов етапов, кідь речник собі представляє реакції публіка на прояв і подля того го може управити. Думать тыж на практичны моменти, на то, же перед реалізаціов прояву треба сконтролювати простор, техніку (помічники), котру бы міг потребувати почас прояву, і потвердити, ці платить договорений час прояву.

У фазі приправи на інтерпертацію треба памятати на то, же інтерпретований текст ся в деталях одлишує од приправленого, што є дане тіпом речницькой інтерпретації. Розлишуєме слідуєчі тіпы інтерпретації:

- **Вольна інтерпретація** приправеного прояву **без будь-яких помічних текстів.**
- **Вольна інтерпретація** приправеного прояву, **але речник ся операть о основу і написаний концепт.**
- **Вольна інтерпретація** приправеного прояву, **але речник ся операть**

о основу, написаний концепт і о часточно написаний „дефінітивный“ текст. При такім тіпі інтерпретації читаєме, наприклад, цитаты, важны факты або тоты части тексту, в котрых залежить на точній штілізації. Вступны і заключны части прояву бы ся мали інтерпретувати вольно.

- **Комбінована інтерпретація** – кідь **речник текст читать і вольно інтерпретує.**
- **„Блокова“ читательська інтерпретація** – т. є. **читання тексту, в якім ся має захопити обсяг речинь і абзаців, а не дослова інтерпретувати текст.**
- **Читательська інтерпретація** – кідь **приправлений текст ся читать дослова.** Тот тіп волиме тогды, кідь в цілім прояві залежить на точній штілізації. Але і ту дбаєме, жебы читання было виразне, култівоване, живе, з акцентом на інтонацію і утримованя контакту з публіков. За речницьку інтерпретацію не мож поважувати дословне читання на низкій інтерпретаційній уровні, кідь автор є одсунутый на задній план. Спеціална техніка на читання собі выжадує спеціальну техніку читання.
- **Декламачна інтерпретація меморованого тексту, інтерпретація памяти.** Тот тіп інтерпретації ся в сучасности практикує рідко.

К уведженим тіпам можеме придати ай **імпрровізований** речницький прояв. В тім тіпі прояву і інтерпретації ся выжадує речницьке майстровство, бо **ту вышитых пять фаз приправы і реалізації прояву проходить одразу. Найліпший выслідок при імпрровізованім прояві досягнеме тогды, кідь ся сконцентруєме на єдну основну думку, а так уникнеме од неконцентрованого перескакованя од єдного пункту к другому.**

До приправной фазы на інтерпретацію належить і **писмова приправа.** Є ліпше, кідь на невеликы проявы, при котрых мож практикувати вольнішы тіпы інтерпретації, собі приправиме писмовы „помічники“ у формі четвертинок папіря формату А4. Правда, позначкы на них бы мали быти одзеркалінём композиції тексту. Таки помічники аж так не „вырушуют“ слухача, як написаний цілый текст прояву на класичнім форматі папіря. Але ани ту бы сьме ся не мали концентровати веце на писомных „помічників“ як на публіку. Бо **чим веце позераме до папіря, тым веце тратиме контакт з публіков.** Місто партнерства з публіков так надвизуєме „партнерство“ з папірём а речницька комунікація так тратьте гуманний розмір.

Речник бы мав быти автором свого прояву. Кідь речник не є тотожный з автором прояву, ходем основны думкы бы мали выходити од речника а прояв бы мав быти штілізований так, жебы був речникови приправлений „на тіло“.

На інтерпретацію ся мож приправлювати ай активно, т. є. так, же прояв, кідь треба, дакілько раз попрубуєме повісти наголос. Хоць спочатку при такім тренінгу ся можеме чути несміло, неісто, предсі лем кідь інтерпретуєме прояв **наголос**, привыкаєме собі на властный голос, таже ёго звук при „острій“ інтерпретації не може нас несподівати. Окрем того, такий тренінг нам може помочи одкрити слабы міста в прояві, які мож поправити.

Інтерпретації речницького прояву великий визнає приписовав у своїм учебнику реторіки (*Основы реторіки*) М. Ф. Квінтіліанус, першый штатом плачений

учитель риторіки в цісарському Римі (35 – 96 н. е.), автор 12 книжок о теорії і практиці риторіки:

„... Не залежить лем на тім, што сьме собі в духу приправили, але і на тім, як то повіме... Зато ниякий доказ, котрый приходить од речника, не є такий повный, жебы не стратив свою силу, кідь му не помагать пересвідчивый тон речника. Вшиткы емоції ся закономірно мусять витратити, кідь не суть сти-мулованы голосом, тварёв, триманём цілого тіла; ... кідьже слова самы о собі мають велику міць а голос придасть їм іщі властну силу, закономірно мусить ся – кідь ся то вшитко дасть докопы – зродити дашто доконале.“

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ СОБІ

Недбала інтерпретація може ослабити, а даколи і цалком забити, думку. Очівісно, аж інтерпретацна часть речницького прояву є правов презентаціов особности речника, бо властний текст му може приправити дахто другый, але технічно – звуково го не мож реалізувати без участі речника.

ВОПРОСЫ І ЗАДАЧІ

1. Што творить основу приправи на інтерпретацію речницького прояву?
2. Якы способы запам'ятовлєваня тексту мож практиковати?
3. Якы типи інтерпретації знаєте і чім суть характерістичны?
4. Якый ваш погляд на писмову приправу на інтерпретацію і на її вживаня почас прояву?
5. Што розумите під активнов приправов на інтерпретацію?
6. Мате уж скусености з властной інтерпретації речницького прояву? Практикують такий способ комунікації на годинах ваши учітелі?
7. а) Приправте ся на інтерпретацію речницького прояву на тему: *Материнський язык в моім животі*.
б) Попиште цілу приправну фазу на інтерпретацію.

Властна реалізація прояву

Култівованый речницький прояв бы мав решпектовати слідуючі **прінципы звуковой культуры**:

- артикуловати ясно, виразно, зрозуміло,
- дотримувати правила орфоєпії,
- бісідувати інтоначно виразно і пестро,
- дотримувати інтоначну логіку і функчність інтонації,
- говорити пересвідчиво,
- дбати на евфонію (милозвучність) прояву,
- логічно правильно і нерушено дихати,
- дбати на якість голосу і ёго функчне вужываня,
- бісідувати вольно, жебы читаня якнайменше нарушувало інтерпретацію прояву.

Орфоєпічна норма то є комплекс правил справной высловности. **Про каждый литературный язык велике значіня має єднака высловность ушыткых звуков і споїня звуков в устной речи уживателями языка.** Розділність высловности тых самых звуков робить процес дорозуміваня тяжшым.

Справнов высловностейв звуков в залежности од їх позиції в слові або в споїню слов ся занимає **орфоєпія** (з грецького *orthos* - справный, *epos* - реч). Главныма причінами порушования высловностных норм суть діалекты і побуквова высловность писаного тексту.

Кідьже дотримованя орфоєпічної нормы належить к основным принципам звуковой культуры, припомянемо собі **основны принципы русиньской литературной высловности**.

Звукова реалізація споїня гласных фонем. Діфтонгів у звуковій системі русиньского языка не є, але екзістує звукова реалізація споїня гласных, котра є їм дость подобна, наприклад, споїня **аў, оў, єў, иў, іў, ыў, уў** як наслідок споїня гласного з **В** на кінці слова і на кінці складу перед наступным согласным, напр.: *жобўтыј, мёркоў, праўда, биў, віўца, дрыў, обуў* і т. д.

Такий яв позоруєме і в флексії інструменталу єднотного чісла назывників женьского роду, vznikнувшему як результат страты інтервокального **-j-** в споїню **-oju** у назывників з основов на **-а**, што ся аналогів росшырило на вшиткы типи склонєваня субстантивів женьского роду, напр.: *женбў, зимбў, зёмл'бў, кіст'бў* і т. д.

Споїня **-аў-** суть векшинов у перевзятых словах типу: *аўтонбміја, Аўстраліја, каўціја* і т. д.

Звукова реалізація гласных фонем. Фонема **А** ся реалізує як гласный звук середнього ряду, нижнього піднятя, нелабіалізований.

Фонема **Ы** ся реалізує як гласный середнє-высокого піднятя, середнє-заднєго ряду, нелабіалізований. Звук **Ы** є веце отворений в порівнаню з **И** в передній части рота, але зато задня часть языка є здвинута веце як при **И** і є стягнута дозадзду к гартанці.

Фонема **І** ся реалізує: а) як звук „і“ – найужшыи (найвеце запертый) гласный переднього ряду, високого піднятя, нелабіалізований, б) як звук „и“ – гласный переднє-середнього ряду і середнє-высокого піднятя, нелабіалізований.

Гласный „і“ ся найясніше высловлює під акцентом (притиском), напр.: *дім, рік, міна, вітор* і т. д. Неакцентоване „і“ міджі твердыма согласными страчатъ кус свою напнутость, напр.: *бідá, вісúт', Прáшів* і т. д.

Гласный **И** ся найясніше высловлює під акцентом міджі твердыма согласными, напр.: *бúті, вúті, лúпа, мúска* і т. д. Звук „и“ без акцента ся высловлює єднако, лем з меншов силов. Як під акцентом, так і безакцентне **И** в позиції перед мягкыма согласными і перед складом з **І** ся жує і высловлює ся векшинов так як „і“, напр.: *видно – вíд'іті, видиш – вíдж'у* і т. д. По все мягкім **Ч'** гласный **И** уж цалком перешов до „і“, напр.: *ч'істо, ч'ітáті*, але такий яв мож слідовати і в позиції перед **Ч'**, напр. в суфіксі **-іч:** *біч', москвіч', Попбівч'* і т. д. Звук **И** сплынув у єднім звуці з „і“ тыж перед палаталным **Ц'** в суфіксі **-іця:** *служніц'а, пáліц'а, команіц'а* і т. д. Такий яв настав і в суфіксі **-іня:** *завершін'а, веджін'а* і т. д. Споїня

„и“, „і“ до одного звука у вищеспоминаних позиціях єднозначно свідчить о функуючій в русиньскім языку тенденції жування „и“.

Фонема **У** ся реалізує як гласный звук заднього ряду, верхнього піднятя, лабіалізований. Максимально ясно ся **У** висловлює під акцентом між твердыма согласными і на кінці слова, кідь в наслідуючих складах не стоїть напрутий гласный **І, У**, напр.: *бук, думка, курка* і т. д. Непритиснуте **У** в тих позиціях ся висловлює єднако, лем з меншов силов.

Фонема **О** ся реалізує як гласный звук заднього піднятя, лабіалізований. Максимально ясно ся висловлює під акцентом на кінці слова і в позиції перед твердыма согласными, напр.: *босый, горбы, дома* і т. д. Примарно неакцентоване в позиції перед акцентованима гласными високого піднятя **У, І** ся в речовім тоці фонетично реалізує як „у“, напр.: *бурсук* (з борсук), *кугут* (з когут) і т. д. Фонема **О** перед гласными високого піднятя **І, У**, перед жуеныма **Ё, Ё**, перед мягкыма согласными і в складі запертім білабіалным **Ў** ся фонетично реалізує як узке **Ѡ**, то значить як узкий звук серднє-високого піднятя, заднього ряду, лабіалізований, котрый є позичным варіантом фонемы **О**, напр.: *болото – в болѠт'і, копа – в кѠп'і, конопелька – кѠнѠпл'і, хѠўзанка, ѠтѠц'і* і т. д. Висловность **О** в позиції по мягкых согласных ся не мінить, напр.: *кл'Ѡц – кл'Ѡца*, але – на *кл'Ѡц'і* і т. д. В перевзятых словах з довгым **Ѡ** з чужіх языків ся виділив білабіалный **Ў** на кінці складу, але міняючий ся на лабіденталне **В** перед гласными, напр.: *мѠўда, сѠўда, шѠўдра* і т. д., але *чѠкѠў – чакова, фѠкѠў – факова, бѠгѠў – багова* і т. д.

Яв жування „о“ в русиньскім языку ся высвітлює як результат асиміляції подля способу творіня перед гласными високого піднятя. Тота тенденція є така силна, же вплинула і на позиції перед мягкыма согласными і перед жуеныма гласными. Дакотры лінгвісты тот яв назвали „гармоніов складу“ (приспособлїнем ся сучасному складу). Тот яв не є характерный про іншы выходославянскы языки.

Фонема **Е** ся реалізує як гласный звук переднього ряду, середнього піднятя, не лабіалізований. Найясніше ся висловлює під акцентом в позиції на кінці слова, на зачатку слова і між твердыма согласными, але лем при условію, же дале в слові не слїдують склады з гласными **І, Ё, Ё**, напр.: *берег, берѐза, зелѐный, тѐрен* і т. д.

В позиції перед мягкыма согласными, перед складами з гласными високого піднятя **І, У**, перед жуеныма **Ё, Ё** ся фонема **Е** реалізує як жуєне **Ё**, котре ся висловлює так само, як **И**, лем з тым розділом, же кінчик языка є веце напрутий, напр.: *вѐр'ба, купѐц'і, тѐпѐр', дѐн'і* і т. д. Даколи дость тяжко встановити етимологічне походжіня **и/е** в русиньскім языку внаслідку фонетичной близкості запертого **Ё, і И**.

Звукова реалізація согласных фонем. Висловность согласных (як і висловность гласных) залежить од фонетичного окружіня. Уведемо лем найчастішы фонетичны позичны зміны, якы ся дотыкають вшитых слов языка і таких споїнь слов, котры висловлюєме доведна і залежать лем од фонетичной позиції. При висловности согласных звуків треба в русиньскім языку дотримувати такы фонетичны закони:

- Оглушіня согласных на кінці слова (**г** → **х**, **з** → **с**, **ж** → **ш**, **д** → **т**, **г** → **к**, **дз** → **ц**, **дж** → **ч**), напр.: *пѠрога/пѠр'іх, павузѠ/павѠс, мѠжа/муш, стаѠдо/*

стат, грибы/грип, клѠгати/клѠк, дѠджѠ/дѠч'і і т. д.

- Асиміляція по глухости (звонкы перед глухыма ся висловлюють глухо), напр.: *мнягѠнький/мняхко, близѠнький/блиско, тяжѠба/т'ашко* і т. д.
- Асиміляція по звонкости (глухы перед звонкыма ся висловлюють звонко), напр.: *рѠстѠти/рѠзвѠти, хоцькому/хѠдз'дѐ, снопы/снѠб жыта, як/јаг' бы* і т. д.
- Приподоблєваня (асиміляція залежна од міста артикуляції), напр.: *рѠсшы-рѠти/рошшырѠті, без шапкы/бѠшшапкы, рѠзжалѠти/рожжалѠти, з часу на час/шчасу на час, д'ітьскый/д'іц'кыј* і т. д.
- Буква **щ** ся висловлює як **ш'ч'** або **ш'**, напр.: *ящѠрка/ј'аш'ч'урка і ј'аш'урка.*

Алтернація (зміна) гласных звуків звуків.

- е/о:** *нести – носити, везти возѠти, позѠрати – зѠря,*
- Ѡ/а:** *зломѠти – ламѠти, стояѠти – статѠти, скѠчіти – скакѠти,*
- Ѡ/Ѡ:** *сон – сна, кілок – кілка, жѠвѠток – жѠвтѠка,*
- е/Ѡ:** *дѐнь – дѠня, берѠ – бѠрав, Александр – АлександрѠ,*
- Ѡ/ы, у, Ѡ:** *сохнѠ – засыхѠть – сухѠй – высхнѠ,*
- ы/Ѡ:** *назывѠти – назѠвати,*
- Ѡ/і:** *рока – рѠк, конѠ – кѠнь, нѠчі – нѠч,*
- е/і:** *вѠсти – вѠв, вѠзѠти – вѠз.*

Алтернація согласных звуків.

- Заднєпіднебных согласных:

- г/ж, з:** *нога – нѠжка – на нѠзі, Прага – прѠжскый – в ПрѠзі,*
- к/ч, ц:** *рѠк – рѠчний – в рѠці, рука – рѠчнѠй – на рѠці,*
- х/ш, с:** *ухо – ушѠ – в усѠ, муха – мушѠ – о мусѠ,*

- Денталных согласных:

- д/дж:** *вѠдіти – вѠджѠ, сидѠти – сидѠжѠ,*
- с/ш:** *дѠсѠти – дѠшѠ, прѠсѠти – прѠшѠ,*
- т/ч:** *мѠлотѠти – мѠлочѠ, колѠтитѠ – колѠчѠ,*
- ст/щ:** *пѠмастѠти – пѠмѠщѠ, пѠгѠстѠти – пѠгѠщѠ.*

- Лабіалных согласных:

- б/бл:** *ѠхѠбѠти – ѠхѠбѠяти – ѠхѠбѠѠть, затѠрубѠти – затѠрубѠжѠ – затѠрубѠѠть,*
- в/вл:** *ѠтрѠвѠти – ѠтрѠвѠѠти – ѠтрѠвѠѠжѠ, высѠвѠтитѠ – высѠвѠѠжѠ – высѠвѠѠѠть,*
- п/пл:** *спѠти – спѠѠѠть – спѠѠжѠ, копѠти – копѠжѠ,*
- м/мл:** *трѠмѠти – трѠмѠжѠ, ламѠти – ламѠжѠ,*
- ф/фл:** *трафѠтитѠ – трафѠѠжѠ – трафѠѠѠти.*

ВОПРОСЫ І ЗАДАЧІ

- Висвітліть слова: орфоепія, орфоепічна норма.
- Котры суть основны прінципы русиньской літературной висловности.

3. Яка є звукова реалізація гласних фонем в русиньскім языку?
4. Яка є звукова реалізація согласных фонем в русиньскім языку?
5. Які знаєте алтернації гласних і согласных фонем?
6. а) Прочітайте текст свого речницького прояву на тему: *Материнський язык в моїм животі*.
б) Слідуйте і висвітліть на конкретних прикладах правила русиньской літературной высловности.
в) Аналізуйте хыбы у высловности, яких ся допускаєте при інтерпретації прояву.

Інтоначны інструменти

На ефективну і култівовану подобу речницькой інтерпретації мають вплив **інтоначны інструменти**. Подля **модуляції выдыхованого пруду** ся ділять на:

- інструменти **силовой** модуляції: сила голосу, акцент, емфаза (емоціональний акцент),
- інструменти **часовой** модуляції: квантіта, павза, темпо, рітм,
- інструменти **тоновой** модуляції: голосовый регістер, мелодія.

Векшина з тых інструментів ся не вживать самостатно, але ведно з другима. Дакотры з них в прояві мають ґраматічну функцію (мелодія, акцент, павза), з помочов других ся зась речницький прояв може штілізувати, як темпо, інтензіта голосу, рітм, емфаза, голосовый регістер, то значіть, же можеме додати тексту веце або менше експресівну подобу, припомочі ёго естетічності або наopak штілізувати го ділово (весне).

Акцент. Роспознаєме **словный** акцент, **логічний** (змысловый) і **фразовый**.

Словный акцент. За основу русиньского літературного языка бив взятый такий діалект, де є притиск вольный і погыбливый. Вольность притиску є в тім, же ся не фіксує на котрыйсь точно становлений склад (як напр. в словеньскім языку на першый). Напр.: *купéць, просíти, росá, нéсти* і т. д. Свою позицію сі акцент захоує у векшині слов на тій самій части слова при словозміні (формотворіню). Але в русиньскім языку є дость і таких прикладів, кідь акцент переходить на іншу морфему в розлічних формах того самого слова, што указує на ёго погыбливость, напр.: *но́га, но́гы, но́зі* – з *ногóв, ногáми, ногáм, збéрам, збéраш, збéраь* – *зберáєме, зберáєте, зберáють* і т. д. Внаслідку **різномістности і погыбливости акцента** він може мати **змыслорозлишуючу і форморозлишуючу функцію**. То значіть, же може диференцовати значіння двох (або веце) слов і двох форм того самого слова, напр.: *мука́* (із зерна) – *му́ка* (тяжоба, смуток), *за́мок* (в дверях) – *замо́к* (є мокрый од дожу, воды), *ма́ла* (властнила) – *малá* (придачник женського роду од малый) і т. д.

Словный акцент підкреслює акцентований **склад** слова, напр. *ко - лы́с - ка, ло́ж - ка, мі́сть – скый* і т. д. **Логічний і фразовый** акцент підкреслює в речіню **слово або споїня слов**, напр.: *Павел полетить до Канады*. Логічне акцентованя єдного із слов дає фразі інше змыслове значіння.

Павза ділить речницький прояв на меншы части. Окрем **фізіологічної** пав-

зы, котру потребуєме в речі зробити на то, жебы сьме ся надыхли, роспознаєме і павзу вызнамову і естетічну. **Вызнамова** павза, котра в култівованім речницькім прояві бы мала быти тотожна з фізіологічною, є вызначным інструментом, котрый впливать на вызнам прояву. Павзов речіня ділиме на меншы части так, жебы сьме од себе неодділєвали тоты части, котры суть вызнамово звязаны. **Естетічна** павза ся робить на містах, де хочеме на слухача вплинути силов мовчання, і зато, жебы собі могли ліпше усвідомити вызнам інтерпретованой части прояву.

Темпо. Діліня прояву на меншы части (фразованя) залежить од **розложіня павз**, але і од **темпа речі**. Чім бівше є темпо речі, тым довшы части в прояві ся творять. Навспак, помалше темпо речі, снага ясно і виразно інтерпретовати прояв веде к тому, же в речі ся творять куртшы части. **Темпо речі залежить од індивідуальности речника**, напр. до ёго темпераменту, **але в речі го мініме і в залежности од обсягу**. Тоты части речницького прояву, котры поважаєме за вызначны, переважно інтерпретуєме помалшым темпом, як тоты, котры підкреслєвати не хочеме. **Темпо прояву бы ся мало приспособити властным речницьким способностям і скушеностям**. Барз скорє темпо речі не практикуєме тогды, кідь достаточо не овладаєме техніку речі, напр. господаріня з дыхом і ясну артикуляцію. Але, з другого боку, ани барз помале темпо не помагать ефективности і култівованости речницького прояву, бо без частых змін темпа речі прояв ся здасть монотонный і тяжкий.

Рітм прояву є творений **реґуларным чередованєм і повторєванєм речінь або їх частей**. Рітмічна штілізація речницького прояву є звязана з вживанєм дакотрых **реторічных фігур** (ґрадація, повторєваня, енумерація).

Голосовый регістер значіть положіня голосу до даякой выšky. **Уж тото положіня може впливати на приниманя прояву слухачами і назначіти характер прояву**. Вышше положений голос ся звязує з оптімістичнішим характером прояву, нижший зо серьєзнішим аж похмурнішим. Окрем того, змінє положіня голосу можеме одділєвати тоты части прояву, котры мають інакше замірєня, як главна текстова лінія, напр. вложены або коментуючі части.

Мелодія. Чередованя **выšky голосу (тону) при інтерпретації речіня або ёго частей вытворить мелодію**. Роспознаєме **три основны тіпы мелодії: падаюча**, котров ся звичайно кінчать росповідны речіня і доповнюючі вопросы, т. є. такы, на котры ся не дасть одповісти словами *гей* і *ніт* або їх еквівалентами, напр. *Юрко пішов до школы. Якыма выслідками ся днесь можете похвалити?*; **ступаюча** – кінчать ся нєв встановлюючі (*zisťovacie*) вопросы, на котры мож одповісти словами *гей* або *ніт*, або їх еквівалентами, напр.: *Уж сьте были в склепі? Янко іщі не пришов?*; **напівпадаюча**, котра сіґналізує назакінченость речіня, напр.: *Та як сьте так могли...*, *На хотіли сьте по добрім...* і т. д.

Дыханя тыж впливать на якость речницького прояву. **Знати добрі дыхати є кроком к правилній артикуляції, інтонації, логічному діліню тексту і ёго конечному ефекту**. При інтерпретації прояву треба решпектовати слідуючі принціпы:

- перед зачатком окремых речовых фаз ся треба достаточо надыхнути,
- надыхнутый воздух треба выпускати помалы і поступно; треба ся научіти господарити з дыхом,

- в порівнянні з звичайним способом бісидовання не треба без причини звышувати голос, бо звышувати голос значить звышувати і спотребу воздуха,
- вдыхувати сучасно носом і устами,
- утримати грудь мірно, ненападно выпяту
- выступати в добрім здравотнім ставі.

Дыханя бы не мало барз чути, окреме кідь говориме до мікрофону, де техніка вшиткы шумы іщі веце звыразнює.

Якість голосу є дана психофізіологічними знаками характеру речника. **З голосом треба нарабляти подля вонкашніх умовій, в яких ся прояв інтерпретує, і подля обсягу прояву.** Голос мініме в залежности од розмірів і акустики містности, в котрій інтерпретація проходить, в залежности од кількості слухачів і в залежности од того, ці говориме прямо або до мікрофону. При інтерпретації бы сьме мали думати на слухачів і злегшыти їм процес принимання прояву, наприклад яснїшов артикуляцій, мірнїшым темпом, довшыма павзами і коротшыма речіннями, але і выразнїшов ґестікуляцій і міміків.

ВОПРОСЫ І ЗАДАЧИ

1. Повіджте, котры інтоначны інструменти мають вплив на ефективну і культивовану подобу речницькой інтерпретації.

2. Характерізуйте поступно окремы інтоначны інструменти: акцент, павза, темпо, ритм, голосовый реґістер, мелодія, дыханя, якість голосу.

3. а) Прочітайте слідуочу укажку повідання Ш. Сухого *О пекелнім цапови* і аналізуйте єй з погляду выужывання інтоначных інструментів. Задумайте ся над обсягом вступной части повідання. Потім вызначте місця повинных, як і можных павз; назначте фразованя тексту; усвідомте собі, який тіп мелодії вжыєте, де дасте акценты; випробуйте скорше і помалше темпо інтерпретації і выберите найадекватнїше з них. Випробуйте інтерпретацію з розлічнов інтензітов голосу а наконець і зміну зафарблїня голосу.

б) Цілый текст перечітайте іщі раз і концентруйте ся на дыханя. Текст інтерпретуйте і награвте на маґнетофонову паску. В награвці оціньте (аналізуйте) ступінь дотримання уведжених інтоначных інструментів.

Чей ани єден народ на світі не любить так чуда, як нашы Руснацы, бываючі по невеликих валаликах, розметаных міджі лісами. Зато од малого по старе здалека напинать уха, кідь зачує холем єдно слово з уст такого, што пришов із далекого села і розповідать даґде на пути або у хыжи за чудеса, о котрых він чув на властны уха, а все придасть ку тому крохтя властного попру, соли і мушкатового орішка, абы учуте веце пахло й смаковало тым, што слухають...

На самого руснацького сілвестра в Розтоці у корчмі ся вам таке чудо скоїло. Годні-годні по півночі, кідь уж стихнув вшыток гук, бабиско Петрикуля, стара пи-

ячка, ся ту якость заплянтала до корчмы. Гугнуть дурніці, бо уж мала в лампашу, а нхто єй не слухать. За столом собі ту сидять, карты смыкають і попивають трєми хлопцї. Єден корчмарь, другый – шандарь а тот третій – валальскый председатель. З властной практики мы знаме, што такы люде у валалі значать. Вшытко ся поросходило, а они іщі назвыш зістали, жебы абсолютні нелем старый рік пропиты, але ай новий ославити. Уж ся зачінали зберати домів і коло бары пють калуркову, як ту ниодколи і ниодкы зьявить ся посеред корчмічкы незазване чудо.

– Сила Божа бы тя вбила! – збачів першый корчмарь чудо. Выцібулив очі і дыркають до хлопців:

– А тото чоловікобыдло одкы ся ту зьявило?

– Пропала бы мамона!

– Лем бы на нас дашто не впало нечистого...

– Вы страхопуды! Боїте ся каждой цапачой борода! – обжывать поручік.

– Лем ся барз не надувай, бо вшыткы сьме під незнамов силов.

– Дораз ся із нєго мняса наїме.

– То лем обмана, пан шандарь. Іщі на пекелній лютрії мнясо не было, – завертатъ баба поручіка од бочного замыслу.

– Момент, момент, дораз ся пересвідчіме самы!

У корчмі трісло, як кідь серед сінокосів несподівано ударить ґрім. Лемже повонка – сніговы прикрывы і тугый мороз рипить. Но в корчмі долов вшыткыма тече од выстрашіня душы. Цап ся тримать неуступно і лем помахує бородав, якбы вшыткому розумів, што ночна компанія на нєго бісидує. Кудлата серсть од хырбета по землю – червена, як розпалене желізиво. Голова, рогы і ратиці – тмавочервены, лем борода і хвіст – чорны. Укрутна машкара!

Як шандарь выстрілив, червене чудо із сплашено рознятыма очами замекотало, стало на задні лабы і розогнало ся протів корчмарєви. Ледво, же ся встиг одступити.

– Ты, барабо не сповна розума, хочеш нас ту вшыткых занапастити, ці што? – зачав вычитаво на поручіка Майстрилу корчмарь.

– Не трафив єм добрі...

– Бодай бы-сь трафив. Кідь то нечїста сила. Та не видиш, же...?

– Але я досправды не трафив до нєго...

– Видиш, же із тым нараблять нечїста сила, пропала бы од хрістіан.

Покры тоты трєми пруть ся в копі коло бары на тім, што то за створїня, баба Петрикуля коло пецка в отупеній голові глядять утишаючі слова молитвы. Нечїстый переобразеный на цапа, зачав коло ладічкы на угля рогами черкотіти. Баба зачала переставати вірити властным очам і прицапітому розумови...

Баба потихы од пецка переходить ку хлопам:

– Не стріляйте, пан шандарь, нй ся само розыйде. То за єго неспокутованы ґріхы ся ту зьявило, бо ся ніґда в церькви не укаже, – адресує корчмарєви.

– Нечїста напастъ ся на тя одважыла присїсти. Має над тобов силу вшытко нелапше, бо не войдеш до храму.

– Я знам, што роблю...

– Давай позор, бо з палінков нарабляш, а за тым тота нечїсть іде ґірше, як кібы ї кликав.

– Вы мі ту повідайте о палінчаних ґріхах! Акурат вы!

(Сух.)

Візуалні кінетичні інструменти

Жебы інтерперетація была пересвідчива, попри звуковых інструментах ся мусять вжывати і **візуалны кінетичны** (погыбовы) **інструменты**, к яким належать: **міміка** (погыбы твари), **гестікулація** (погыбы рук) і **постурика** (тримання і погыбы тіла).

Интересным познанём є, же гесто і міміка маюць тзв. **бумеранговый ефект** нелем на слухача, але і на речника. Погыбы попускаюць напята нервів і свалів і переносять емоції нелем з речника на слухача, але і на самого речника. Кідь, наприклад, ся вжыють геста і міміка звязаны з конкретныма емоціями, речник тоты чутя може выкликати як у самых слухачів, так і у себе. Кідь наподобить гестами і міміков напр. злость, мож у слухачів выкликати псіхічний став злости, навспак, мірным усмівом може выкликати приємне чутя.

Штілізація з помочов кінетичных візуалных інструментів залежить од жанру речницького прояву: кінетика святочных проявів є інша, як інформачных. При святочнім прояві ся вжывають децентніший погыб, ціле тіло ся погыбує мінімально, геста і міміка не суть выразы. При аргументачных проявах є доволена выразніша міміка і геста, подобно і при дідакчичных (в школі) проявах, де ся можеме веце рушати по містности (класі), што при святочных проявах не мож.

При інтерпретації прояву ся треба вываровати слідуючі **негативных сігналів тіла:**

крітичны очі, холодна тварь; скрижены руки, руки в кешенях; гра з блайвасом або окулярми; уникання поглядів; шкрябаня ся на голові; недісціплінована позиція; фізічний неспокой; поклёпкованя палцями; аґресівный або холодный голос; позераня на годинку; выстражне двиганя указовака; отворена або схована недовіра в погляді.

Особность речника звыразнює і його **вызор, облечіня і цілкова управа.**

Екстраязыковы інструменты

Ефективность речницького прояву звышують **назорны екстраязыковы інструменты**, назорны помічники, яки помагають активізовати слухача. Суть то слідуючі інструменты:

- **конкретны обекты** (на лекцію напр. принесеме книжку, о котрій говориме)
- **сімболічны обекты** (фотоґрафії, діапозітывы, відеонагравкы, моделы),
- **абстрактны обекты** (кресбы, таблічкы, графы).

Послідні споминаны помічники демонструєме будь на таблі, через проєктор, компютер або вжыєме розмножены писмовы матеріалы. **З практичного погляду є важне допереду собі продумати способ вжываня помічників, допереду собі їх нарихтовати і выпробовати**, бо ай способ презентації тых помічників і робота з нима помагати звышувати кредит речника.

ВОПРОСЫ І ЗАДАЧИ

1. Характерізуйте візуалны кінетичны інструменты і повідajte, яку

мають функцію в речницькім прояві.

2. Од чого залежить вжываня візуалных кінетичных інструментів в прояві?

3. Чого бы ся мав речник вываровати почас інтерпретації прояву?

4. а) Характерізуйте екстраязыковы інструменты.

б) Котры з них вжывають на годинах вашы учітелі?

в) Мали сьте можность робити з назорныма помічниками? Што треба знати допереду, покы зачнете з нима робити?

5. Приправте собі выклад на тему: *Основные принципы русиньской литературной высьловности*. Вжыйте притім дакотрый з назорных помічників.

Вопросы на повторіня темы :

1. Што значіть слово реторіка?
2. Характерізуйте зачаткы розвою реторікы.
3. Чом в старім Грецьку реторіка зазначіла такый розмах?
4. Уведьте найвызначнішых грецьких реторіків і їх творы.
5. Характерізуйте сократовскы учебны поступы.
6. На чім была заложена теорія реторікы Платона?
7. Характерізуйте Арістотелову *Реторіку*.
8. Характерізуйте Цицерову речницьку теорію.
9. З чім ся звязує зрод і розвой речницького майстровства?
10. В котрых языках є найвеце розвинутый речницький штіл?
11. Высьвітлийте розділ міджі речницьким штілом і речницьким проявом.
12. К яким штілам в сістемі штілів належить речницький штіл? Чім ся одлишує од говорового і од остатніх штілів?
13. Назвийте основны знакы речницького штілу.
14. З котрых етап ся складать процес творіня речницького прояву?
15. Котры суть основны функції речницького прояву?
16. На што треба памятати у вступній етапі творіня речницького прояву?
17. Котры главны крітерії собі мусиме усвідомити перед приправов речницького прояву?
18. Што розумите під композиційов речницького прояву?
19. Яке є класічне розділіня речницького тексту? Характерізуйте композиційны часты речницького прояву.
20. Якы композиційны і логічны стратегії ся вжывають при будованю окремых частей речницького прояву?
21. Што розумите під штілізаційов речницького прояву?

22. Які речницькі фігури розлишуємо?
23. Що творить основу приправи на інтерпретацію речницького про-
яву?
24. Які способи запам'ятовування тексту мож практикувати?
25. Які типи інтерпретації знаєте і чим суть характеристичні?
26. Высвітліте слова: орфоєпія, орфоєпічна норма.
27. Котры суть основны принципы русиньской літературной выслов-
ности.
28. Котры інтоначны інштрументы маюць вплив на ефективну і култівовану
подобу речницькой інтерпретації.
29. Характеризуйте поступно окремы інтоначны інштрументы: акцент,
павза, темпо, рітм, голосовый регістер, мелодія, дыхання, якість го-
лосу.
30. Характеризуйте візуалны кінетичны інштрументы і повідajte, яку ма-
ють функцію в речницькім прояві.
31. Характеризуйте назорны екстраязыковы інштрументы і їх функцію в
реторичнім прояві.

Есеїстичный штїл

Есей є літературный жанер, в котрім є жартовным, живым, одуховне-
ным способом написана увага з одборнов, переважно літературно-уме-
лецьков або філософичнов тематіков. В многих дефініціях есей ся розумить
як жанер, як запертый контекстовый цілок, як слогова форма. Штїл, котрым ся
пишуть есеї, ся поуживать ай при писаню фейтонів, ґлос, рецензій, афорізмів і
далшых научных, публіцистичных і реторичных жанрів. А зато треба розлишувати:
есеїстичный штїл і есей як жанер. В рамках системи штїлів ся в сучасности **есе-
їстичный штїл виділює як самостатный – субективно-обективный штїл**. Про-
філ есеїстичного штїлу ся формовав і формує під впливом того, же го поуживали
і поуживають переважно писателі, поеты і літературны критіци. А формує ся і під
впливом того, же ся в есеях уважує о комплікованых общественно-філософич-
ных проблемах, котры авторы трактують по свому, спонтанно аж вольно.

Єдным з основных знаків есеїстичного штїлу є **субективность**. Субективность
ся проявлять у выбраню і шпецифічнім віджіню проблематіки, што ся наслідно
проявлять ай при выбраню слов. Автор поуживать властны понятя, слова і
конштрукції. Індівідуалным трактованєм проблематіки есей припоминають уме-
лецький штїл. Зато в многих припадах, аналогічно з умелецькыма авторьскыма
штїлами, бы ся дало говорити в плуралі ай о есеїстичных авторьскых штїлах.
Класічна есей не приносить новы познання, займають ся тым, што уж знаме, лем
з нового погляду.

Характеристична костра есей є така, же думкы ся в ній укладують **паратактич-
но-лінеарно**. Властно, є то увага з костров тіпичнов про росповіданя. **В есей собі
автор не предписує поступ допереду, элементы укладує вольно, спонтан-
но, як кібы без приправы**.

Шпецифічностев есеїстичного штїлу, в порівнаню з остатніма штїлами, суть дві
протиходны тенденції: **обективность і естетичность**. З єдного боку, говорить ся
ту раціонално о конкретных проблемах, а, з другого боку, вживають ся белетрі-
зуючі, оздобны, естетичны элементы. Факты ся трактують часто компліковано.
На тім штїлі видно, же в языковім прояві мож одривати форму од обсягу. Є
то штїл, котрый ся все найвеце поужывав при інтерпретації і критіці літератур-
но-умелецькых фактів, переважно при аналізах особностей писателів. За осно-
вателя таких есей ся поважує Ф. Бейкн, в словенській есеїстичній домінує мено
А. Матушкы, а в русиньській суть визначны есеїстичны творы Штефана Сухого,
Марії Мальцовской, Василя Хомы.

Есеїстичный штїл гранічить з публіцистичным штїлом (главно з фейтоном), з по-
пулярно-научным штїлом і з речницьким і умелецьким штїлом.

З **публіцистичным** штїлом гранічить есеїстичный штїл зато, бо ай белетристич-
ны жанры суть обективны, притім штїлістично тяжшы, белетрізованы – подоб-
но як есей. Од фейтону ся одлишує, главно тым, же фейтон є актуалізований,
адресный, покы есей як жанер має веце общій характер. У фейтоні ся тільки
не уважує, як у есей. Фейтон є коротшый штодо россягу, має поінту, котра ся
поуживать на іронію і критіку актуального problemu. Фейтон є веце драматичный,
нап'ятішый, бо читатель мусить чекати потенціалне несподіваня. Есей – як увага
– є спокійніша, вирівнаніша, єй ядро є розпростерте на цілу плоху тексту. Згду-
ють ся в тім, же ани фейтон, ани есей не высвітлюють незнаме, не інформують,
але выражають особну позицію (одношіня).

З **популярно-научным** є есеїстичный штїл близкий зато, бо і він поуживать
назорны і експресивны выражаючі інштрументы і популарізує научны познання.
Но од популярно-научной літературы ся одлишує бівшов субективностев і экс-
клузивностев выразу. Популярно-научный штїл є обективнішый, з языкового боку
простый.

З **речницьким штїлом** має есеїстичный подобне то, же тыж поуживать довгы
і тяжкы выражаючі інштрументы. Обидва маюць такы тіпичны знакы: часте по-
вторёваня слов, богата синонімія, архаічно-патетичны слова і конштрукції і многы
речницькі фігуры.

Уведемо уривок з есей Ш. Сухого (*Путovania за словом*. Ін: Русиньский на-
родный календарь на 2004 рік, Пряшів 2003, с.112), у котрім мож слідовати еле-
менты речницького штїлу:

*З цілой той плеяды, котра ся літературно формовала і розвивала в другій
половині штиридцатых і потім в пятьдесятых роках, выникли в дискузіях
Лазорик, Зозуляк і Маціньский. Найдовше сьте могли слухати Лазорика, який
мав велике гуморне обдарованя, кідь когось із колеґів хотів высміяти, наісто
же ся му то ай подарило. Нихто перед ним не був обплоченый так, же го ми-
нув острый язык старого барда. Быв єм свідком того, як подаєдным молодым
„вытяга“ слызы із очей, а старшых колеґів пера доганяв ку зуфалым машкарам
од захватів злости. Не доволёвав сі таку словну еквілібрістіку лем ку єдному,
а тым був Василь Зозуляк. Народный тон, яким Федор Лазорик наслаждав
слухательство, був абсолютно чужій Іванови Маціньскому, котрый такы
бісіды в дусі народного росповідательства поважовав за тон недостойный*

писательских уст. Мациньский при аналізованю стишка або прозы ся намагав быти аналітиком екстракласы, який у текстї находить нелем технїчны і умельцькы элементы ёго впливу на читателя, але помагав собі і історичными, як ай фолклорными навязностями твору.

А што тот третій із „святой тройці“, як їх благой памяти старших колеїв доволу собі поменувати? Якый же був Василь Зозуляк у наших сполочных взаємностях? Якось найскорше зріс єм ся із ним, хоць цігаретлєв знав понукнути і Федор Іванчов, котрому-м до редакції „Дукля“ носив свої стишкы-страшкы, бо даколи, справды, страшили модерностєв за каждую ціну, а жада-ны были, главно такы, у яких мож было такой натрафити на сто зрозумілых ідей, што нима вітор побивав у формі плаґатів, гесел і іншой вшелячіны із засоб наочной агітації і пропаґації той doby...

Розділ міджі речницьким і есеїстичним штілом є може лем в тім, же речницькы проявы мають устну подобу і звикнуть мати сістематичнішу, аж прострову композицію, а есеїстичный прояв має композию вольнішу.

З **умельцькым штілом** має есеїстичный штіл сполочне то, же окрема функції дорозумлєваня, має ай функцію естетичну. Але помы при умельцькім штілі не мож одлучити форму од обсягу, при есеїстичнім штілі тоты два компоненти мож слїдовати ай цалком одділено. Бівший акцент ся ту кладе на обсяг прояву, як на способ виядрєваня. **Есеїстичный штіл стоїть ближе к научному, як к умельцькому штілу. Але інтерпретація умельцького тексту через есеїстичный штіл не є така єднотварна, „нудна“, як інтерпретація написана научным або научно-популярным штілом**, окрема того, автор в есеїстичнім штілі може поужувати абстрактне і з языкового боку приступне виядрєваня. І хоць то звучить парадоксно, але есеїстичним штілом ся мож о умельцькім текстї высловити адекватніше, ліпше і точніше, як чисто обективним одборным штілом.

Заміром автора – який має о тяжких проблемах говорити интересно і притяжливо – є мотивований **словник есеїстичного штілу**, вибір слов. При спрацованю серьёзной проблематики автор мусить выберати предметну термінологію і словник, но жебы був текст интересный про читателя, мусить быти епітетоничный і мати знаки притяжливого (оздобного) штіту. **Говориме о штілі, в котрім ся акцент кладе на гравость, живость і атрактивность выслову**, причім епітетоничность ся найчастіше выражать **адъєктивами**. Окрема адъєктивів, фреквентованы в данім штілі суть **субстантївы, часткы, а часослова** в цілім ся ту находят релативно поменше. Оздобности тексту ся досягає поужуванєм: **прирівнань, синонімів, штілістично протилежных слов** – попри **обективных** ся вживають **експресивны слова**, попри **неологізмах архаїзмы**, вживанєм **вопросных і желающих речїнь**. Словник есеї є есеїстичный тогды, кідь при читаню тексту нас даколи зопрє, кідь впливати на темпо і рітм тексту, кідь притягає читателя.

Такыма самыма тенденціями як словник, є мотивована ай **ґраматика есеїстичного штілу**. Призначна з морфологічных катеґорій є ту **катеґорія паду**, де домінує номінатів, ґенїтів, акузатів (на порівняня, в научнім штілі частіший є номінатів і локал). Остатні менны катеґорії – род і чїсло – з штілістичного боку суть ірелевантны. Далшов призначнов морфологічнов катеґоріов того штілу є **словесна особа**, причім в есеїстичнім штілі домінує третя особа єдного і мно-

ного чїсла, з конверзачных особ **часто ся вживать перша особа єдного і множного чїсла**, а лем вынятково ся може вжити найтіпичніша конверзачна особа – друга особа єдного і множного чїсла. Таким способом есеїстичный штіл припоминає речницький штіл. Тым, же ся в нїм обявлять часословный час, стоїть кус ближе к говоривому прояву. Своїма дакотрыма сінтаксічными знаками есеїстичный штіл припоминає умельцький, но одлишує ся од нєго, главно довшыма речїнями, в котрых є много оздобных фіґур. Шпеціфічна ґраматика есеїстичного тексту дірігує перцепцію тексту.

Од свого взнику доднесь собі есей заховала свій дідактично-реторичный характер.

Есей як жанер

Выразовы элементы есеїстичного текста суть розпорны, пестры, протилежны, з функчного боку невырівнаны. Як в словнику і ґраматіці, так ай в композиції. Про композицію есеї не платять принціпы індукції – дедукції, сінтезы – аналізы, ани логічна трихотомія викладу. **Есей є з боку композиції вольный жанер.** Текст є лінарно поскладованый з асоціачными екскурзами, діс-контінуальный.

Про есей платить може веце як про умельцькы жанры, же такой на зачатку тексту ся войде „in medias res“ (з лат. – *до центра дії, без вступу*). Так само звичне быти незакінчена частіше, як є звичом в умельцькій прозі. **Есей, властно, не має тіпичный ани зачаток, ани кінець, є то якбы вирізок (фраґмент) з проблематики**, котрый може взникнути і скінчити в хоцькотрій часті, не має предписану композичну перспективу. З тым є звязаний єй россяг. Были і суть есеї дакількорядковы, але і есеї многосторінковы. Значить, россяг тексту при есеї є ірелевантний, і хоць за класічний россяг одборна література (Mistrík, 1997) увадить 5 – 10 сторінок.

Зо слововых поступів про есей є тіпичный опис і виклад. **Описна есей** ся вживать главно в літературній науці як форма на характерістіку автора або твору. **Викладова есей** ся вживать в природонаучных текстах на популярно белетризований виклад дакотрых законів або закономірностей в обществі, природі і техніці.

Есеїстичный штіл в русиньскім языку ся найчастіше вживать у звязи з презентаціов авторів і творів з области красной літературы, але час од часу і з презентаціов інших важных русиньских етнічных проблемів.

ЗАДАЧИ

1. Прочітайте укажку есеїстичного штілу і на основі нєй харакерізуйте знаки субективно-обективного штілу.

Ту вам предлагам ваше родне слово, яке донині цвило надико, як сврьбогузовый цвіт серед колячого терня. Наш поклад, храненый довгыма ґенераціями, і обходьте коло нєго так, абы могли ай другы повісти, же русиньский язык красны звуку має.

Але де того майстра глядати, котрый бы так добрі знав поладити звуки занедбаной речі, бы вна лагодні звучала?

Є такий... Меню є му Василь Ябур... Бо лем випробований філолог може знати створити таку структуру і систему словного матеріалу, котрый буде забезпечувати єднотну комунікативну потребу про многодіалектну русиньску розмаїтость. Нашы діалекты суть барз пестры, бо жыєме у таких місцевостях, де нас горы і доли розділюють до розлічных регіонів з многоракыма бісїдами, также робота то была нелегка, кідь у 1995 році требало скодіфікувати русиньскый язык. Про многих то было тогда нечуване чудо, а тоты ся чудуют іщі доднесь. Лемже языкова комісія не має часу на приповідкове зачудованя, бо мусить слїдовати, – як тот рольник, – ці тігать рівну борозду на полю языковой културы... (Сух.)

2. Повідajte, в котрых знаках ся проявлять субективність есеїстичного штїлу.

3. Переробте текст так, жебы набыв знакы научного штїлу.

4. Выглядайте в русиньскых періодах приклады есеїстичного штїлу і аналізуйте на них основны знакы того штїлу.

5. Напиште властну есей о визначній особности русиньской културы з дотриманєм основных знаків есеїстичного штїлу.

УВЕДЖІНЯ ДО МЕТОДІВ ШТУДОВАНЯ

Діар

Діар (або діарій) є календарь в зошотовій формі з рубріками на **каждоденне зазначованя чогось**. Записуєме до нєго вшиткы особны і робочі повинности на єднотливы дні, котры бы сьме мали того дня зробити, на выповніня котрых бы сьме не мали забыти. Записованя наших задач, повинностей ці термінів можеме робити розлічними способами, наприклад: на повинности або терміны розлічных областей і розділной важности поужыєме:

а) блайвасы (церузки) розділной фарбы,

б) буквы друкованы або писаны,

в) підкреслєваня запису розділными лініями і т. д.

На кінці дня сі можеме зробити і куртый запис о пережитім дню, што сьме ся в тот день дізнали, што ся нам полюбило а што нїт і т. п. Таки каждоденны записы ся можуть стати основов нашого будучого денника, котрый сі зачнемо нескорше вести.

Денник

Многы грамотны люде, включно многих визначных особностей, сі уж од ранній молодости вели і ведуть денник. Што то є денник? Є то **записник на каждоденне зазначованя** (подробніше або стисле записованя) **прожитків мунившого дня в часовій наслідовности**.

Каждому, хто сі денник веде або хоче зачати таким способом зазначувати свої каждоденны прожиткы, рекомендуєме выхабляти шырокий край (марго)

на записованя нескоршых позначок ку тексту денника. Кідь сі хтось денник веде, так бы го мав пару раз до місяця знову прочітати. В такім припадї **ся стає денник** ідеалным **объектом контролї і можности выліпшованя формулацій і выражїня своїх думок**.

Позначкы у своїй книжці

Кідь говориме о позначках у даякій книжці, так треба допереду підреслити, же то **мусить быти властна книжка**, а не книжка пожычена з книжніці (бібліотеки) ці од учітеля, приятеля і т. д. На ухованя інформацій із чужой книжки сі робиме **конспект**.

Позначкы у властній книжці **мають выражати одношіня читателя к обсягу тексту**, к способу штїлізації тексту, мають выявляти погляд читателя на текст, згоду ці незгоду з обсягом і штїлізаціє і т. п., якы мав при читаню даного тексту.

Звычайно ся ужывають два основны виды позначок, або ся тыж взаємно комбїнують, а то:

1. **підкреслєваня** в рядку горизонталнов ліній або означованя на краю рядку(-ів) вертикалнов ліній;

2. писаня позначок на краю (на маргу) страны (боку) книжки – тзв. **маргіналії**.

Є много способів підкреслєваня тексту в рядку, наприклад розлічними тіпами ліній, розлічними фарбами і т. д. Лем все треба памятати, же і в підкреслєваню мусиме дотримувати вгодну міру, бо много всяких ліній нелем же не помагать, але робить текст іщі замотанішим.

Найнаглядніший способ підкреслєваня тексту ся нукать подля **трех логічных елементів тексту**, а то:

1. **главны думкы** єднов волнистов ліній;

2. **доказы** єднов рівнов ліній (але при довшых доказах на веце як трех рядках треба їх радше означіти на боці тексту рівнов вертикалнов ліній);

3. **приклады або словны ілустрації** звычайно не підкреслюєме, але їх даяким способом (найчастіше словным) означіме на маргу збоку тексту.

Властне одношіня к тексту і особне заінтересованя читателя іщі інтензівніше одображають вшелиякы значкы в книжці збоку на маргу, тзв. **операторы** або **маргіналії**, напр.:

I, II, III – важне або барз важне (є то єдна, або двоїта ці троїта вертикална лінія);

!, !! – добра, подарена, розумна штїлізація думкы;

!? – протиречїня, неодобрїня, незгода і т. п.;

? – неясне формулованя, непорозумїня і т. п.,

< – барз ростягнуте, треба згустити;

~ – ліпше формуловати, і многы далшы значкы.

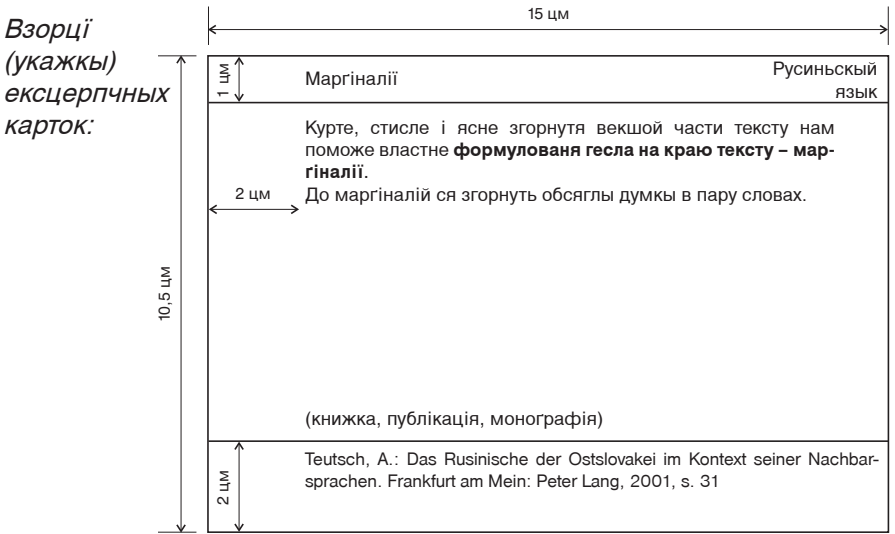
ЗАДАЧІ

1. Што сі можеме записувати до записника (діарія) і як нам то може в нашій роботї?

2. Хто з вас сі уж веде денник? Што до нёго звычайно записуєте?
3. Який є основный принцип підкреслёваня у властній книжці? Статю з Народных новинок або з часопису Русин обробте підкреслёванём і операторами (маргіналіями).

Выпискы і вырізкы

Выпискы (ексцерпції, ексцерпты, ексцерпованя) **ся звычайно роблять на записны** (ексцерпчны) **карткы** (листки) **формату А6**, т. зн. приблизно такого розміру, як пошто-ва корешпенденчна картка або поглядніця. Што то суть **выпискы** або **ексцерпції**? **Є то выписованя цитатів, прикладів, думок** і т. п. із книжок (т. є. з умельської літературы, з научной літературы), з журналів, з новинок і з інших жрідел. На єдній картці є век-шинов записана **єдна цілостна думка, єдна дословна цїтація, анотація публікації, статї** і т. п. Запис може быти доповнений і особным оцінінём записуючого. Картка бы мала вызерати так: На верхній части карткы (ексцерпчного листка) бы мала быти уведжена **тема** (або гесло), на спідній части карткы мають быти ідентіфікачны данны: **автор, назва публікації** (книжки), **місто выдання, видаватель, рік выдання, сторінка цїтації** або **выбраной думкы, датум запису** (попозерай взорці дале). При ексцерпо-ваню статї **з журналу уведеме автора, назву статї** (в орігіналі і в перекладї), **річник выдання, рік выдання, чїсло і сторінку**. При ексцерпованю **зборників** окрем мена ав-тора статї не смієме забыти увести і мено **одповідного редактора**. На картку мусиме записати вшыткы бібліографічны данны, бо інакше бы сьме не могли дану думку або цїтат схосновати у властній роботї (напр. в статї, в дїпломовій роботї і т. п.). Може ся стати, же к ексцерпованій роботї даякого автора ся мусиме з істой причіны знову вер-нути а тогды нам тыж справный запис бібліографічных данных барз поможе. Добрі нам послужать і **картотечны листкы**, на котры **записуєме свої властны позорованя і ідеї** (напады) з читаня книжок, часописів, новинок, із розговорів, із розлічных стріч і т. д., якы тыж вчленюєме до картотеки.

Многы темы і проблемы нас заінтересують і при читаню новинок і часописів. З тях сі можеме робити **вырізкы**, котры **розділиме подля тематікы**. На вырізках треба тыж **означіти жрїдло** (назву часопису, новинок і т. п.). Вырізкы вчленюєме до картотеки, а то так, же їх наліпиме на картотечны листкы, або їх вкладаме до коперток ці до обалів з подобным означінём і росчленїнём як при вкладаню до картотеки ексцерпчных (кар-тотечных) листків.

Русинський язык
Правописны (орфографічны) нормы – основны принципи.
(зборник у формі книжной публікації)
Jabur, V.: K niektorým otázkam noriem rusinskeho jazyka na Slovensku. In: Zrodil sa nový slovanský jazyk. Red.: P. R. Magocsi, New York, Columbia University Press, 1996, s. 47 - 49.

Русины – народностне самоусвідомління
Интервю з академіком, проф. П. Р. Магочіом
Балцар, М.: Народностному самоусвідомліню ся чоловік мусить учіти. Пряшів, Русин 1 – 2/2004, с. 26 – 28.

ЗАДАЧІ

1. Поясніть функцію вшитких данных на взорцях картотечных листків.
2. Вытворьте картотечный листок із записом з даякой історичной языковой або літературной статі в Народных новинках або в часописі Русин.
3. Зробіть картотечный листок з даякого цитату в хоцьякій публікації.

Картотека

І розумова (душевна, духовна) робота, кідь має бути ефективна, мусить бути раціоналізована, т. зн., же ся і до той роботи мусять вносити такы методы, котры зекономлять, ускорять і выліпшать ей выслідкы. **Едним із добрых помічників про раціоналізацію розумовой (душевной) работы є картотека**, котра є **зложена з картотечных листків, поскладаных подля даякой сістемы**. Также **картотеков** можеме назвати **збірку ці зобрания картотечных листків з розлічныма записами, упорядкованыма або подля азбуки, або подля тематікы ці подля предметных указателів** і т. п. Картотека раціоналізує розумову роботу главно зато, бо є наочна (переглядна), сістематічна а окрем того і дуже проста.

Еден з можных простых сістемів членіня картотеки попозерайте на образку:

При поступнім наростаню множества картотечных листків треба хосновати чім далше тым веце **росчленюючіх карток з выступами вышшыма од остатніх карток із сігналныма надписами**, ці карткы з даякыма вирізками, або карткы розлічной фарбы, вычленюючі єднотливы гесла і темы. Наприклад гесло *Русинська література* можеме розділити подля тематікы на: умелецька література (проза), умелецька література (поезія), научна література (лінгвістика), научна література (народопис) і т. д.

Назва картотека поступно перешла і на шкатулку ці на шуфладку з картотечныма листками, але тыж на скриню з такыма шуфладками або і на містность з такыма скринями, обсягуючіма шуфладкы з картотечныма листками.

ЗАДАЧІ

1. Опиште значіня картотеки про розумову роботу.
2. Вытварять уж дахто з вас свою властну картотеку? Опиште дакотры гесла або темы вашой картотеки.

Конспект (выпис, вытяг)

Конспектованя писаных (друкованых) текстів і записованя звуковых текстів забирають вызначне місто нелем в учебній практиці студентів, але і в животі каждого модерного чоловіка. Жебы сьме могли досягнути добры выслідкы в штудованю, в науці і в своїй професії, мусиме ся на зачатку научіти уважно і добрі слухати, і уважно, справно і скоро читати. З выслуханого і прочітаного ся мусиме **научіти текст порозуміти і добрі знати выбрати і зазначіти того, што є в тексті** (писанім і говоренім) **основне, найважніше**. Є то зато, бо інформацій є так много, же наша память не є способна вшиткы зафіксувати і надовго заховати. Кідь ся найважнішы думкы писмово зафіксують, потім ся дадуть легко обновити і стають ся фундаментом про їх далше росшыріння, проглубління і здоконаління. Такой способ записованя тексту ся кличе **конспект**. Дефініцій конспекту (з лат. *conspectus* – обзор) є много, мы з них выбрали таку: **Конспект (выпис, вытяг) є куртый, справный выпис основных частей обсягу прочітаного, проштудованого або выслуханого тексту, єго главных думок, доказів, дословных цитатів і прикладів**. Є то якыйсь згущений, але точный обсяг тексту (книжки, статі, лекції і др.), дотримуючий єго логічну штруктуру. Кідь хочеме зробити **добрый конспект**, мусить нам бути ясне, же то є процес, котрый **є охарактерізований: окремым цілём, средствами і способами єго реалізації і окремым выслідным продуктом**. Тот **выслідный продукт має бути такой, жебы при читаню конспекту міг конспектуючий без тяжкостей обновити про себе обсяг конспектованого тексту в повнім обємі, без єго скомоління, і выужыти го про далшы потребы (цілі)**.

Цілый процес конспектованя в скороченім виді вызерать так: **восприятя інформації** (читанём або слуханём), **єго переробління до стягнутой подобы і наконець писмова фіксація скороченой подобы тексту жрідла**.

Способ реалізації (форма, графіка) конспекту **може бути розлічний**, в залежности од обсягу тексту: просты двоскладны і єдноскладны речіня, назывны речіня, текст у формі тез, у формі гесел, розлічны скорочіня, значкы, чіслованя, графічне зображіня і інше, то значить такой способ, **жебы єго форма была назорна** (наочна), **проста і зрозумітельна**.

Конспектовати можеме до зошыта, на самостатный лист папіря, на ексцерпный листок і т. п. Є добрі охабляти часть папіря вольным на додаточны позначкы.

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте одборный текст о хлорі.

Хлор

Хемічний сімбол – Cl. Набой ядра – 17. Хлор ся находить в VII. групі, в 3-м періоді періодічной таблічки А. І. Менделєева.

Хлор є жовто-зелений газ (плін) із різким запахом. Хлор є 2,5-раз тяжший як воздух: гмотность єдного літра хлору – 3,214 г, а гмотность єдного літра воздуху при звичайных условиях – 1,293 г. При температурі -34°C хлор ся легко мінить на капалину ай при звичайнім тлаку. При температурі -101°C хлор ся обертать на зеленкасты кришталіки.

Хлор ся розпущать у воді. В єднім обемі воды ся розпустить 2,5 обему хлору.

Хлор – то є барз активный элемент. Він є способный ся споєвати скоро зо вшыткыма простыма матеріалами, окрем кіслороду, азоту і благородных (інертных) плінів. Хлор ся споєє з металами. При споїню хлору з металами ся вытваряють хлоріды. Так, наприклад, при споїню хлору з натрієм ся вытваряють хлорід натрія: $2\text{Na} + \text{Cl}_2 = 2\text{NaCl}$. При споїню хлору з алумінієм і мідєв ся відповідно тому вытваряють хлорід алумінія і хлорід міді: $2\text{Al} + 3\text{Cl}_2 = 2\text{AlCl}_3$; $\text{Cu} + \text{Cl}_2 = \text{CuCl}_2$.

Хлор беспосереднє реагує з многыма неметалами. Так, наприклад, сіра і фосфор горять в хлорі. Результатом реакцій ся вытваряють хлорід сіры і хлорід фосфору: $2\text{S} + \text{Cl}_2 = \text{S}_2\text{Cl}_2$; $2\text{P} + 3\text{Cl}_2 = 2\text{PCl}_3$.

2. Тепер уважно прочітайте єден із можных прикладів (способів) конспекту того тексту:

Хлор

План:	куртый запис конспекту
1. Вступ:	Cl – жовто-зелений газ (плін) із різким запахом
2. Фізикалны властности хлору:	2,5-раз тяжший як воздух. При t -34°C ся мінить на капалину. При t -101°C ся мінить на зеленкасты кришталы. Cl ся розпущать у воді.
3. Хемічны властности хлору:	Cl є активный элемент. Споєє ся скоро зо вшыткыма простыма матеріалами, окрем O, N і благородных плінів. Cl ся споєє з металами і може вытваряти хлорід натрія, хлорід алумінія, хлорід міді. Cl ся споєє з неметалами і вытваряють хлорід сіры, хлорід фосфору.

3. Послухайте текст іншого характеру при запертых книжках і робте собі до зошитів курты позначкы:

Языкознание як наука

Вы уж наісто знаєте, же языкознание або лінгвістика – то є наука о языку. Предметом языкознания є язык. Языкознание штудує роль, посланя языка в животі общества, заоберать ся структуров языка і єдиніцями языка.

Єдиніцями языка суть, наприклад, звук, слово, речіня. Звуки языка, на писмі означены буквами, суть інтегралныма частями слов, а слова творять

речіня. З того видно, же язык має свою структуру, свою систему. Наука, яка штудує язык як систему, ся называє языкознательством.

Языкознание як самостатна наука ся обявила аж на зачатку XIX. стороча. Тота наука ся зачала прудко розвивати, і за куртый час науковці-лінгвісты ся могли много дізнати о языку і описати го.

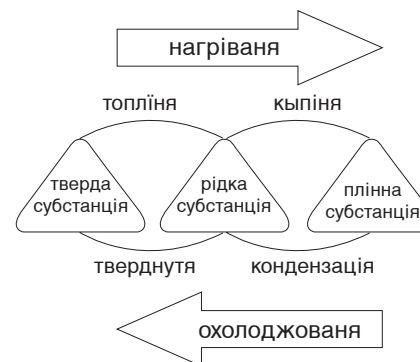
Языкознание ся ділить на дакілько розділів або частей. Основныма розділами суть: фонетика, графика і орфография, грамматика, лексикология. Предметом фонетики суть звуки речі. Фонетика – то є наука о звуках речі. Предметом графики і орфографии суть буквы і правопис. Графика ся заоберать системою букв і одношінєм букв ку звукам. Грамматика ся ділить на морфологию і синтаксис. Морфология є наука о частях речі, о морфологічных категориях і формах слов і їх творіню. Синтаксис ся заоберать споїнем слов до речінь а речінь до текстів. Лексикология – то є наука о словах. Лексикология розоберать слово як лексикалну єдиніцу, як єдиніцу словникового фонду, словникового зложіння языка.

4. Попробуйте подля своїх зазнамів текст штонайподрібніше репродуковати.

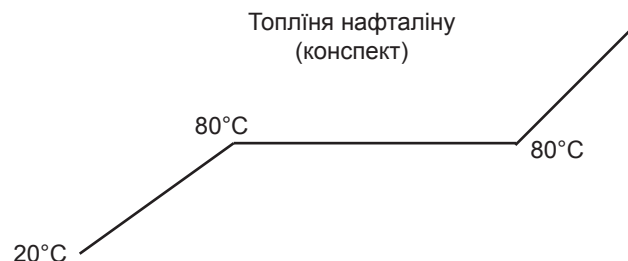
5. Наконець іщі раз цілый текст прочітайте і зробіте з нєго конспект.

6. Конспекты наголос прочітайте, порівняйте, зробіте, кідь треба, поправки.

7. Проштудуйте такый тіп конспекту, попробуйте подля нєго вытворити текст:

8. Такый тіп конспекту (графік або діаграм) мож вытворити тыж:

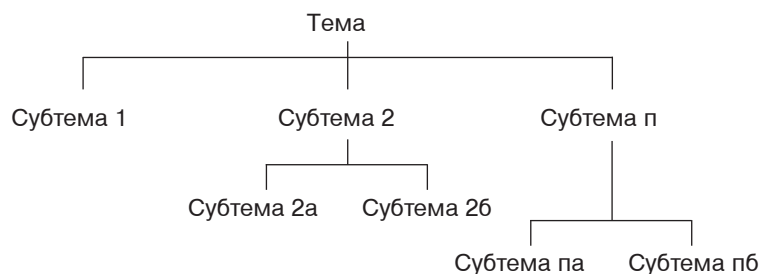

Текст: Кідь нагріваме нафталін, так спочатку температура нафталіну ся звышує, досягать істой высоты (80°C), але потім перестає наростати, хоць нафталін нагріваме дале. Тогда ся нафталін топить, т. зн. із крісталічного порошку ся мінить на бесфаребну текучу субстанцію (капалину). В часі топління температура нафталіну ся не мінить. Кідь ся вшыток нафталін скапалнить (змінить ся на рідку субстанцію), ёго температура ся знова звышує.

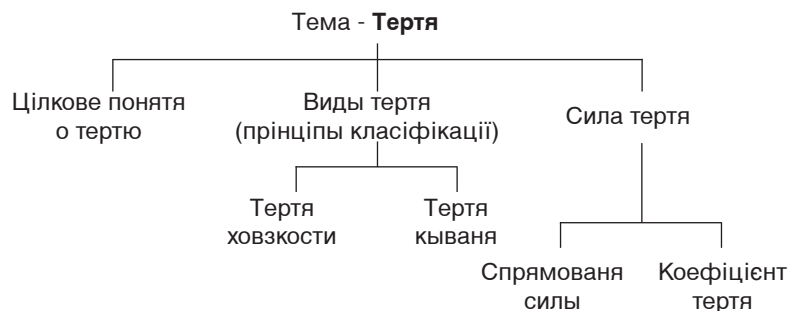
При топліню настає зміна об'єму матеріалів. Векшина матеріалів при топліню ся росшырює: їх об'єм ся звекшує.

Основа (план)

Основа або **план** тексту є найкуртше, найстиснутіше, найназорніше **зазначіння обсягу** тексту. Він бы ся мав складати з назвы, вступу (вступной части), темы (або тем) і субтемы (або субтем), што бы ся дало графічно зназорнити так:

Конкретный приклад реалізації плану такого типу:

Найчастіше **ся основа (план) пише в пунктах у формі:**

1. **менных (номінативных) речінь**, напр.:

- Вызначіня языкознательства як науки.
- Появліня і розвинута языкознательства.
- Обект (обсяг) той науки.
- Розділы языкознательства і т. д.;

2. **вопросных речінь**, напр.:

- Де жыють Русины?
- Што говорят о Русинах історічны документы?
- Яких вызначных представителів мали Русины?
- Яка є языкова сітуація Русинів?
- Чом ся Русины не знають зъєднотити? і т. д.

3. **гесел**, напр.:

- Язык – найважніше средство комунікації міджі людми.
- Без языка не є думаня.
- Язык – колектівне творіня цілого народа.
- Без языка не може быти повноцінного народа.
- Без языка не може быти общества, а тым ани чоловіка і т. д.

Єднотливы пункты ці гесла звычайно обсягують в собі **основны** або **ключовы слова, ключовы словны споїня і ключовы понятя** даного тексту. Ключовы слова і ключовы понятя ся часто росшырюють о далшы слова про ліпше порозуміння главной темы тексту.

Членіння основы тексту не є все єднаке. Є завісле звычайно од того, ці є текст композично і обсягово легший або тяжший, а тыж од того, ці є то статья (текст) научного, научно-популярного ці іншого характеру. Укажме сі то на прикладах двох типів членіння основы (плану):

A. I. Лінгвістика як наука

II. Граматіка

- морфологія
- сінтаксис

III. Далшы розділы лінгвістики

- фонетіка і фонологія
- лексікологія
- графіка і орфографія
- словотворіння
- штїлістика
- пунктуація

Б. 1. Закон всесвітнёй (цілковой) гравітації.

- Цілковый характер того закона.
- Історія одкрыта закона гравітації.
 - Доказы Ньютона.
- Формулованя закона гравітації.
 - Доказы Ньютона.
- Експеріменталны доказы закона гравітації.
 - Доказованя справности закона Кавендішом.
- Значіня закона гравітації про науку.

ЗАДАЧИ

1. **Попробуйте написати статью подля такой основы (плану):**

- Мій материнський язык.**
- Родічі і материнський язык.**
- Школа і материнський язык.**

4. Значіння материнського мови про збереження русинського роду.
5. На що єм як Русин/Русинка гордий(-а) а за що ся ганьблю.
6. Я Русин був, єсьм і буду...?
2. Прочітайте текст і знайдіть в ньому ключові слова і їх сполучення. Попробуйте скласти план тексту.

Фонетика

Розділ лінгвістики (лінгвістика), об'єктом якого є звукова система мови, ся зве фонетиком.

Наша мова ся складає з фраз. Фрази ся складають із слів. Словеса ся ділять на склади а склади ся складають із звуків. Звуки мови – то суть найменші звукові одиниці. Творять слова, звуки мови повняють словотворчу функцію. Наприклад, слово школа є зложене із п'ятих звуків: ш, к, о, л, а.

Звуки – то незначимі одиниці. Вони не виражають жодного значіння самостатно, але можуть розлишовати слова і форми слів. Наприклад, вшитки гласні звуки розлишовують од себе значіння слів: сало – соло, гнати – гнити, часто – чісто, рак – рык, фара – фура, метати – метати, крок – крик, роки – руки і т. д. Таку функцію повняють і согласні звуки, напр.: файна – тайна, бути – мыти, рак – мак і т. п. То значить, же звуки мови повняють нелем словотворчу, але тыж змыслорозлишовуючу функцію.

Звуки мови висловлюєме, вони ся творять внаслідку функціонування (роботи) речових органів, речового апарату. При творінні звуків беруть участь такы речові органи, як мови, губи (губи), зуби, піднеб'я і другы.

Тезы

Тезами называєме згущене толковання (згущений обсяг) головних думок тексту. Є то звичайно публікація готовлена на друкування, куртий огляд високошкольських скріптів, випис із високошкольських лекцій, випис із жодного реферату і т. д. Про тезы є характерістичне, же суть виражені формов повних мови. Таку форму вираженія называєме нелем тезами, але і сілабами (із грецького *syllabus* – куртий перегляд, витяг), які часто слухать студентам як учебний порадник при приправі на екзамени.

Тезами ся называють і позначкы із штудування жодного (звичайно научно-го) тексту, виписаны формов повних мови, які лапідарно і влучно виражають обсяг думок у данім тексті.

Слово теза значить тыж основну думку (положіння), з якої ся виходить при доказуванню або при об'яві жодного положіння або жодної теорії.

ЗАДАЧІ

1. Текст *Послання мови* представте у формі тез.

Послання мови

На світі екзистує коло трьох тисяч мови. Тоты мови суть барз різнороды, розмаїты і виділюють ся єден од другого своїм походжінням, ступнем розвитку,

фонетичнов системою, граматичнов структурою і словниковим фондом. Але з другого боку, вшитки мови мають дашто сполучне – вшитки повняють єднаку важну сполученську функцію: служать средством комунікації між людьми.

Живот чоловіка є вічно сполучений з мовою: люди говорять, слухають, читають. Вшитки люди, живучі на нашій планеті, знають жодну мову, множество людей ся учить чужій мові. Так што же то є мови і к чому го потребуєме?

Мови обслуговує общество (сполучность) во вшитких сферах людської діяльності. Без мови людська сполучность не може екзистувати. Дякуючі мові, люди можуть ведно робити, дякуючі мові, люди ся взаємно розуміють, бісідують (комунікують) між собою. Жодна мови на світі є средством комунікації між людьми, бісідуючіма данім мовою.

Кідь чоловік думать і хоче передати дакому свої думкы, так їх „облече“ до мовної форми. Дякуючі мові, чоловік може виразити свої думкы і чувства.

Але мови то не є лем средством комунікації і вираженія думок. Він повняє і далшу важну функцію: в мові ся закріплюють і зберігають научні і практичні знання, людська скусеность. Зато, дякуючі мові, люди ся можуть дізнати того, што знали перед нами інші люди, або того, што сьме нігда не віділи. Мови зберігає і передає з покоління на покоління вшитко, што люди досягли, вшитки колективні скусености общества.

І так, мови є средством комунікації, средством вираженія думок, средством збереження і передавання скусеностей з покоління на покоління.

2. Представте собі, же бы сьте мали выступити з лекцій перед сокурсниками, котрых інтересує лінгвістика – наука о мові. Тема: *Мови і ёго функції*. Приправте сі тези выступлїня, котры бы не мали бути комплікованы, але просты і зрозумітелны. Мы вам нукаме на поміч і розширіння інформацій план у формі тез, котрыма можете своє выступлїня доповнити.

Тезы

Зручность (способность) бісідувати не є вроджена способность (схопность) чоловіка. Мови, як і жодна інша людська схопность, належить ку соціальным скусеностям чоловічества (людей), розвивать ся ведно з людським обществом і освоює ся жодним єднотливим чоловіком дякуючі комунікації з другими людьми.

Приклады

В науці є знамых выше 30 припадів, кідь діти выросли між звірятами, як напр. Мауглі із повісти Кіплінга.

На што люди потребують мови? На што потребує чоловік артикуловану зрозумітелну мову? По перше, нато, жебы ся люди могли догваряти, вимінювати сі вшелима думкы при різній сполучній роботі (діяльності), то зн., же мови потребують як средством комунікації.

Окрем мови про тот ціль можуть схосновати і інші средства, наприклад систему знаків (значок) регулюючих (по)улічне переміщення.

По druhé, язык люде потребуют нато, жебы могли закрѣпити і заховати колектівны скусености цілых поколѣнь і досягнути робочой практѣки людеи.

Кідь Архімед одкрыв свій вызначный закон, так перше, што зробив, – сформуловав закон словні (в словах), выразив свою думку так, же ся стала доступнов про порозумлѣня нелем про ёго сучасників, але ай про нас, ёго далеких потомків.

По третє, язык люде потребуют нато, жебы могли за помочи языка выразити свої думкы, почуткы, эмоції.

Наприклад, в стихах чоловік передає свої найпотаємнішы думкы, почуткы, переживаня.

3. Приправте в класі бісиду (діскузію) на основі таких тез:

1. Наш материнський язык і ёго норма. Потребность ці непотребность такой нормы.
2. Уживаня нормы в писмовій подобі (формі) языка.
3. Уживаня нормы в устній (бісідній, говореній) подобі.
4. Богатство русиньской лексіки і дотримованя нормы в ей уживаню.
5. Діалект і літературна норма – взаємный вплив.

Швыдке (скоре) читаня

Знати читати іщі не значить быти добрым читателём. А притім читатель – то є особа незамінима. Без нёго вшыткы творы написаны такыма геніями як Гомер, Данте, Шекспір, Гете, Пушкін, Шевченко, Духновіч і многы далшы – суть лем німов і мертвов громадов папіря. А што інформації научного і научно-популярного характеру, інформації в журналах і новинках і т. д. – вшытко є писане про читателя. Лемже можности чоловіка в читаню суть ограничены. За цілый свій жылот може чоловік прочитати лем мінімалну часть книжок (або інших текстів), написаных про нёго. З выскумів є знаме, же веце як 90 % інформацій люде набывають зраком. Але при нетренованім **просмотровім** читаню воспринимаме лем дас 250 – 300 слов за минуту, при **уважнім** читаню лем коло 130 слов, а при **штудійнім** читаню коло 50 – 70 слов за минуту. Зато ся **мусять люде учіти што читати, кільки читати і як читати**. Дакотры люде читають дослова горы книжок без великого хосна. Іншы читателі при великім множестві прочитаных текстів сі освоїли способность читати нелем много, але і уховати і схосновати ухованы інформації. Найліпше обстануть тоты читателі, што **ся научать читати швыдко** (скоріше як іншы в тій области нешколены читателі), але окрем того ся **научать тыж выберати при такім швыдкім читаню потребны про них інформації**. Метода скорого читаня є достаточо описана у методічній літературі (порів. напр. J. Mistrik: Rychle čítanie, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1980). По скінчіню курсу швыдкого (скорого) читаня можеме прочитати за минуту 600 – 1 000 слов включно порозуміню обсягу тексту.

Чом векшина людей читає помалше, як бы могли? Зато, же собі звикли при во-

сприятю писмового тексту зраком найскорше сі выбавити в памяти образ єдного слова, потім споїня слов, аж так ціле речіння ці цілый абзац. Тоты скачкообразны погыбы гамують скорость читаня. Далє читатель соодносить **зраковый образ тексту зо слухово-речово-погыбовым**, што нас веде к внуторному выгваряню прочитаного, к тзв. **тихому читаню**, котре знову спомалює процес читаня.

Найдоконалішым способом читаня є **зракове читаня**. Треба ся научіти воспринимати нараз цілу думку (ціле речіння), не окреме єднотливы слова. Методіка навчаня такого читаня виходить з того, же ся треба научіти зафіксувати ядро прочитаного, не єднотливы слова, цілу главну думку тексту, значімы части тексту і выхавляти деталлы і вшытко другорядне.

Кідь собі хочете освоїти основы скорого читаня, звикнийте сі:

1. перебігати сторінку очіма згоры долов, а не зліва доправа;
2. читати зачаткы і кінці речінь і абзаців, выхавляти їх середню часть;
3. обсягнути єдным поглядом цілы группы слов, не єдно ці дві слова;
4. звекшыти при читаню зорне поле; чім шырше, тым ліпше;
5. не вертати ся знову к уж прочитаному.

Тоты прінціпы треба часто тренувати, а то нелем при читаню книжок, журналів, новинок, але і при читаню плакатів, реклам і т. п.

В завіслости од комунікативных задач читателя і од одповідаючім їм приступів, можеме читаня розділити на **просмотрове** (орьєнтачне), **ознакомлююче** (уважне) і **научаюче** (штудійне). При **просмотровім читаню** ся ставить задача дістати лем найцілковішу представу о темі округу вопросів, розобераных в тексті. При **ознакомлюючім читаню** ся кладе ціль спознання вопросів доткнутых в тексті і способів їх рішіня. Тоту форму читаня кличуть даколи „читанём з цілковым охватом обсягу“, бо читатель ся інтересує лем основнов інформаціов. При **штудійнім читаню** є перед читателём задача повного восприятя інформації тексту, запамятаня ёго обсягу і ёго наслідне переповіджіння, характеристика, выужыта в своїй роботі.

З уведженого є нам ясне, же метода швыдкого (скорого) читаня ся може выгодно реалізувати при просмотровім і ознакомлюючім читаню.

ЗАДАЧІ

1. Прочітайте текст *Звуки речи* і спрацуйте го: а) паралелно як основу і конспект або б) у формі тез.

Звуки речи

Звуками речи ся называют найменшы, элементарны єдиніці языка. Ай кідь суть найменшы, мають барз складну структуру і належать ку комплікованым (складным) лінгвістичным явам. Зато ся они звичайно учать із трёх аспектів: артикуляционного, акустичного і фонологичного або функціонального. Повіджме сі дашто о каждім із тых аспектів.

Чоловік высловлює звуки речи, дякуючі фунгованю (роботі) речовых органів. Процесс фунгования органов речи – то яв фізіологічний. Штудованя звуків речи з погляду їх творіня ся называют артикулячным аспектом. Науковця інтересує,

як і де ся творить тот або інший звук, які артикулачны (речовы) органы берут участь при ёго творіню, які речовы органы суть актívны при творіню звуку і т. д.

Чоловік нелем высловлює, але і чує, воспринимать звуки речі. Може воспринимати силу звуку, вышку звуку, довжку звуку і ёго зафарблiня (тембр). Штудованя звуків речі з погляду їх восприятя ся называють акустичным аспектом.

Вшыткы звуки людської речі грають роль „матеріалу на будованя“ (ставебного матеріалу), з котрого ся складають слова. Наприклад, із звуків **т, а, р, а, в** можемо зложити дві слова: **трава – ватра**, із звуків **і, д, м** можемо зложити слова: **дім – мід** і т. д. То значить, же лем іста послідовность тых звуків вытваряють значіння слова. Окрем того звуки мають способность розлишовати од себе слова: **войти – выйти, жили – жылы, коза – коса** і т. д. В данім припаді можемо говорити і тій задачі, котру мають звуки речі в процесі комунікації, о системных одношінях звуків, характерістичных про каждый язык. Вшыткы тоты вопросы ся штудують у фонологічнім аспекті.

Вшыткы три аспекти штудованя звуковой системи языка тісно споєны міджі собов і лем в єдности дають повну представу о фонетічній системі того ці іншого языка.

2. Росповідajte подрібноше, з якого тексту, з яков тематіков могли быти выписаны думкы:

В 1966 році науковці многих країн заложили сполочну, міджінародну Червену книгу. В ній суть записаны тоты звірята і рослины, котрым грозить загибель. Книга ся бесперестанно доповнює. На червеных сторінках книги (тота фарба означає в данім припаді сигнал знепокоіня) суть уведжены інформації о цезнучіх звірятах. В книзі находиме і жовты сторінкы – о звірятах, котрых множество ся знижує. О звірятах, множество котрых ся обновлює, найдемe інформації на зеленых сторінках.

3. Росшырьте тоту тему включно своїх властных прожитків із замiрянєм на карпатський регіон. Напиште о даній темі статю.

КУРТЫ ІНФОРМАЦІЇ З ОБЩОГО ЯЗЫКОЗНАТЕЛЬСТВА І ІСТОРІЇ РУСИНЬСКОГО ЯЗЫКА

Зрод языка і ёго функції

На нашій планеті екзистують тисячі розлічных языків. Они ся не зъявили з дня на день, але ся формовали поступно міліоны років з розвитком людського общества. Прімітивный язык ся поступно розвивав до доконалости, але аж тогды, кідь ся даяке общество, даяка група людей, якийсь колектів научів споєвати якись обсягы (або значіння) з даякыма формалнымы средствами – кідь зачав вытваряти знакы. То значить тогды, кідь ся у даного колектіву (общества) розвила способность думати. З того виходить, же **каждый язык є вытвором якогось колектіву, чім ся ставать явом общественно-історічным. Каждый язык – то неоддумане условіє розвитку людської культуры, інштрумент формованя думок і їх передаваня іншым людём. З того можемо зробити заключіня, же язык є найважніший інштрумент (средство) людського дорозуміваня (комунікації).**

Языкове дорозуміваня є все заложене на освоїню (усвідомленім або неусвідомленім) даного конкретного языка участниками дорозуміваня (бісіды). Языкове дорозуміваня має звычайно усвідомлений характер і реалізує ся нелем як пряма реакція на беспосередній стимул. То значить, же при поужыттю языка можемо одступити од конкретной ситуації і говорити о тім, чого в данім моменті не є на данім місті, можемо комунікувати о тім, што было в минулости, што буде в будучности, зобщовати і будовати наші выповіді (речіня) на основі зафіксованых знаків, думок, можемо ся обертати к фіктивному сполубісідникови і т. д.

Обсяг інформації передаваной языком є в принципі безграничний так, як є неограничене само людське познаня. Языкове дорозуміваня – то не є лем ознаміння якыхсь фактів і переданя з нима споєных можных емоцій, то є штось веце. Є то і взаємна выміна думок вяжучіх ся к тым фактам.

Якы, властно, функції має язык? Найважнішов функціов языка є **комунікатівна** функція (од лат. *communicatio* – дорозуміваня). Выходячі з нёй, посланєм і главнов задачов языка є служыти як інштрумент дорозуміваня міджі людми, быти інштрументом выміны думок. Але языком передаєме нелем „готовы думкы“, бо він є і інштрументом їх формованя. Зато з комунікатівнов функціов є нерозлучно споєна і друга централна функція языка – **думкотворна**.

Окрем тых двох главных функцій, виділюють науковці іщі цілый ряд парціалных функцій языка: **конштатачну, вопросну, апелатівну, експресівну, контактоустановлюючу, метаязыкову** (толкуючу языковы факты тіпу высвітліня значіння слова, незрозумілого про сполубісідника) і дакотры далшы функції.

ЗАДАЧІ

1. Опиште, які формы языка можемо поужыти на дорозуміваня?

2. Як ся іщі люде, окрема языка, дорозумівають?

Індоевропске языкове общество і ёго внутрішня диференціяція

Тисячі языків світа на основі їх близкості можемо споїти до якихсь великих ґруп, называних языковом родином. Близкість тых языків ся проявлять в їх матеріалній подобі або еднакості звуків, морфем, слов, ґраматичних явів і т. д. Тот язык – сполочный предок родовых (або родинных) языків ся называть **пра-языком** або **языком-основом**, а вшыткы близкы міджі собов языки называють **языковом родином**.

Як Славянам і Русинам (котры владіють мінімално двома славянськыма языками а добрі розумлять і веце славянськым языком), є нам знаме, же славянськы языки ся згоджують з многых боків, а тых згод чім далше до минулости прибивають. З того виходить беспосередно, же **славянськы языки творять языкову родину** і же ся розвили з єдного, до істой міры єднотного праязыка, называного традично **праславянськым языком**.

В Европі і в Азії є веце подобных языковых родин як є славянська. Тоты языковы родини мають дакотры сполочны характерістичны знакы, также і о них можемо твердити, же творять якусь языкову родину, а в шырокім змыслі – ведно тоты родини языків походять з єдного **індоевропского праязыка**.

Іщі і тепер находиме згоды в словах, што належали до основного словного фонду, як напр. в назвах членів фамелії (порів. напр. латинь. – *mater*, грець. – *mātēr*, староірське – *māthir*, старонім. – *muter*, староіндіцьке – *mata*, славянське – *matu*; або: староіндіцьке – *sūnuh*, літовське – *sūnūs*, ґотське – *sunus*, славянське – *сынъ* і т. д.). Порівнай тыж назвы найчастішых явів природи і предметів, з котрыма люде найчастіше приходили до контакту (напр.: лат. – *mūs*, грець. – *mŭs*, старонім. – *mūs*, староіндіцьке – *mūh*, славянське – *мышь*; або: ґрець. – *dómos*, лат. – *domus*, староінд. – *dāmah*, славянське – *домъ* і т. д.). Такых сполочных слов є дакілько сто і належать найчастіше к основным субстантивам, к містоназвивникам, к числовникам і т. п.

Немало подобных згод є і в ґраматичній будові тых языків. Тоту шыршу языкову родину традично называють **індоевропсков**. Она ся складать з таких языковых родин і языків:

1. **Славянськы языки** (о котрых подробно буде далше);
2. **Балтіцькы языки**: літовський, лотішський; мертвый – старопруський;
3. **Германськы языки**: анґліцький, німецький, голандський, афріканс (в Юґоафр. реп.), їдіш (новожыдівський), шведський, норський, данський, ісландський; мертвый – ґотський;
4. **Кельтськы языки**: ірський, валонський, бретонський;
5. **Романськы языки**: шпанельський (іспанський), портуґальський, французький, таліянський, румунський, молдавський; мертвый – латинський;
6. **Албанський язык**;
7. **Ґрецькы языки**: новоґрецький і староґрецький;
8. **Іранськы языки**: фарсі (новоперський), пушту (афґанський), таджіцький,

курдський, осетінський; мертвы: авестійський, староперсидський, согдійський, скіфський;

9. **Індоарійскы языки**: гінді, урду, бенґальський, маратхі, панджабі, непальський, циганський (ромський); мертвы: ведійський, санскріт і веце староіндіцькых (пракріты);

10. **Арменський язык**.

З вымершых родин індоевропских языків найзнамішы суть дві: **анатольска** (хетський язык, мувійський язык) і **тохарьска**.

Такых ґруп языків світа, як індоевропска, приводить сучасна лінґвістика двадцять дві ґрупи, де суть уведжены подля родовой приналежности скоро вшыткы языки днешнього світа. Така класіфікація языків ся называть **ґенеалогічна** (родова, родинна).

Іншый способ класіфікації языків ся называть **тіпологічний** (або лінґвістичный) класіфікаціон, котра ся робить на основі близкості і розділів організації (споєваня) языковых інструментів. Тот розділ языкознанства ся называть **лінґвістичный тіполоґіон**. Найзнамішым (а може і найчастішым) прикладом такой класіфікації языків є їх **ділїня подля морфемной** (морфологічної) **тіполоґії** на языки **флектівны** (характерізуючі ся поужыванєм флексій – закінчїнь) і языки **аґлутінатівны** (про котры є характерне просте складованя/„зліплєваня“ єднотливых частей слова). Приклады флектівных языків – славянськы языки. Приклады аґлутінатівных языків: уґро-фіньскы (напр. мадярьський), японський, корейський, ґрузинський і дакотры іншы.

ЗАДАЧІ

1. **Якы языки з індоевропского общества ся учіте?**
2. **К якім языковій родині їх заділюєме?**
3. **Чім є характерістичный санскріт і латинський язык?**
4. **Знає дахто з вас по мадярьскы? Чім ся одлишує мадярчіна од словенчіны або русинчіны?**

Славянськы языки

Выділїня Славян із общеіндоевропской єдности ся реалізовало в глибокій давнині, приближно к зачатку III. тисячроча до нового віку. Довгы вікы потім Пра-славяне правдоподобно жыли ведно і дорозумівали ся єднотным языком. В першых інформаціях о Славянах (приближно к зачатку нового віку), ся споминають племено Венедів, нескорше (около VI. ст.) ся споминають дві переселяючі ся славянськы племена – Словене (або Склавене) і Анты. Порівнюючі тоты інформації, науковці думают, же Венеды – то западны Славяне, Склавены (Словене) – южны Славяне а Анты – восточны Славяне. То значіть, же з малою теріторією, котру міг обслуговати єден язык, ся Славяне десь в II. – III. ст. н. в. зачінають переселяти на запад і на юг (через Карпаты аж до Дунайской рівнини і на Балкан аж по Восточны Алпы). **Росселїня на такій обшырній теріторії ослабило споїня міджі нима і поступно привело к роспаду їх праязыка, што выкли-**

кало зміни в праславянських діалектах, котры ся зачали міняти на самостатны языки.

Сучасны славянські языки суть сі взаємно барз подобны як **словниковым зложінєм** (єднотливими словами), так і **граматічним будовом**. Тоту близкість добрі познать каждый Славян при стрічі з хочькотрым славянським языком. Позорованя тых нападных згод выкликує природный вопрос: як тота близкість славянських языків настала? Одповідь є проста. Порівняня славянських языків во вшиткых языковых ровинах свідчить о тім, же славянські языки витваряють єдну родину. Очівісны згоды можеме відіти міжжі славянськими языками як в **засобі слов** (главно в основнім словниковім фондї), так і в **склонёваню** (деклінації) **мен**, в **часованю** (коньюгації) **часослов**, в **словотворіню** і т. п. Іщі інтересніший є факт, же згод міжжі славянськими языками прибивать тым же, чім далше заходиме до минулости. Многы явы, котрыма ся днешні славянські языки одлишуют, были в минулости еднакы (напр. в дакотрых славянських языках ся іщі творить 1. особа минулого часу на **-х**, в многих уж нїт, хочь даколи і ту была згода).

З позорованя, же славянські языки суть згодні з многих боків у найменше змінных языковых верствах, а тыж факт, же тых згод до минулости прибивать, бесспорно выходить, же славянські языки витваряють языкову родину зато, же ся розвили з єдного праязыка, котрый традично ся зве **праславянським**. Лінгвісты предпкладають, же праславянський язык ся довгий час розвивав як **єднотный діалект індоевропейского праязыка**, а то в часї, кідь Праславяне жыли в сполочній домовинї. Кідь ся але з нёй розышли на розлічны стороны, зачав ся наш праязык – праславянський язык, роспадати на єднотливы діалекты. Тоты діалекты ся одлишовали главно своїм звуковим зложінєм, звуковов будовом. В історічнім розвитку ся потім дакотры з тых діалектів стали основов літературных языків. напр. орловський діалект є основов руського літературного языка, середньословенський – основов літературной словенчини, **діалект сел міжжі ріками Цірохов і Удавов є основов нашого русиньского літературного языка**, кодифікованого в януарї 1995 року.

Славянські языки ся традично ділять на три ґрупы:

1. **Западославянськы:** польський, чеський, словенський, кашубський, нижньолужицький, вышньолужицький.
2. **Южнославянськы:** булгарський, сербський, хорватський, македонський, словінський; мертвый – старославянський.
3. **Восточнославянськы:** руський, український, білоруський, русиньський (або карпаторуський).

Таке членіня ся робить на основі еднакых і одлишных знаків єднотливых славянських языків. Про восточнославянські языки є напр. характерістичне:

а) такзване **повноголося** тіпу **-оро-, -оло-, -ере-, -еле-**: *борода, ворона, корова, голод, молот(-ок), колоти, берег, дерево, челенки* і т. д. (в порівн. зо западослав. *-га-, -ла-, -ге-, -ле-*: *brada, breh...*);

б) упрощіня ґруп согласных **-тл-, -дл-**: *сало, шыло, крыло, рыло, плело, мело* і т. д. (з їх захованєм в западослав.: *sadlo, křídlo, plietlo...*);

в) вставне (епентетичне) **-л-/л'-** з праслав. **-j-** по лабіалных (ворговых) согласных (значить з **bj, ru, vj, mj – бл', пл', вл', мл'**): *гребля, земля, травля, куплю, роблю, люблю* (в западосл. – без того яву);

г) праслав. споїня **-tj-** в восточнослав. языках перешло звичайно на „ч“: *тісяч, стріча, хочу, плече, горячий, вісячий, лежачий, плачу, лечу, кручу, заплаченный, кручина, верчина* і т. д. (в западосл. – іншы выслідкы).

Таких сполочных явів про єднотливы ґрупы славянських языків бы ся дало увести іщі много. Подобным способом ся потім з тых ґруп виділюють єднотливы языки.

Самостатность єднотливых славянських языків ся дасть знову характеризувати на основі істых про них шпеціфічных звуковых, формотворчих, словотворчих, синтаксичных і лексикальных явів.

ЗАДАЧІ

1. **Укажете на даякы розділы в звуковім зложіню міжжі словенським і русиньським языком.**
2. **Уведьте пять прикладів слов з тзв. повноголосём (-оро-, -оло-, -ере-, -еле-) і дайте їх варіанты в словенським языку. Попиште розділы.**
3. **Якы славянські языки ся учіте? К якій ґрупі належать?**

Зрод і розвой русиньского языка

Русиньський язык (і вшиткы русиньскы діалекты) **належить к выходославянським языкам, што потверджують многы сполочны основны фонетичны, морфологічны і лексикальны знакы** (часточно спомянуты при описі славянських языків).

Проблем періодізації історії русиньского языка є дость тяжкий, але можеме твердити, же од кінця общославянської епохи (т. зн. не пізніше як од VI. ст. н. в. по IX. ст.), на великій теріторії ся росселяли великы выходославянські племена, котры бісидовали близкими (хочь і не цалком еднакими) діалектами. Назвы тых племен і міста їх росселіня к IX. ст. ся могли увстановити подля „Повісті временных літ“. Приблизно там, де теперь жыють Русины, жыли в тім часі Білы Хорваты (котрых многы науковці поважують за наших прапредків). **Великим стимулом про розвой їх языка было бесспорно приятя хрістіанства і росшыріня писменности на тій теріторії.**

Кідь брати до увагы лем **писменный язык**, то ёго історія може быти розділена на дві великы етапы:

а) **од XI. ст. по XVIII. ст. – епоха панованя в писменности** (як вышшой нормы) **русифікованого церьковно-славянського языка** (або староруського языка), **збудованого на основі старославянського языка;**

б) **од XVIII. ст. по сучасность – спробы витваряння нормы і розвиваня устной подобы русиньского (або карпаторуського) языка.**

Кідь выходити з живого **устной подобы языка**, так бы ся дали виділити **два великы періоды** розвитку:

чes.	словен.	пол.	в.луж.	н.луж.	полаб.	рус.	укр.	біло- рус.	русин.	булг.	макед.	серб.	словін.
dítě	diet'a	dziecie	dzěco	žěse	deta	дитя	дитя	даіця	дітя	дете	дете	дијете	dete
člověk	človek	człowiek	čłowjek	śłowjek	ciāvak	человек	чоловік	чалавек	чоловік	човек	човек	човјек	človek
matka	matka	matka	mac	mas	motai	мать	мати	маці	мати	майка	майка	мајка	mati
čelo	čelo	czoło	čoło	coło	celü	чело	чоло	чало	чело і чало	чело	чело	чело	čelo
loket	laket'	łokieć	lochć	łokś	lüt'et	локоть	лікоть	локаць	локоть	лакът	лакот	лакат	laket
tělo	telo	ciało	cěło	sěło	-	тело	тіло	цела	тіло	тяло	тело	тијело	telo
kráva	krava	krowa	kruwa	krowa	korvo	корова	корова	карова	корова	крава	крава	крава	krava
orel	orol	orzeł	worjof	jerjeł	vüräl	орёл	орел	арол	орел	орел	орел	орао	orel
vlk	vlk	wilk	wjelk	wjelk	vāuk	волк	вовк	воўк	вовк	вълк	волк	вук	volk
břıza	breza	brzoza	brěza	brjaza	breza	берёза	берёза	бярэза	береза	бреза	бреза	бреза	breza
květ	kvet	kwiat	kwět	kwět	k'ot	цвет	цвіт	цвет	квіт	цвят	цвет	цвет	cvet
břeh	breh	brzeg	brjóh	brjog	brig	берег	берег	бераг	берег	бряг	брег	брег	breg

чes.	словен.	пол.	в.луж.	н.луж.	полаб.	рус.	укр.	біло- рус.	русин.	булг.	макед.	серб.	словін.
vítr	vietor	wiatr	wětr	wětš	v'oter	ветер	вітер	вецер	вітор	вятьр	ветар	вјетар	veter
dům	dom	dom	dom	dom	düm	дом	дім	дом	дім	дом	дом	дом	dom
med	med	miod	měd	mjod	med	мёд	мед	мёд	мед	мед	мед	мед	med
jísti	jest'	jeść	ješć	ješć	jest	есть	їсти	есц	їсти	ям	јаде	јести	jesti
žít	žit'	żyć	žíc	žýs	-	жить	жити	жыць	жыти	живея	живее	живјети	živeti
dáti	dat'	dać	dać	daś	dot	дать	дати	даць	дати	дам	дам	дати	dati
běžet	bežať	biec	běžeć	běžaś	bezat	бежать	бігти	бегця	біжти	бягам	бега	бежати	bežati
bílý	biely	biały	běly	běly	b'olě	белый	білий	белы	білий	бял	бел	бео	bel
dlouhý	dlhý	długi	dolhi	dłujki	dāud'ě	долгий	довгий	доўгі	довгий	дълъг	долг	дуг	dolg
starý	starý	stary	stary	stary	storě	старый	старий	стары	старый	стар	стар	стар	star
zlý	zlý	zły	zly	zły	-	злой	злий	злы	злый	зъл	зол	зао	zel
pět	pět'	pięć	pječ	pěś	pať	пять	п'ять	пяць	пять	пет	пет	пет	pet
devět	devět'	dziewięć	džewječ	žewjeś	divať	девять	девять	дзеяць	девять	девет	девет	девет	devet

а) період общовыходославянського языка (од найстарших часів по XIV. ст. включно);

б) період розвитку єднотливых выходославянських языків: великоруського (російського), **білоруського, малоруського** (теперь – українського) і **карпаторуського** (теперь – русинського) од XIV. ст. по сучасність. Од того часу можемо говорити о **русиньскім языковім вопросі**, котрый можемо розділити на **4 етапи**: **1)** XVII. стороча і зачаток XVIII. ст.; **2)** кінець XVIII. ст. – 1848 рік; **3)** роки 1848 – 1919; **4)** роки 1919 – 1944, з котрых каждая є інша тым, котрый язык (ці языки) в ній переважали (подробно поз. Magocsi, P. R., ed.: Русинський язык, Ополе 2004, с. 87 – 114).

З найстарших часів русинського языка писменних памяток не є. **Першы русиньскы памятки, котры были дость росшырены, походять із XVII. стороча** (*Катехізіс і Букварь*), замірно написаны простым языком (діалектом), жебы їм люде розуміли. В тім часі (XVII. – XVIII. ст.) був у нас літературным языком **церковнославянський** язык, котрый нігда не мав єднотну норму, бо був доповнєваний лексіков того языкового простору, в котрім був хоснований. Русинський варіант того языка называли і як **славено-руський** язык, в котрім были выданы школьскы учебники (А. Коцак, І. Кутка). Хоць славено-руський був дость далекий од містного говорювого языка, мав служыти під впливом ідеї панславізму як єднотный літературный язык Славян. (М. Лучкай, *Грамматика славено-руська*).

Зміна одношіня русинських културных діятелів к своему языку настала в часі народного оброджіння (главно в 1848 р.). Найзнамішым з них був Александер Духнович, котрый ся став народным будителём карпатських Русинів. Выдав букварь написанный чісто по русиньскы, написав много поетічных творів (*Подкарпатскій Русины, Вручаніє*), писав тыж прозу і драматічны творы по русиньскы. Надале ся але притримовав двойязычного прінціпу – вживав говорювый русинський народный язык і книжный славено-руський язык. Пізніше перешов на позиції вживаня руського языка, в котрім тыж написав много творів.

Проруська або русофільска орьєнтація ся іщі веце проявила в творах як Духновичовых сучасників, так і єго наслідників (І. Раковский, А. Добрянський, К. Сабов, Є. Сабов, А. Митрак і ін.). Руський язык був вживаний в русинських школах, новинках, в цілім културнім животі скоро аж до кінця XIX. ст. Не був то чістый руський язык, був змішаний з русинськыма словами і граматічныма формами. Русиньску орьєнтацію кінця XIX. і зачатку XX. ст. представляли В. Чопей. А. Волошин, М. Вральєв і ін., котры школьскы учебники писали по русиньскы, або з іншых языків їх до русинського перекладали.

Далша етапа розвитку русинського языка ся зачала в 20-х роках XX. ст., кідь векшина Русинів припала Чеськословеньску. Русинський язык („містный язык“) був на Підкарпатю єдным із „штатных“ языків. Была велика можливість ужывати го в цілій културній і школьській сфері. Русинська орьєнтація мала много прихылників (А. Волошин, Г. Стрипський і ін.).

Але іншы інтелектуалы (главно новы емігранты з выходной Галичі) зачали преферовати на функцію літературного языка український язык (В. Бірчак, І. Панькевіч, А. Маркуш, Я. Невырлі, Ф. Агій) – зъявлять ся на світ далша **языкова орьєнтація – українська**. Тота орьєнтація ся на Словеньску в тім часі іщі не проявляла.

Третя група той етапы была представлена русофілами, котры продовжовали традицію А. Духновича в **руській орьєнтації** (Є. Сабов і ін.), ужываючі руський язык змішаний з русинськыма словами (М. Василенко, І. Добош, П. Федор, М. Микита, В. Поповіч). І так – школьска сістема на Підкарпатській Руси вживала єден з трьох языків – русинський, руський, український, в залежности од орьєнтації учителя.

На Словеньску до войны українська орьєнтація не екзистовала. Хоць ся твердило, же ся підпорує містный язык, був то скорше руський язык перемішаний, ці веце або менше доповнений русинськыма словами. Называли тот язык і терміном „**язычіє**“. В ній были выданы учебники І. Кізака, А. Седлака і ін.

Далша етапа русинського языкового вопросу ся розвивать в часі забратя Підкарпатської Руси Мадярськом (1939 – 1944). Влада підпорила наворот к русинській орьєнтації. Вышло в тім часі много русинських ґраматік (найзнаміша І. Гарайды), много русинських чітанок, много іншых языковых публікацій (А. Годинка і ін.), але к дефінітивному вирішіню языкового вопроса не дошло.

По войні і насліднім анектованю Підкарпатської Руси Советським союзом, як там, так і у нас языковый вопрос був „вирішений“ так, же Русины были выголошени за Українців а їх язык був означованный лем за діалект українського языка, котрый був выголошений за язык материнський а адміністративным способом заведений до школьської сістемы і цілої културної сфери. Выслідок того акту – процес добровольной асіміляції Русинів (їх добровольна словакізація).

Наворот русинського языкового вопросу настало по револючных змінах 1989 р. Найвекший успіх був досягнутый в тім, же русинський язык був кодифікованный в януарі 1995 року і став ся офіціално літературным языком Русинів на Словеньску. До школ ся вернув у 1997 році.

Уведьме сі як приклад дакотры **фонетічны языковы знакы**, котры одлишуют русинський язык од остатніх выходославянських языків:

- а) Захования староруського **Ы** (*бык, звык, хыжа, роки* і т. д.);
- б) на місті старых ерів (**Ъ, Ъ**) в споїнях **-трът-, -тлът-, трът-, -тлът-** може стояти **Ы** і перед і по плавнім согласнім (*блыха, гырміти, дрыва, кыршити*);
- в) в переважнім множестві захования на кінці слова мягкого **р'** (*дротарь, колесарь, коминарь* і т. д.);
- г) все мягкы согласны **Ч', ДЖ', Щ'** (*чісто, чітати, меджа, пицати*);
- д) жуїня выслownости **О, Е** перед гласными високого піднятя **І, У** і в трьох далшых позиціях (*кбні, вѣжу, на бѣрѣзі, мѣлю* і т. д.);
- е) согласный **Л** немнякый звучить як середній (або як тзв. „европске“ **Л**, і многы далшы явы).

Морфологічных діштінктивных знаків є веце як 15, а так само є їх дость і в ровині **сінтаксічній**.

ЗАДАЧІ:

1. На якім діалекті бісидуєте дома?

2. Укажете на даякы розділы міджі вашим діалектом і літературнов нормов.

3. Знате читати церковнослов'янськы тексты? Якы розділы суть зъявны міджі церковнослов'янськов (староруськов) і нашов азбуков?

Членіня русиньского народного языка

Домовинов Русинів суть Карпаты, їх долины, южны і северны схылы. Подля днешніх міджінародных границь, Русины жыють на території Польска, Словеньска, України і Румуньска. Окрем карпатської отчизны, Русины жыють як емігранты в Войводині (Сербія) і Сриму (Хорватсько), Споєных штатах америцькых, в Канаді і в інших частях світа.

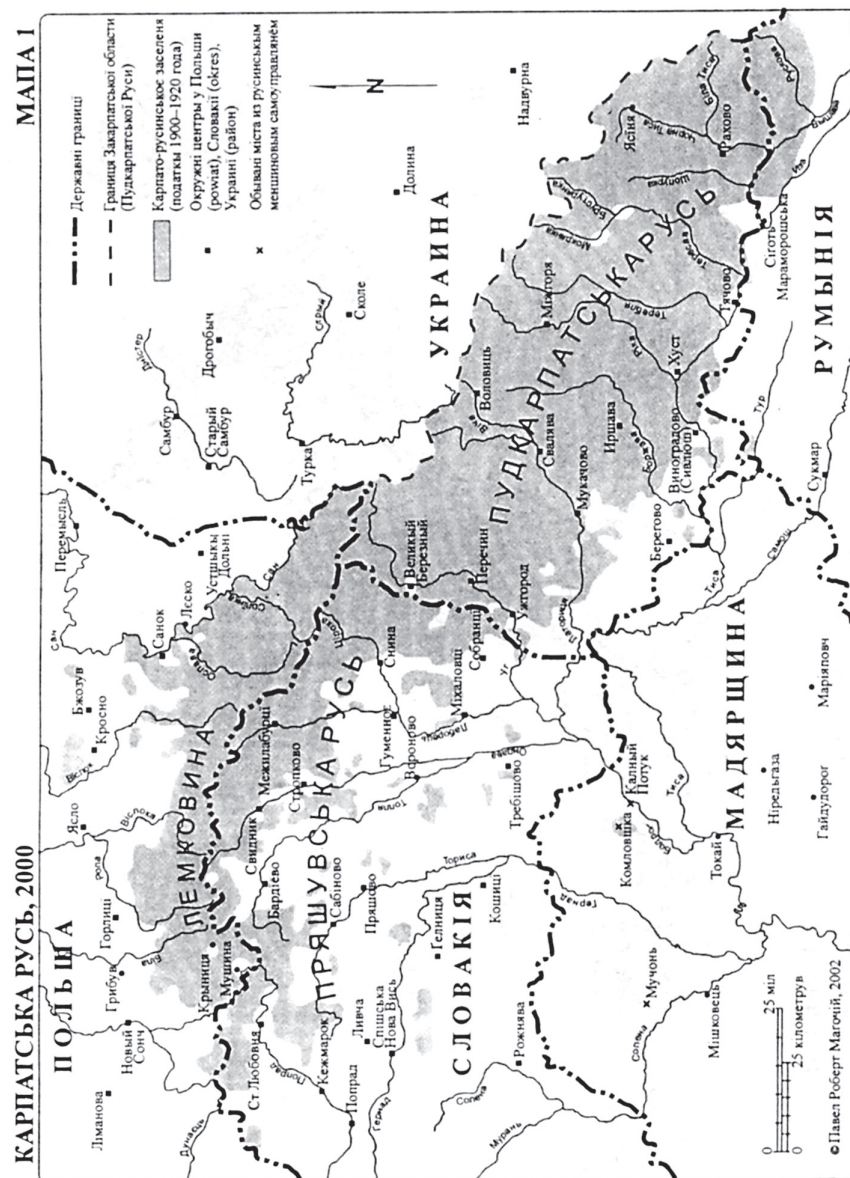
Літературный русинський язык не мають Русины єднотный. Од 1992 року ся поступно кодифіковали окремы варіанты русиньского языка в Польщі (як лемківський язык), на Словеньску і в Закарпатській области України (то значить на бывшій Підкарпатській Руси). Русины у Войводині мають свій варіант русиньского языка, кодифікований од 1923 року.

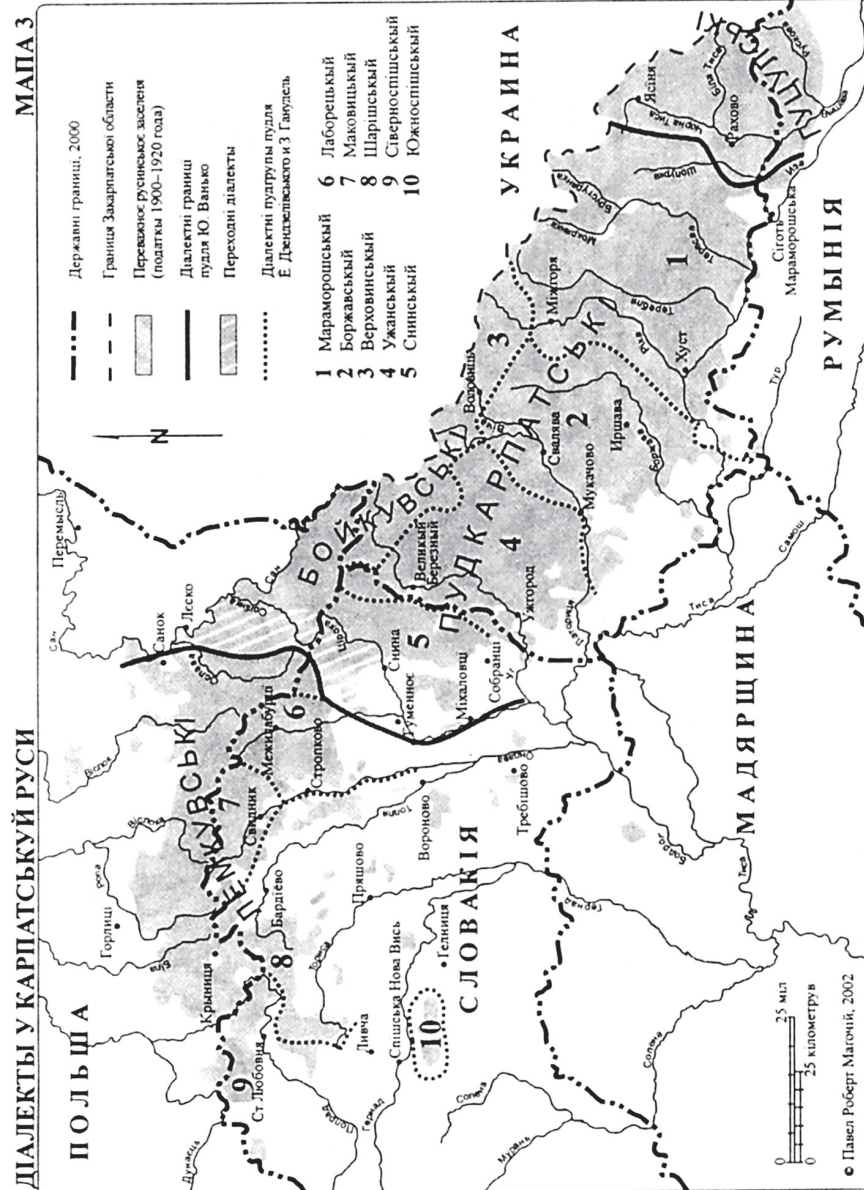
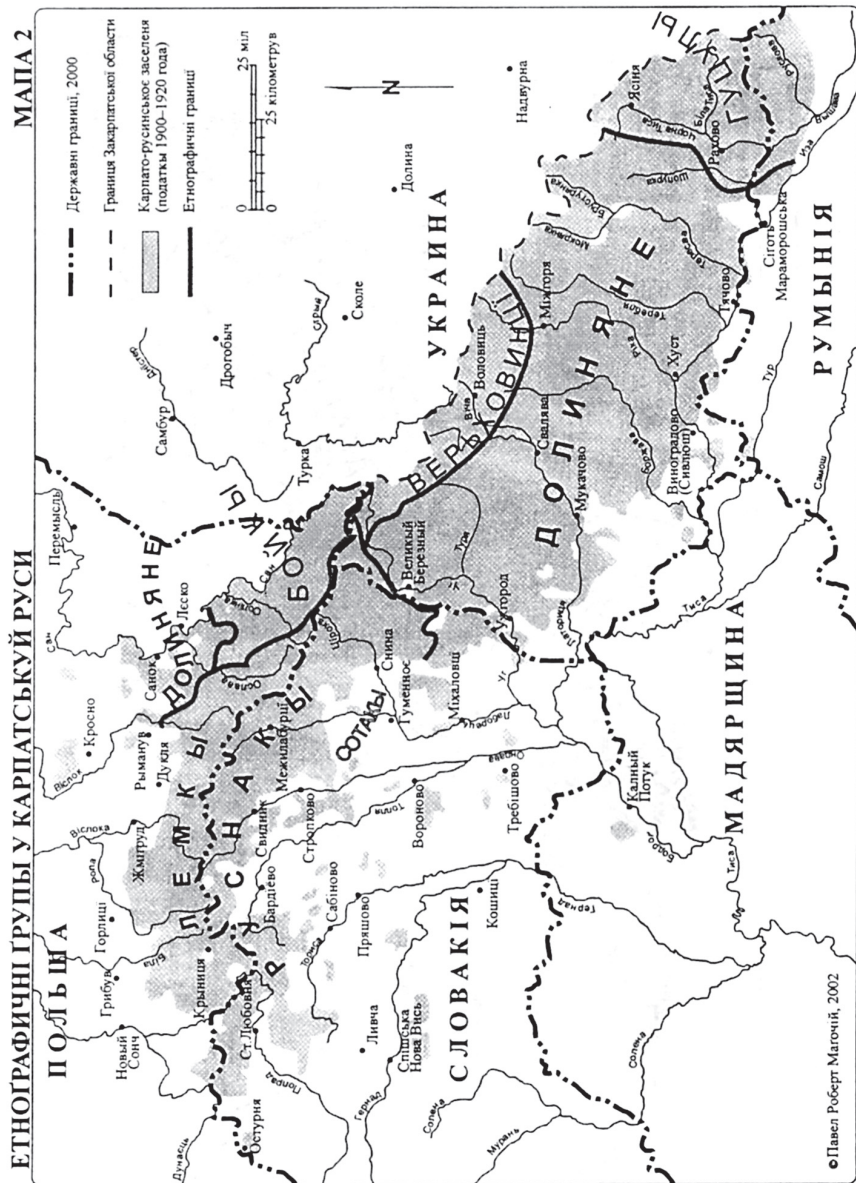
Народный язык обсягує в собі як літературный язык (кодифікованы нормы), так ай діалекты, котры суть основым жрідлом доповнєваня літературного языка. **Найдоконалішов формов народного языка є літературный язык.** Ёго основу творять говоры із границі міджі западоземплінськыма і выходоземплінськыма діалектами по лінії сел: Осадне, Гостовіці, Паризівці, Чукалівці, Пчоліне, Пыхні, Нехваль Полянка, Зубне, Нижня і Вышня Яблінка, Светліці, Збієне і дакотры далшы.

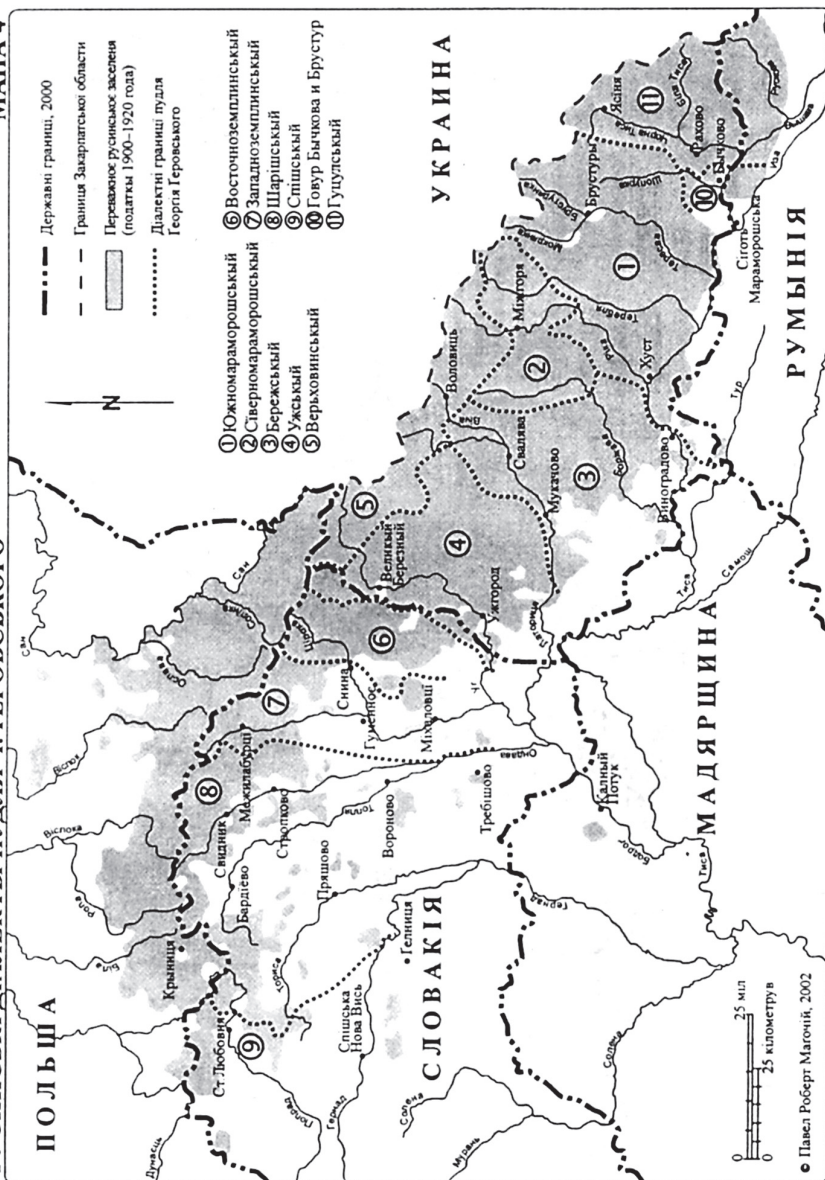
Літературный русинський язык є в сучасности офіціалным комунікативным средством людей русиньской народности. Ним ся пишуть і видають книжки, новинкы, часопис, в нїм ся высылають русиньскы народностны релациї в радію і в телевизії, грають в тім языку в професіоналнім Театрі А. Духновича, учить ся в дакотрых школах, поужывать ся і в конфесній сфері в дакотрых парохіях.

Русинський літературный язык на Словеньску, як каждый літературный язык, має дві подобы: **писомну і устну**. Нормы писомной подобы языка суть обсягнуты в описі **графікы** (писма) і **орфографії** (правилах правопису). Нормы устной подобы языка суть обсягнуты в **орфоєпічных нормах** (правилах висловности). Дотримованя правил правопису і висловности є про ужывателів языка в офіціалнім ужываню повинне.

Територія русиньского народного языка ся росчленює на многы діалекты. Найприятелнішый варіант (подля послідніх выскумів) предпокладать росчленіня русиньскых діалектів на дві ґрупы – **западну і выходну**, котры розділены приблизно ріками Ослава і Лаборець. **Западна ґрупа** ся складать з **Лемків** на северных схылах Карпат (теперішнє юговыходне Польско) і **Русинів** (Руснаків) на южных схылах Карпат (Словеньско). **Выходна ґрупа** ся складать з **Долинян** і **Верховинців**. Векшину творять Долиняне, котры суть росселены од ріки Шопуркы на Підкарпатю аж по Вігорлатський хырбет на Словеньску з пересягом по ріку Лаборець.

Знамішє сущє старшє членїня русинських діалектїв. Выходячі з них, укажеме сі двояке членїня русинських діалектїв на Словєнську:

I. (поз. мапу 3)

- Снинський
- Лаборецький
- Маковіцький
- Шаріський
- Северноспіський
- Южноспіський

II. (поз. мапу 4)

- Выходземплінський
- Западземплінський
- Шаріський
- Спіський

Каждый з діалектїв має свої фонетичні, морфологічні, лексикальні і акцентологічні особистости. Діалекти сущє обмеженє на істє области і не мають цілонародну платнєсть. Дакотры елементи людє бісїдуючі іншымє діалектами не мусять цалком порозумїти. Зато з ужывателями іншых діалектїв, при офіціалньх языковых проявах, в школьській практиці хоснуєме літературний русинський язык. Тот має цілонародну платнєсть.

При каждоденній неофіціалній комунікації не все дотримуєме літературні норми, бо часто ужыеме діалектні форми або елементи іншого языка (словєнського, англїцького, українського, чеського, руського і т. д.). Главнє в теперішнім часї, кідь сущє масово росшыренє розлічньх форми комунікативньх средств, поступно ся витварять окрема форма народного языка, котру поужываєме найчастїше, тзв. **штандартна форма** (штандарт). При нїй часто чути і жаргонньх выразы, главнє з области професїонального жаргона. Кідь сущє частїше всуванє до штандартной форми языка діалектньх елементи, витварять ся нижша форма каждоденного языка – **субштандартна форма** (субштандарт).

Літературна форма языка бы мала быти найдоконалїша. Подля істых знаків, поужытых средств і способів розміщїня языковых елементів ся літературна форма языка ділить на **языковы ці обектївньх штїлы**. Найвыразніше ся выділює научный штїл (одборный штїл), публіцистичный штїл, штїл умельцькой літературы і іншы.

К языковым штїлам ся часто причленює і говоровой (бісїдний) штїл (говорова/бісїдна подоба языка). Языковы средства того штїлу мають много сполочного із штандартнов формов языка.

Таже членїня русинського народного языка на єднотливє форми бы ся дало графічно зобразити так:

ЗАДАЧІ

1. Територія русинського народного языка є росчленєна на многє діалекты. Задїльте ваш діалект подля мапкы 3 і 4.

2. Напиште куртый текст (ходем 7 речїнь) у вашім діалектї, потім го переписште до літературной норми.

ЗГОРНУТА ЗНАНЬ 3 1. – 4. КЛАСЫ

ФОНЕТИКА

Звукова система русинського мови:

1. **гласні звуки:** а, о, у, е, і, и, ы;
2. **согласні звуки:** б, в, г, ґ, д, д', ж, з, з', й', к, л, л', м, н, н', п, р, р', с, с', т, т', ф, х, ц, ц', ч', ш, дз, дз', дж'.

Схема класифікації гласних звуків:

Ступінь підняття	Ряд		
	передній	середній	задній
високий	і	и	у
середній	е	ы	о
низкий		а	
	нелабіалізовані		лабіалізовані

Класифікація согласних подля способу творіння (як ся творять):

1. **Замкнуты/выбуховы** (оклузиви/експлозиви): б, п, ґ, к, д, т, д', т';
2. **Щербинны/терты** (фрікативи): в, ф, г, х, з, с, з', ж, ш, й';
3. **Полозаперты** (семіоклузиви, афрікати): дз, ц, дз', ц', дж', ч';
4. **Замкнуто-проходны:** а) **носовы:** м, н, н'; б) **боковы:** л, л';
5. **Трясучі** (вібранты): р, р'.

Класифікація согласных подля міста творіння (де ся творять):

1. **Ворговы** (лабіали):
 - а) **обоворговы** (білабіали): б, п, м;
 - б) **воргово-зубны** (лабіодентали): в, ф;
2. **Піднебны або язычны:**
 - а) **переднєпіднебны** (палаталны) або **переднєязычны** ці **зубны** (денталны): д, д', т, т', з, з', с, с', дз, дз', ц, ц', н, н', л, л', р, р', ж, ш, дж', ч';
 - б) **середнєязычны:** й';
 - в) **заднєязычны/заднєпіднебны** (велярны): ґ, к, г, х.

Класифікація согласных подля звонкости і глухости:

- а) **парны** **звонкы:** б, д, д', ґ, в, з, з', ж, г, дз, дз', дж'
 глухы: п, т, т', к, ф, с, с', ш, х, ц, ц', ч'
- б) **непарны:** м, н, н', л, л', р, р', й' – **звучны** (сонорны)

Класифікація согласных подля твердости і мягкости:

- а) **парны** **тверды:** т, д, н, л, с, з, р, ц, дз
 мягкы: т', д', н', л', с', з', р', ц', дз'

- б) **непарны тверды:** п, б, в, ф, м, к, ґ, г, х, ш, ж;
в) **непарны все мягкы:** ч', дж', й'.

Основны принципны высловности (орфоєпія)

При высловности **согласных** треба дотримувати:

- а) **оглушіння звонких согласных на кінці слова:** *зуб(п), холод(т), мозо(к), віз(с), монтаж(ш), додж(ч), челядь(т')* і т. д.;
- б) **асиміляцію по глухости:** *легкий (лехкий), узко (уско), грудка (грутка)* і т. д.;
- в) **асиміляцію по звонкости:** *просьба (проз'ба), хотьде (ходз'де), як бы (яг' бы)* і т. д.;
- г) **змнягчованя парных твердых согласных:** *коваль, рыбарь, тополя, осінь, зятя, ділять (д'іл'ат'), ряндя (р'ан'д'а), сядь (с'ат'), лязь (л'ас')* і т. д..

При высловности **гласных** треба памятати, же:

- а) гласный „і“ не змнягчує согласны, кідь є з алтернації з **о**, **е**, і в перевзятых словах: *ніс (носа), рік (рока), сіль (соли), дім (дому), критіка, політіка, візія, анти-, дівізія* і т. д.
- б) звуки **о**, **е** (перед **і**, **у**; перед **мягкыма** согласныма; перед білабіалным **у**; перед зуженыма **ѡ**, **ѣ**) высловлюєме як узкы (заперты) **ѡ**, **ѣ**: *ко́лос – ко́лѡся, ко́ні, мо́локо – в мо́лѡці, ско́ра – ско́ру, кро́у, бе́реза – на бе́резі, че́тверь, те́рен – те́рня, те́перь* і т. д.
- в) **притиск** (акцент) є **вольный** і **погыбливый**, зато може мати і **змыслорозлишуючу**, і **форморозлишуючу** функцію (*за́мок – замо́к, же́ну – же́ну́, ма́ла – ма́ла́* і т. д.).

ГРАФІКА І ОРФОГРАФІЯ

Русинське письмо є звукове. В нїм ся фонемы (реалізуочі ся в звуках речі) **в писмовім прояві означують буквами**. Основне ґрафічне средство нашого мови суть буквы. Їх сукупность, розположена в становленім порядку, зве ся **азбуков** або **алфавітом**. На означіня 39 фонем русинська азбука має 35 букв.

Особитости русиньской азбуки:

- а) парны тверды і мягкы фонемы ся означают тов самов буквов;
- б) на означіня мягкости согласных і йотації ся выужывають йотованы буквы (**я, ю, є, ѣ, ї**);
- в) буква **щ** означать споїня звуків (**сч**) а фонемы **дз, дж** ся означают на писмі споїнем двох букв.

Русинський правопис є заложенный на фонемно-морфематичнім принципі, т. зн., же тота сама морфема ся записує тьма самыма буквами, ний бы в дакотрых позиціях звучали кус інакше (*дуб/не дуп – бо дуба; бабка/не бапка – бо баба; в соломі/не в солѡмі – бо солома* і т. п.).

Звукове письмо не може виразити прозодичні особистості речі. Лем другорядно ся напр. знижіння голосу (каденція) дасть виразити точков, підняття голосу (антикаденція) запятов, даколи тыж вопросником. Про графічний запис говореної речі суть пуктуачны знакы важны з боку ёго членіння, ґраматічної і модалной будовы речінь.

МОРФОЛОГІЯ

Части речі:

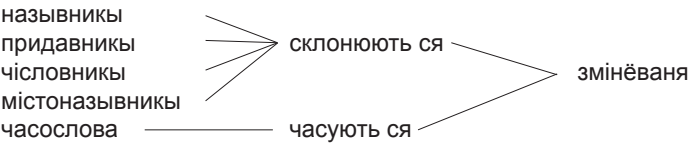
I. Повнозначны слова:

- 1. **назывники** – субстантывы (особы, звірята, предмети, абстрактны понятя);
- 2. **придавнікы** – адъєктывы (ознака-властность, приналежность);
- 3. **числовники** – нумералії (числовы/чиселны одношіня);
- 4. **містоназывники** – прономіна (одказованя, указованя, заступліня);
- 5. **часослова** – вербум (діяня як процес/чінность або став);
- 6. **присловники** – адвербії (обставины або признакы діяня і ознакы).

II. Помічны слова:

- 7. **приназывники** – препозиції (обставины і одношіня несамостватно);
- 8. **злучники** – конъюнкції (одношіня прирядности і підрядности);
- 9. **часткы** – партікулы (одношіня к выповіджіню або к ёго части);
- 10. **чутєслова** – інтеръєскції (воля, почутя і воспріятя, главно звуків).

Змінны:

Незмінны:

- присловники
- приназывники
- злучники
- часткы
- чутєслова

Назывники

ґраматічны категорії назывників:

1. категорія роду:

- **мужський** (сын, кінь, нохоть, ґазда),
- **женьський** (жена, буря, тварь, морков),
- **середній** (болото, море, мача, зіля);

2. категорія числа:

- **єднотне число** (стіл, дівка, окно),
- **множне число** (стола, дівкы, окна);

3. категорія паду:

- номінатив** – хто? што?
- ґенітив** – кого? чого?
- датив** – кому? чому?
- акузатив** – кого? што?
- локал** – (о) кім? (о) чім?
- інштрументал** – (з) кым? (з) чім?
- вокатив** – клична форма, ословліня

Склонёваня назывників:

Єднотне число						
Пады	Тверда	Мнягка	Тверда	Мнягка	Тверда	Мнягка
	жена школа	дыня земля	староста	судця	сирота	партія
Н.	-а	-я	-а	-я	-а	-я
Ґ.	-ы	-ї	-ы	-ї	-ы	-ї
Д.	-ї	-ї	-ови	-єви	-ї	-ї
А.	-у	-ю	-у	-ю	-у	-ю
Л.	-ї	-и	-ови	-єви	-ї	-ї
І.	-ов	-єв	-ов/-ом	-єм	-ов	-єв
В.	-о	-є	-о	-є	-о	-є

Множне число						
Пады	Тверда	Мнягка	Тверда	Мнягка	Тверда	Мнягка
	жены школы	дынї землі	старостове старосты	судцёве судці	сироты	партії
Н.	-ы	-ї	-ове/-ы	-ёве/-ї	-ы	-ї
Ґ.	Ø	Ø	-ів/Ø	-їв	Ø	Ø
Д.	-ам	-ям	-ам/-ім	-ям/-їм	-ам	-ям
А.	-ы	-ї	-ів	-їв	-ы	-ї
Л.	-ах	-ях	-ах/-ох	-ях	-ах	-ях
І.	-ами	-ями	-ами	-ями	-ами	-ями
В.	-ы	-ї	-ове/-ы	-ёве/-ї	-ы	-ї

Таблічка падовых закінчінь назывників 2-го склонёваня:

Єднотне чісло						
Пады	Тверда	Мнягка	Тверда		Мнягка	
	сын стіл	учітель пень	дїдо домиско	село	поле листя	условіє
Н.	Ø	Ø	-о	-о	-е, -я	-є
Г.	-а	-я	-а	-а	-я	-я
Д.	-ови, -у	-ёви, -ю	-ови, -у	-у	-ю	-ю
А.	-а, Ø	-я, Ø	-а, -о	-о	-е, -я	-є
Л.	-ови, ї	-ёви, -ю	-ови	-ї	-ю/-ї	-ю/-ї
І.	-ом	-ём	-ом	-ом	-ём	-ём
В.	-у, (-е)	-ю, (-ю)	-у (-о)	(-о)	(-е), (-я)	(-є)

Множне чісло						
Пады	Тверда	Мнягка	Тверда		Мнягка	
	сынове столы	учітелі пні	дїдове домиска	села	поля	условія
Н.	-ове, -ы	-ї	-ове, -а	-а	-я	-я
Г.	-ів	-їв	-ів, Ø	Ø	Ø/-ей	-ій
Д.	-ам/-ім	-ям/-ім	-ам	-ам	-ям	-ям
А.	-ів, -ы	-їв, -ї	-ів, -а	-а	-я	-я
Л.	-ах/-ох	-ях/-ёх	-ах/-ох	-ах	-ях	-ях
І.	-ами	-ями	-ами	-ами	-ями	-ями
В.	-ове, (-ы)	-ї, (-ї)	-ове, (-а)	(-а)	(-я)	(-я)

Таблічка падовых закінчінь назывників 3-го склонёваня:

Пады	Єднотне чісло					Множне чісло				
	тїнь	ніч	морков	мыш	мати	тїни	ночі	моркви	мышы	матери
Н.	Ø	Ø	Ø	Ø	-и	-и	-і	-и	-ы	-и
Г.	-и	-і	-и	-ы	-ер, -и	-ей	-ей	-ей	-ей	-ей
Д.	-и	-і	-и	-і	-ер, -и	-ям	-ам	-ам	-ам	-ям
А.	Ø	Ø	Ø	Ø	-їрь	-и	-і	-и	-ы	-и
Л.	-и	-і	-и	-і	-ер, -и	-ях	-ях	-ах	-ах	-ях
І.	-ёв	-ов	-ов/-овлёв	-ов	-їр, -ёв	-ями	-ами	-ами	-ами	-ями
В.	Ø	Ø	Ø	Ø	-и	(-и)	(-і)	(-и)	(-ы)	(-и)

Таблічка падовых закінчінь назывників 4-го склонёваня:

Пады	Єднотне чісло			Множне чісло		
	ягня горня	гача стілча	тїмня вымня	ягнята горнята	гачата стілчата	тїмята вымята
Н.	-я	-а	-я	-ат, -а	ат, -а	-ат, -а
Г.	-ят, -и	-ат, -и	-ят, -и	-ат, -Ø	-ат, -Ø	-ат, -Ø
Д.	-ят, -и	-ат, -и	-ят, -и	-ят, -ам	-ат, -ам	-ят, -ам
А.	-я	-а	-я	-ят, -а	-ат, -а	-ят, -а
Л.	-ят, -и	-ат, -и	-ят, -и	-ят, -ах	-ат, -ах	-ят, -ах
І.	-ят, -ём	-ят, -ём	-ят, -ём	-ят, -ами	-ат, -ами	-ят, -ами
В.	-я	-а	(-я)	-ят, -а	-ат, -а	(-ят, -а)

Придавники

Ділять ся на:

- а) **якостны** (*теплый – теплішый – найтеплішый; тонкий, білый*),
- б) **односны** (*сливковый леквар, черешнёва кістка, гадвабне хустя*),
- в) **присвойны** (*няньків калап, мамина блузка, братів, сестрин*).

Придавники ся змінюють подля:

- а) **родів** (*білый, біла, біле/деревяный, -а, -е*),
- б) **чісел** (*мудрый – мудры, червена – червены*),
- в) **падів** (склонюють ся).

Їх род, чісло, пад суть цалком залежны од назывників.

Склонёваня придавників:

Придавники мають два тіпы склонёваня: твердый і мнягкый.

Пад	Єднотне чісло			Єднотне чісло		
	Муж. і серед. род	Женьскый род	Про вшыткы роды	Муж. і серед. род	Женьскый род	Про вшыткы роды
Н.	новый нове	нова	новы	синій сине	синя	сині
Г.	нового	новой	новых	синёго	синёй	синіх
Д.	новому	новій	новым	синёму	синій	синім
А.	як Н. або А.	нову	як Н. або А.	як Н. або А.	синю	як Н. або А.
Л.	новім	новій	новых	синім	синій	синіх
І.	новым	новов	новыма/ -ыми	синім	синёв	синіма/ -ими

Ступнёвання якостных придавників:

- а) **вышший ступень** (компаратів): **-ш-, -иш-**: *молодший, -а, -е, -ы; вірніший, -а, -е, -ы.*
- б) **наивышший ступень** (суперлатів): **най-**: *наимолодший, найвірніший, наилучший.*

Чісловники

- Класифікація подля значіня:
- 1. **кількостны** (*три, сім, десять студентів, сто років*);
 - 2. **громадны** (*двоє, троє, четверо, семеро*);
 - 3. **дробны** (*пять восьмин, сім сотин, една третина*);
 - 4. **невызначено-кількостны** (*много, мало, немного, кілько*);
 - 5. **порядковы** (*перший крок, третья класа, десятый день*).

- Діліня подля зложіня:
- а) **просты** (*1 – 10, 100, 1000*; – з єднов корінёвов морфемов);
 - б) **зложены** (*50 – 90, 200 – 900*; – з двох корінёвых морфем в єднім слові);
 - в) **складны** (*21, 98, 107, 933*; – з веце слов).

Склонёвання кількостных числовників:

Пад	Єднотне число			Мн. ч.			Про вшыткы роды			
	М.р.	С.р.	Ж.р.	Про в.р.	М.р.	Ж.р.				
Н.	єден єдно	єдна	єдны	два	дві	три	штирі	пять	пятьдесят	
Г.	єдного	єдној	єдных	двох		трёх	штырёх	пятьёх	пятьдесятёх	
Д.	єдному	єдній	єдным	двом		трём	штырём	пятьём	пятьдесятём	
А.	як Н. або Г.	єдну	як Н. або Г.	як Н. або Г.	дві	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	
Л.	єднім	єдній	єдных	двох		трёх	штырёх	пятьёх	пятьдесятёх	
І.	єдным	єднов	єдныма/ -ми	двома		трёма	штырёма/ -ьма	пятьёма/ -ьма	пятьдесятёма/ -ьма	

Склонёвання громадных числовників *обидва/обидві, двоє/двої, троє/трої, четверо*:

Н.	обидва, обидві	двоє, двої	троє, трої	четверо
Г.	обидвох	двоїх	троїх	четверых
Д.	обидвом	двоїм	троїм	четверым
А.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.
Л.	обидвох	двоїх	троїх	четверых
І.	обидвома	двоїма	троїма	четверыма

Склонёвання дробных числовників:

Н.	єдна третина	три четвертины	сім пятин	єдна ціла і пять сотин
Г.	єдной третины	трёх четвертин	семах пятин	єдной цілой і пятьёх сотин
Д.	єдній третинї	трём четвертинам	семом пятинам	єдній цілій і пятьём сотинам
А.	єдну третину	три четвертины	сім пятин	єдну цілу і пять сотин
Л.	єдній третинї	трёх четвертинах	семах пятинах	єдній цілій і пятьёх сотинах
І.	єднов третинов	трёма четвертинами	семома пятинами	єднов цілов і пятьёма сотинами

Містоназывники

- Класифікація:
- 1. **особны** (*я, ты, він, она/вна, оно/вно; мы, вы, они/вни*);
 - 2. **рефлексивны** (*себе, ся*);
 - 3. **указуючі** (*тот, та, то, тоты; тамтот, тамта, тамто, тамты, такый, сесь, тільки*);
 - 4. **присвойны** (*мій, твій, свій, наш, ваш, їх*);
 - 5. **вызначены** (*сам, самый, всякий, каждый, жадный, інакший, вшыток*);
 - 6. **вопросно-односны** (*хто, што, який, котрый, чій, кілько*);
 - 7. **одпоруочі/негуючі** (*нихто, ні, ниякий, нічій*);
 - 8. **невызначены** (*хтось, штось, дахто, дашто, хоцьхто, хоцьшто, хоцьякий, хоцькотрый*).

Склонёвання містоназывників:

Особны містоназывники

Пад	Перша особа		Друга особа		Третя особа – Єднотне число			Множ. ч.
	Єдн. ч.	Мн. ч.	Єдн. ч.	Мн. ч.	Муж. р.	Жень. р.	Серед. р.	
Н.	я	мы	ты	вы	він	вна/она	вно/оно	вни/они
Г.	мене ня	нас	тебе тя	вас	нёго ёго го	нёў ёў	нёго ёго го	їх/них
Д.	менї мі	нам	тобі ті	вам	нёму ёму му	ніў їў	нёму ёму му	їм/ним
А.	мене ня	нас	тебе тя	вас	нёго ёго го	ї/ёў ню	нёго ёго го	їх/них
Л.	менї мі	нас	тобі вас	нїм	ніў	нїм	них	
І.	мнов	нами	тобов	вами	ним	нёв	ним	нима

Указуючі, присвійні і визначені містоназівники

Пад	Єднотне число						Множне число		
Н.	тот	тото	тата	мій	моя	сам	саме	сама	тоты
Г.	тото	той	мого/моёго	моёй	самого	самой	тых	моїх	самых
Д.	тому	тій	мому/моёму	моїй	самому	самій	тым	моїм	самым
А.	як Н. або Г.	тоту	як Н. або Г.	мого	як Н. або Г.	саму	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.
Л.	тім	тій	моїм	моїй	самім	самій	тых	моїх	самых
І.	тым	тов	моїм	моёв	самым	самов	тыма/-ми	моїма/-ми	самыма/-ми

Вопросно-односні містоназівники

Пад	Єднотне число							
Н.	хто	што	який	яке	котрый	чій	яка	котра
Г.	кого	чого	якого	котрого	чіёго	якой	котрой	чіёй
Д.	кому	чому	якому	котрому	чіёму	якій	котрій	чіій
А.	кого	што	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	яку	котру	чію
Л.	кім	чім	якім	котрім	чіім	якій	котрій	чіій
І.	кым	чім	якым	котрым	чіім	яков	котров	чіёв

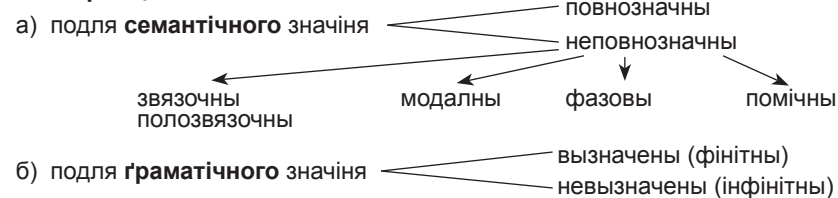
Пад	Множне число		
Н.	якы	котры	чії
Г.	якых	котрых	чіїх
Д.	якым	котрым	чіім
А.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.
Л.	якых	якых	чіїх
І.	якыма/-ми	корыма/-ми	чіїма/-ми

Негуючі (одпоруючі) і невизначені містоназівники

Пад								
Н.	нихто	ніч	хтось	штось	дакто	дашто	хоцьхто	хоцьшто
Г.	никого	нічого	когось	чогось	дакого	дачого	хоцького	хоцьчого
Д.	никому	нічому	комусь	чомусь	дакому	дачому	хоцькому	хоцьчому
А.	никого	ніч	когось	штось	дакого	дашто	хоцького	хоцьшто
Л.	никім	нічим	кімсь	чімсь	дакім	дачім	хоцькім	хоцьчім
І.	никым	нічим	кымсь	чімсь	дакым	дачім	хоцькым	хоцьчім

Часослова

Класифікація:

Часословні категорії:

- категорія особи**
 - перша, друга, третя особа єднотного числа
 - перша, друга, третя особа множного числа
- категорія способу:**
 - а) ознамовий спосіб (індікатів): *я писав, пишу, напишу, буду писати;*
 - б) умовний спосіб (кондіціонал): *я бы написала, написала бы ем/бы-м;*
 - в) розказовий спосіб (імператив): *читай, встань, риж, верни;*
- категорія часу:**
 - а) теперішній час: *веду, колю, співам, сміюся, люблю;*
 - б) минулий час: *співала ем/співала-м, співали сьме;*
 - в) майбутній час: – простий: *напишу,* – зложений: *буду писати;*
- категорія виду:**
 - а) незавершений вид – діяня протікаюче, неограничене (*писати, переписувати, бісидувати*);
 - б) завершений вид – діяня ограничене, цілостне (*дописати, видумати, копнути*);
- категорія часословного роду:**
 - а) активний род (актив): *Ева пише; біжу, дівчата співають;* рефлексивна (вертана)
 - б) пасивний род (пасив)
 - форма: *хліб ся пече;*
 - описна (партіципальна) форма: *штудент є приятый;*
- категорія числа:**
 - а) єднотне число: *пишу, учуся, пишеш, учишся;*
 - б) множне число: *пишете, учімеся, учаться;*

Категорії часословного роду і виду суть цілочасословні, бо суть властні вшитким часословним формам, як визначеним, так і невизначеним.

Категорії особи, способу і часу суть властні лем змінним (особним) часословним формам. Особні форми суть тоті, што можуть творити форми особи, часу і способу (можуться часовати).

Присловники

Значіння:

- признак діянн, ставу, процесу (добрі ся учів; спав неспокійно),
- признак якості (дуже смутный, барз великий),
- признак признака (цалком добрі, барз смішно).

Типы присловників:

- а) означаючі (тепло, весело, довго, добрі, скоро, начудо),
- б) обставниковы (горі, долов, вечур, нігда, давно, од злости).

Приназывники

Значіння:

- виражіня різнородных одношінь назывників, містоназывників і числовників в непрямых падах к іншым словам.

Діліня:

- неодводжены (прімарны): о, од, без, в, над, до, за, к, ід, з, із, по;
- одводжены (секундарны): коло, подля, перед, близко, навколо і т. д.
- подля зложіня – просты і зложены.

Злучники

Значіння:

- споюють ся нима слова в речіні і части зложеного речіня.

Діліня:

- а) прирядны (паратактічны) злучники – споюють ґраматічно рівноправны части речіня. Споюючі (і, а, ай, ани, та), протиставны (а, але, зато, но), розділюючі (або, ці, то, хоць), ґрадачны (не лем... но і, не жебы... але), резултатівны (і, і зато, а зато, значіть), пояснюючі (то є, то значіть...);
- б) підрядны (гіпотактічны) злучники – споюють завіслы (залежны) части речіня: присубстантівны (котрый, який, чій...), корелатівно-односны (тот-хто, тото-што, такий-який...), высвітлюючі (же, кібы, як, як бы...), обставниковы (коли, покы, зато же, накілько, там, одты, всягды, жебы, лем бы, так же, хоць...).

Часткы

Значіння:

- виражіня одношіня говорячого (бісідника) к wypowiedженому.

Діліня:

- подля штруктуры

просты (бы, гей, же, іщі, не, нй...),

зложены (ай так, далеко не, што же...),

– подля функції: **формотворны** (ся, нй, бы, най бы, лем бы), **словотворны** (хоць-, -сь, -то, -ни/ні), **негуючі** (не, ни, ани, нїт), **вопросны** (ці, а ці, ці не, гей, што...), **модалны** (гей, нїт, а, ай, геле, же, кідь, лем...).

Чутєслова

Значіння:

– виражіня розлічных прожитків і чувств (а!, ах!, ох!, ай!, ой!, о!, фуй!, але!, біда!, верабоже!, Господи!, красота!, на мою душу!, не гварь! і ін.), **волёвого спонукованя** і **імпульзів** (гей!, гало!, гой-гой!, марш!, стоп! (стій!), долов!, кіц-кіц!, цып-цып-цып!, тай-тай-тай!, тю-тю-тю!, кач-кач! і ін.), **звукowego наподобніня** (бе-е!, ква-ква!, кікі-рікі!, кра-кра!, ку-ку!, му-у!, мняв-мняв!, бух, скок, бац, бреньк і ін.), **розлічного почуття** і **інтенцій** (дякую/дякію, перебаchte, збогом, вшытко добре (вшыткого доброго), щастливу путь (драгу), ґратулюю вам і ін.).

СІНТАКСІС

Сінтаксічны єдніці (конштрукції):

- 1. **сінтаґматічны** (сінтаґмы, склады): *чітам книжку, добрый камарат;*
- 2. **речінёвы** (речіня): *Александр Духнович ся народив в Тополи;*
- 3. **полупредікатівны** (полуречінёвы): *Сидів горі, обзираючі ся доокола;*
- 4. **зложено-речінёвы** (зложене речіня): *Кідь буду хотіти, так ся верне назад.*

Склады (сінтаґмы):

- предікатівны (*брат пише*),
- детермінатівны (*розумный хлопец*),
- координатівны (*Юрко, Василь і Андрій...*).

Формалны средства злучованя слов до сінтаґм:

- згода (*высоки буки*),
- вязаня (рекція) – (*бісідовати о школі*),
- примыканя (*довго робити; прииду рано*).

Члены речіня

Главны члены речіня:

- I. **присудок** (предікат) – *Брат співать.*

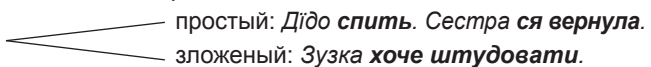
– предікатівна сінтаґма;

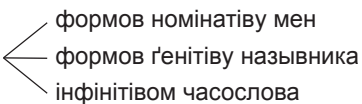
– два главны члены речіня;
- II. **подмет** (субєкт) – *Сестра є учителька.*

– просте двоскладне речіня
- III. **предікатівна основа** – *Гырмить.*

главный член єдноскладного речіня; просте єдноскладне речіня

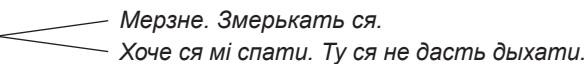
Типи присудка і способи його вираження.

1. часословный
2. часословно-менный (зв'язочно-менный, нечасословный): Зима **была дов-га. Яна буде учителька.**

Типи подмета: 1. експліцитно виражений

2. імпліцитно – особнов формов часословного предіката

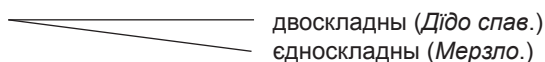
Типи предикативной основи:

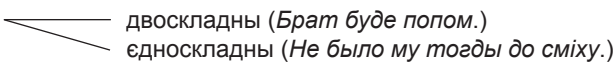
- **часословна**
- **інфінітивна**: Не дискутовати! Кедь співати, так співати.
- **зв'язочно-менна**: Є тепло. Буде нам весело.
- **менна**: Поміч! Вода! Крик. Спів.

Другорядны члени речіння:

1. **Придаток** (атрібут):
- а) згодный: Дівчата співали **прекрасну співанку**.
- б) незгодный: Дівочка має руки **од болота**.
2. **Приложка** (апозиція): Ріка **Ціроха** ся вливають до ріки **Лаборець**.
3. **Об'єкт** (предмет):
- а) прямий – Гайник застрілив **вовка**.
- б) непрякий – Страх было **на брата** позерати.
- в) інфінітивний – Учучу ся **плавати**.
4. **Обставники** (адвербіали):
- а) способу – Юлка співала **як пташок**.
- б) міста – Аня з **берега** кликала свої гуски.
- в) часу – Зузка была **до рана** на дискотеці.
- г) міри – Тот міх важить **сто кіл**.
- д) причіни – Баба была ціла червена **од гніву**.
- е) ціля – Іду до загородки **косити**.
- ж) умовія (подмінки) – **В припадї обявлїня** хыбы, товар вернийте.
5. **Предикативный атрібут** (другый присудок – doplnok):
- а) субектний – Янко сидів за столом **задуманий**.
- б) обектний – Катка ся радовала, же видить няня **такого веселого**.

Просты речіння:

1. **часословны**

2. **часословно-менны**

Членїня речінь подля модалности:

1. **ознамовы**: Пишу задачу. Я бы заспівав, але ся ганьблю.
2. **вопросны**: Уж не пишеш? Заспіваш на завтра вечур?
3. **розказовы**: Сядь і пиш! Співай!
4. **желаючі**: Же мі не впадеш! Кібы ся ті то подарило!

Зложены речіння

I. Зложеноприрядны речіння:

1. **Споюючі** (Янко пришов вечур домів і мати за ним пришла.)
2. **Розділюючі** (Я вылізу на тот берег, хоць ся там такой переверну.)
3. **Протиставны** (Юстина лем ся обернула, але ніч не одповіла.)
4. **ґрадачны** (Додж не лем же не переставать, але ся іщі веце розпадає.)
5. **Результативны** (Надуло много снігу, зато з двора ся не дало выйти.)
6. **Пояснюючі** (Мы встали скоро а праві выходило сонце.)

II. Зложенопідрядны речіння:

1. **Єдночленны** –
- а) **присубстантивны** (Я думав о тім чоловікови, в руках котрого была моя доля.)
- б) **корелативно-односны** (Так за нєго дбать, як пес за мачку.)
- в) **высвітлюючі** (Стало ся тото, што сьме вшиткы чекали.)
2. **Двочленны** –
- а) **часовы** (Кідь читать детективку, забывать на цілий світ.)
- б) **міста** (Вшиткы ся позерали там, одкы пришли чужі люде.)
- в) **ціля** (Маря ся надвигла, жебы їй зайда ліпше сіла на плечі.)
- г) **причіны** (Яблонь высхла, бо зайці обіли вшитку скору навколо.)
- д) **наслідку** (Так сьме ся запозерали на Дунай, же сьме пришли нескоро до дївадла.)
- е) **умовія** (подмінки) (Кідь ті не пише, та може є на тя назлощена.)
- ж) **уступку** (Хоць уж было цалком видно, іщі сьме не вставали.)
- з) **порівнюючі** (Вонка была молга, як кідь ся пара з землі двигать.)

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Лексикологія – наука о слові і засобі (складі) слов.

Лексема – основна єдиніця засоби слов вчленена до словника.

Лексіка – засоба слов (склад словниковый), сукупность слов, система слов внуторно організованих і закономірно поперепоєваних міджі собов, ділена на розлічны підсистеми.

Лексічне значіння слова:

- а) **єднозначны слова**

б) многозначны слова (полісемія)

основне значіння переносне (непряме) значіння

Сіноніми – слова розділны подля звучання, але близкы аж еднакы подля значіння.

Омоніми – слова еднакого звучання, але роздільного значіння:

а) лексічны

б) морфологічны (або омоформы).

Антоніми – слова з протикладным значінём, означаючі єднородны предмети або явы.

Фразеологізми – усталены (немінны) споїня слов з даякым немінным значінём.

СЛОВОТВОРІНЯ

Словотворіння – єден з основных способів збогачованя словной засобы. Новы слова ся творять на основі слідуєчых прінціпів:

- одводжованём (*рыба – рыбарь, рыбник*)
- складанём (*самосійка, страхопуд*)
- скорочованём (*плакати – плач, співати – спів*)

Способы словотворіння:

I. Морфологічны: А. Афіксалны,

Б. Безафіксалны.

II. Неморфологічны: а) універбізація (*мінерална вода – мінералка*),
б) мултівербізація (*опак універбізації*),
в) субстантівація (*молодой*),
г) адвербіалізація (*кроком*).

А. Афіксалны (афіксація) – творіння новых слов з помочов суфіксів і префіксів.

Розлишуєме три способы афіксального творіння слов:

1. суфіксальный (*млин – млинарь*),
2. префиксальный (*робити – переробити*),
3. префиксально-суфиксальный (*підписати*).

Б. Безафіксалны:

1. усічіння кінцевої части слова (*бігати – біг*)
2. складання основ слов (*літопис* – з помочов з'єднуючого самогласного о)
3. аббревіація (*Пліноспол, Справбіт, СР*)

ШТІЛІСТІКА

Штілістіка – наука о вибері і способі вживаня языковых, мімоязыковых або умелецьких інструментів (средств) і поступів реалізованих в процесі комунікації. Выділяме штілістіку **лінгвістичну** і **літературнонаучну**.

Лінгвістична штілістіка ся занимає:

- виразовыма (языковыма і мімоязыковыма) інструментами вживаныма при будованю языковых проявів,
- вопросами будованя і структуры тексту,

- штілістичнов діференціаціов языковых проявів.

Літературнонаучна штілістіка ся занимає інструментами вживаныма при будованю словесного умелецького твору.

Языковый штіл – способ прояву, який vznikать ціленим выбранём, закономірним зоряджованём і выужытём языковых і мімоязыковых інструментів з оглядом на тематику, сітуацію, функцію, замір автора і на обясовы компоненты прояву.

Умелецький штіл – єден з языковых штілів, який попри общій інформачній функції має і шпеціфічну естетічну функцію.

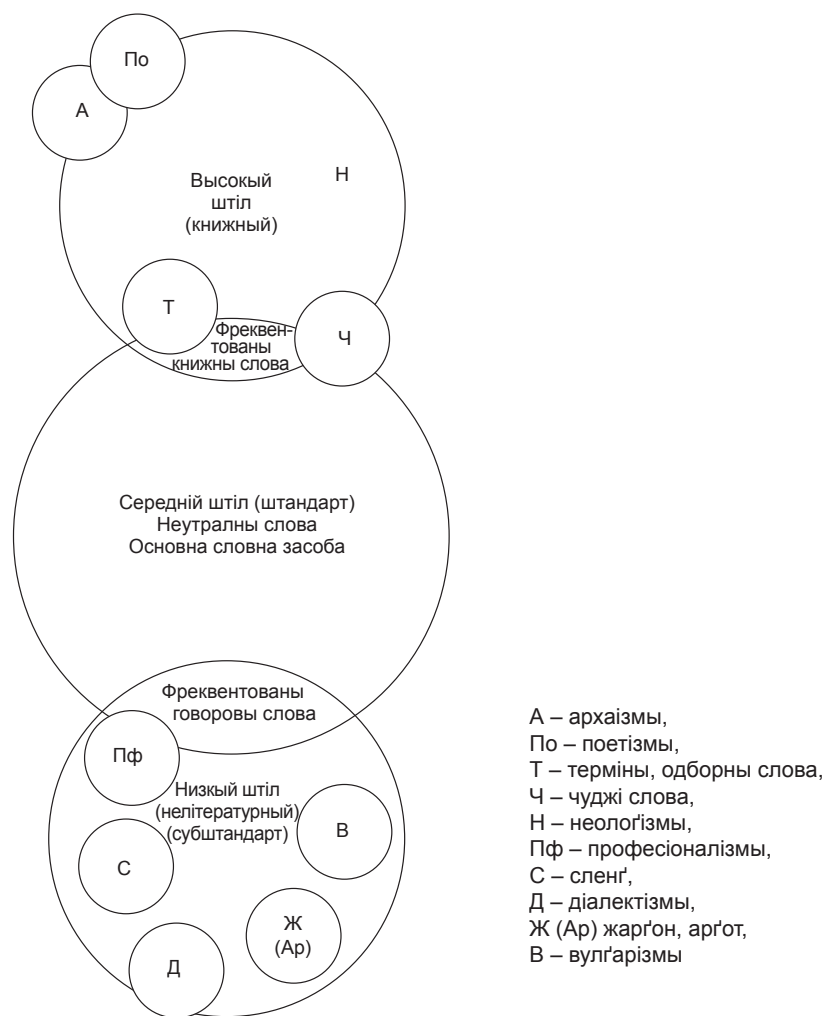
Літературный штіл – штіл словесного умелецького твору зо своїма языковыма, ідейныма, сюжетныма і ін. компонентами, які ся підряджують лем естетічным нормам.

Діференціація штілів – од найстаршых часів знаме учіня о **трёх** штілах:

- **высокім** (писали ся ним драмы, трагедії, говорили ся славностны про-явы),
- **середнім** (писали ся ним прозы),
- **низкім** (вживав ся в комедіях і в каждоденній говоровой речі).

Слоговый поступ	Обсяг	Слоговы жанры
1. інформачный	коротко представлены факты в ответах на вопросы: <i>кто? что? коли? де? (як? чом?)</i>	справа, ознамління – розлічны жанры (говорового, адміністратівного і публіцістичного штілу), звычайны розговоры (комунікація)
2. розповідный	події, пригоды, зажиткы в часовій наслідности	розповідь, фейтон, байка, приповідка, повість, повіданя, новела, роман
3. описный	(конкретны (вонкашні) одношіня, знакы, наслідность дії	опис, навод, животопис, посудок, характерістіка, путёпис, репортаж
4. а) выкладовый	внуторны одношіня (прічинны і наслідковы)	выклад, одборный реферат, лекція
б) уваговый	конфронтація субектівного і обектівного оцінёваня	увага, критіка, есей, рецензія, діскусный прослов, уводник, коментарь

Про окремі штіли была призначна окрема словна засоба, яку назорно можемо ілюстровати на слідуячій діаграмі:

Сучасна штілістіка акцентує теорію о **функчных** штілах, яка розлишує штілы:

- **субективны** (говоровой, умельцький),
- **обективны** (адміністративный, научный),
- **субективно-обективны** (речницький, публіцистичный, есеїстичный).

Слововый поступ – способ, поступ складання тексту, значить якийсь процес;
слововый жанер – выслідок того процесу (комунікат).

Поужыта література:

1. Алмантова, Э. И. і кол.: *Пособие по развитию речи для иностранных студентов-филологов*. „Русский язык“, Москва 1986.
2. Белей, М. – Кундрат, А.: *Українська мова для 1 – 2 класу гімназій і середніх фахових шкіл*. САВ – ПРИМА, Пряшів 1998.
3. Богатырева, И. В. – Голованова, Л. З. – Лобашкова, И. И.: *Пособие по научному стилю речи*. „Русский язык“, Москва 1986.
4. N. Ilnátková – E. Bajzíkova – L. Králik: *Slovenský jazyk pre 1. – 2. ročník stredných škôl*. SPN, Bratislava 1997.
5. N. Ilnátková – E. Bajzíkova – J. Horecký: *Slovenský jazyk pre 3. – 4. ročník stredných škôl*. SPN, Bratislava 2001.
6. Леонтьев, А. А., ред.: *Заочный курс повышения квалификации. Методика*. „Русский язык“, Москва 1988.
7. P. R. Magocsi, ed.: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, Opole 2004.
8. Ю. Панько і кол.: *Орфографічний словник русинського языка*. Русинська оброда, Пряшів 1994.
9. Ю. Панько: *Русинсько-русько-українсько-словенський словник лінгвістичних термінів*. Русинська оброда, Пряшів 1994.
10. Mistrík, J.: *Štylistika*. SPN, Bratislava 1987.
11. D. Slančová: *Základy praktickéj rétoriky*. Náuka, Prešov 2001.
12. Svetlík, J. a kol.: *Průručná gramatika ruského jazyka pre stredné školy*. SPN, Bratislava 1975.
13. Г. Фонтанський - М. Хомяк: *Граматыка лемківського языка*. Катовіце 2000.
14. Ябур, В.: *Русинський язык (выбраты капітолы)*. МПЦ, Пряшів 2002.
15. Ябур, В. – Панько, Ю.: *Правила русинського правопису*. Русинська оброда, Пряшів 1994.
16. Ябур, В. – Плішкова, А.: *Русинський язык про 1. класу середніх школ із навчанём русинського языка*. Русинська оброда, Пряшів 2002; ... *про 2. класу...* Русинська оброда, Пряшів 2003; ...*про 3. класу...* Русин і Народны новинки, Пряшів 2004; *про 4. класу...* Русин і Народны новинки, Пряшів 2005.
17. Ябур, В. – Плішкова, А.: *Русинський язык в зеркалі новых правил русинського правопису*. Русин і Народны новинки, Пряшів 2005.

Обсяг

Вступ	3
Основны інформації о языку	4
Розділы науки о языку	5
ФОНЕТИКА (В. Ябур)	7
Предмет фонетики	7
Понятя о фонемі	8
Звукова система русиньского языка	9
Гласны звуки і їх класіфікація	11
Согласны звуки і їх класіфікація	12
Звонкы і глухы согласны звуки	12
Асіміляція согласных по звонкости і глухости	12
Тверды і мягкы согласны звуки	14
Змягчованя согласных звуків	14
Словный притиск (акцент) і ёго функції	16
Алтернація звуків у русиньскім языку	17
Алтернація гласных звуків	17
Алтернація согласных звуків	18
Основны прінципы русиньской высловности	19
Членіня речового току	21
Акцент (притиск)	21
Мелодія wypowiedжіня (інтонація)	22
Павза	23
Темпо (дінаміка) і рітм устной речі	23
ГРАФІКА І ОРФОГРАФІЯ (В. Ябур)	25
Звук, фонема, буква, графема	25
Писмо в русиньскім языку	25
Основы русиньского правопису	26
ЛЕКСИКОЛОГІЯ (В. Ябур)	28
Сістема засобы слов русиньского языка	28
Штілістичне розміщія словникового складу	28
Штілістично признаковы слова	28
Русиньска лексіка з погляду ей походжіня	30
Лексичне значія слова	32
Сінонімы, омонімы, антонімы	32
Лексичны словны споїня і фразеологізмы	34
СЛОВОТВОРІНЯ (А. Плішкова)	36
Морфемы	36
Основны і одводжены слова	37
Словотворна будова слова	37
Способы словотворіня в русиньскім языку	38
Тіпы морфологічного способу творіня слов	38
Неморфологічны способы творіня слов	40
ТВОРІНЯ НАЗЫВНИКІВ	41
Творіня назывників суфіксами	41
Творіня назывників префіксами	43
Творіня назывників сучасно префіксами і суфіксами	43

ТВОРІНЯ ПРИДАВНИКІВ	44
Творіня придавників суфіксами	44
Творіня придавників префіксами	45
Творіня придавників сучасно префіксами і суфіксами	45
ТВОРІНЯ ЧАСОСЛОВ	46
Творіня часослов суфіксами	46
Творіня часослов префіксами	46
Творіня часослов сучасно префіксами і суфіксами	47
Часослова утворены од мен	47
Часослова утворены од часослов	47
ТВОРІНЯ ПРИСЛОВНИКІВ	48
Творіня присловників суфіксами	48
Творіня присловників префіксами	48
Творіня присловників сучасно префіксами і суфіксами	48
МОРФОЛОГІЯ (В. Ябур)	49
Части речі	49
Морфологічны категорії	51
Назывники	52
Субстантивны категорії	53
Род назывників	53
Чісло назывників	55
Пад назывників	56
Склонёваня назывників	57
Перше склонёваня	57
Друге склонёваня	59
Третє склонёваня	61
Четверте склонёваня	63
Придавники	65
Склонёваня придавників	66
Ступнёваня придавників	68
Містоназывники	69
Склонёваня містоназывників	70
Особны, указуючі, присвойны і вызначены містоназывники	70
Вопросно-одностны, негуючі і невызначены містоназывники	71
Чісловники	73
Класіфікація числовників	73
Склонёваня кількостных числовників	74
Склонёваня громадных, дробовых, порядковых числовників	74
Часослова	76
Часословны категорії	77
Категорія особи	77
Категорія способу	78
Категорія часу	79
Категорія виду	82
Категорія часословного роду	83
Категорія числа	83
Присловники	84
Ступнёваня присловників	84

Предикативны присловники (предикативы)	85
Приназывники	87
Злучники	88
Часткы	92
Чутеслово	95
СІНТАКСІС (В. Ябур)	96
Члены речіня	97
Главны члены речіня	97
Тіпы присудка і способу ёго выражіння	97
Тіпы подмета і способу ёго выражіння	97
Тіпы предикативной основы і способы ей выражіння	98
Другорядны члены речіня	98
Просте речіня	100
Модалность речінь	102
Зложене речіня	103
Зложеноприрядне речіня	104
Зложенопідрядне речіня	105
Полупредикативны коншtrukції	107
Модифікація шtrukтуры речіня в текстї	108
ПУНКТУАЦІЯ (А. Плїшкова)	111
Пунктуація і ей функції	111
Пунктуачны знакы	113
Вжываня пунктуачных знаків	113
Точка	113
Выкричник	114
Звідалник (вопросник)	115
Запятя	116
Запятя в зложенім речіню	117
Точка із запятов	118
Двоточка	119
Цітовалники	120
Тіре	121
Дефіс (Злучка)	123
Три точки	124
Скобки	125
Ломка	126
Тест	127
ШТІЛІСТІКА (А. Плїшкова)	129
Харакерістка обшой сітуації	129
Основны інфармації о штілістіці	131
Слоговы поступы і слоговы жанры	133
ІНФОРМАЦІЯ І КОМУНІКАЦІЯ	134
Інфармація	134
Комунікація	136
Сполоченьскый вызнам здобываня інфармацій	137
Анкета	137
Тест	137
Настїнны новінкы	138

Язык у колектівнім контакті	139
Справа о діятельстві (реферат)	139
Діскузія	141
Говоровый штіл	142
Основны знакы говорowego штілу	142
Жанры говорowego штілу	145
Умелецькый штіл	146
Основны знакы умелецького штілу	146
Жанры умелецького штілу	147
Росповідный слоговый поступ	150
Основны знакы росповідного слогового поступу	150
Пасмо росповідача. Пасмо персонажів	152
Авторська реч. Реч персонажів	152
Драматізуючі і естетізуючі языковы інштрументы	154
Адміністративный штіл	156
Основны знакы адміністративного штілу	156
Жанры і формы адміністративного штілу	159
Научный штіл	161
Основны знакы научного штілу	162
Дїліня научного штілу	164
Жанры научного штілу	164
Выкладовый слоговый поступ	166
Жанры выкладового слогового поступу	168
Композиція выкладу	168
Увага	169
Уважованя в каждоденнім жывоті	172
Мотто	174
Посудок, рецензія, критіка	175
Описный слоговый поступ	179
Функція позорованя в описї	179
Функція і обсяг опису. Категорія опису	180
Композиція опису	182
Языковы элементы і штілізація опису	182
Опис робочого поступу	183
Опис і харакерістка	184
Порівнюючий опис і порівнююча харакерістка	184
Харакерістка osoby	185
Пряма і непряма харакерістка	185
Індивідуална харакерістка і автохаракерістка	186
Колектівна харакерістка	187
Обективна і субективна харакерістка	189
Публіцистичный штіл	190
Публіцистика і ей функції	190
Основны знакы публіцистичного штілу	191
Автоматизація і актуалізація в публіцистичнім штілі	191
Жанры публіцистики	192
Дакотры справодайскы жанры в публіцистіці	193
Справа	193

Реферат	193
Інтерв'ю (Розговор)	193
Критіка	195
Публіцистична і научна критіка	195
Белетристичні жанри в публіцистиці	196
Фейтон	196
Репортаж	198
РЕТОРИКА (речництво)	199
Коротко з історії реторики	200
Речницький штіл	202
Жанри речницького штілу	204
Етапи творіння прояву	205
Збирання фактів	205
Композиція і штілізація речницького прояву	207
Вступ	207
Ословління	210
Ядро	211
Заключення	213
Штілізація	215
РОЗБОР ТЕКСТІВ	217
Приправа на інтерпретацію прояву	220
Власна реалізація прояву	222
Інтонанчні інструменти	226
Візуальні кінетичні інструменти	230
Екстраязыкові інструменти	230
Есеїстичний штіл	232
Есей як жанр	235
УВЕДЖІНЯ ДО МЕТОДІВ ШТУДОВАННЯ (В. Ябур)	236
Діар	236
Денник	236
Позначки у своїй книжці	237
Выписки і вирізки	238
Картотека	240
Конспект (выпис, вытяг)	241
Основа (план)	244
Тези	246
Швидко (скоре) читання	248
КУРТИ ІНФОРМАЦІЇ З ОБЩОГО ЯЗЫКОЗНАТЕЛЬСТВА І ІСТОРІЇ РУСИНЬСЬКОГО ЯЗЫКА (В. Ябур)	251
Зрод языка і ёго функції	251
Індоевропейске языкове общество і ёго внутрішня диференціяція	252
Славянськы языки	253
Зрод і розвой русиньського языка	255
Членіння русиньського народного языка	260
ЗГОРНУТА ЗНАНЬ З 1. – 4. КЛАСЫ (В. Ябур, А. Плїшкова)	266
Поужыта література	283
Обсяг	284